

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

çerçeve

ÜÇ AYLIK ÜCRETSİZ DERGİ YIL :5 SAYI : 17 MAYIS-TEMMUZ 1996

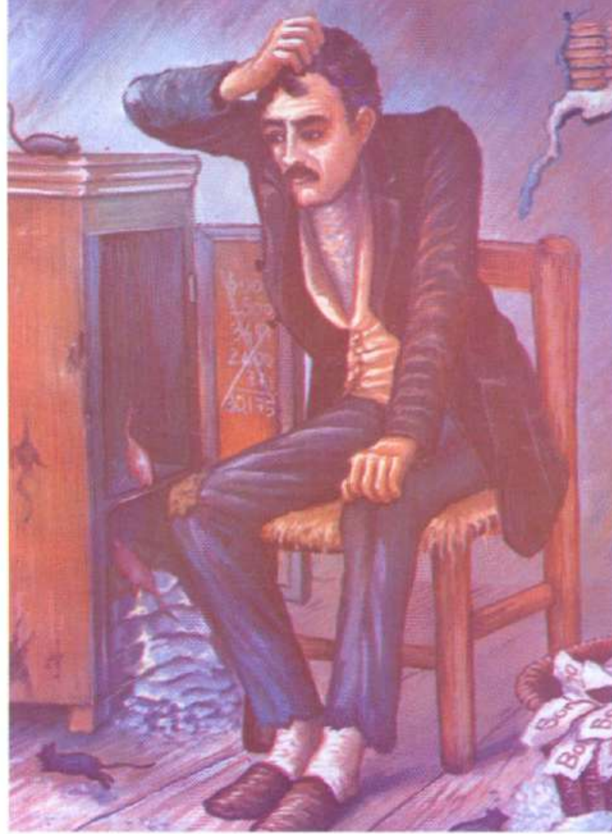
21. yüzyıla gelirken Türkiye'nin hedefleri

21. yüzyılda Türkiye'de bilimin geleceği

21. yüzyıla girerken dünya sistemi ve Türkiye

21. yüzyıla girerken Türkiye'nin Uluslararası konumu

Reklam vermeyen ...

Artık insanların

arz ve talepleri çok farklı...

çerçeve

MÜSİAD
MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

YIL :5 SAYI : 17
MAYIS-TEMMUZ 1996

MÜSİAD Adına Sahibi
Erol Yarar

Yazı İşleri Müdürü
Cihangir Bayramoğlu

Genel Yayın Yönetmeni
Erhan Erken

Yayın Koordinatörü
Hüseyin Kahraman

Yayın Kurulu
Mustafa Aycın, A. Hamdi Pınarcık, Abdurrahman Dilipak, Erol Dilaver, İlhan Soylu, Ömer Onay, Mustafa Akçay, Metin Kızmaz

Grafik Tasarım
Ömer Onay
Alternatif Tanıtım
544 24 50- 501 39 63

Dizgi
Birim

Baskı ve Cilt
Onaş Matbaacılık

Bu dergi MÜSİAD Yayın Tanıtım Komisyonu tarafından hazırlanıp bastırılmıştır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. MÜSİAD'ı bağlamaz.

Merkez
Mecidiye Cad. No: 7/50
Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: 0212. 267 40 37 - 38
Fax: 0212. 267 49 41

Ege Bölgesi
Ş. Eşref Blv. Ragıp Şanlı İş Merk.
No: 6/304 Çankaya / İzmir
Tel: 0232 489 22 37 489 08 00

Ankara
Kumrular, Adem Yavuz Sk. No: 17
Kızılay / Ankara
Tel: 0.312 441 70 90 (3 hat)

Bursa
Kırcaali Mah. Kayalı Sk. Tuğcu Plaza 1 No: 52 Bursa
Tel: 0224. 256 54 43 - 44

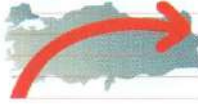
Kayseri
İstasyon Cad. No: 11 / 3 Kayseri
Tel: 0.352 222 59 05 - 06

Kocaeli
Karbaş Mah. Belde Sk. Ekşiler İşmerk. Kat: 7 Kocaeli
Tel: 0.262 325 99 57

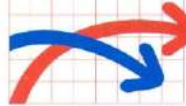
Konya
Nalçacı Cad. Babür Sk. No: 28 Konya
Tel: 0.332 236 42 18

Çerçeve Dergisi'nden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

PRODUCT CATALOGUE
ÜRÜN KATALOĞU

Gökkuşağı Kimya San. Tic.Ltd.Şti

Merkez: Gürsel Mah. Özoğul Sok.
Sentez İş Merkezi No: 2
Çağlayan / Kağıthane

Tel: (0212) - 221 96 26
221 96 23
220 41 47

Fax: (0212) - 220 34 12

Fabrika: Akşemseddin Mah.
Fatih Cad. No: 582
Sultanbeyli / İSTANBUL

Tel: (0216) - 398 60 65

Gökkuşağı Chemical Industry & Trade CO

Center: Gürsel Mah. Özoğul Sok.
Sentez İş Merkezi No: 2
Çağlayan / Kağıthane

Tel: (0212) - 221 96 26
221 96 23
220 41 47

Fax: (0212) - 220 34 12

Fabrik: Akşemseddin Mah.
Fatih Cad. No: 582
Sultanbeyli / İSTANBUL

Tel: (0216) - 398 60 65

21. yüzyıla gelirken...

Gelecek yüzyılda Batı dünyası, gelişme hızının artan bir ivmeyle devam edeceği kanaatindedir. Özellikle son yıllarda birçok Batılı aydın, kendi içinden gelen tutarlı karşı çıkışların bir alternatif olamıyacağı ve şu anki işleyişin yoluna devam edeceği görüşünü paylaşmaktadır.
Bu durumun, yirminci yüzyılın her kesim tarafından bir muhasebesinin yapılmasını gerekli kıldığı açıktır. Nitekim Batılı düşünürlerin yirminci yüzyıl ve sonrasına ilişkin çok ilginç ve bir o kadar da tedirginlik verici çalışmaları söz konusudur.
Bütün bunların karşısında ülkemizin içinde bulunduğu durum, yalnızca bizim için değil dünya açısından da son derece önemli görülmektedir. Çünkü, ülkemizin taşıdığı potansiyel gücün açığa çıkması, mevcut dengeleri ve geleceğe ilişkin politikaları derinden etkileyecek niteliktedir. Bu nedenle,Türkiye'deki her hareket veya gelişme ülkemizi özel bir dikkatin muhatabı kılmaktadır. Zira Türkiye, bir zamanlar dünyaya egemen olan bir medeniyetin varisidir.
Dolayısıyla 21.yüzyıla gelirken Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun ciddi bir tahlilini yapmak bir mecburiyet olmuştur. Gerçekten pek çok bilimadamının branşlarıyla ilgili alanlarda yaptıkları bu önemli çalışmalar böyle bir mecburiyetin sonunda ortaya çıkmıştır.
Dosya konumuzla ilgili olarak,MÜSİAD Genel Başkanı Erol Yarar, Türkiye'nin dünya konjonktüründeki yerini belirleyerek hedeflerin neler olması gerektiğini açıklamıştır. Prof.Dr.Ahmet Yüksel Özemre,21.yy.'da Türkiye'de bilimin geleceğini ele alırken İslam aleminde bilimlerin gerilemesinin sebepleri, bilime karşı cumhuriyet dönemindeki tutum ve günümüzdeki durum üzerinde durmakta, Prof.Dr.Haşmet Başar, İslam ülkelerinin uluslararası ticaretteki yerini, Doç.Dr.Ahmet Davutoğlu, 21.yy.'a gelirken Türkiye'nin uluslararası konumunu, Doç.Dr.Yusuf Balcı,Türkiye'deki çalışma ilişkilerinin mahiyetini ele almaktadır. Ayrıca Mustafa Özel'in bu sayıda 21.yy'a gelirken dünya sistemi karşısında Türkiye'nin yerinin ne olması gerektiği konusunda geniş bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Yard.Doç.Dr.İrfan Erdoğan ise Türkiye'deki eğitim sistemini genel olarak değerlendirdikten sonra bir alternatif eğitim projesi sunmaktadır. Dosya konumuzda yükseköğretim, finansal yapı ve yatırımlarla ilgili konulara da ayrıca değinilmiştir.
Aslında bu konular, yıllardır üzerinde çeşitli çözümleyici tezlerin üretildiği konulardır. Problem; rasyonel mantığı "sosyal adalet" ve "hakkaniyet"le ilgilenmeyen bir yere oturtan Batılı aydının pragmatik yaklaşımından kaynaklanmaktadır.
Sistemin, kazanırken "zulmetmeyen" kuralına ibresini döndürdüğü gün, söz konusu problemlerin çözüldüğü gün olacaktır kanaatindeyiz.

Çerçeve Dergisi Yayın Kurulu

2000'li yıllara girerken...

Hızla gelişen dünyada, geçmiş yüzyıllarımızdan çok farklı olarak, her on-onbeş yılı geçmiş yüzyılların bir ya da ikisine bedel çok hızlı bir gelişme ve sürekli bir değişim dönemi içerisindeyiz. Eğer bizler inanan insanlar sıfatıyla, dünyadaki bu gelişmeleri çok yakından takip etmez, dünyadaki gelişmeler çerçevesinde planlar ve programlar üretemez isek, ülkemizin de, İslam aleminin de bir çıkış yolu kalmaz. Bundan dolayı dünyadaki gelişme trendlerini iyi algılayarak, dünyaya yeni bir bakışı birlikte tesis etmek zorundayız.

İnsanlık tarihine baktığımız zaman, hakim medeniyet havzalarının belirli zaman dönemlerinde bölgelerden belirli bölgelere geçtiğini görüyoruz. Asya-Pasifik'te 10'uncu yüzyılda odaklanan hakim medeniyet havzası, 11'inci yüzyılla birlikte İslam'ın etkisiyle Doğu Akdeniz'e kaymış ve daha sonra Rönesans ve ekonomik gelişmelerle Avrupa 18'inci yüzyılda dünyadaki hakim medeniyet havzası haline gelmiştir. Bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu hakimiyetin Amerika kıtasına geçtiğini görüyoruz. Bilahare 21'inci yüzyılda ise gelişme tekrar Asya'ya doğru kaymaktadır.

Bu ekonomik trend içinde biz neredeyiz? İslam medeniyeti dünyada örnek bir medeniyet olarak yüzyıllarca hakim kalmıştır. İslam medeniyeti Arap yarımadasından Mezopotamya'ya ve dünyanın her tarafına yayıldı.Netice itibariyle İslam Medeniyeti temel bilimlerde 12'inci yüzyılda, askeri ve siyasi olarak 15'inci yüzyılda, ekonomik olarak 16'ıncı yüzyılda, sosyal ahenk olarak 16-17. yüzyılda en zirve noktasına erişti. Fakat gerileme hepimizin bildiği gibi İslam medeniyetinde 18 ve 19'uncu yüzyılda sosyal ahenkle çok hızlandı.

Şu andaki yapıya gelirsek; ekonomik olarak dünyada gelişmiş ülkelerin gelirleri 15 bin dolar iken, İslam ülkeleri ortalaması 3000 doların bile altında, 2500 dolar ortalama gelir seviyesindedir. İslam ülkeleri savunmaya çok para harcayıp, insanların sağlığına ve sosyal refah harcamalarına para ayıramamaktadır. Eğitim ve fert başına sağlık harcamalarına baktığımız zaman, Türkiye AB'nin neredeyse onda biri kadar sağlık harcamasını toplumunun fertleri için verebilmektedir. Yüksek eğitim oranlarına baktığımızda ise maalesef 3 milyon nüfuslu Singapur'un altıda biri kadar eğitim verebiliyoruz .

Bu menfi unsurların biriktirdiği İslam toplumu bugün maalesef ekonomik, sosyal ve siyasi alanda güçlü bir medeniyet olarak bulunmamakta, bölük pörçük bir manzara arzetmektedir. Oysa bugün dünya doğal kaynaklarının yüzde 25'i İslam ülkelerindedir. Petrolde bu oran yüzde 70'e kadar çıkmaktadır. Dünya nüfus artış seyrine baktığımızda 1990 dünya nüfusunun yüzde 20'si İslam nüfusu iken, 2020'de yüzde 30'u, 2050 yılında İslam nüfusu dünya nüfusunun yüzde 50'sini oluşturacaktır. Bunun yanında genç nüfusuyla genç Türkiye'yi örnek alırsak, yaşlanan batı ve doğu medeniyeti yanında İslam medeniyeti çok büyük bir üretim potansiyelini kendi içinde bulundurmaktadır.

Bu hızlı gelişme devam ederken, dünyada ortaya çıkan üç ana blok dikkatimizi çekiyor; Birisi, Kuzey Amerika'da NAFTA, bir tanesi Avrupa Birliği, diğeri de Pasifik'te oluşan ve Doğu Asya ülkelerinin oluşturduğu Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği. Dikkatlice incelersek, bunların Gayri Safi Milli Hasılaları, ihracat rakamları ve fert başına düşen milli gelir açısından aralarında farklılıklar olmakla beraber, bu üç ana blokun dünyanın önümüzdeki yüzyılı sürükleyen güçleri olacağını görüyoruz.

Dünyadaki bu hızlı gelişmeye rağmen, dünyadaki ekonomik gelişme sıhhatli midir? Bundan bahsetmek mümkün değil. İşte 1975 yılından başlayıp 1990'a geldiğimizde yüksek gelirli ekonomilerin daha güçlendiğini, bizim gibi dünya ortalamasında, yoyo ekonomisi uygulayan, yani bir sene -%6, bir sene +%8 büyüme gibi, ne yaptığını bilmeyen ekonomilerin durumunun bir yere gidemediğini gözlüyoruz. Hatta dolardaki enflasyon faktörünü de hesaba katarsak, maalesef gerileme söz konusu. Gelişmiş ülkelerde de benzer bir trend vardır. ABD'nin 1973 yılından bu yana fert başına milli geliri yüzde 36 artmış ama vasıfsız işçilerin reel ücreti yüzde 14 düşmüş. Demek ki dünyadaki hakim güç sermayeyi öyle bir kendinde topluyor ki, yüzde 36 milli gelir artışı sağlıyor, ama işçilerin gelirleri reel olarak yüzde 14 geriliyor. ABD'deki mutlak ücret artışından en üstteki yüzde 1, yüzde 64 pay alırken, yüzde 99'u yüzde 36'sını paylaşıyor.

Bugünkü haliyle dünya düzenini, kendi toplumsal düzenini tesis edememiş Batı medeniyetinin sağlaması mümkün değildir. Kartezyen felsefe, ölçüm değeri olmayan her şeyin varlığını inkâr etmekle hayatı büyük bir kaosun içine sokmuştur. Son beşyüz yılda dünyada meydana gelen savaşların % 80'i Avrupa kıtasında ve Avrupa kavimleri arasında cereyan etmiştir. Ölen yüz milyonlarca insanın yanında, dünyanın ekolojik dengesi bütün insanlığı telaşlandıracak boyuta gelmiştir. Kapitalist sistem içinde kazanmayı ve sermaye biriktirmeyi hayatın temel gayesi haline getiren, bunun dışında hiçbir kutsal tanımayan insan tipini benimsemiz mümkün değildir. İnanıyoruz ki; Türkiye'de ve dünyada kısa vadeli pragmatik yaklaşımlar yerine ancak akılcı ama yaradana saygıdan geri durmayan yaklaşımlar problemleri çözecek ve topluma ve ülkemize bir çıkış yolu sağlayacaktır.

İTO'dan Teknoloji geliştirme ödülü alan **Malkan Makina** yeni yatırımlar yapıyor.

1971 yılından beri sanayi tipi konfeksiyon ütü makinaları, Kuru emizleme makinaları ve çamaşırhane makinaları üretiminde faaliyet gösteren ve gün geçtikçe ürün çeşidini ve kalitesini arttırarak büyüyen MALKAN MAKİNA Türkiye'de konusunda sektörünün lider kuruluşudur. Yıllık 10 bin adet makina üretimiyle, 28 ülkeye ihracat yapan Malkan'ın Türkiye'de kayıtlı 12000'den fazla müşterisi vardır. Değişen pazar şartlarına ürettiği ve geliştirdiği yeni modellerle anında cevap verebilmektedir. Bünyesinde 5 mühendis, 50 teknisyen ve 40 işçi çalıştırmakta olan Malkan sürekli kaliteli üretimi hedeflemektedir, İstanbul'da ve Anadolu'da 30 adet servis ve satış birimi müşterilerinin 24 saat hizmetindedir.

Bitmek üzere olan 4000 m2 yeni inşaatıyla toplam üretim alanını 10000m2'ye çıkaracaktır. 4000 m2'lik yeni yerde yabancı bir ortakla ortak imalat girişimleri başlatılmıştır. Gümrük birliğinden sonra teknoloji transferini hızlandıracak ve mevcut firmaların dünya pazarında çok daha iyi rekabet yapabilmelerinin gerekliliğini gören Malkan bu kararı almıştır. Halen Japonya'dan, İtalya'dan ve Almanya'dan kendi sektöründeki firmalar ile ortaklık görüşmeleri devam etmektedir.

Türkiye'de konusunda T-SEK belgesi olan tek kuruluş Malkan İstanbul Ticaret Oda'sı tüketiciyi koruma anlaşması imzalamıştır. 1993'te merkezi İspanya'nın başkenti Madrid'te olan ERDİTORİAL OFFİCE'den dünya kalite ödülü alan Malkan, **1996'da İstanbul Ticaret Odasından teknoloji geliştirme ödülü alarak kalitesi ve teknolojisini tescil ettirmiştir.** Malkan MÜSİAD'ın öncülük ettiği Urfa'da kurulacak olan tekstil entegre tesise de ortak olmuştur. Ayrıca Malkan'ın sahibi Mustafa Alkan Kastamonulu olması nedeniyle yeni kurulan Kastamonu Holding'in kurucuları arasında yer almıştır.

İSTANBUL TİCARET ODASI
TEKNOLOJİ GELİŞTİRME ÖDÜLÜ'95
TAKDİRNAME
Malkan Makina San. ve Tic. Ltd. Şti.

Satış sonrası hizmetleriyle de sigortalısını koruyan şirket; **Işık Sigorta**

Işık Sigorta Genel Müdürü Fazıl Karaman Türkiye'de sigorta sektörünün geleceğinin çok parlak olduğunu ve bugüne kadar gerek sigortacılığın tam anlaşılamaması gerekse dini kaygılar nedeniyle, sigortaya soğuk bakan yüzlerce kişinin sisteme dahil edilmesi durumunda sektörde büyük bir patlama olacağını belirtti.

Şirketin öncelikli hedefi, halen uygulanan sigorta ürünlerine ilgi duymayan, çeşitli nedenlerle sigorta yaptırmayan kişileri ikna edebilecek ürünler geliştirerek sektörde varolan atıl kapasiteyi harekete geçirmek.

Bu noktadan hareketle, Türkiye'de hiçbir sigorta şirketinin uygulamadığı bir çalışma şekliyle hizmet veren şirket Bonüs (ödüllendirme) sistemini daha da yaygınlaştırıyor. Bu çalışma şeklinde sigortalıdan alınan primler ilgili giderler düşüldükten sonra ayrı bir hesapta toplanıyor. Poliçe dönemi sonuna kadar bir hasar vuku bulmaz veya hasar tutarı, ödenen primden daha düşük olursa sigortalının hesabındaki miktar reel değeriyle bir sonraki yıl poliçe yenilenmesinde iade ediliyor.

Ayrıca Fazıl Karaman en can alıcı nokta olan hasar konusuna değinerek "Şirketimizin bir diğer farklılığı, hasarı 8 gün içinde ödemesidir. Çünkü kanunen belgeleri tamamlanmış bir insanın hasarını sigorta şirketi 8 gün içinde ödemekle yükümlüdür. Buna çoğunlukla uyulmaz. Ancak şirketimiz, bir kişiyi sigortalı yapabilmek için poliçe keserken gösterdiği hassasiyeti bir hasar ödemesinde de gösterebilmektedir" şeklinde bir açıklama getiriyor.

Türkiye'de henüz hiçbir sigorta şirketinin gerçekleştiremediği ve Işık Sigortayı diğer sigorta şirketlerinden farklı kılan bir başka husus ise acentelerin modem veya turpak kanalı ile on-line bağlantıya geçmiş olmaları. Windows-95 tabanında şirketin Bilgi İşlem Departmanı tarafından hazırlanan acente programıyla, teklifler on-line bağlantı ile Merkeze (ana makina) iletilmekte, ana makina belli limitler dahilinde otomasyon bazında kritik yaparak vereceği "olur" akabinde poliçe acentenin yazıcısından çıkmaktadır. Böyle bir organizasyonda yer almak isteyen acente başvuru sayısı 600'ü bulmuş olmakla birlikte şirket şu ana kadar 164 adet acentelik vermiştir.

Fazıl Karaman Işık Sigorta'nın, hedef kitlenin, ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda doğru ürünler tasarlamayı, bu ürünleri hizmete dönüştürmeyi, en iyi şekilde sunmayı ve satış sonrasında bile en doğru hizmeti sağlamayı ve hizmetlerin kalitesini geliştirmeyi hedefleyen bir sigorta şirketi olduğunu ifade ediyor.

Sonuç olarak, Türkiye ve dünyanın herhangi bir yerinde yapılacak mücadele kısa vadeli ve kendinden başkasını düşünmeyen, kısaca insanlığa zarar getiren bir mücadele olamaz. Bunun yerine maddeyi emanet olarak gören, kazancı ve harcamayı meşru zemine oturtmayı hedefleyen, akılcı, şuurlu bir mücadele anlayışı insanlığa ve ülkemize huzur getirecektir.

İhlas Finans Genel Müdürü Mehmet Savaş'la

MEHMET SAVAŞ KİMDİR?

1955 Diyarbakır doğumlu
Evli, 2 çocuk babası
Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
, İktisat Maliye Bölümü (1978) Vanderbilt Üniversitesi, Ekonomi Masteri
YABANCI DİL: İngilizce
İŞ HAYATI
Maliye Bakanlığı Mali Kontrol Genel Müdürlüğü 1979
Bankalar Yeminli Murakıplığı 1980-91
Bankalar Murakıpları Kurulu Başkan Yardımcılığı 1991-92
Bankalar Yeminli Başmurakıplığı 1993
T. Halk Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği ve Genel Müdür Yardımcılığı 1994
T.C. Ziraat Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği ve Genel Müdürlüğü Yardımcılığı 1995
Başak Sigorta A.Ş. Yönetim Kurulu Üyeliği 1995
Türk Suudi Yatırım Holding Yönetim Kurulu Üyeliği 1995
İhlas Finans Kurumu A.Ş. Genel Müdürlüğü 1996

Çerçeve:*Sayın Mehmet Savaş, niçin İhlas Finans?*

Savaş :İhlas Holding'- in temeli 26 yıl önce aylık 500 lira maaş alan bir öğretmen tarafından kurulmuştur. Bu idealist öğretmenin adı Enver Ören'di. Enver Bey bütün başarının iyi bir ekipte saklı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bu unsur benim için de son derece mühimdi.

Çerçeve: *Bize İhlas Finans'ın kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bilgi verir misiniz?*

Savaş : 16.12.1994 tarihinde kuruluş izni alan İhlas Finans Kurumu, 18.04.1995 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir. Kuruluş sermayesi 1 Trilyon TL olup, sektörde en fazla ödenmiş sermayeye sahip kurumdur. Faaliyete başlamasından 1995 yılı sonuna kadar geçen 8 aylık süre içerisinde hem 11 şube açarak hem de 7 Trilyonluk mevduat hacmine ulaşarak bir rekora imza atmış, halkımızın teveccühü ile çok kısa zaman içerisinde önemli bir yol almıştır. Bugün ise (31 Mayıs 1996 tarihi itibariyle) bu rakam 13 Şube ve yaklaşık 15 Trilyon mevduattır. Bu rakam 1 Ocak 1996 tarihine göre mevduatımızdaki artışın TL. bazında % 122, Dolar bazında ise %72 oranında olduğunu gösteriyor.

İhlas Finans Kurumu, Cari Hesap veya Faizsiz Kar Payı esasıyla topladığı tasarrufları yine faizsiz sistemle, firmaların işletme sermayesi ihtiyaçlarının temininde mal alım satımı olarak (Murabaha), yatırımlarının finansmanında finansal kiralama (Leasing) yöntemiyle veya proje bazında kar/zarar ortaklıkları (Mudaraba) ile verimli ve üretimi/ticareti artırıcı alanlarda değerlendirmektedir.

Çerçeve: *96 yılı hedefleriniz nelerdir?*

Savaş :1996 yılı sonu için hedefimiz yurt içindeki 13 şubeye ilave 8 şube ve Almanya'da 3 temsilcilik daha açmak ve mevduat hacmimizi 25 Trilyon TL'nin üzerine yükseltmektir. Yine mevcut plasman araçlarımıza ilave olarak alternatif enstrümanlar geliştirerek sanayici, tüccar ve esnafa daha cazip finansman imkanları sağlamayı hedefliyoruz.

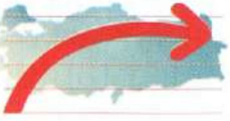
Çerçeve: *Liberal ekonomilerde paranın iyi kullanımı hem kamuda hem özel sektörde büyük önem taşıyor. Türkiye yanlış politikaların, belirsiz siyasetin, ani kararların yoğunlukta olduğu bir ülke, böyle bir ortamda finans yöneticilerinden nasıl faydalanabilir?*

Savaş :Bütün insanlar rasyoneldir, ben bu varsayıma inanıyorum. Bu varsayımı çektiğiniz zaman, insanoğlunun belki dünya tarihi boyunca oluşturduğu bütün ekonomi bilim, çöker gider. Bu rasyonalite neyi gerektiriyor? Sizin bir amaç için yaptığınız fedakarlığın oradan beklediğiniz fayda ile dengelenmesini gerektiriyor.

Önümüzdeki tasarrufları değişik yatırım noktalarına dağıtırken de aynı yöntemi uyguluyoruz ta ki eşitleninceye kadar. Bu bir teorik prosestir. Bu şekilde yatırımlarımızdan elde ettiğimiz gelirler eşitleninceye kadar elimizdeki imkanları dağıtıyoruz.

Ülke için düşünülürse emek, sermaye, toprak, bilgi, teşebbüs bunları en yüksek faydayı elde edecekleri yerlere dağıtıyorlar. Tamamen müdahalesiz sistemlerde bu durum aynen bu şekilde işlemektedir. Ama müdahale edildiğinde bu unsurlara ilüzyon yaratmış oluyorsunuz. Her müdahale bir yerden sizi caydırarak veya başka bir yere karşı sizi özendirerek, gerçekte oranın topluma verdiğinden daha yüksek bir miktarda toplumun oraya fedakarlık yapma mecburiyetini ortaya çıkarır.

Kaynakların, tabii parayı da bir kaynak olarak veyahut kaynakların bir ifadesi olarak düşünürsek, kullanımı açısından finans yöneticilerinden faydalanmak yerine finans teorisinden yararlanılsa daha iyi olur. Bizim de finans yöneticileri olarak devlete vereceğimiz bilgi, finans teorisine dayalı olacaktır. Yani devlete demek istediğim şey şu; bir sübvansiyon yapma; iki, illa ki yapılacak ise çok önemli sosyal faydaların sağlanması şartıyla yap; üç, sübvansiyonun yöntemini iyi seç.

Türkiye Ekonomisi'nin 1996 yılındaki genel durumu

İbrahim TURHAN
Araştırma Görevlisi

1. REEL KESİM

1.1. Milli Gelir

1995 Yılı 4. döneminde 1994 yılının aynı dönemine göre Gayri Safi Milli Hasıla artış hızı %7.7 olarak hesaplanmıştır. Buna göre; 1995 Yılında gelişme hızı, yıllık olarak toplam % 8.1 olarak gerçekleşmiş oldu. DİE Başkanlığı tarafından 1995 yılının dördüncü üç aylık dönemi için yapılan geçici hesaplamaya göre Gayri Safi Milli Hasılanın cari fiyatlarla 2,305.409 trilyon TL, 1987 yılı fiyatlarıyla 24.531 trilyon TL.; 1995 yılı dördüncü döneminde 1994 yılı dördüncü dönemine oranla gelişme hızının da, cari fiyatlarla %81.1, sabit fiyatlarla 7.7 olduğu hesaplanmıştır. Buna göre GSMH; cari fiyatlarla 7,644.206 trilyon TL, 1987 yılı fiyatlarıyla da 99.150 trilyon TL.olurken gelişme hızları da cari fiyatlarla %96.6, 1987 yılı fiyatlarıyla %8.1 olarak gerçekleşmiştir.

1995 yılının dördüncü üç aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre "Özel Nihai Tüketim Harcamalarında" cari fiyatlarla %97.9, sabit fiyatlarla %8.4, "Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumunda" ise kamu kesiminde cari fiyatlarla %32.5, sabit fiyatlarla %(-17.3), özel kesimde cari fiyatlarla %125.0, sabit fiyatlarla %38.8 gelişme görülmüştür.

1995 yılı cari fiyatlarla "Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla" bir önceki yıla göre %93.2'lik bir artışla 124,005,679 TL'sı, dolar değeriyle ise %22.9'luk bir artışla 2,685 Dolar olmuştur.

1.2. Sanayi Üretimi

"AYLIK SANAYİ ÜRETİM İNDEKSİ" sonuçlarına göre sanayi sektörü üretimi, 1996 yılı Nisan ayında bir önceki yılın aynı ayı ile karşılaştırıldığında % 1.6 azalış göstermiştir.

Sanayinin alt sektörleri düzeyinde de bu bilgilere göre, 1996 yılı Nisan ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre üretimin imalat sanayinde %3.0, madencilik sanayinde %4.2 azaldığı, elektrik, gaz ve su sektöründe ise %9.2 arttığı görülmektedir.

İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI	Bir önceki yılın aynı ayı ve dört aylık ortalamasına göre üretim artışı (%)			
	Nisan Ayı		Dört aylık ortalama	
	1995 yılı	1996 yılı	1995 yılı	1996 yılı
TOPLAM SANAYİ	13.6	-1.6	0.0	6.1
MADENCİLİK SANAYİ	-4.6	-4.2	-2.2	1.8
İMALAT SANAYİ	15.0	-3.0	-0.9	5.4
-Gıda Sanayi	22.0	-12.5	-8.1	5.8
-Mensucat Sanayi	-5.7	0.9	-7.7	4.1
-Kağıt ve Basım Sanayi	13.5	-38.7	37.5	-29.8
-Kimya Sanayi	17.2	-8.0	5.2	0.8
-Taş-Top. dayalı ür. Sanayi	8.4	0.2	1.5	-0.1
-Metal ana Sanayi	-0.4	9.2	11.0	2.0
-Makina Sanayi	38.2	10.3	-9.2	25.1
ELEKTRİK, GAZ VE SU SEKTÖRÜ	12.0	9.2	7.9	12.2

1996 yılının dört aylık ortalaması yine bir önceki yılın dört aylık ortalaması ile karşılaştırıldığında, üretimin toplam sanayi sektöründe %6.1, imalat sanayinde %5.4, elektrik, gaz ve su sektöründe %12.2, madencilik sanayinde

ise %1.8 arttığı tesbit edilmektedir.

DİE tarafından yapılan, "ÜÇ AYLIK İMALAT SANAYİ EŞİLİM ANKETİ" 2013 işyerinin ilk geçici sonuçlarına göre, 1995 yılı I. döneminde % 75.3 olan üretim değer ağırlıklı kapasite kullanım oranının, 1996 yılı I. döneminde % 76.6 olarak gerçekleştiğini göstermiştir. 1996 yılı I. dönem tam kapasite ile çalışamama nedenleri bir önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında;

1995 yılı I. döneminde	1996 yılı I. döneminde
% 52.5 olan İç pazarda talep yetersizliği	% 49.4
% 19.5 olan Dış pazarda talep yetersizliği	% 13.4
% 5.2 olan Mali imkansızlıklar	% 3.6
% 4.1 olan yerli mallarda hammadde yetersizliği	% 3.5
% 3.3 olan ithal mallarda hammadde yetersizliği	% 1.3
% 2.5 olan işçilerle ilgili meseleler ise	% 2.1

olmuştur.

Ayrıca, işyerlerinin üretim, yurtiçi satış, satış fiyatları ve hammadde fiyatları konusunda 1996 yılı I. döneme ilşkin görüşleri ve 1996 yılı II. dönem beklentileri ile ilgili olarak yapılan değerlendirmeye göre;

Üretimde işyerlerinin;
1995 yılı I. döneminde % 34.4'ü artış,
% 46.4'ü azalış olduğunu belirtirken,
1996 yılı I. döneminde % 33.0'ı artış,
% 46.9'u ise azalış olduğunu ve;
1995 yılı II. döneminde % 59.9'u artış,
% 14.6'sı azalış beklerken,
1996 yılı II. döneminde % 65.7'si artış,
% 11.2'si ise azalış
bekledikleri belirtmişlerdir.

Yurtiçi satışları için ise, aynı işyerlerinden;
1995 yılı I. döneminde % 34.0'ı artış,
% 49.7'si azalış olduğunu bildirirken,
1996 yılı I. döneminde % 37.1'i artış,
% 43.5'i ise azalış olduğunu bildirmiştir.
1995 yılı II. döneminde % 62.0'ı artış,
% 12.1'i azalış beklerken,
1996 yılı II. döneminde % 66.6'sı artış,
% 10.4'ü ise azalış
bekledikleri bildirmişlerdir.

Satış fiyatları ile ilgili olarak da, bu işyerlerinin;
1995 yılı I. döneminde % 83.9'u artış,
% 0.7'si azalış olduğunu belirtirken,
1996 yılı I. döneminde % 83.7'si artış,
% 2.6'sı ise azalış olduğunu belirtmiştir.
1995 yılı II. döneminde % 70.8'i artış,
% 0.3'ü azalış beklerken,
1996 yılı II. döneminde % 79.1'i artış,
% 0.7'si ise azalış
bekledikleri belirtmişlerdir.

Hammadde fiyatları konusunda ise, işyerlerinin;
1995 yılı I. döneminde % 86.7'si artış,
% 1.1'i azalış olduğunu belirtirken,
1996 yılı I. döneminde % 88.9'u artış,
% 2.6'sı ise azalış olduğunu belirtmiştir.
1995 yılı II. döneminde % 78.1'i artış,
% 0.4'ü azalış beklerken,
1996 yılı II. döneminde % 84.8'i artış,
% 1.6'sı ise azalış beklediklerini
belirtmişlerdir.

1.3. Teşvikler-Yabancı Sermaye İzinleri

1996 Ocak-Şubat döneminde toplam 724 yatırım teşvik belgesi verilmek suretiyle 256.8 trilyon TL. tutarındaki yatırımteşvik belgesine bağlandı. Bu değer, geçen yılın aynı dönemine göre yaklaşık dört katlık bir artışa karşılık gelmektedir. İki ayda teşvik kapsamına alınan yatırımların 139.6 trilyon TL. kısmı Marmara bölgesinde gerçekleştirilecek. Iç Anadolu bölgesi 32.6 trilyon TL. ile Marmara'yı izliyor. Akdeniz 21.8 trilyon TL. ile üçüncü; Ege 19.9 trilyon TL. ile dördüncü sırada. Karadeniz bölgesinde gerçekleştirilecek teşvikli yatırım tutarı ise 10.5 trilyon TL. Güneydoğu'ya yönelik yatırımlar ise ancak 5.5 trilyon TL. olarak kaydedildi. Son sırada 5.3 trilyon TL. ile Doğu Anadolu geliyor. Bu arada 21.6 trilyon TL.'lik yatırım için de çok bölgeli teşvik belgesi düzenlendi. Yatırım teşvik belgelerinin sektörlere göre dağılımı ise şöyle:

SEKTÖRLER	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (trilyon TL .)	İstihdam
Tarım	**20**	**9.130**	755
Madencilik	**23**	**3.040**	705
İmalat Sanayi	**389**	**143.449**	**22.322**
Gıda	68	37.242	5,359
Taşıma	53	16.681	1,920
Dokuma-Giyim	36	15.957	2,190
Cam	11	10.504	1,083
Enerji ve Hizmetleri	**286**	**81.541**	**13.090**
Ulaştırma	211	65.010	7,472
TOPLAM	**724**	**256.824**	**36.996**

1996 Yılında verilen yabancı sermaye izin-

lerinde ise bir düşüş gözlendi. Mayıs ayında geçen yılın aynı dönemine göre %16'lık bir düşüşle 79.6 milyon dolar tutarında yabancı sermaye izni verildi. Bu yılın ilk beş ayındaki toplam tutar ise 627 milyon dolar ile, yine geçen yılın aynı döneminde verilen 778 milyon dolarlık seviyenin yaklaşık %20 altında gerçekleşti. Beş aylık dönemdeki izinler içinde en büyük pay 198.4 milyon dolarla sermaye artırımlarına yönelik oldu. Bu dönemde portföy yatırımları için 183.8 milyon, yeni doğrudan sermaye yatırımları için 123.4 milyon ve tevsi yatırımları için de 117.7 milyon ABD dolarlık izin verildi. Bu yatırımların sektörlere göre dağılımına baktığımızda; tarım sektörü için 35 milyon dolar tutarında 14 izin, madencilikte 3.4 milyon dolar tutarında 3 izin, hizmetler sektöründe 216.9 milyon tutarında 300 izin ve imalat sanayi yatırımları için de 368.7 milyon tutarında 143 izin alındığı görülmektedir. Bu izinlerin ülkelere göre dağılımı ise şöyledir:

Ülkeler	İzin Verilen Yabancı Sermaye		Oran	
OECD Ülkeleri	525.5		% 84.3	
AB Ülkeleri		416.1		% 66.8
ABD		87.1		% 14.0
Diğer OECD		22.3		% 3.5
İslam Ülkeleri	41.0		% 6.6	
Ortadoğu		40.2		% 6.4
Diğer		0.8		% 0.2
BTD Ülkeleri	8.8		% 1.4	
Güneydoğu Asya	9.5		% 1.5	
Diğer Ülkeler	38.4		% 6.2	
TOPLAM	623.2		%100.0	

1.4. İstihdam

DİE tarafından Ekim 1995'te gerçekleştirilen hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre ekonomide geçen yıl yaşanan yüksek büyüme hızının işsizlik oranının azalmasını sağladığı saptanmıştır. Buna göre sivil işgücünün durumu şu şekilde tesbit edilmiştir:

	Ekim 1995		Nisan 1995		Ekim 1994	
İstihdam (bin kişi)	21.378		22.833		20.397	
Kent		9.220		8.932		9.081
Kır		12.157		11.901		11.316
İşsizlik (%)	6.6		7.2		7.9	
Kent		10.0		10.7		11.1
Kır		3.9		4.4		5.1
Eksik İstihdam (%)	6.3		7.0		8.7	
Kent		6.3		8.3		8.9
Kır		6.4		6.0		8.6

Buna göre Türkiye'de istihdamın yapısındaki çarpıklığın hala devam ettiği gözlenmektedir. DİE verilerine göre Türkiye'de istihdamda olduğu kabul edilen her 100 kişiden 30'unu ücretsiz aile işçileri oluşturmakta ve bu işçiler kırsal kesimde yoğunlaşmaktadırlar. İşgücüne katılma oranlarına bakıldığında12 ve daha yukarı yaştakilerin %50.8'inin işgücüne katılabildiği, bu oranın erkeklerde %71.2, kadınlarda ise %30.2 olduğu görülmektedir. İstihdamdakilerin sektörlere göre dağılımında ise tarım kesiminin istihdamdaki payı %47.8 ile birinci sırada gelmektedir. İstihdamın yarıya yakınının sağlandığı tarım kesiminin geçen yıl milli gelirin sadece %14.8'ini üretebilmiş olması ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. İstihdamdakilerin %31.5'i hizmetler sektöründe, %20.7'si ise sanayi sektöründe yer almaktadır.

1.5. İnşaat Sektörü

1995 Yılının ilk 9 aylık döneminde 1994 yılının aynı dönemine göre yapı ruhsatı alan bina sayısında % 9.6, yapı kullanma izin belgesi alan bina sayısında da % 17.8'lik azalma gerçekleşmiştir. 1994 Yılının 9 aylık döneminde toplam 270.860 trilyon TL. değerinde yapı ruhsatına karşılık, 1995 yılının aynı dönemi için bu değer 452.427 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Yapı kullanma izin belgeleri için ise bu değerler sırasıyla 1994 için 121.832 ve 1995 yılı için ise 173.165 trilyon TL. tutarında olmuştur. Bu ise, değerde nominal olarak; yapı ruhsatı için % 67.0'lık artış (%12.1 reel), yapı kullanma izin belgesi için ise % 42.1'lik (% -13.9 reel) artışa tekabül etmektedir.

1.6. Trafik İstatistikleri

1996 Mart ayında ilk defa tescil belgesi alarak trafiğe çıkan motorlu taşıt sayısı 20,816 adet olarak tesbit edilmiştir. Aynı ay çeşitli nedenlerle 819 adet motorlu taşıtın trafikten kaydı silinmiştir. 1996 Mart ayında trafiğe kaydolan araçların içinde 1. sırayı % 62.5 ile otomobil almakta, otomobili % 15.1 ile kam-

yonet, % 7.7 ile motosiklet, % 4.8 ile kamyon takip etmektedir. Mart ayında trafiğe kaydolan araçların % 9.9'unu ise, minibüs, yol ve iş makinaları, otobüs ve özel amaçlı taşıtlar oluşturmaktadır.

Aylar	Trafiğe kaydı yapılan araç sayısı	Trafikten kaydı silinen araç sayısı	Toplam araç sayısı artışı
Mart 1996	20.816	819	19.997
Ocak-Mart 1996	65.160	1.670	63.490
Mart 1995	21.370	783	20.585
Ocak-Mart 1995	62.399	1.643	60.756

1996 Ocak - Mart dönemindeki toplam değerlere bakıldığında ise 65,160 adet aracın trafiğe kaydının yapıldığı, 1,670 adet aracın ise trafikten kaydının silindiği görülmektedir. 1995 Ocak - Mart döneminde ise 62,399 adet aracın trafiğe kaydı yapılmış, 1,643 adet aracın ise trafikten kaydı silinmiştir. 1996 Mart ayı sonu itibariyle trafiğe kayıtlı araçların %61.5'i otomobil, %16.3'ü motosiklet, %8.0'ı kamyonet, %6.4'ü kamyon; %7.8'i ise minibüs, otobüs, yol ve iş makimaları ile özel amaçlı taşıtlardan oluşmaktadır.

1996 Mart ayında tescil belgesi alan taşıtların Adana, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bursa, Hatay, İçel, İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Konya illerinde yoğunlaşmış ve seçilmiş bu illerdeki taşıt sayısının toplam içindeki payı %73.0 olmuştur. Otomobil, minibüs, otobüs, kamyonet ve kamyon gibi taşıtların kullanım şekillerine göre %89.5'inin özel,%8.2'sinin ticari, %2.3'ünün da resmi olarak kullanıldığı belirlenmiştir. 1996 Mart ayında trafikten ilk defa tescil belgesi alan otomobillerin markalarına göre %26.4'ü Renault, %21.4 Murat (Tofaş), %11.8'i Fiat, %11.0'ı Toyota, %10.4'ü Opel, %4.2'si Ford ve %14.8'sinin diğer markalar olduğu tesbit edilmiştir.

1.7. Fiyat Endeksleri ve Ticaret Hadleri

1994 yıllı DİE Toptan Eşya Fiyatları Genel İndeksi'nde, 1996 Nisan ayında bir ay önceye göre %8.1 artış meydana geldi. Bu durumda indeks artışı, bir önceki yılın; Aralık ayına göre %34.4, Nisan ayına göre %69.9 ve oniki aylık ortalamalara göre %70.6 olarak gerçekleşti.

1996 Nisan ayındaki %8.1'lik artışın 2.4'ü devlet sektöründeki fiyat artışlarından, 5.7'si de özel sektördeki fiyat artışlarından kaynaklanmıştır.

1996 Mayıs ayında ise bir ay önceye göre TEFE'de %4.1 artış meydana geldi. Bu durumda indeks artışı, bir önceki yılın; Aralık ayına göre %39.9, Mayıs ayına göre %73.7 ve oniki aylık ortalamalara göre %70.3 olarak gerçekleşti. 1996 Mayıs ayındaki %4.1'lik artışın 0.7'si devlet sektöründeki fiyat artışlarından, 3.4'ü de özel sektördeki fiyat artışlarından kaynaklanmıştır.

1995 ve 1996 yıllarını fiyat endeksleri bazında karşılaştıracak olursak:

Aylar	Toptan Eşya			Tüketici		
	1995	1996	Değişim	1995	1996	Değişim
Ocak	10.2	9.8	% -3.9	7	8.3	% 18.6
Şubat	7.1	5.8	% -18.3	4.9	4.5	% -8.2
Mart	5.5	7.0	% 27.3	4.5	5.6	% 24.4
Nisan	5.1	8.1	% 58.8	5.8	6.7	% 15.5
Mayıs	1.8	4.1	% 127.6	3.3	4.5	% 36.4

DİE Tüketici Fiyat Endeksinde; mal grupları ve bölgeler bazında ilk beş aylık geçen yılın Mayıs ayına göre değişim ise şu şekilde oldu:

	1996 Ocak-Mayıs	Yıllık (Mayıs 1996 itibariyle)	12 Aylık Ortalama
TÜRKİYE GENELİ	33.3	82.9	80.8
Gıda, İçki	36.7	80.3	77.5
Giyim, Ayakkabı	27.8	88.8	89.9
Konut	28.8	84.4	85.0
Ev Eşyaları	23.1	66.0	69.6
Sağlık	43.4	86.8	74.4
Ulaştırma	48.1	89.3	80.6
Eğlence, Kültür	33.8	94.3	86.6
Eğitim	0.9	104.2	101.3
Otel, Lokanta	34.0	91.7	90.1
Diğer	46.9	69.3	63.2
BÖLGELER			
Marmara	32.9	85.1	82.3
Ege	35.2	82.9	82.8
Akdeniz	32.8	78.8	77.4
İç Anadolu	32.8	81.1	78.2
Karadeniz	32.6	78.6	79.2
Doğu Karadeniz	32.7	75.6	77.1
G. Doğu Anadolu	33.7	76.3	79.2

1994 = 100 DİE Tüketici Fiyat Endeksi, % cinsinden

Son olarak; iç ticaret hadleri incelenecek olursa tarım lehine açık bir üstünlük göze çarpmaktadır.

Fiyat Artışı (%)

Aylar	Tarım	Sanayi
Ocak	10.0	9.2
Şubat	10.9	3.6
Mart	9.1	6.3
Nisan	10.5	7.1
Mayıs	2.6	4.7
TOPLAM	51.0	34.9

1.8. Şirket Kuruluş / Kapanış / Sermaye Arttırımları

1996 Ocak- Nisan döneminde toplam sermayesi 69,738.541 Milyar TL.sı olan 20,595 yeni şirket ile 6,952 yeni firma açıldı. Bu dönemde en büyük pay, %55.9 ile Mart ayına ait oldu. Açılan şirketlerin sektörlere göre dağılımı:

Sektör	Şirket Sayısı	Oran
Toptan ve perakende ticaret, motorlu araçlar ve ev eşyalarının onarımı	6916	33.9 %
İmalat	5863	28.7 %
İnşaat	3379	116.6 %
Gayri menkul kiralama ve İş faaliyetleri	1238	6.1 %
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	944	4.6 %
Otel ve Lokantalar	545	2.7 %
Sağlık işleri ve Sosyal hizmetler	488	2.4 %
Mali-Aracı kuruluş faaliyetleri	462	2.3 %
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	277	1.4 %
Eğitim	120	0.6 %
Madencilik ve Taşocakçılığı	136	0.7 %
Elektrik, Gaz ve Su	21	0.1 %
Balıkçılık	21	0.1 %
Diğer	185	0.9 %

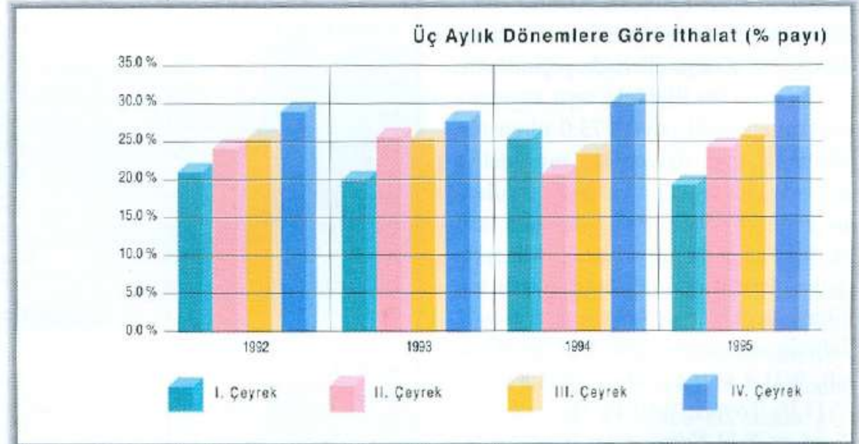
Yine aynı ay içinde 3,421 şirket 90,086.810 Milyar TL. sermaye artırımında bulunmuş, ve sermayesi 12.676 Milyar TL. olan 202 şirket de kapanmıştır.

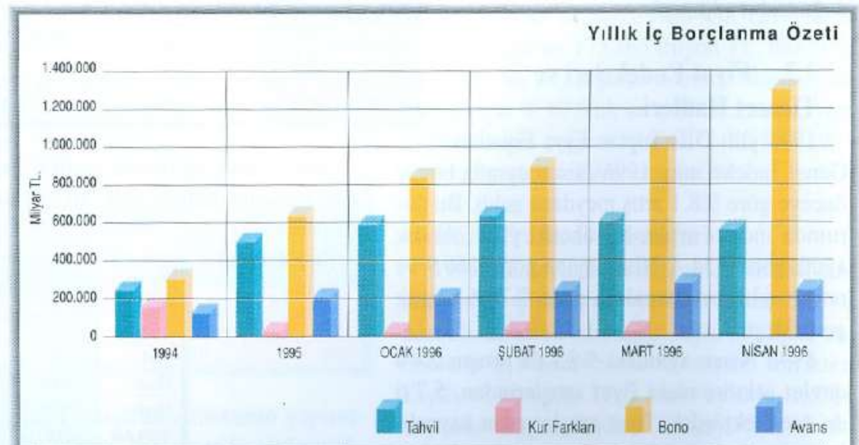
2. DIŞ KESİM

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesiyle yılbaşında dış ticaret mevzuatında yapılan tek belge sistemine, malların kodlamasında 12 haneli kod numaralamasına geçilmesi gibi bir dizi değişikliğe ilgili birimlerin uyum sağlamada gecikmeleri nedeniyle, bu yılın ilk beş aylık dönemine ait resmi dış ticaret verileri henüz açıklanmadı. Bununla beraber, ithalde alınan KDV değerlerine ve ihracatçı birliklerinin verilerine dayanarak dış ticareti incelemeye çalışacağız.

2.1. İthalat

Dış ticaret istatistiklerine yıllar itibarıyla geriye doğru bakıldığında, kriz yılı olan 1994 dışında yıllık ithalatın yaklaşık %20'sinin yılın ilk üç aylık döneminde gerçekleştiği görül-

mektedir. Diğer bir deyişle yıllık toplam ithalatın %80'lik bölümü son üç çeyrekte gerçekleşmekte, yılın son (IV.) çeyreğindeki ithalatın toplam içindeki payı ise %30'u aşmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre ithalat artış hızı değerlendirildiğinde ise bu artışın yılın ilk çeyreğinde en düşük oranda olurken II. ve III. üç aylık dönemlerde arttığı gözlenmektedir.

İthalde alınan KDV üzerinden yapılan tahminler, 1996 yılı Ocak-Mart döneminde ithalatın, 10 milyar ABD doları seviyelerine ulaştığını göstermektedir. Yukarıda yaptığımız değerlendirmelerin ışığında 1996 yılı toplam ithalatının yaklaşık olarak 50 milyar doları bulmasını beklemek gerçekçi bir tahmin olacaktır. Bu rakam ise ekonomi bürokrasisi tarafından açıklanan 41 milyar dolarlık ithalat hedefinin - bu trend devam ettiği takdirde- %25 kadar aşılacağı anlamına gelecektir. Bununla beraber, 1996 yılının Gümrük Birliği'nin ilk yılı olması hasebiyle ilk aylarda yüksek düzeylerde gerçekleşen ithalatın, izleyen dönemlerde yavaşlama ihtimali de söz konusu olabilir.

2.2. İhracat

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)'in ihracat birliklerinin ihracat kayıtlarına dayanarak yaptığı açıklamalara göre 1996 yılı Ocak-Mayıs dönemindeki yılın ilk beş ayı için birliklerin, 9 milyar 203 milyon dolarlık ihracatı kayda aldıkları görülmektedir. Bu, kayda alınan ihracat tutarının geçen yılın aynı dönemine göre %8'lik bir artış göstermesi anlamına gelmektedir. Mayıs ayında kayda alınan ihracat tutarı ise 1 milyar 726.9 milyon doları bulmaktadır. Bu değerler içinde Istanbul Tekstil ve Konfeksiyon Ihracatçıları Birliği (İTKİB)

%29.4'lük payla birinci sırada gelirken onu, %27.8'lik pay ile İstanbul Maden ve Metal Ihracatçıları Birliği izlemektedir. Diğer birliklerin payları ise sırasıyla şöyledir: Ege %10.4; Uludağ %9.4; Akdeniz %7.8; Istanbul %5.7; Orta Anadolu %3.9; Güneydoğu Anadolu %1.6; Karadeniz Fındık ve Mamulleri %1.3; Denizli Tekstil ve Konfeksiyon %1.2; Doğu Anadolu %0.9; Antalya %0.6.

Kayıt altına alınan ihracata maddeler bazında bakıldığında ise durum şu şekildedir:

	1995	1996	Değişim (%)	1996 Toplamı İçindeki (%) Payı
Hazır Giyim ve Kon.	2.436,8	2.390,1	-1,9 %	26,0 %
Demir ve Metal	1.144,4	1.165,2	-1,8 %	12,7%
Tekstil ve Hammaddeleri	939,3	1.044,6	11,2 %	11,4 %
Elektrik - Elektronik	545,4	727,7	33,4 %	7,9 %
Hububat, Bakliyat, Yağlı Toh.	535,2	571,0	6,7 %	6,2 %
Otomotiv ve Yan San.	427,3	607,0	42,1 %	6,6 %
Kimyevi Madde ve Mam.	500,5	612,3	22,3 %	6,7 %
Yaş Meyve Sebze	282,2	370,2	31,2 %	4,0 %
Fındık ve Mam.	307,9	199,5	-35,2 %	2,2 %
Deri ve mam.	238,8	187,5	-21,5 %	2,0 %
Maden	197,7	224,6	13,6 %	2,4 %
Tütün	197,7	327,2	65,5 %	3,6 %
Çimento ve toprak	158,7	272,1	71,4 %	3,0 %
Kuru Meyve ve mam.	119,1	121,4	1,9 %	1,3 %
Canlı Hayvan ve su Ürün.	198,7	131,4	-33,9 %	1,4 %
Halı	84,0	98,8	17,6 %	1,1 %
Ağaç ve Orman Ürün.	115,1	103,1	-10,5 %	1,1 %
Zeytin ve Z. yağı	79,2	48,8	-38,3 %	0,5 %
TOPLAM	8.500,3	9.202,5	8,2%	100,0 %

2.3. Turizm

Mayıs ayında gelen 873,000 turistle birlikte; Türkiye'ye 1996 yılının ilk beş ayında gelen turist sayısı 2 milyon 574 bin 468'i bulmuştur. Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre turist sayısında geçen yılın ilk beş ayına göre %16.3 oranında bir artış kaydedilmiştir. Türkiye'nin turizm gelirleri açısından iyi bir yıl yaşadığı 1995 yılının aynı döneminde bir önceki yıla göre artış ise sadece %6.5 olmuştur.

Turist kompozisyonunda da bazı değişmeler gözlenmiştir. OECD ülkelerinden gelen turistlerin toplam turist sayısı içindeki payı 1995 yılında %46.6 iken bu oran 1996da %55.1'e yükselmiştir. OECD Ülkelerinden gelen turistlerin çoğunluğunu 634 bin 520 kişi ile (OECD toplamının %44.8'i ve toplam turist sayısının %24.7'si) Almanlar oluşturmaktadır. Almanya'dan gelen turist sayısında bir önceki yıla göre %73.2'lik bir artış gözlenmiştir. Toplam turist sayısı içinde %21.1'lik paya sahip olan BDT ülkelerinden gelen turist sayısında 1995'e göre %7.6'lık bir artış kaydedilmiş, buna karşılık özellikle yaptıkları bavul ticaretiyle ekonomiye canlılık kazandıran Romanya (% -42.7), Bulgaristan (% -12.0) ve Suriye (% -12.2) gibi bazı ülkelerden gelen turist sayısında ise azalma olmuştur.

Bu arada, Turizm Bakanlığı'nın belirlemelerine göre Temmuz-Eylül dönemi için Türkiye'ye yapılan rezervasyonların Almanya'da %6, Finlandiya'da %15, Norveç'te %30, Belçika'da ve İsveç'te%40, Danimarka'da ise %50 artış gösterdiği tesbit edilmiştir. Bu ise turizm gelirleri açısından olumlu bir işaret olarak algılanabilir.

3. KAMU KESİMİ

3.1. Konsolide Bütçe

1996 Yılının ilk dört aylık döneminde konsolide bütçe nakit açığı 431.3 trilyon TL.'yi bularak geçen yılın aynı dönemine göre %206.4 (%76.4 reel) artış gösterdi. 1995 Yılının tümünde ulaşılan nakit açığı ise 294.3 trilyon TL idi. Geçici bütçe uygulanan Ocak-Nisan döneminde, başta iç borç faizleri olmak üzere birçok harcama kaleminin ödeneği kalmadığı için nakit olarak ödemesi yapılan önemli bir miktarda harcama bütçeye gider olarak kaydedilemedi. Bunun neticesi olarak tahakkuk bazındaki giderler düşük kaldığı için ilk dört aylık tahakkuk açığı sadece 38 trilyon 656 milyar TL. seviyesinde hesaplandı. Bu yüzden, bütçe nakit açığı; nakit dengesi hesabından değil, büyük bölümünü bütçede ödeneği kalmayan harcamalar için yapılan nakit ödemelerin oluşturduğu "verilen avans ve krediler" hesabından okumak gerekmektedir. Bu hesaptaki artış miktarı yıl başına göre 328 trilyon 448 milyar TL. olmuştur.

Konsolide Bütçe Gerçekleşmesi
Ocak-Nisan 1996 (Milyar TL.)

	1995	1996	Değişim
GELİR	**342.235**	**592.181**	*73.0 %*
Vergi Geliri	258.743	468.160	*80.9 %*
Vergi Dışı Normal	19.701	28.678	*45.6 %*
Özel Gelir ve Fonlar	56.341	82.026	*45.6 %*
Katma Bütçe	7.450	13.317	*78.8 %*
GİDER	**470.531**	**630.837**	*34.1 %*
Personel	134.742	261.673	*94.2 %*
Diğer Cari	17.224	30.957	*79.7 %*
Yatırım	10.785	17.295	*60.4 %*
Transfer	307.780	320.912	*4.3 %*
Faiz Ödemeleri	194.145	138.183	*-28.8 %*
İç Borç	168.600	107.500	*-36.2 %*
Dış Borç	25.545	30.638	*20.1 %*
KİT'lere	9.929	12.276	*23.6 %*
Diğer	103.706	170.706	*64.4 %*
BÜTÇE DENGESİ	**-128.296**	**-38.656**	*-69.9 %*
Avans ve Krediler	4.448	-328.448	*-7484.2 %*
Alacaklar	103	89	*-13.6 %*
Bütçe Emanetleri	-12.421	-41.774	*236.3 %*
Ödenecek Çekler	-4.584	-22.512	*391.1 %*
NAKİT DENGESİ	**-140.750**	**-431.301**	*206.4 %*

Kamu kesimi gelir politikasındaki aksaklık devam etmektedir. Kazanca bakılmaksızın herkesten aynı tutarda tahsil edildiği için vergi adaletsizliğine yol açtığı kabul edilen dolaylı vergilerin yükü, yılın ilk dört aylık döneminde %65'e ulaşmıştır. Ocak-Nisan döneminde toplam 468.trilyon 160 milyar TL. vergi gelirinin 305.1 trilyonu mal ve hizmetler ile dış ticaretten alınan dolaylı vergilerden oluşurken, gelir ve servetten alınan vergilerin tutarı ise 163 trilyon TL.'de kalmıştır. Gelir vergisinin dört aylık dönemde tahsil edilen toplam vergi gelirleri içindeki payı %28.9, toplam gelir ve servetten alınan vergiler içindeki payı %87.1; kurumlar vergisinin ise toplam içindeki payı %4.1 ve gelir ve servetten alınan vergiler içindeki payı da %12.5 olarak gerçekleşmiştir.

3.2. Borçlanma

Uzun bir süredir uzun vadeli iç borçlanma olanağı bulamayan, dış borçlanma imkanları da büyük ölçüde kısıtlı olan Hazine; nakit açığının finansmanını tümüyle kısa vadeli borçlanmayla gerçekleştirme yoluna gitmektedir. Hazine, Ocak-Nisan döneminde bütçe nakit açığının finansmanı için bonolar yoluyla net 649 trilyon 677 milyar TL. borçlanmıştır.

Merkez Bankası'ndan Hazine'nin kullandığı net kısa vadeli avans ise yine aynı dönemde 56 trilyon 670 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.. Bu arada olumlu sayılabilecek bir gelişme, Hazine'nin Merkez Bankası'na önceki yıllardan birikmiş olan kısa vadeli avans borcunu uzun vadeli devlet tahvili vererek tasfiye etme yoluna gitmesidir. Hazine, son olarak Mayıs ayında TCMB'ye 50 trilyon TL. tutarındaki uzun vadeli devlet tahvili vermiş fakat aynı dönemde 11.5 trilyon TL. de yeni avans kullandığı için 17 Mayıs itibarıyla bir önceki haftaya göre kısa vadeli avans bakiyesinde 38.5 trilyon TL.'lık bir azalma gerçekleşmiştir. Kısa vadeli avans borcuna ait bakiyenin bu şekilde tasfiye edilmesi Hazine'nin TCMB'den kullanabileceği avansın limitini etkilemediği için 1996 yılı için net olarak kullanılabilecek kısa vadeli avans 180 trilyon TL. olarak kalmıştır.

Hazine, yılın ilk dört ayında tahvil borçları için net 146 trilyon 068 milyar TL., dış borçları için de net 56 trilyon 423 milyar TL. geri ödemede bulunmuş olduğundan bu öde-

Dönem	Tahvil	Kur Farkları	Bono	Avans	Toplam
1994	29,9 %	16,7 %	38,1 %	15,3 %	100,0 %
1995	37,6 %	1,9 %	46,4 %	14,1 %	100,0 %
Ocak 1996	35,5 %	1,6 %	50,8 %	12,1 %	100,0 %
Şubat 1996	35,6 %	1,5 %	50,7 %	12,3 %	100,0 %
Mart 1996	31,7 %	1,4 %	53,2 %	13,7 %	100,0 %
Nisan 1996	26,6 %	0,002 %	61,6 %	11,9 %	100,0 %

meler için ihtiyaç duyduğu finansmanı yine kısa vadeli borçlanmayla sağlamıştır.

4. FİNANSAL KESİM

4.1. Finansal Varlık Stoku ve İkinci El Piyasa İşlemleri

Menkul Kıymet Stokları ve Toplam İçindeki Payları

	1993		1994		1995		1996 / 1. Çeyrek	
Özel Sektör Menkul Kıymetleri	112.032,7	29,3 %	130.881,4	18,0 %	295.452,9	19,7 %	287.657,7	14,7 %
Hisse Senedi	71.286,2	18,7 %	109.238,9	15,0 %	223.803,5	14,9 %	237.156,9	12,1 %
Tahvil	1.667,6	0,4 %	1.411,9	0,2 %	2.354,4	0,2 %	2.692,5	0,1 %
Finansman Bonosu	1.197,7	0,3 %	213,2	0,0 %	1.533,3	0,1 %	1.533,0	0,1 %
Varlığa Daayalı Menkul Kıymet	36.583,1	9,6 %	19.949,7	2,7 %	66.785,4	4,5 %	45.298,7	2,3 %
Banka Bonosu/Banka Garantili Bono	1.282,9	0,3 %	52,5	0,01 %	961,4	0,1 %	961,4	0,049 %
Kar-Zarar Ortaklığı Belgesi	15,2	0,004 %	15,2	0,002 %	15,2	0,001 %	15,2	0,001 %
Kamu Kesimi Menkul Kıymetleri	270.087,4	70,7 %	597.914,9	82,0 %	1.202.332,6	80,3 %	1.667.643,7	85,3 %
Devlet Tahvili	189.713,2	49,6 %	23.825,4	3,3 %	511.769,0	34,2 %	604.5520,0	30,9 %
Hazine Bonosu	64.488,1	16,9 %	304.229,7	41,7%	631.298,0	42,1 %	1.015.000,0	51,9 %
Gelir Ortaklığı Senedi	15.886,1	0,0 %	20.380,2	2,8 %	12.418,6	0,8 %	12.418,6	0,6 %
Dövize Endeksli Senetler		4,2 %	40.479,6	5,6 %	21.847,0	1,5 %	9.074,4	0,5 %
Özelleştirme Tahvili		0,0 %		0,0 %	25.000,0	1,7 %	26.630,7	1,4 %
TOPLAM	382.120,1	100,0 %	728.796,3	100,0 %	1.497.785,5	100,0 %	1.955.301,4	100,0 %

Menkul kıymet stokunun bileşiminden görüldüğü üzere kamu kesiminin mali disiplinini sağlayamaması nedeniyle finansal piyasaların üretebildiği fonların hemen hemen tamamı kamu kesimi açıklarının finansmanı için massedilmekte ve dolayısıyla da finansal kesimde kamu kesimi özel kesim üzerinde "dışlama etkisi"ne yol açmaktadır. Özellikle öz kaynak piyasalarının nisbi ağırlığının azalması reel kesim üzerinde de olumsuz tesirlere yol açabilecektir.

İkincil piyasalara bakıldığında, 1996 yılı ilk üç ayı için toplam 8,274.9 trilyon hacminde işlem gerçekleştirilmiştir. Özel kesim hisse senetleri işlemleri 776 trilyon tutar ile ikinci el piyasalardaki toplam işlemler içinde%9.4'lük paya sahiptir. VDMK'in payı da %1.3'e ancak ulaşabilmektedir. Oysa kamu kesimi borçlanma senetlerine bakıldığında; hazine bonoları %68.4, devlet tahvilleri ise %20'lik ağırlığa sahiptirler. İkincil piyasalarda gerçekleştirilen işlemlerin çok büyük bir kısmı (%88.5) bankalar tarafından gerçekleştirilmiştir.

4.2. Para Arzı, Mevduat ve Kredi Stoku

M3 tanımlı en geniş para arzı, TCMB'nin verilerine göre, 17 Mayıs itibarıyla 1,812.6 trilyon TL. büyüklüğüne ulaşmıştır. Para arzı içinde emisyon 281.7 trilyonluk paya sahiptir. Tedavüldeki para ve vadesiz mevduatlardan oluşan M1 tanımlı para arzı 476 trilyon, buna vadeli mevduatların ve mevduat sertifikalarının eklenmesiyle ulaşılan M2 tanımlı para arzı ise 1,671.8 trilyon olarak kaydedilmiştir. Yurtiçi kaynaklı DTH'nın tutarı ise 1,622.6 trilyon olduğundan M2Y tanımlı geniş para arzı 3,294.4 trilyon TL. olmuştur. Bu parasal büyüklüklerin yılbaşına ve geçen yıl aynı döneme göre değişim oranları ise şöyle;

	29.12.1995'e göre değişim	18.05.1995'e göre değişim
Emisyon Hacmi	% 25.8 (% -10.1 reel)	% 56.3 (% -10 reel)
M1	% 20.2 (% -14.1 reel)	% 54 (% -11.3 reel)
M2	% 31.6 (% -6 reel)	% 83.5 (% 5.6 reel)
M2Y	% 25.5 (% -10.3 reel)	% 97.3 (% 13.6 reel)
M3	% 33.9 (% -4.3 reel)	% 88.3 (% 8.4 reel)

Mevduat stokuna gelince; TCMB verilerine göre 17 Mayıs 1996 itibarıyla, bankalardaki toplam mevduat 1,503.7 trilyon TL.'ye ulaştı. Bu rakam 1995 yıl sonuna göre %34.3 (% -4 reel) ve geçen yıla göre bir yıllık olarak %94.8 (%12.2 reel) artış ifade etmektedir. Mevduat stokundaki değişme ile ilgili önemli bir nokta, Döviz Tevdiat Hesaplarında (DTH) sene sonu-

na göre %3.3'lük (reel olarak %31) bir azalma kaydedilmiş olmasıdır. Bir yıl öncesine göre nominal olarak %17'lik bir artış olmakla beraber bu da reel olarak %32.6 düşüş ifade etmektedir. İzlenmeye devam edilen yüksek faiz ve nisbi olarak düşük kur politikasının sonucu olarak DTH'da reel bir azalma meydana gelmiştir. Bu arada Merkez Bankası'nın durumu da dış varlıklar açısından oldukça iyi görünmektedir. 17 Mayıs itibarıyla TCMB'nin 17 milyar 512 milyon doları bulan toplam dış varlıkları, toplam 17 milyar 806 milyon dolar olan döviz yükümlülüklerinin %98'ini karşılayabilecek seviyededir. Türkiye'nin brüt uluslararası rezervlerine bakıldığında ise brüt rezervlerin, 3 Mayıs itibarıyla 1996'nın ilk dört aylık döneminde 1 milyar 780 milyon dolarlık bir artış ile toplam 25 milyar 722 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Bu rezervin 1996 yılı için 1.5 milyar dolar olacağı tahmin edilen aylık ortalama dış ticaret açığı rakamları göz önüne alındığında 17 ay süreyle bu açığı finanse edebilecek seviyede olduğu görülmektedir. DTH'larındaki azalma trendi de düşünüldüğünde, olağanüstü bir gelişme olmadığı takdirde Türkiye'nin 1996 yılında ciddi bir döviz darboğazı ile karşılaşmayacağı düşünülebilir.

Kredi stoku Mayıs ayının ikinci haftasında bir düşüş göstermiş ve 17 Mayıs itibarıyla 2,057.7 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Bu ise 1995 sonuna göre %31.2 (% -6.2 reel) ve geçen yılın aynı dönemine göre de %113.3 (% 22.8 reel) değişmeye karşılık gelmektedir. Mevduat bankaları kredilerinde, reel olarak, yıl başına göre % -4 geçen yıla göre %40.4 değişme olmuştur. Ancak, geçen yıla göre kaydedilen reel artışlarda 1995 yılının son iki çeyreğinde reel kesimde gözlenen yüksek gelişme hızının da dahil olduğu unutulmamalıdır. Yine Merkez Bankası doğrudan kredilerine bakıldığında önemli reel düşüşler kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum reel ekonominin hızının azalmasına paralel bir durum arzetmektedir.

Dünya Ekonomisindeki Gelişmelerin Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi

1995-2010 Yıllarına İlişkin Tahminler

Lokman Gündüz

Geçen yıl Dünya Bankasının hazırladığı bir çalışma küreselleşme sürecinin dünya ekonomisini büyük bir dönüşüme uğrattığı fikri üzerine kurulmuştu. Bu çalışmada 1995-2010 yılına ait projeksiyonlarda tüm dünya ekonomileri için hayli elverişli koşulların oluşacağı tahmin edilmişti. Buna rağmen ilginçtir ki; Türkiye ve Türkiye'nin jeopolitik ve jeokültürel anlamda yakın olduğu bölge ve ülkelerin görece ekonomik performansları bu olumlu koşullardan pek de nasibini alamıyor gözükmektedir. Örneğin, yine Dünya Bankasının elemanlarınca yapılan bir diğer araştırma, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ülkeleri açısından ekonomik gelişmenin geçmişte olduğu gibi gelecekte de parlak olmayacağını, bölgenin büyük belirsizlik ve risklere gebe olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, ODKA ülkeleri uluslararası sistemde giderek marjinalleşmekte, kişi başına düşen milli gelirleri hızla azalmakta, Petrol-dışı ürünlerde dışarıyla olan rekabeti kızışmakta, ihracat gelirlerinde büyük dalgalanmalar yaşanmakta, düşük bir büyüme hızına karşılık politik ve ekonomik riskleri artmakta ve bunun paralelinde yabancı yatırımlar açısından da cazibesini yitirmektedir. Bu yazı temelde, ODKA ülkeleriyle ilgili hazırlanan sözkonusu uzun çalışmanın önemli noktalarını özetlemeyi hedef edinmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Gelir Kaynakları

1981-90 döneminde ODKA ülkelerinde büyüme hızı ortalama %0,9'a ulaşırken kişi başına milli gelir ise %2 oranında düşmüştür. Böyle bir düşüş geçiş ekonomileri haricinde (Doğu Avrupa ve eski S.S.C.B. ülkeleri) diğer gelişmekte olan bölgelerde görülmemiştir. Bu olumsuz gelişmelerin arkasında düşen petrol fiyatları, savaş, iç huzursuzluk gibi dış ve bölgesel faktörlerin yanısıra, kamu sektörü reformlarında ve özel sektörün ürün çeşitlendirilmesindeki yavaş tutumları da sözkonusudur.

1979-80 yıllarında yaşanan ikinci petrol şokunun ardından ODKA bölgesindeki ülkeler açısından reel cari işlemler dengesi oldukça

olumsuz bir seyir göstermiştir. Hızlı nüfus artışı da gözönüne alındığında kişi başına düşen reel ihracat gelirleri, 1980'den sonraki 10 yıllık dönem boyunca yılda %4'den fazla düşmüştür. Kuşkusuz hayat standartlarındaki düşüşün asıl nedenlerini ekonomik ve politik bir dizi unsurda aramak gerekir. Döviz gelirlerindeki durgunluğun önemli bir sebebi petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardır. Özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren OPEC politikalarının dünya piyasalarında etkisinin azalmasıyla oluşan yeni piyasa şartları gözardı edilmemelidir.

Bölgedeki büyüme performansının en önemli belirleyicisi ve dünya ekonomisine entegrasyonunun en önemli aracı petrol ihracatıdır. Birinci ve ikinci petrol şokları bölgenin GSYİH toplamına, %40-50 arasında katkıda bulunurken 1980'lerin sonlarına doğru bu yüzde %10-15'lere kadar düşmüştür. Petrol ihracatı petrol fiyatlarının zirvede olduğu 1981'de toplam mal ihracatının %96'sına ulaşırken son yıllarda %80'ne inmiştir. Bu oran büyük petrol ihraççıları için %90'dan büyüktür. 12 OPEC üyesinin 8 tanesi ODKA bölgesinde bulunmaktadır. Bu ülkeler dünya petrol rezervlerinin 2/3'üne (676 milyar varil ham petrol) sahiptirler. Diğer yandan Dünya Bankasının 1994-2010 yıllarıyla ilgili yaptığı tahminlerde bölgedeki petrol ihraç gelirlerinin yılda %2-2,5 oranında artacağı varsayılmaktadır. OPEC'in rekabetçi petrol fiyatlarının sürdürebilmek için üretimini kısmaya devam etmesi beklenmektedir. Dünya petrol talebindeki büyümenin ise %1-1,5 civarında seyretmesi tahmin edilmektedir. Dünya petrol piyasalarındaki arz ve talep analizleri uzun vadede reel petrol fiyatlarının mevcut düzeyden pek fazla değişmeyeceği yönündedir (Bkz. Tablo I). Bunda toplam talebi yumuşatacak gelişmelerin (yeni teknolojiler, etkinliğin artışı, doğal gazın ikame yeteneği, alternatif enerji ürünleri vb.) yanısıra, OPEC dışında özellikle Asya'da petrol arzında artışı sağlayabilecek ülkelerin etkisi vadır.

Tablo I: **Dünya Petrol Talep ve Arzı** (milyon varil/gün)

	1985	1994	1995	2000	2005	2010	1994-2010 Değişim	
							milyon varil/gün	yıllık%
Talep								
OECD	34.65	39.90	40.40	42.25	43.15	43.85	3.95	0.6
Eski SSCB	8.95	4.80	4.80	4.80	5.30	5.80	1.00	1.2
Diğer	16.52	23.50	23.50	28.60	33.25	38.25	14.75	3.1
Toplam Talep	**60.12**	**68.20**	**69.10**	**75.65**	**81.70**	**87.90**	**19.70**	**1.6**
Arz								
OECD	17.10	17.60	17.90	17.70	17.00	16.00	-1.60	-0.6
Eski SSCB	11.95	7.20	6.80	7.00	8.50	10.00	2.80	2.1
Diğer	12.87	16.40	17.30	19.20	20.90	22.00	5.60	1.9
OPEC	17.34	27.30	27.10	31.85	35.50	40.10	12.80	2.4
Toplam Arz	**59.26**	**68.50**	**69.10**	**75.85**	**81.90**	**88.10**	**19.60**	**1.6**
Stok Değiş. vb.	-0.94	0.30	0.00	0.20	0.20	0.20	-	-

Kaynak: *Dünya Bankası tahminleri*

Bölgenin diğer gelir kaynaklarından sadece turizm ve işçi dövizleri reel anlamda gelişme göstermiştir. Petrol dışı ticari ürünlerin ihracatında ise başta ürün çeşitlendirilmesinde görülen sınırlı ilerleme sonucu ilerleme sağlanamamıştır. Hizmetler sektöründeki (ulaşım, turizm ve vb. bazı ticari faaliyetlerdeki) ihracat ise bölgenin iktisadi performansı ve dışarıdan algılanan risklerle yakından ilgili olmuştur. Bölge içi ticaret, hizmetler sektörünün büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Önemli bir kaynak olan turizm de bölgenin güvenirliliğine ilişkin intibalara karşı hayli hassastır. Buna rağmen turizm ve diğer ticari hizmetlerin büyümesi beklenmektedir. Fakat bunlar ekonomideki olumsuz etkileri bastırabilecek nitelikte değildirler.

Körfez bölgesindeki belli başlı petrol zengini ülkelerde kamu maliyesine ilişkin sorunların arttığı görülmektedir. Özellikle Körfez kriziyle birlikte bu süreç daha da hızlanmıştır. Sanayileşmiş ülkelerde 1990'ların başlarında yaşanan resesyonla beraber yurtdışında tutulan servetin getirileri de düşmüştür. ışçi dövizlerindeki ge-

lişme, büyük ölçüde petrol zengini ülkelerin ekonomik yapılarıyla parelel ilerlediğinden iniş çıkışlar göstermektedir. Ayrıca Körfez Savaşının ardından göçmen nüfusta büyük değişimler yaşanmıştır. Ülkelerine geri dönen göçmen işçiler sayesinde işsizlik artarken önemli bir gelir kaynağı da bu sayede azalmıştır. Yine değişen siyasi şartların bir sonucu olarak Arap OPEC kaynaklarından bölgedeki bir kısım ülkelere yapılan resmi yardımlar da azalmıştır (Bkz. Tablo II).

caktır (Bkz. Tablo III). Kuşkusuz demografik yapının değişen özellikleri nedeniyle bölge ülkeleri iktisadi kalkınmalarını hızlandırmak zorunda kalacaklardır. Gelişmiş ülkelerdeki yıllık %2,5'lik kişi başına düşen milli gelir artış hızına ulaşılması için bölgenin GSYıH toplamı, en azından %5'lik bir büyümeye ihtiyaç duyacaktır. Buna rağmen petrol piyasalarındaki belirsizlikler, siyasi ve sosyal gerginlikler ile ekonomi yönetiminin mevcut politikaları parlak bir gelecek sunmamaktadır.

***Tablo II:* ODKA Ülkelerinin Döviz kaynakları, 1970-1993**

1987 baz yılıyla reel hesaplamalar [a] Pay yüzdeleri ve büyüme oranları

milyar dolar (1987)	1970	1974	1984	1990	1993	Payları	Büyüme Hızı 1970-93	Büyüme Hızı 1980-93
Ticari Mal İhracatı	162.0	142.8	91.2	138.0	156.0	74.2	-0.2	-0.5
Petrol vb.	142.0	140.0	62.5	100.0	125.0	59.4	-0.6	0.0
Petrol-dışı ürünler	20.0	2.8	28.7	38.0	31.0	14.8	1.9	-2.1
Hizmet Sektörü	5.1	13.6	19.7	19.8	22.2	10.6	6.7	-1.3
Gelirleri								
Turizm	1.8	4.0	5.5	6.7	7.8	3.7	6.6	0.3
Faktör Gelirleri	2.0	8.5	27.1	20.8	18.0	8.6	10.0	-2.8
İşçi Dövizleri	1.3	3.4	10.6	7.5	9.1	4.3	8.8	1.2
Resmi Transferler	2.4	5.0	6.3	6.7	5.0	2.2	3.2	-3.4
Cari İşlem Gelirleri	172.8	173.3	155.0	192.8	210.3	100	0.9	-1.0

Not: *(a) ticari malların kendi deflatörleri kullanılırken diğer kalemlerde A.B.D. özel tüketici deflatörü kullanılmıştır.*

Kaynak: *U.N. Comtrade, IMF Balance of Payments and World Bank*

Not: *Magrib: Cezayir, Libya, Fas ve Tunus; Maşrik: Mısır, Lübnan, Ürdün ve Suriye; Körfez Ülkeleri (GCC): Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri; Diğer Körfez Ülkeleri: İran, Irak ve Yemen*

***Tablo III:* Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Nüfusu 1970-2010**

Nüfus (milyon kişi)	1970	Nüfus Artışı 1970-90	1990	1995	Nüfus Artışı 1990-2010	2010
Magrib	36.2	2.8	62.7	70.3	2.0	95.0
Maşrik	43.3	2.5	71.5	80.4	2.0	107.6
Körfez Ülkeleri (GCC)	7.7	5.4	22.1	25.0	3.0	39.4
Diğer Körfez Ülkeleri	44.1	3.3	85.1	100.0	3.0	152.0
İsrail	3.0	2.2	4.6	5.6	2.0	6.8
Toplam	**134.2**	**3.0**	**246.0**	**282.0**	**2.5**	**400.0**

Kaynak: *The World Bank*

1970'den beri ODKA ülkeleri nüfusunu ikiye katlamıştır. Yıllık %3 nüfus artışıyla, tüm gelişmekte olan ülkelerin ortalaması olan %1,8 oranının üzerinde yer almıştır. Bölgedeki en hızlı nufüs artışı petrol ihraç eden Körfez ülkelerinde görülmektedir. Körfez ülkelerinde nüfus artış hızı %5'in üzerindedir. Dünya Bankasının projeksiyonlarına göre 2010 yılında bölgedeki nüfus %40 artarak 400 milyona ulaşa-

ODKA Ülkelerini Bekleyen Belirsizlik ve Riskler

ODKA bölgesi için dış dünyadaki risk ve belirsizlikler oldukça fazladır. ODKA ülkelerinin ihracat portföyündeki petrolün dominant yapısı hayli yavaş bir büyüme sağlamakla kalmamış, döviz kazançları açısından da aşırı istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. 1970-93

dönemlerinde ODKA ülkelerinin ihracatlarının satın alma gücündeki dalgalanma, diğer gelişmekte olan ülkelerden iki kat, sanayileşmiş ülkelerden ise dört kat daha fazla olmuştur. Gelirlerdeki bu istikrarsızlığın önümüzdeki yıllarda devam etmesi muhtemeldir. Bunun başta gelen nedeni temel döviz kaynaklarının doğrudan veya dolaılı bir şekilde petrol piyasalarının yapılarıyla ilgisidir. Dünya Bankasının yaptığı bir çalışmada petrol ihracatları ile işçi dövizleri arasındaki korelasyon katsayısının 0,75; ticari hizmetlerle 0,72 (turizm hariç); faktör gelirleriyle 0,64 ve resmi bağışlarla 0,34 olduğu görülmüştür. Öte yandan petrol-dışı mal ihraçlarıyla petrol gelirleri arasında negatif bir korelasyonun (-0,27) olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo IV).

görece kısa olması beklenmektedir.

ODKA ülkelerinin cari işlemler dengesini etkileyecek önemli riskler de sözkonusudur. ıhracat gelirlerindeki dalgalanmanın yanısıra başta gıda ithalatına olan bağımlılık olmak üzere artan faiz riski ve yüksek borç servis oranları artan ihracat gelirlerini yutabilecektir. Yine önemli bir gelir kaynağı olan işçi dövizleri de petrol fiyatları, politik belirsizlikler ile döviz ve faiz oranlarının parelelinde dalgalanmalar göstermektedir. Fas ve ısrail dışındaki ODKA ülkelerinin tamamı net gıda ithalatçısıdırlar. 1993'te bölgenin net gıda ithalatı 15,3 milyar dolara ulaşmıştır. Özellikle Maşrik ülkelerindeki son yirmi yıldır toplam ithalatın %20-30'u gıda ürünlerine gitmektedir. Kısa dönemde emtia piyasalarında fiyatlardaki canlanış yerini orta vadede sanayi ülkelerinin tarım sektörüne müdahalelerini azaltmasıyla birlikte gıda fiyatlarında bir artışa bırakabilecek-

***Tablo IV:* ODKA Ülkeleri İhracatlarının Satın Alma Güçleri, Korelasyon Matrisi 1980-1993**

1993'deki Payı	Mal Ticareti: % 75		Ticari Hizmetler: % 11		Faktör Gelirleri: % 8	Transferler: % 6	
	% 60	15	4	7	8	4	2
	Petrol	Petrol-dışı	Turizm	Diğer hizmetler	Faktör gelirleri	İşçi dövizleri	Hibeler
Petrol	1						
Petrol-dışı	-0.27	1					
Turizm	0.44	0.52	1				
Diğer Hizmetler	0.72	0.21	0.64	1			
Faktör Gelirleri	0.64	-0.71	-0.21	0.29	1		
İşçi Dövizleri	0.76	-0.48	0.18	0.51	0.56	1	
Hibeler	0.34	-0.35	-0.14	0.03	0.15	0.08	1

Kaynak: *The World Bank International Economics Department*

Petrol piyasalarıyla ilgili beklentiler de talep ve arz yönlü büyük belirsizliklere maruz kalmaktadır. Yeni teknolojilerin gelişmesi, etkinlikte sağlanan ilerlemeler, çevreyle ilgili endişeler, uyuyan dev olarak adlandyrylan doğal gazın yaygınlaşması, Irak'ın piyasaya yeniden girmesi, özellikle eski S.S.C.B. ülkelerindeki üretimin belirsizliği temel dinamikler olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat projeksiyonlardaki en büyük risk faktörü politik şartlardan kaynaklanmaktadır. Son yirmi yılı aşkın bir zamanda görülen üç petrol şokunun arkasında siyasi olaylar vardır. Ayrıca son 15 yılda Körfez bölgesinde iki önemli savaş yapılmıştır. Dolayısıyla geleceğe yönelik tahminlerde fiyat şoklarının olması muhtemel görülmekle birlikte, etki süresinin Körfez krizinde olduğu gibi

tir. Uzun vadede gıda fiyatlarındaki artışın, mesela hububatta, yavaşlayacağı veya muhtemelen düşeceği tahmin edilmektedir.

1970'lerin sonlarından itibaren ODKA ülkelerinin cari işlemler açığı giderek artan bir trend takip etmiştir. 1990-93 yıllarında bu rakam ortalama yıllık bazda 19.5 milyar dolara ulaşmıştır. 1980'lerde petrol fiyatlarında yaşanan büyük düşüşle birlikte Körfez ülkelerinde de açıkların artması süreci hızlandırmıştır. ışçi dövizleri gibi transferler hariç tutulduğunda, cari açığın GSMH'ya oranı 1990-93 yıllarında Maşrik ülkelerinde -%12.6'ya, Magrib ülkelerinde ise -%3.8'e ve Körfez ülkelerinde -%1.2'ye çıkmıştır. Başta Maşrik ülkeleri olmak üzere cari işlemler açığının ciddi boyutlarda olması dış finansman ihtiyacının artması sonucunu doğurmuştur. 1994 sonu itibariyle bölgenin toplam dış borcu 213 milyar dolara (bölge içi borçlar dahil) ulaşmıştır. Gerek top-

lam dıç borç yükü gerekse borçların GSMH'ya oranı açısından ODKA bölgesi gelişmekte olan bölgeler arasında sadece Sahara altı Aftrikasından daha iyi durumdadır. 1994'teki borç yükü (22 milyar dolar) tüm ihracat gelirlerinin %16'sı denk gelmektedir. Bu durumda toplam borç yükü içerisinde faize dayalı enstrümanların artması ve uluslararası piyasalarda faiz oranlarının yükselmesi beraber düşünüldüğünde borç servis rasyolarının daha da yükselmesi muhtemeldir.

Tablo V: **Dünya Ticaret Entegrasyonunda Eğilimler**

Gösterge/bölge	1971-85	1971-85	1971-85	1971-85	1971-85
Dünya ticaret hacmi a	3.7	6.1	3.9	7.7	6.0
Dünya üretim hacmi	3.2	3.3	1.1	3.0	3.3
Entegrasyon hızı b	0.5	2.8	2.9	4.7	2.7
OECD yüksek gelir grubu	0.8	3.2	0.8	4.2	2.7
Gelişmekte olan ülkeler	-0.6	0.6	6.7	5.0	1.9
Sahra altı Afrikası	-1.5	-0.7	0.4	1.4	0.4
Doğu Asya	1.0	1.4	5.8	5.1	1.7
Güney Asya	-0.4	-0.2	4.1	3.2	1.5
Avrupa ve Orta Asya	0.0	-2.1	7.3	8.3	1.4
ODKA	-1.5	3.1	0.3	2.9	1.3
Latin Amerika	-1.6	2.0	9.6	2.8	2.2

Not: *a) ticari mal ihracat ve ithalat toplamlarının büyüme oranı; b) ticaretin büyüme oranı eksi üretimin büyüme oranı*

Kaynak: *World Bank*

ODKA Ekonomileri ve Küreselleşme

Dünya Bankasının önümüzdeki 15 yıla ilişkin beklentileri hayli iyimserdir. Dünya ekonomisi ile ilgili temel ekonomik göstergeler oldukça olumludur. Buna göre dünya toplam GSMH'sı yılda ortalama %3,2 artacaktır. OECD ülkeleri ise ortalama %2,7 dünya ticareti ise ortalama %6,2 büyüyecektir. Reel LIBOR oranları ortalama %3,6, uzun dönem faiz oranları da %6,5 civarında seyredecektir. Emtia fiyatları istikrara kavuşurken, reel petrol fiyatlarında da fazla bir dalgalanma gözlenmeyecektir. Diğer yandan böyle elverişli ortamdan en çok faydalanan ülkeler, dünya ekonomisine en fazla entegre olan ülkeler olacaktır. Fakat ODKA bölgesindeki ticaretin GSMH'ya oranı 30 yıl öncekinden hala çok daha düşük gözükmektedir. Dolayısıyla dünya ticaretine entegrasyonu görece olarak hayli sınırlı kalmaktadır (Kkz. Tablo V). ODKA ülkelerinin aralarında gerçekleştirmek istediği ticari anlaşma ve birlikler de beklenen sonucu vermemiştir. Önemli bir etken, üye ülkelerin ticaret ıapılarında birbirlerini tamamlayan unsurların az olmasıdır.

Gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akımları 1994'te önemli ölçüde azalmıştır. Meksika, Türkiye, Cezayir ve son olarak Macaristan'da meydana gelen krizler daha çok bu ülkelerin iç dinamik ve politikalarıyla ilgili olsa da, uluslararası piyasalara entegrasyon arttıkça gelişmekte olan ülkelerden güveni sağlayıcı bir takım teminatlar gündeme gelecektir. ıç ve dış piyasalarda uluslararası finans kurumlarının dayatacağı yeni istikrar tedbirleri olacaktır. Küreselleşme bir yandan gerek birey ve firmalara değişik alternatifler sağlarken bir yandan da kanunları hazırlayan hükümetlerinkini sınırlandırmaktadır. ODKA bölgesinin dünya ticaretinde olduğu gibi sermaye hareketleriyle olan bağlantısı da azdır. 1990-93 arasında gelişmekte olan ülkelere giden özel sermaye akımları dörde katlanırken (92,3 milyar dolar) ODKA bölgesinde yılda 5,4 milyar dolardan 0,8 milyar dolara inmiştir. Bunda bölgenin uluslararası finans çevrelerince riskli algılanmasının payı vardır. Ayrıca çoğu anketlerde farklı iş anlayışlarına, etiğe ve bürokrasiye sahip olmaları önemli bir neden olarak vurgulanmıştır.

Gerçekte yerli rekabetçi firmaların bulunmayışı önemli bir dezavantajdır. Kamu sektörünün etkinliği ve inisiyatifi boğan yapısı devam ettikçe petrol dışı ürünlerin ihracatında önemli bir gelişme sağlanması beklenmemektedir. Mevcut ürünlerde dahi Asya ve Doğu Avrupayla olan rekabet kızışmaktadır. Dolayısıyla bölge için petrol dışı ihraç malları önemli bir döviz potansiyeli gibi gözükse de, önümüzdeki on yıl boyunca piyasaların ve üretimin giderek küreselleşmesi, bölgeyi marjinalleşmeye doğru itebilecektir.

Dünya ekonomisi 1995 performansı

	GSMH (Milyar $)	Nüfus (Milyon)	Kişi başına düşen milli gelir ($)	Büyüme artışı (yıllık %) 1991 - 1995	İhracat Top (milyar $)	İthalat Top (milyar $)
Kuzey Amerika						
ABD	7,081.0	264.3	26,790	2.4	527.5	753.3
Kanada	527.7	29.8	19,220	1.7	184.1	167.6
Batı Avrupa						
Almanya	2,480.0	81.2	30,540	2.0	472.0	400.0
Fransa	1,540.0	58.1	26,510	1.2	265.0	253.0
İngiltere	1,127.2	58.5	19,270	1.3	232.0	252.3
İtalya	1,080.0	57.1	18,910	1.1	225.5	185.7
İspanya	560.0	39.2	14,290	1.4	90.4	111.4
Hollanda	392.8	15.5	25,340	1.9	157.7	142.7
İsviçre	312.0	7.1	43,940	0.3	93.9	93.7
Belçika	268.0	10.2	26,270	1.4	144.6	136.0
Avusturya	234.0	8.0	29,250	2.0	52.0	62.6
İsveç	226.9	8.8	25,670	0.1	80.3	65.2
Danimarka	173.7	5.2	33,280	2.2	47.7	39.6
Türkiye	170.4	62.3	2,740	2.9	21.7	30.6
Norveç	145.7	4.4	33,490	3.5	42.1	32.0
Finlandiya	124.5	5.1	24,410	-0.6	40.4	30.1
Yunanistan	111.0	10.4	10,670	1.3	5.7	22.0
Portekiz	90.0	9.9	9,090	1.2	24.0	32.0
İrlanda	60.5	3.6	16,850	4.3	39.9	30.2
Doğu Avrupa						
Rusya	396.6	148.2	2,680	-12.2	62.6	44.7
Polonya	122.6	38.6	3,180	2.0	20.5	24.4
Macaristan	45.5	10.2	4,460	-2.2	12.3	14.8
Çek Cumhuriyeti	45.1	10.4	4,340	-3.1	16.3	19.8
Romanya	32.3	22.7	1,420	-3.6	7.3	8.4
Bulgaristan	127.7	8.4	1,510	-3.6	4.3	4.4
Asya-Pasifik						
Japonya	5,078.0	125.3	40,530	1.2	425.5	288.1
Çin	739.9	1,210.0	610	11.3	128.9	122.9
Güney Kore	456.9	44.9	10,280	7.6	122.9	130.0
Avustralya	345.5	18.1	19,590	2.8	52.7	57.8
Hindistan	311.4	937.9	330	3.8	31.3	36.4
Tayvan	268.6	21.2	12,670	6.7	109.4	97.6
Endonezya	196.6	195.5	1,010	6.9	46.3	40.5
Tayland	160.6	60.2	2,670	8.2	52.6	61.1
Hong Kong	150.5	6.2	24,310	5.5	176.3	194.2
Singapur	81.8	3.0	27,360	8.2	112.4	115.4
Malezya	80.8	20.1	4,020	8.6	72.9	73.9
Filipin	68.9	68.6	1,000	2.4	16.0	25.9
Yeni Zelanda	60.8	3.6	16,980	1.7	13.9	13.2
Pakistan	59.8	129.7	460	4.5	7.2	10.2
Vietnam	20.1	74.0	270	8.2	4.7	5.6
Sri Lanka	12.7	18.1	700	5.3	3.9	5.0
Latin Amerika						
Brezilya	786.3	161.6	4,870	2.9	46.7	49.3
Arjantin	290.0	34.3	8,460	5.9	21.3	19.1
Meksika	244.5	93.7	2,610	2.0	80.4	73.7
Venezuela	77.9	21.5	3,620	2.4	18.0	9.55
Kolombiya	76.1	35.1	2,170	4.2	10.8	13.1
Şili	57.4	14.1	4,070	7.3	16.1	14.4
Peru	54.5	23.9	2,280	5.4	5.6	7.6
Ekvator	17.9	11.5	1,560	3.4	4.3	3.9
Orta Doğu ve Afrika						
Güney Afrika	134.8	41.4	3,260	0.6	26.7	25.2
Suudi Arabistan	127.5	18.5	6,890	0.8	45.9	23.3
Nijerya	68.2	96.1	710	3.1	11.7	7.2
İran	60.9	61.0	1,000	3.6	17.0	12.0
Mısır	57.6	58.9	980	1.6	3.7	11.5
Cezayir	41.5	28.1	1,480	0.7	10.4	9.4
Irak	16.8	21.9	770	-6.9	0.9	1.2

Kaynak: *The Economist Intelligence Unit 1996, EIU Country Forecast 1st quarter 1996*

Global ekonomi kime çalışıyor?

Abdullah Seçkin

Globalizm, Batı'nın tüm dünyaya dayattığı bir yapılanma modeli. Bir yönüyle, uluslararası devasa şirketlerin, hiçbir ulusal sınır ya da pazar korumaya yönelik tedbiri tanımaksızın dünyayı bir tek pazar olarak düşünebilmelerine yarayan bir kavram globalizm.

Gelenek olarak biz müslümanlar globalizme yabancı olmamamıza rağmen şimdi kontrol elimizde olmadığından olsa gerek, bu kavramı pek sevmiyoruz. Oysa büyük devlet olduğumuz, cihanşümul hedeflerin peşinden koştuğumuz ve insanlığı kurtarmak için gayret sarfettiğimiz günlerde, bu kavrama çok aşina idik. Ama bizim sınırtanımazlığımız, asla insanlığı sömürmek için değil, ideallerimizi tüm insanlarla paylaşmak istediğimiz içindi.

Ancak sermaye birikiminden sonra geldiğimiz noktada herşey sermayenin lehine gelişiyor. Dünyanın neresinde -şu veya bu nedenledaha çok sermaye birikmişse o bölgenin dünya ticaretinin kaynağını yediğine katiyetle şahit oluyoruz. Dünyadaki adil gelir dağılımından bahsetmenin ise imkanı yok.

1989 yılı rakamlarıyla, dünyanın en zengin ülkeleri dünya nüfusunun 16.4'ünü teşkil ederken, ortalama 15,672 dolar milli gelir ile dünya milli gelirinin %80'ine sahip olmaktadırlar. Diğer taraftan, dünya nüfusunun %56,7'si ortalama 974 dolar milli gelir ile dünya gelirinin ancak %5'ine sahip olabilmektedir. İşte global ekonominin sonuçları.

İktisat ve İş Dünyası Dergisi'nin Nisan 1993 sayısında bu yazıyla aynı başlığı taşıyan bir çalışma yayınlanmıştı. Çalışmada, dünyanın en büyük 1,000 şirketinin 1992 yılı verileri dikkate alınarak dünya ticaretinin kimler tarafından yönetildiği ortaya konmaya çalışılmıştı. İlk bakışta göze çarpan üstünlükler ve zayıflıklar açısından gelişmiş ülkelerin bir değerlendirmesi yapılmıştı. Sözkonusu çalışmada, dünyanın en büyük 1,000 şirketi örnek küme olarak alınmış ve bu şirketlerin dünya ticaretini temsil ettiği varsayımıyla hareket edilmişti. Çıkan sonuçlar özetle şöyleydi:

243 Japon şirketi 7,7 trilyon dolar toplam aktifleriyle, 383 şirketle 6,2 trilyon dolar toplam aktife ulaşabilen ABD'den %23 daha güçlü görünüyordu. Avrupa ülkeleri, Pasifik'in çok önünde bulunuyorlardı. Sözkonusu şirketlerin Türk şirketleri ile mukayesesinde ise ölçek ve güç farkı ortaya çıkmıştı. Örneğin, Nippon Steel'in ciro itibariyle 53, aktifler itibariyle ise 37 Erdemir'e eşit olduğu görülmüştü.(2)

Bu defa yine aynı çalışmayı 1994 yılı rakamlarıyla yapmaya çalıştık. Gelişmiş ülkelerdeki ticaret hacmi, gelişmekte olan ülkelerin çok üstündedir. Bu çalışmada da önde gelen ülkelerin ABD, Japonya, Avrupa ve Pasifik ülkeleri olduğu gerçeğini rahatlıkla görebiliyoruz. Japonya 246 şirketle 12,4 trilyon dolar aktife ulaşırken, 419 şirketle 9 trilyon dolarlık aktife ulaşan ABD'den %38,3 oranla önde görünmektedir. Ancak, aktiflerinin çok büyük kısmı bankacılık sektöründen kaynaklanan Japonya'nın bankacılık yapısı da burada dikkate alınmalıdır. Japon bankacılık sektöründe, rakamların genellikle fiktif olduğu ve gerçeği yansıtmadığı iddiaları, son Japon bankacılık krizi ile tekrar gündeme gelmiştir. Dolayısıyla

Tablo-1

Dünya gelirinin nüfusa göre dağılımı. (1)

Gelir Düzeyi	Dünya nüfusu içindeki payı	Dünya gelirinden aldığı pay	GNP Ortalaması (ABD Doları)
Yüksek	%16.4	%80	15,672
Orta	%26.9	%15	2,854
Düşük	%56.7	%5	974

Tablo-2

İlk 1,000 şirket içine giren şirketlerin güç kutuplarına göre dağılımı

	Şirket Sayısı	Piyasa Değeri	PD/DD	F/K	Temettü Verimi (%)	Satışlar (mil.dolar)	Kar	Aktifler	Öz varlık Karlılığı(%)	Satış Karlılığı(%)
Japonya	17	95.710	2	14	3	110.954	7.443	237.408	18	6,7
Avrupa	662	6.206.896	2,6	21	3,0	5.406.714	382.899	17.403.244	15,2	7,1
Pasifik	280	2.820.620	3	57	2	3.831.027	41.997	13.245.251	9	1,1
Amerika	46	323.990	2,0	21	2,4	531.171	10.713	2.167.193	12,2	2,0
Toplam	1.005	(*)								

(*) Not: Şirket evliliklerinden dolayı mükerrerlik olmaktadır.

Japonya'nın aktiflere göre bu üstünlüğü bankacılık sistemindeki sıkıntılar nedeniyle ciddi darbe almaktadır.

Sektörel olarak ele alındığında sayısal bir değerlendirmede; sağlık, genel ticaret, telekomünikasyon, petrol ürünleri, bilgisayar, havacılık ve savunma sanayii gibi sektörlerde ABD'nin kesin üstünlüğü göze çarpmaktadır. Bankacılık ve elektrik enerjisi sektörlerinde ise Japonya'nın bariz üstünlüğü vardır. Teknolojik sektörlerdeki -telekomünikasyon, bilgisayar gibi- ABD hakimiyeti, teknolojinin ABD'nin kontrolünde olduğunu teyid etmektedir. Japonların hakimiyetinde olduğu sanılan ticaretin ABD'ye geçmiş olduğu da açıkça görülmektedir. Demir Çelik sektöründe ilk 1.000 şirket içine girebilen tek şirket, bir Japon şirketidir. Diğer yandan Japon şirketlerinin çok

Tablo-3

İlk 100 içine giren şirketlerin ülkelere ve sektörlere göre dağılımı

Sektörler	ABD	Japonya	İngiltere	Almanya	İsviçre	Fransa	Avustralya	Hongkong	Singapur	İtalya	Hol/İng	TOPLAM
Bankacılık	2	11	1	1	1							16
Sağlık	7		2		2							11
Telekomünikasyon	7	1	1					1	1	1		12
Enerji/Petrol	5	1				1	1				1	9
Ticaret	3	2										5
Değişik Endüstriler	2		3									5
İçki-Tütün	3	1										4
Elektrik Elektronik, Beyaz Eşya	3	3	1									7
Elektrik/Gaz		3	1									4
Kimya	2				1							3
Gıda	1				1						1	3
Otomobil	2	1		1								4
Sigorta	1			1						1		3
Makine/Mühendislik		1										1
Özel ve Kamu Hizmetleri	2											2
Eğlence/Turizm	2											2
Ulaşım, Taşımacılık		1										1
Tüketim Malzemeleri	1											1
Finansal Hizmetler	1	2										3
Metal/Çelik		1										1
Bilgisayar/Ofis Malzemeleri	2											2
Havacılık, Askeri Teknoloji	1											1
TOPLAM	47	27	10	3	5	1	1	1	1	2	2	100

düşük karlılık oranları ile çalıştıkları görülmektedir. ABD ve Avrupa, Japonya'ya göre daha karlı çalışırlarken, Pasifik ülkelerinin kar marjları çok yüksektir.

Yukarıda kendi içinde mukayasesini yapmaya çalıştığımız şirketlerin, Türk meslekdaşları ile mukayesesi yapıldığında ise durumun hiç de parlak olmadığı görülmektedir. Türk şirketleri ölçek olarak diğerlerinin yanında çok cılız kalmaktadırlar. Örneğin, ilaç sektöründe dünyanın en büyük şirketi olan Roche Holding, Türkiye'nin en büyük şirketi Eczacıbaşı İlaç ile mukayese edildiğinde, satışlar itibariyle 121, aktifler itibariyle ise 242 Eczacıbaşı İlaç'a denktir. Demir-Çelik'te Nippon Steel, satışlar itibariyle 53, aktifler itibariyle ise 38 Erdemir yapmaktadır.

Sonuç olarak, dünyanın en büyük 1.000 şirketinin kendi içinde mukayesesinde Japon şirketlerinin daha düşük kar marjları ile çalışmakla birlikte diğerlerine oranla daha güçlü olduğu görülmektedir. Fakat gücünü temelde bankacılık sektöründen alan Japonya'nın, bankacılık sektöründeki rakamlarının gerçeği ne oranda yansıtıp yansıtmadığı büyük bir soru işareti ile ortada durmaktadır. ABD'nin teknolojik üstünlüğü kesinlikle sürmektedir. Avrupa topluca değerlendirildiğinde bir güç olabilmektedirler. Pasifik ülkeleri ile gayet ciddi bir şekilde dünya ticaretindeki payını artırmaktadır. Uluslararası şirketler bu büyüklüklere ulaşmışken, Türk şirketlerinin, hatta daha önemlisi Türkiye'nin ise katetmesi gereken çok uzun ve zorlu bir yol vardır.

KAYNAKLAR

1. Ibbotson R., Brinson G., Global Investing, s. 11
2. İktisat ve İş dünyası, Nisan 1993, s. 24.
3. Business Week, July 10, 1995
4. İstanbul Sanayi Odasınca yayınlanan Türkiye'nin 500 büyük sanayi şirketi

Tablo-4

İlk 1,000 içine giren şirketlerin ülkelere göre dağılımı

	Şirket Sayısı	Piyasa Değeri	PD/ DD	F/K	Temettü Verimi (%)	Satışlar (mio.dolar)	Kar	Aktifler	Öz varlık Karlı lığı(%)	Satış Karlı-ğı(%)
Japonya	246	2.571.054	2,2	116	1,0	3,718.342	33.846	12.392.607	4,9	0,9
ABD	396	3.876.300	3,9	24	2,4	3.196.183	232.395	8.284.918	20,8	7,3
Britanya	101	892.331	3,2	16	4,0	759.632	64.687	2.435.095	21,2	8.5
Almanya	37	364.599	2,8	34	2,8	670.093	12.563	2.165.045	10,4	1,9
Fransa	45	314.591	1,7	27	3,2	519.800	10.144	2.153.703	8,9	2,0
İsviçre	17	262.624	2,6	20	1,8	193.286	14.777	1.148.328	13,6	7,6
Hollanda	19	216.400	4,7	14	3,0	284.699	19.296	906.181	26,0	6,8
Kanada	23	134.783	2,3	20	2,8	85.437	8.274	674.021	13,1	9,7
İspanya	13	80.402	1,9	49	3,8	50.950	6,145	636.024	12,7	12,1
İtalya	14	112.262	1,9	36	1,7	82.861	2,250	615,111	6,4	2,7
Belçika	13	60.027	1,4	14	4,6	47.838	4.746	462.922	10,2	9,9
Avustralya	16	110.805	1,9	17	4,3	57.828	6.856	321.346	12,1	11,9
İsveç	17	95.710	2,4	14	2.5	110.954	7.443	237.408	18.3	6.7
Hong Kong	17	159.440	2.6	15	3.4	27.232	10.663	173.772	16,8	39,2
Singapur	14	110.776	3,1	24	1,6	20.718	4.808	161.940	12,6	23,2
Avusturya	3	10.276	1,5	27	1,3	8.246	-124	127.319	5,3	-1,5
Danimarka	6	26.528	5,7	51	1,7	9.106	1.093	75.593	10,1	12,0
İrlanda	2	6.209	1,8	14	2,7	2.777	460	37.815	14,0	16,6
Yeni Zelanda	3	15.814	2,8	18	3,5	8.941	1.101	15.977	15,8	12,3
Finladiya	2	16.886	3,2	14	2,0	13.572	1.060	14.481	20,1	7,8
Norveç	1	9.399	2,2	14	1,6	11.371	569	13.490	15,4	5,0
TOPLAM	1.005	9.447.216	2,7	28	2,7	9.879.866	443.052	33.053.096	13,7	4,5

Dışa açık büyüme: İhracat teşviği mi, Yatırım teşviği mi?

Murat Yülek

Türkiye'de 1980 yılında uygulamaya konulan program ile ithalata serbesti getirilirken kur politikası ve çeşitli teşvikler ile ihracatı arttırmaya yönelik kararlar alındı. Bunun neticesinde ihracatımız 1980 yılında 2.9 milyar dolardan 1983'de 5.7 milyar dolara, 1988'de ise 11.7 milyar dolara yükseldi. Ancak 1989'dan itibaren ihracatta duraklama başladı. 1993'de ihracatımız ancak 15.4 milyar dolara çıkabilirken, 1994 yılında, büyük oranlı devalüasyona ve iç pazardaki durgunluğa rağmen ihracat 18 milyar dolarda kaldı.

Bu duraklamada 1989'dan itibaren uygulanan kur politikasının ve ihracat teşviklerinin kalkmasının etkisi olsa da asıl önemli sebep 1980 yılından itibaren imalat sanayi yatırımlarındaki nisbi azalıştır. 1980'den önce uygulamada olan ithal ikameci politikalar ve yatırım teşvikleri sayesinde özel sektör imalat sanayi yatırımları bazı yıllar toplam özel sektör yatırımlarının yarısına yaklaşmıştı. Bu sınai kapasite, ihracata yönelim olmaması sebebiyle nisbeten düşük kapasite kullanımı ile iç pazara dönük üretim yapıyordu. 1980 sonrasında ihracatın öncelikler arasına alınması ile beraber atıl kapasite dış pazara yöneldi ve 1988'e kadar olan ihracat patlaması gerçekleşti. Ancak 1980'den sonra, imalat sanayi yatırımlarının yetersizliği sebebiyle ihracattaki artışı devam ettirecek kapasite genişlemesi sağlanamadığı için 80'lerin sonundaki ihracat duraklaması meydana geldi.

1993 yılında ithalat ekonomik büyümeye paralel olarak 29 milyar dolar gibi bir rekor seviyeye çıktıktan sonra 1994'de ekonomideki yavaşlama ve TL'nin değer kaybı ile beraber 23 milyar dolara geriledi. Bu sayede dış ticaret açığı da 1993'deki 14 milyar dolar seviyesinden 1994'de 5 milyar dolara düştü. 1995 yılı sonu itibariyle ithalatın yeni bir rekor seviyede, 34.5 milyar doların üzerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. İhracatın 22 milyar doları geçmesi çok zor olacağından dış ticaret açığının 12 milyar doların üzerinde olması beklenmektedir. Bu yüksek dış ticaret açığının seçim kararından önce bir ödemeler dengesi krizine sebep olması beklenmiyordu. Zira, ülkemizden dışarı önemli rant akışı pahasına, uygulanan sıcak para politikası sayesinde yeterli rezervler toplanmıştı. Dolayısı ile uygulanan kur politikası kısa vadede kendini besleyebiliyordu. Dış ticaret açığının sıcak para ile finansmanına dayalı bu politika uzun vadede uygulanamayacağı için muhtemelen yeni hükümet kurlarda bir ayarlama yaparak ya da düşük devalüasyon beklentisini bir şekilde kırarak sıcak para girişini durduracaktır (en azından temenni etmekteyiz).

Sıcak para girişinin durdurulması için ön şart dış ticaret açığının kapatılması yani ihracatın artırılması ile mümkündür. İşte bu noktada 1980'de yapılanı tekrar etmek mümkün değil, zira, şu anda elimizde 1980 öncesinde oluşan atıl sınai kapasite mevcut değil.

Bu noktada gözlerimiz Doğu Asya tecrübesine çevriliyor. Bu ülkeler başarılı 'dışa açık büyüme' politikaları ile ülkemiz dahil tüm gelişmekte olan ülkelere örnek olarak gösteriliyor. Şu ana kadar bu ülkelerde uygulanan politikaların özeti 'ihracat seferberliği' olarak yapılıyordu. Ancak Columbia Üniversitesinden Dani Rodrik geçenlerde yayınladığı bir makalesinde,[1] Doğu Asya tecrübesinin ortodokrs açıklamalarına önemli bir eleştiri ve yeni bir yaklaşım getirdi. Yazının bundan sonraki bölümünde ülkemiz açısından da önemli olan bu eleştiri ve yeni açıklamayı özetleyeceğiz.

Öncelik İhracatta Değil Yatırımda

Dışa açık büyüme denince akla Doğu Asya ülkeleri gelmektedir. Başta Japonya olmak üzere bu ülkelerin 1950 sonrasında uyguladıkları, standart ekonomik teoriye ters politikalar ve bunun neticesinde gösterdikleri performans bu yaklaşımın gelişmekte olan ülkelere model olarak gösterilmesine sebep oldu. Hatta Dünya Bankası dahi 1993'de yayınladığı The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy adlı çalışmada ("Doğu Asya Mucizesi: Ekonomik Büyüme ve Kamu Politikaları") bu ülkelerde uygulanan politikaları övdü. Önümüzdeki dönemde Doğu Asya tecrübesinden esinlenerek hazırlanan reçeteler Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere sunacağı standard reçete olacağa benzemektedir.

Dani Rodrik'in makalesi, Doğu Asya tecrübesinin şu ana kadarki iki farklı ana yorumunun eleştirisi ile başlıyor. Bu eleştiri bazı yönleri ile zayıf olmasına rağmen ana çizgileriyle kuvvetli argümanlara sahip görünmektedir ve muhtemelen önümüzdeki dönemde, Doğu Asya ile ilgili tartışmalarda önemli bir yer tutacaktır. Bu kritiğe geçmeden şu ana kadar Doğu Asya tecrübesinin iki ana yorumuna göz atalım.

Birinci yorum, standart neoklasik çizgileri taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre, Doğu Asya mucizesinin altında ihracata dayalı 'standard' dışa açık büyüme modeli yatmaktadır: 1950'lerin sonlarında kurların tekleştirilmesi ve reel kur uygulanması, çeşitli ihracat teşviklerinin uygulanması, ithalatta ve bazı finansal alanlarda liberasyon, istikrarlı ekonomi politikaları sayesinde ihracat hızla artmıştır. Bu ülkeler, statik muka-

1 "Growth Policy - Getting Interventions Right: How Souh orea and Taiwan Grew Rich", Economic Policy, Nisan 1995.

yeseli üstünlüklerine göre ihtisaslaşmış bu da tasarrufların, yatırımların ve dolayısı ile milli gelirin artmasını sağlamıştır.

Öteki yoruma göre, birincisinin aksine, bu ülkelerde devlet ihracatı artırmak için nisbi fiyatları bilinçli olarak manipüle etmiş[2], belli sektörlerde yatırımın arttırılmasına dayalı sanayi politikaları uygulanarak dinamik olarak belli sektörlerde mukayeseli üstünlükler oluşturulmuştur.

İşte Dani Rodrik'in eleştirisi bu noktada devreye giriyor. Rodrik'e göre, birbirleri arasında önemli farklar olsa da yukarıdaki her iki görüş de bir noktada birleşiyor. Şöyle ki, her iki yaklaşıma göre, Doğu Asya'da uygulanan politikaların temel ekseni ihracatın arttırılmasıdır. Oysa Rodrik'e göre, Kore ve Tayvan'ın 1950'lerde başlayan hızlı büyümesinin ihracattan kaynaklanması sadece muhasebe açısından dahi açıklanması zordur. Zira o dönemde ihracatın GSMH'ya oranı Kore'de % 5 Tayvan'da da % 10'u geçemiyordu. Rodrik başka çalışmalardan da örnekler vererek her iki ülkedeki hızlı büyümenin en fazla % 10 kadarının ihracattaki artıştan kaynaklandığını gösteriyor.

Doğu Asya mucizesi ihracat politikasından kaynaklanmıyorsa neden kaynaklanıyor? Ayrıca, eğer GSMH'daki büyüme başka bir faktörden kaynaklandıysa, ihracattaki eş-zamanlı hızlı büyümenin sebebi neydi? Rodrik'e göre Kore ve Tayvan tecrübesinin ana ekseninde imalat sektörü yatırımları yatıyor. Rodrik'in açıklaması şöyle: her iki ülkede de başlangıçta, imalat sanayinde üretim yapmak için gerekli makine ve teçhizat üretimi yok denecek kadar azdı. Buna karşılık kalifiye eleman miktarı nisbeten çoktu. Yatırım talebindeki dışsal (ekzojen) bir artış yerli makine ve teçhizat üretiminin azlığı sebebiyle ithalatı artırdı. İthalatın bu şekilde artışı ilelebet dış borçlanma ile finanse edilemezdi, ihracatın artırılması gerekiyordu (belki de Türkiye'nin 1970'lerdeki hatası bu gerçeği kavrayamamaktı). Dolayısı ile ihracat artırılmalı idi. Burada devlet her iki aşamada da önemli birer görev üstlendi. Bir yandan yatırım talebini artıracak politikalar uygularken diğer yandan ihracatı teşvik etti. Fakat öncelik yatırımdaydı. Her iki ülkede de yatırım, ithalat ve ihracat rakamlarının seyri bu açıklamayı güçlendirmektedir.

Yatırım Politikası

Kore ve Tayvan'da yatırım talebi nasıl artırıldı? Bir başka deyişle, yatırımlar nasıl teşvik edildi? Rodrik bu soruya 4 faktörle cevap veriyor. Öncelikle, yatırımlar ve sanayileşme ülkenin öncelikleri arasında ilk sıralara alınmıştır. 'Yatırım ikliminin uygun hale getirilmesi' sloganı altında, Tayvan'da 1960'dan itibaren öncelikle makroekonomik istikrar sağlanmış ve 19 Maddeli Reform Programı ile yatırımlara çok geniş teşvikler getirilmiştir. Kore'de Park hükümeti olayı daha da cidileştirerek Kanunsuz Servet Birikimi Kanununu çıkartarak işi, bir çok ileri gelen işadamını önceki dönemde vurgunculuk yapma suçuyla tutuklatmaya kadar götürmüş, sonra da bu işadamlarından atıl haldeki servetlerini belli sektörlerde yatırıma dönüştürme sözü aldıktan sonra serbest bırakmıştır.

İkinci olarak, her iki ülkede de öncelikli sektörlerdeki yatırımlara çok geniş teşvikler tanınmıştır. Bu teşvikler Kore'de ucuz kredi şeklinde yoğunlaşırken Tayvan'da daha çok vergi indirimleri şeklinde olmuştur. Kore'de devlet belirli sektörlerdeki yatırımların risklerini azaltacak tedbirler de almıştır. Bunlar daha çok talep garantisi şeklinde olmuştur. Örneğin, Hyundai'nin, sonradan dünyanın en iyileri arasında yer alacak olan tersanelerinin kurulmasında, devlet önayak olmuş; Hyundai'nin dış borçlarına garantörlük yapmış, ucuz kredi sağlamış ve altyapıda önemli destekler sağladıktan sonra dünyada tersaneciliğin büyük bir resesyona girdiği 1975 yılında, Kore'de rafine edilerek ihrac edilen tüm petrollerin Kore'de yapılan gemilerce taşınması zorunluluğunu getirerek Hyundai'nin dünyadaki krizi az zararla atlatmasını sağlamıştır.

Üçüncü olarak, devlet bazı durumlarda özel şirketlerin yatırımlarının koordinasyonunda doğrudan rol almıştır. Tayvan'da plastik, tekstil, çelik ve elektronik endüstrilerinin kurulmasında ilk adımları bizzat devlet atmıştır. Örneğin, ilk PVC üreten tesisler devlet tarafından kurulmuş sonradan özel sektöre devredilmiştir. Daha sonra diğer özel sektör grupları üç ayrı tesis daha kurmuşlardır. Devlet, bu şirketlerin bir devlet kuruluşu olan ve etilen üreten Chinese Petrolium Corporation ile ortak girişimde (joint venture) bulunarak PVC üretiminde etilenin verimli bir şekilde kullanılmasını (ve bu sayede ara malının ithalatının azaltılmasını) sağlamıştır. Kore'de 1959 ve 1960'larda yeni endüstriyel atılımların hemen hemen tümü devlet tarafından başlatılmıştır.

Dördüncü olarak, her iki ülkede de KİT'ler kalkınma sürecinde akılcı olarak kulanılmışlardır. Önce de bahsedildiği gibi her iki ülkede de bir çok KİT kurulmuştur. KİT'lerin kurulacakları sahalar genellikle ilk mal sektörlerinde, ileri doğru yüksek bağlantı ağları olan, sermaye yoğun ve ihraç sektörlerinden çok ithal ikamesi sahalarında olmuştur. Örneğin, 1970'lerin başında Kore'de devlet eliyle entegre demir-çelik tesisleri kurulması (POSCO) söz konusu olmuştur. Kredi için Dünya Bankası'na başvurulmuş ancak Dünya Bankası bu projeyi, 'Kore'nin demir-çelikde mukayeseli üstünlüğü olmadığı' gerekçesiyle geri çevirmiştir. Hükümet buna rağmen kendi imkanlarıyla tesisleri kurmuş ve talep garantisinin oluşması amacıyla çeliği girdi olarak kullanan sektörleri de desteklemiştir. Sonradan POSCO Dünya Bankası tarafından 'dünyanın muhtemelen en verimli çalışan çelik üreticisi' ilan edilmiştir.

Rodrik, Kore ve Tayvan'ın başarısında başlangıçta bu ülkelerdeki yetişmiş eleman bolluğu, sosyal gelişmişlik ve gelir dağılımındaki adaletin de önemli rol oynadığını söylemektedir.

Nasıl oldu da oldu?

Kore ve Tayvan'da uygulanan politikaların belli yönleriyle başka ülkelerde de uygulandığı bilinmektedir. Türkiye'de de bazı yönleriyle 1970'lerde benzer politikaların uygulandığı söylenebilir. Akla gelen soru, benzer politikaların neden Kore ve Tayvan'da başarılı olurken diğer ülkelerde başarılı olmadığı. Rodrik buna şöyle cevap veriyor. Öncelikle, yetişmiş bir emek gücünün varlığı, sınai sektörlerde koordine yatırım hamlesinin başarılı olmasının önemli bir sebebiydi.. Ancak yine de başarılı kordinasyonun sağlanmasının altında diğer önemli faktörler de yatıyordu. Yetişmiş eleman varlığı, koordinasyonu sağlayacak yetenekli bir bürokrat grubu kurulabilmesini sağladı. Gelir dağılımının eşitliği hükümetin kararları almasında ve uygulanmasında uygun ortamı sağladı. Başlangıçta gelir dağılımının her iki ülkede de oldukça eşit dağılımı, hükümet üzerinde etkili olarak kararları kendi lehlerine saptırabilecek güçlü toprak sahibi ve sanayici gruplarının bulunmaması demekti. Yine gelir dağılımının eşitliği, karar alıcıların gelir dağılımı problemlerini unutarak tüm dikkatlerini ekonomik büyümeye yöneltmelerine imkan sağladı. Sonuncu olarak ekonomik büyüme ve sanayileşmenin gündemde ilk sıraya yerleşmesiyle, karar alıcılar bürokrasiyi yakından denetleme imkanı buldular. Kore'de Başkan Park, ekonomik politikaların uygulanması sürecini çok yakından izlemekte, hatta, haklı oldukları durumda, işadamlarının taleplerini doğrudan alarak bürokrasiyi yönlendirmekteydi.

2 Alice Amsden'ın deyimi ile 'getting the prices wrong'.

DOSYA KAPAK

Yirmibirinci Yüzyıla Gelirken **Türkiye'nin Hedefleri**

21.yüzyıla girerken dünyaya ve Türkiye'ye yeni bir bakış

Erol YARAR
MÜSİAD Genel Başkanı

Bilindiği üzere, dünyamız gelişme açısından geçmiş yüzyıllardan farklı bir yapı göstermektedir. İnsanlık tarihine baktığımız zaman, hakim medeniyet havzalarının belirli bazı bölgelerden yüzyıllar içinde diğer bazı belirli bölgelere geçtiğini görüyoruz. 21. yüzyılda bu hakimiyetin Asya'ya doğru kayması bekleniyor. Geçmiş yüzyıllarda el sanatları önde iken, yüzyıllar ilerledikçe mekanizasyon, otomasyon ve günümüzde mega teknolojilerin öne geçtiğini görüyoruz. Mal takasına dayanan ticaret yerini altın, gümüş, ve daha sonra kağıt paraya bırakmış, şimdi de kredi kartlarına geçiş başlamıştır. Bu arada, tarım toplumundan sanayi toplumuna oradan da bilgi toplumuna geçilmiştir. Yüzyılımızda siyasi sistemler de bir evrime tabi tutulmuştur. 21. yüzyılda artık, Avrupa Birliği Parlamentosu gibi devletin yetkisini devrettiği üst kurumlar oluşmaktadır. Halkı temsil noktasında devletler de halkı temsilde tek unsur olmaktan çıkmış hatta halkı, halkın kurmuş olduğu gönüllü kuruluşlar temsil etmeye başlamıştır. İktisadi alanda ise merkeziyetçi sistem ve devletçi ekonomik yapı özel sektöre ve pazar ekonomisine dönüşmektedir. Sosyal güvenlik alanında ise özel sigortalar ve aile kurumu öne çıkmaktadır. Bu gelişmeler altında artık, devletin fonksiyonları da değişme göstermektedir. Bu hızlı gelişme devam ederken, dünyada yeni bir kavram gelişti; "Globalleşiyor muyuz? Bloklaşıyor muyuz?" Dünyadaki gerçekler ve uluslararası istatistikler dünyada bir bloklaşma olduğunu göstermektedir. Dünya Bankası kaynaklarını esas aldığımızda AB, NAFTA, ve Asya Pasifik Bölgesi Birliği'nin önümüzdeki yüzyılda dünyadaki üç ana bloku oluşturacağını görüyoruz. Doğu Asya 2020 yılında AB'yi ve NAFTA'yı geride bırakacak bir üretim hacmine ulaşacak ve toplum dünya ticaretinin % 44'ünü elinde tutacaktır. 1992 yılında en büyük on ülkenin sadece üç tanesi Asya'da yer alırken, 2020 yılında bu sayının yediye çıkacağı ve bu arada Amerika'nın yerini Çin'e bırakacağı tahmin edilmektedir. Bunun da nedeni artık bu ülkelerde stratejik planlama esaslarına dayalı mega profelere doğru bir atılım başlatılmasıdır. 2020 yılında Türkiye'mizin nüfusunun %80'inin şehirlerde yaşayacağını göz önüne alırsak, bu mega projelerin bırakın gerçekleştirilmesini, planlamasında bile geç kalmış sayılabiliriz.

Artık dünyamızdaki canlı türleri yok olmaya ve ekolojik denge bozulmaya başlamıştır. Bunun yanında 21. yy. uzay kirlenmesinden bahsedilen bir yüzyıl olacaktır. Sosyal yapı da

aynı şekilde bir bozulma göstermiştir ki, danalar bile belki bu hızlı değişim yüzünden çıldırmıştır.

Bu gelişmeler ışığı altında İslam dünyasının ve Türkiye'nin gerileme nedenlerini ve bunlar için gerekli olan çözüm yollarını şöyle özetleyebiliriz;

İslam Dünyası ve Türkiye'nin Gerileme Nedenleri:

Toplumsal Nedenler

1) Mücadelenin sadece askeri boyutu kavranmasına rağmen, dünyadaki gelişmeler paralelinde ticari, sınai ve teknolojik mücadele terkedildi.

2) "Bir lokma bir hırka" felsefesinin yanlış anlaşılması tembelliğe yol açtı.

3) Dünya ile ilgili motivasyon kaybedildi.

4) Ahlaki ve toplumsal kriterler öz'den ziyade şekle göre değerlendirilmeye başlandı.

5) Aksiyoner hareketlerden ziyade reaksiyoner hareketler çoğaldı.

6) Eğitime verilen önem azaldı, bilhassa kız çocuklarının eğitimi geri kaldı.

İlim

1) Alimlerin ekseriyeti toplumdan ve dünyadaki gelişmelerden koptu ve siyasetin etkisi altına girdi.

2) Alimler dünya ve ahiret konusunda sekülerleşti. Uzmanlık alanları farklılaştı. Dünyayı bilen dinden, dini bilen dünyadan uzaklaştı.

3) Fikri üretim azaldı.

4) Edep yerini suskunluğa bıraktı. Fikrini söylememek, münazara etmemek edep yerine geçti.

Ekonomik Nedenler

1) Batı'da sanayi devrimi ile ortaya çıkan ekonomik gelişmenin izlenememesi. Belirli bir sanayileşme politikasının bulunmaması.

2) Kapitülasyonlar ve 1838'de İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen küçük ve orta büyüklükteki sanayilerin yok olması.

3) Gençlerin üretim ve ticaret yerine kamu görevi ve askeri hizmetlere teşvik edilmesi.

4) Ekonomik politikalarda, kendi şartlarına özgü politika ve uygulamalar yerine dışa bağımlı politikaların uygulanmaya çalışılması.

5) Mali araçların ve organizasyonunun yaygın ve etkin bulunmaması ve mevcudun dışa bağımlı olması.

6) Teknolojinin geliştirilmesi yolunda yaygın ve etkin eğitim ve özel araştırma kurumlarının bulunmayışı.

Siyaset

1) Siyasi yapılanma, toplumun ihtiyaçları, istekleri, inançları ve dünyadaki gelişmelerden kopuk gelişti. Seçim, kontrol, katılım, ekonomik yapılanma gibi devletin temel yapısını yapıcı biçimde incelemek, münazara etmek ve değiştirmek dirayeti gösterilemedi.

2) Siyasette itaat duygusu mutlaklaştı, adeta köle-efendi ilişkisine büründü. Siyasetçi hizmet eden değil, hükümran konumuna geldi.

3) Yönetiminin eleştirilmesi, kontrolü, sorumluluğu ve hesap verme ortadan kalktı. Seçmenlerin kendilerinden hesap sorduğu yöneticiler sadece Allah (c.c.)'a hesap vereceklerini söyleyerek, kendilerini seçenlere karşı sorumluluktan kurtulmaya, adeta "Layüsel olmaya" çalıştılar.

4) Siyasette ehliyet yerini profesyonel siyasetçi tipine bıraktı.

5) Siyaset rant sağlama merkezi oldu.

Hedef

Bir müslüman için hedef, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu yolda ekonomik kalkınma ana hedef değil, hedefe götüren bir araçtır. Hedeflerimizi bu iki ana prensibi unutmadan koymalıyız. Hedefimiz; yüksek ahlaka erişmek, dünyayı insanların ve bütün mahlukatın huzur ve uyum içinde yaşayacakları mamur ve mutlu bir mekan kılmaktır.

Çözümler

Toplumsal Çözümler

-Farklılıklarımızı değil, ortak yanlarımızı konuşmalıyız.

-Eleştiri yaparken, çözüm üretmeliyiz.

-Gösterişe değil, muhtevaya bakmalıyız.

-Kim olursa olsun, doğruyu söylemekten çekinmemeliyiz.

-Aile sistemine mutlaka sahip çıkmalı ve güçlendirmeliyiz. Aile planlaması gibi tercüme ve sınırlayıcı tedbirler yerine, aile şuurunu arttırıcı, aileyi güçlendirici, miktar azlığını ve çokluğunu tartıştıran değil, aile seviyesini ve kalitesini arttırıcı çalışmalar yapmalıyız.

-Eğitimi hem ahlakı geliştirmeye hem de bilgi arttırmaya yönelik olarak bütün evlatlarımıza eşit şekilde vermeliyiz.

-Tasarruf edip, yatırım ve hayır yapmalıyız. İsraf etmemeliyiz.

-Her kurulan işyerinin bir aileyi doyurduğunu unutmamalıyız.

-Halkımızı çözüm bekleyen bir millet olmak yerine, çözüm üreten, devleti gönüllü kuruluşlar ile yönlendiren bir millet olmalıyız. Devleti baba gibi görürsek yönetenler milleti çocuk gibi görür. Devleti baba gibi değil, hizmetkar olarak görmeliyiz.

-Toplumu temsil eden bütün Gönüllü Teşekküller arasında uyumlu bir diyalog tesis ederek, toplum sorunlarına kalıcı ve dengeli çözümler üretmeliyiz ve uygulanması konusunda parlamenter sistem içinde takipçi olmalıyız.

İlim ve Teknoloji

-İlim gelişmeyi maddi ve manevi boyutuyla bir bütün olarak ele almalı, "yüksek ahlak ve yüksek teknolojiyi" ilmi hedeflerimizde bir bütün olarak benimsemeliyiz.

-Üniversiteleri sanayinin laboratuvarları olarak yeniden tarif ederek, üretime yönelik olarak üniversite-sanayi işbirliği acilen teşvik ve tesis edilmelidir.

-Öğretim görevlilerinin sanayide çalışmasını engelleyen yasalar düzeltilmelidir.

-Özel üniversitelerin kurulmasını hızlandıracak anayasa düzenlemesi acilen yapılmalıdır.

-Fikri hayatı baskı altında tutan her türlü ceza yasası kaldırılmalı, ahlakı ifsad etmemek kaydıyla ülkemizi tam bir "fikr-i hürriyet" diyarı yapmalıyız.

Ekonomik Çözümler

-Temel kalkınma politikası olarak, "ihracatı arttırmayı, ithalatı asgari düzeyde tutmayı" amaçlayan "dual ekonomi politikası" benimsenmeli ve uygulanmalıdır.

-Üretim uzmanlık alanlarını çeşitlendirmeli, dış pazarlarda bir ülke veya bloka bağımlılığı arttıracak, dar kapsamlı politikalardan kaçınılmalıdır.

-Yatırım ve üretim için gerekli olan tasarruflar teşvik edilmelidir.

-Çeşitli suistimallere yol açan direkt maddi teşvikler yerine, üretim aşamasında girdi maliyetlerini düşürecek teşvikler uygulanmalıdır. İhracata yönelik özel vergi indirimleri ve istisnaları getirilmelidir.

-Girişimciyi caydırıcı aşırı bürokratik engeller, ciddi bir hukuk reformu, bürokraside yeniden yapılanma ve bilgisayar teknolojisinin kullanımı ile asgariye indirilmelidir.

-Dış ticaret organizasyonumuz bütünüyle reforma tabi tutulmalıdır.

-Finansman kaynakları temini konusunda çok pahalı ve dışa bağımlılığımızı arttıran proje, program ve tahvil borçlanması yerine, yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın mevcut 80 milyar Dolar tutarındaki tasarrufları ve yılda 30 milyar Dolar tutarındaki gelirlerinden asgari tasarruf ettikleri 10 milyar Dolar gibi büyük fonların rantabl yatırım projeleri ile ülkemize gelmesi sağlanmalıdır.

-Dünyada çok sayıda ülkeyi fakirlik çemberinde bırakan, bu sistemi kuran ABD hükümetini dahi iflasın eşiğine getiren, ülkemiz bütçe kaynaklarını kurutan ve haksız kazanç sağlayan faize dayalı finans sistemi terkedilmelidir.

-Vergilemede 60 milyon vatandaşımızı vergi kaçakçısı konumuna düşüren karmaşık vergi sistemi terkedilmeli. Enflasyonu baz alan, rant gelirlerini vergilendiren, adil bir vergi sistemi oluşturulmalıdır.

-Etkin bir girişimci-işçi-devlet ve üniversite dayanışmayı sağlanmalıdır.

Siyasi Çözümler

-Devlet ekonomik faaliyetlerden çekilmeli ve sadece yönlendirici olmalı.

-Merkeziyetçilik yerine yerinden yönetim anlayışına uygun olarak, mahalli idarelerin ekonomik ve sosyal faaliyetleri güçlendirilmeli.

-Devletin yapılanmasında siyasi karar mekanizmasında gönüllü kuruluşlara oy kaygısıyla değil, toplum ile devlet arasındaki etkin bir rol verilmelidir.

-Savunma sanayi dışa bağımlılıktan kurtarılmalı, askeri organizasyonumuz etkin bir dış politikanın aracı olmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye ve dünyanın herhangi bir yerinde yapılacak mücadele kısa vadeli ve kendinden başkasını düşünmeyen, kısaca insanlığa zarar getiren bir mücadele olamaz. Bunun yerine maddeyi emanet olarak gören, kazancı ve harcamayı meşru zemine oturtmayı hedefleyen, akılcı, şuurlu bir mücadele anlayışı insanlığa ve ülkemize huzur getirecektir.

21. yüzyılda Türkiye'de bilimin geleceği

Prof. Dr. Ahmet Yüksel ÖZEMRE
(Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Eski Başkanı)

İslâm Âleminde Bilimlerin Gerilemesinin Sebepleri

Bilimlerin Türkiye'de gelişmeleri ve ülkenin bilimsel düzeyine ve refahına verimli katkılarda bulunmalarının sağlanması için gerçekçi bir strateji tesbit etmek gerekir. Bunun için: 1) Bilimlerin İslâm Âlemi'ndeki (ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki) gelişme ve gerileme sebeplerini isâbetle teşhis etmek ve ayrıca 2) Cumhuriyet Hükümetlerinin bilime, bilim adamlarına ve bilim tedrisâtına resmî yaklaşımlarındaki hataların isâbetle değerlendirmek şarttır.

Halife Me'mûn'un IX. yüzyılın başında Grekçe ve Suryânîce'den tercüme ettirmiş olduğu eserler İslâm Âlemi'nde bilimlere karşı büyük bir iştihânın uyanmasına sebep olmuş ve bu dönemi izleyen çağlarda bilgi ve bilim üretmede Müslümanlar öncü olmuşlardır. Müslümanların bilimlere yaptıkları katkılar ile gerek Ortadoğu'da gerekse İspanya'da kurmuş olduğu beytülhikme'ler (bilim akedemileri), şemsiyye'ler (rasathaneler) ve medreseler (üniversiteler) Avrupa'da Rönesans denilen dönemi hazırlamışlardır. Söz konusu müesseseler Avrupa için daha sonraki yüzyıllarda taklid edilip geliştirilen prototipleri oluşturmuştur.

Büyük bilim tarihçisi George Sarton'a göre M.S. 750-1100 yılları arasında her 50 yıl o döneme bilimsel katkılarıyla hakim olmuş, damgasını basmış olan bir ya da birkaç büyük müslüman bilim adamının ismiyle anılmağa layıktır. Sarton'a göre: 750-800 arasına "Câbir çağı", 800-850 arasına "Harizmî çağı", 850-900 arasına "Râzî çağı", 900-950 arasına "Mes'ûdî çağı", 950-1000 arasına "Ebûl Vefâ çağı", 1000-1050 arasına "Beyrûnî ve İbni Sinâ çağı" ve 1050-1100 arasına da "İbnül Haysem ve Ömer Hayyâm çağı" demek gerekir. 1300'e kadarki dönemde ise Sarton'a göre ellişer yıllık bilim çağlarına artık Avrupa kökenli bilim adamlarının da isimleri izâfe edilmektedir. Ama bu arada onlarla birlikte İbn Rüşd, Nâsırüddin Tûsî ve İbnünnefis de zikredilmektedir.

Briffault'a Making of Humanity isimli eserinde: "... İlim diye isimlendirdiğimiz olay Avrupa'ya Araplarca getirilen deney, gözlem ve

ölçüm metotlarının sonucu olarak doğmuştur. İlim İslâm medeniyetinin Dünya'ya en önemli armağanıdır"; ve George Sarton'a da: "Ortaçağın temel fakat bir o kadar da az bilinen başarısı, deney ruhunun uyandırılmasıdır ki bu, her şeyden önce, XII. yüzyıla kadar Müslümanların sayesinde olmuştur" dedirten, İslâm'ın geliştirip yücelttiği ilim acaba İslâm ülkelerinde XII. yüzyıldan başlayarak niçin gerilemiştir? Bunun, bütün İslâm alemi gözönünde tutulduğunda, zahirî olarak iki ve bâtınî olarak da bir sebebi vardır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren bir üçüncü zahiri sebep daha bulunmaktadır.

Söz konusu zâhirî sebeplerden ilki Bağdat'ın Moğollarca talan edilip Abbâsî Halifeliği'nin çökmesidir. Moğol istilası bilim adamlarını koruyan pekçok hamiyetli emirin mülkünü tarûmar etmiştir. Maddî ve mânevî himâyeden mahrum salt bilimler ise derhal gerilemiş; bu bilimlere karşı heves de, destek olmayınca, sönmüştür.

İkinci Zahiri sebep ise VIII. yüzyıldan itibaren mezheblere bölünen İslam Alemi'nde mezheb imamlarının yapılabilecek bütün ictihadları yapmış oldukları, çözülmedik hiç bir mesele bırakmamış oldukları, ve dolayısıyla da bundan böyle her müslümanın bir mezheb imanını taklidden başka hiçbir mükellefiyetinin kalmamış olduğuna dair teessüs etmiş olan, akla ve düşünceye ket vuran itikattır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bilimin özellikle harplerdeki önemini iyi idrâk etmiş olan Fâtih Sultan Mehmed'in irâdesiyle, salt bilimcilerin ilmiye sınıfı dâhil bütün kesimlerden daha büyük bir itibara eriştikleri görülmektedir. Bu durum bilim adamlarıyla ilmiye sınıfı arasında sinsi bir rekabete yol açmıştır. III. Murad döneminde Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemsüddin'in, zamanın en büyük rasathânesini inşaettirmekte olan Takiüyyiddin'i padişaha gammazlayıp gözden düşmesine ve rasathanenin de tahrib edilmesine sebep olmasıyla ilmiyye sınıfı salt bilimcilere karşı kesin bir üstünlük elde etmiştir. Bu vakadan sonra 200 yıl süreyle Osmanlı İmparatorluğu'nda salt bilimle uğraşıp da orijinal ve kalıcı eser veren kimse pek zuhur edememiştir.

Bu arada IV. Murad zamanında, kendi icadı olan yapay kanatlarla Galata kulesi'nden Üsküdar'a kadar uçmayı başaran Hazerfen Ahmed Çelebi ile kendini füzeyle göğe fırlattıran ve gene yapay kanatlarla süzüle süzüle padişahın huzuruna inen Lagari Hasan Çelebi'nin bu harikulade marifetleri gibi III. Ahmed'in önünde kendi icadı olan ilk denizaltıyı başarıyla yüzdüren Tersane-i Amire Emiri İbrahim Efendi'nin başarısı da yalnızca hâzirûnu eğlendirmekten başka bir işe yaramayan îcadlar olarak kalmış; kimse bunların harp gücü bakımından arzettiği muazzam potansiyeli düşünmemiş ve değerlendirememiştir.

İslâm'da, KUR'AN'ın insanlar arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen yaklaşık 250 âyet bulunmaktadır. Buna karşılık (KUR'AN'ın hemen hemen sekizde biri demek olan) 750 kadar âyet de inananları: 1) Tabiatı araştırmaya, 2) düşünmeye ve ibret almaya, 3) aklı en iyi şekilde (isâbetle ve dirayetle) kullanmaya ve 4) İlmî çalışmaları toplum hayatının bir parçası haline getirmeye teşvik etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ilim, âlim, ilim tahsili ve bunların faziletlerini beyan eden 200 kadar hadise vardır. Bütün bunlar Cenab-ı Hak'kın ve O'nun sevgili Peygamber'inin indinde insanların ilme sarılmalarının ne denli bir öneme sahip olduğuna işaret etmektedir.

KUR'AN ins ve cinne hidayet olsun diye inmiştir. Hz. Peygamber'in hadisleri de aynı gâyeye yöneliktir. Bundan ötürü her kim olursa olsun bilinçle ya da bilmeden KUR'AN'ın bir âyetinin ya da Hz. Peygamber'in bir hadisinin muhtevasına uygun hareket ederse, onun bununla ilgili olarak büyük bir hayra erişeceği muhakkaktır. İşte bu yüzdendir ki ilimle, akılla, düşünce ile, tabiatı araştırmakla ilgili

KUR'AN âyetlerine ve hadislere uymamak İslâm âleminde ilimlerin gerilemesinin bâtınî sebebini teşkil etmektedir.

Gene bundan dolayıdır ki müslümanlar ne zaman KUR'AN'ın ilimle ilgili ayetlerine ve Hz. Peygamber'in de aynı konudaki hadislerine canla başla sarılmış ve bunların gereğini yerine getirmişlerse parlak medeniyetlere erişmişler; ve ne zaman bunları unutmuş da akıllarını tâtil ederek taklid çengeline asmışlarsa medeniyetleri duraklama ya da çöküntü safhasına girmiş; ve başka ümmetlerin de şu ya da bu şekilde tâbii durumuna düşmüşlerdir.

Müslüman olmamasına rağmen Batı, idrakinde olmasa bile, bu kabil âyetlerin ve hadislerin ruhuna uygun hareket ettiği içindir ki bugün ilimde ve teknolojik alanda üstünlüğü ele geçirmiştir. Batı bunlara riâyet ettiği sürece de bu üstünlüğü elinden bırakmıyacaktır.

Cumhuriyet Hükümetlerinin Bilimlere Karşı Tutumları

1. Üniversiteler:

Bütün dünyada bilimlerin fidanlığı üniversitelerdir, araştırma merkezleridir. Hükümetlerin Cumhuriyetin ilk 25 yılında, bu gerçeği temyiz ederek, Türkiye'de bilimsel bir geleneğin teessüsü için üniversitelere önem vermiş olduklarını görüyoruz. 1933 Üniversite Reformu'nu izleyen dönemde Türkiye'ye gelen yabancı bilim adamları gerçekten de akademik hayata bir disiplin, bir etik ve bir verimlilik bahşetmişlerdir.

Ancak hükümetler bu bilim adamlarının üniversitelerimizde uzun süre kalmaları için gerekli bir takım özendirici önlemlerin alınması gerektiğini idrakten aciz kalmışlardır. Bu yabancı bilim adamlarının 25 yılda tesis etmiş oldukları, avrupaî: 1) akademik gelenek nüvesi, 2) akademik etik, 3) akademik disiplin hükümetlerin hemen hemen her on yılda bir çıkardığı (1961 tarihli 116 sayılı, 1971 tarihli 1750 sayılı ve nihayet 1981 tarihli 2547 sayılı) üniversite kanunlarının alt üst ettiği sistem dolayısıyla, müstakar bir mecraya oturamamıştır.

Hele 2547 sayılı kanun üniversitenin sindirilmesini ve suskunluğa zorlanmasını siyasi stabilizasyonun yegane şartı gibi gören bir zihniyetin hazırlayıp yürürlüğe koyduğu bir tepki kanunu olarak tecelli etmiştir. İtiraf etmeli ki uygulamalarıyla bu hedefine de ulaşmıştır. Ama bunun gerçekleşmesi için ödenen fatura çok ağır olmuştur; zirâ:

1. Üniversite evrensel hedefinden uzaklaştırılmıştır.

2. Öğretim üyeleri bırakınız politik meselelerde, üniversite içinde eğitim-öğretim ile ilgili fikirlerini dahi açıkça ifâde edemez duruma düşmüşlerdir.

3. Üniversite emir-komuta zinciriyle idare edilmeğe başlanmıştır.

4. Sistem tabasbusu teşvike, emir almaya, aşırı merkeziyetçiliğe, yetkinin kötüye kullanılmasına ve yalnızca üniversite ahlakına değil düpedüz ahlaka dahi aykırı şahsi tasarruflara müsait hale getirilmiştir.

5. Bütün bunlara ödün olmak üzere doçentlik ve profesörlük iyice sulandırılmış ve bir yıl içinde, çoğu da gerekli olgunluğa ve deneyime sahip olmaksızın, binlerce kişinin profsörlüğe terfii sağlanmıştır. Bilimsel literatüre yeterince hakim olmadan profesörlüğe yükseltilenlerin bir bölümü ya hiç doktora yaptıramamışlar ya da yaptırdıkları doktoralar bilime hiç bir orijinal katkısı olmayan amatörce disertasyonlar düzeyinde kalmıştır.

6. Yıllar boyunca idarecilerin tümüne yakın bölümü hep belirli bir mahfele aidiyetleri ve üyelikleri müsellem kimseler arasından atanmıştır. Böylece bu mahfelin mensuplarının bütün sisteme hakim bir zümre olmaları temin edilmiştir.

Türkiye'de 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun temelinde üniversiter zihniyetle çatışan bir çelişki yatmaktadır. Yüksek Öğretim, Dünya'nın her yerinde ve her şeyden önce, öğrencinin:

1. Objektif olarak düşünmeyi bir davranış biçimi haline getirmesini,

2. Bunun için gerekli yöntemleri ve alışkanlıkları kazanmasını,

3. Yalnızca gerçeği araştırmasını, keşf ve beyan etmesini ve

4. Hatalarını temyiz ve kabul etmesini de

emsalsiz bir fazilet mertebesine çıkarmayı amaçlar.

2547 sayılı ve hâlâ yürürlükte olan Yükseköğretim Kanunu'nun 2. bölümünde "Genel hükümler" başlığı altında yüksek öğretimin amacını açıklayan 4. maddenin (a) fıkrasının yüksek öğretim öğrencilerinin hangi prensiplere uygun olarak yetiştirileceğini sıralayan 7. bendinin hiç ama hiç birinde, yukarıda ifadesini bulan "üniversitenin öğrencileri şekillendirmede yüklendiği evrensel hedeflere" uygun olarak öğrenci yetiştirileceği ne sarâhaten ve ne de zımnen ifade edilmiştir!

Bu madde aynen:

"MADDE 4. Yükseköğretimin amacı:

(a) Öğrencilerini:

(1) Atatürk inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı,

(2) Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan,

(3) Toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu,

(4) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren,

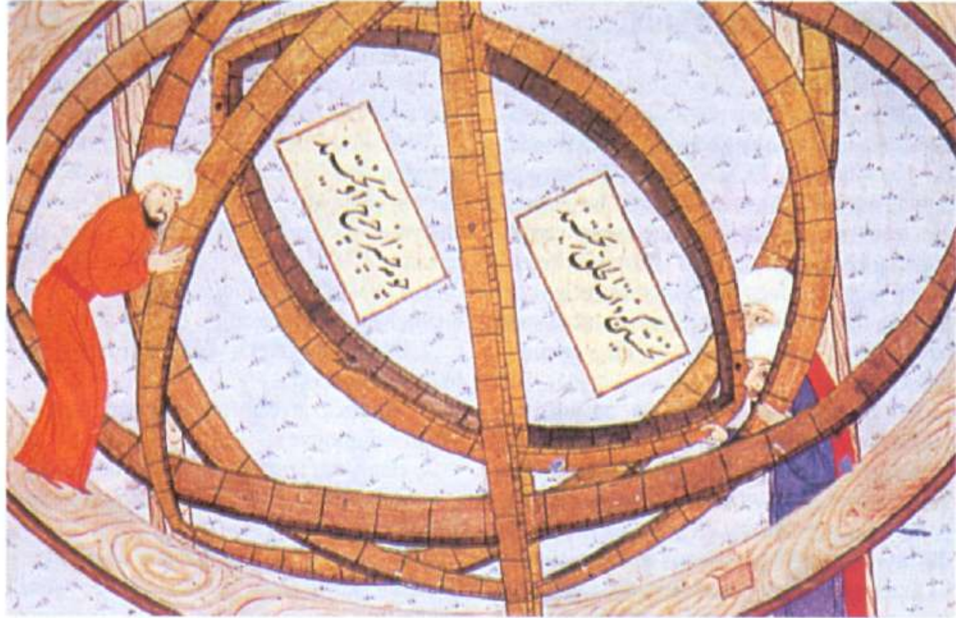
(5) Hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı,

(6) Beden, zihin, ruh, ahlâk ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş,

(7) İlgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda kendi geçim ve mutluluğunu sağlayacak bir mesleğin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip vatandaşlar olarak yetiştirmek" şeklindedir.

Söz konusu bu 7 prensip, yalnızca 1) ailenin ve 2) orta öğretimin temin edebileceği ve temin etmekle de mükellef olduğu davranış biçimleri ve resmî siyâsî görüş ile, yani Cumhuriyet'in resmi doktrini ile ilgilidir ve üniversite eğitiminin temin etmesi gereken bilimsellikle hiçbir ilgisi olmayan duygusal ifadelerdir; asla bilimsel tesbitler değil fakat düpedüz siyasal ve ideolojik nutuktur.

Bunlar üniversite öncesi dönemde ailede ve orta öğretimde kazanılmış olması gereken bir takım hasletlere işaret etmektedirler. Ama, eğer aile ve orta öğretim bunları o âna kadar gerçekleştirememişlerse, bunları Yüksek Öğretimin görevi addedip de bu dönemde gerçekleştirilebileceğini sanmak en azından safdilliliktir. Zira bir yandan üniversite hocalarının büyük bir kısmı (mesleklerinin mahiyeti dolayısıyla) öğrencilerinde bu türlü bir doktrini gerçekleştirecek istek, inanç, bilgi, zaman ve davranıştan zaten doğal olarak mahrumdurlar. Öte yandan, öğrencilerin büyük kısmı, kendilerine aşılanmakta olan objektif düşünme melekesi gitgide geliştikçe her şeyi, kazandıkları bilimsel yol-yordam ve yöntemlerin eleğinden geçirdikleri bir fikrî kriz döneminde bulunduklarından, zaten hemen her türlü doktrinleştirilmeye karşı doğal bir reaksiyoner tutum içindedirler.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda, bu kanunun bugüne kadarki uygulamasının da ortaya açıkça koymuş olduğu gibi, yüksek öğretimin amacı hakkında üniversite tarafından gerçekleştirilmesi fiilen mümkün olmayan ibarelerin yer almış olması ve öğrencilerin yetişmesi açısından üniversitenin evrensel aslî hedeflerine hiç yer verilmemiş olması, kanaatimce, Türkiye'de yüksek öğretimin: A) sistemi, B) hocaları ve C) öğrencileri yönünden bugün içinde bulunduğu 1) buhranın, 2) çelişkilerin ve 3) soysuzlaşmanın (yani tereddinin) ana sebebini teşkil etmektedir.

Aslî vokasyonundan kanun marifetiyle tecrid edilmiş bulunan üniversitenin 1) sübjektif duygusallıkdan, 2) tutarsızlıkdan ve çelişkilerden olduğu kadar, düçar olduğu 3) bilimsel verimsizlikten ve 4) etik fıkdanından da kendi kendine yakasını sıyırması mümkün değildir.

2. Araştırma Kurumları

Türkiye'de bilimsel araştırma ve geliştirme ile uğraşan bellibaşlı araştırma kurumları Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK), Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Maden Tetkik Arama MTA) ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'dır.

Bir yandan kuruluş kanunları, öte yandan da

bürokrasinin bu müesseselere kanunların ötesinde empoze ettiği bürokratik kayıtlar, bunların verimli bir çalışma yapmalarına daima engel olmuştur. Bu müesseselerin verimliliği ve gelişmesi daima, "Küheylan binicisine göre kişner" atasözünün ruhuna uygun bir biçimde, başlarına dirayetli yöneticiler atandığı zaman mümkün olmuştur. Pısırık yöneticilerin zamanında ise bu kurumlar âtıl kalmışlardır. Yeni kurulan TÜBA hariç, diğerlerinde bir kurum başkanının görev başında kalması ortalama ve kabaca 3 yıl civarında olduğu gözönünde tutulacak olursa bu kadar sık idareci değiştiren bilim kurumlarında müstakar bir gelişmenin niçin gerçekleşemediği kolayca anlaşılır.

Bu Kurumlarda kamuoyunun gözlerinden ırak, dirayetli bazı yöneticiler sayesinde kendilerine verilen fırsat ve imkanlarla Türk bilim adamları bazen olmayacak gibi görünen işleri yapıp harikalar meydana getirmektedir. Nitekim TÜBİTAK'da güdümlü füze geliştirilmesi yönünde bir yöneticinin dirayetinin gerçekleştirdiği harikulade ekip çalışmasıyla savunma sanayiimiz için fevkalade rahatlatıcı elle tutulur sonuçlar elde edilebilmiştir; ama işten anlamayan bir sonraki yönetici tarafından bunların tümü bir kenara itilmiş ve bununla meşgul araştırma merkezi teorik ağırlıklı çalışmaya zorlanmıştır. Keza 15 yıl, yabancı firmalarla TAEK bünyesinde gerçekleştirilmek istenen bir "Nükleer yakıt pilot tesisi" dirayetli bir yönetimin sağladığı şevkle tamamen Kurumun öz imkanlarıyla inşa edilip işletmeğe açılmasına rağmen, her nedense bir sonraki Kurum Başkanlarının bu tesise karşı ilgileri olmamış; ve daha sonraki idareciler zananında tesis, kurulduğu zaman öngörülmüş olan gelişme sürecini tamamlayamadan, muattal kalmıştır.

Ayrıca bu kurumların bağlı bulundukları bakanlıkların yönetici kadroları da kurumların yönetici kadroları ile, genellikle, sürekli ve sinsi bir sürtüşme halindedirler. Mesela TAEK 2690 sayılı kanun gereği olarak Başbakanın şahsına bağlı ve TAEK Başkanı da bundan ötürü Başbakanlık Müsteşarı ile aynı organik düzeyde bulunan bir kimse iken çoğu kere Başkan Başbakanın yüzünü bile göremez; hep Başbakanlığın daire başkanlarına muhatap olmağa zorlanır.

Bütün bu garabetlerin kökeninde ise hep Cumhuriyet hükümetlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan tevarüs etmiş olduğu "bilim ve bilim adamları fobisi" yatmaktadır. Hükümetler zahiren ne kadar gülücük dağıtırsa dağıtsınlar bilim adamlarını sevmezler. Çünkü: 1) Bilim adamları, siyasetin kendine özgü ahlakına göre değil de, genellikle bilim ahlakına göre hareket ederler; yani bilim adamlarının robotlaştırılması her zaman mümkün değildir. Ayrıca: 2) Bilim adamları, kendilerini, siyasetçilerin bilimsel ve bazen de yasal olmayan davranışlarını rahatça ve uluorta tenkid etmek lüks ve özgürlüğüne de sahip görürler; ve bunu izhar etmekten de genellikle kaçınmazlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet erkanında, bilim adamlarına karşı fobi öylesine kök salmıştır ki bunlar verdikleri yemeklere ve resepsiyonlara en uç, en uçuk ve en marjinal sanatçıları dahi her zaman davet ederler de bilim adamlarını genellikle unuturlar. Şimdiye kadar, Başbakan'ın ve Cumhurbaşkanı'nın danışmanları arasında "Bilim ve Teknoloji Danışmanı" diye bir danışmanın bulunmamış olması da hep bu fobinin eseri olsa gerektir.

3. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu:

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Başbakanın riyâsetinde bilim ve teknoloji ile ilgili bakanlardan ve yüksek birkaç bürokrattan oluşan ve ülkenin bilimsel ve teknolojik önceliklerini tesbit edip uygulatmakla yükümlü en üst düzeydeki kuruludur. Bu önemli Kurul 1982 yılında ihdas edilmişse de 14 yıl zarfında ilk toplantısını 1989 yılında, ikinci ve son toplantısınıda 1993 yılında yapmıştır. kurulun kararlarını koordine edip denetleyecek bir kuruluş da maalesef bulunmamaktadır.

Ülkede Bilim ve Teknoloji Konusundaki Olumsuzlukların Temelindeki Ana Sebepler

Cumhuriyet Türkiyesi'nde bilim ve teknolojinin yeterince destek gördüğünü, ve ülkenin ekonomik ve siyasi güçlenmesine verimli bir biçimde katkıda bulunmuş olduğunu savunmak mümkün değildir.

Bir ülkenin bilim ve teknoloji yönünden saygın bir düzeyde bulunmasının kıstası araştırma ve geliştirmeye (A+G) sarfedilen miktarın gayrısafi milli hasılanın (GSMH) en az % 2 (yüzde ikisi) olmasıdır. Bu mikdar Türkiye için 1982 yılında % 0,2 (binde iki) iken 1990 yılında % 0.3 (binde üç) ve 1993 yılında da % 0,44 (binde 4,4) düzeyine ancak yükselebilmiştir. Bir başka kıstas da iktisâden faal her 10 000 kişi başına düşen araştırıcı sayısıdır. Bilim ve teknolojide saygın ülkelerde bu sayının en az 15-20 kişi olmasına karşılık bu rakam bizde 1993 yılı itibariyle yalnızca 6,3 dür.

Objektifliği tartışmalı olan bir diğer kıstas ise bir ülkenin "Science Citations Index" (SCI)'de zikredilen mahdut sayıdaki bilimsel dergilerde bir yılda yayınlanmış olan bilimsel makale sayısıdır. Türkiye 1982-1994 arasında Dünya sıralaması açısından şöyle bir evrim

1980	41.
1985	43.
1990	40.
1981	42.
1986	44.
1991	39.
1982	44.
1987	43.
1992	38.
1983	45.
1988	42.
1993	37.
1984	44.
1989	41.
1994	34.

sergilemiş bulunmaktadır:

Bu cetvelde son dört yılda görülen net ilerleme ise TÜBİTAK'ın Türk bilim adamlarının SCI'de zikredilen her makalesine bir teşvik ödülü verme kararının itici gücü sâyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin bilim ve teknoloji konusunda Dünyada henüz saygın bir durumda bulunmamasının temel sebebi ülkedeki bilim ve teknoloji konusundaki araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin elle tutulur herhangi bir siyasi iradeye dayanmamasıdır. Ekonomik bakımdan güçlü ülkelerde A+G faaliyetlerine daha çok ticari firmalar yön ve destek vermekte, devlet ise daha çok birkaç makro hedef seçerek böylece ortaya çıkan tüm A+G yönlerini koordine eden ve destekleyen düzenleyici ve teşvik edici bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de gerek bazı bakanlıkların münferid çalışmalarında ifade bulmuş, gerek bir kerecik *1991 yılında toplanmış olan Bilim ve* Teknoloji Şûrâsı'nda gerekse 1989 ve 1993 yıllarında yalnızca iki kere toplanabilmiş olan Bilim ve Teknoloji Yüksek kurulu'nda dile getirilmiş olan A+G öncelikleri, bunları gerçekleştirecek siyasi iradeden mahrum olduklarından hep kuvveden fiile geçirilememiş romantik temenniler olarak kalmışlardır.

Keza Türkiye'deki siyasi partilerin programlarında da bilim ve teknolojiyle ilgili paragraflar, mevcud oldukları takdirde, siyasi ve inanç ve irâdenin ifadesi olarak değil de hep romantik temenniler kabilindendir. Türkiye'nin ancak ve ancak bilim ve teknoloji sayesinde diğer gelişmiş ülkelerin düzeyine erişebileceğine samimiyetle inanan, bunu programına geçiren ve gücünü bunu gerçekleştirmeğe çalışan tek bir siyasi parti zuhur etmiş değildir. Partiler, siyasi görünüşlerini muhafaza etmede yararlı olacağına akılları yattığı zaman, "Hayatta en hakiki mürşid ilimdir, fendir" vecizesine sarılarak zevâhiri kurtardıklarını sanmakta ama bunun künhüne vâkıf olduklarına delil olabilecek siyasi bir irade gösterememektedirler.

Türkiye, ne elimdir ki, 1) Ülkenin bilim ve teknoloji konusundaki önceliklerini uygulayacak, 2) A+G faaliyetlerini teşvik, koordine ve kontrol edecek, 3) Gerektiğinde diğer bütün ülkelerin yaptıkları gibi âşikâr ve gizli bilimsel ve teknolojik bilgi toplama faaliyetlerini organize edecek ve 4) bu bilgileri değerlendirecek, 5) bütün bu faaliyetler için gerekli olan yasal ve kurumsal düzenleme ve uyarlamaları hızla gerçekleştirebilecek bir siyasi irade temsilcisinden, bir Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'ndan mahrumdur.

Bu eksiklik geleceği isabetle kestirebilmek hususundaki dirayetsizlikten kaynaklanmaktadır. Böyle bir bakanlık Türkiye'den her bakımdan küçük ve güçsüz ülkelerde bile vardır. Bu kabil pekçok ülke bilim ve teknolojinin bir ülkenin geleceğinin garantisi olduğunun bilinciyle ve bunların siyasi bir iradeye yaslanmalarının zaruri olduğunun idrakiyle böyle bir bakanlık kurmuş iken bizim siyasilerimizin bu konuda hiç bir önlem almayan ve alınması gerektiğini de idrak dahi edemeyen kadar bir rehâvet içinde bulunmaları esef vericidir.

XXI. Yüzyılda Bilimden Yararlanmanın Stratejisi

Türkiye XXI. yüzyılda halkının refahını sağlamış, ekonomik bakımdan zengin ve müstakar, milli savunma gücü bakımından diğer ülkeler nezdinde iradesine saygı duyulan, her bakımdan lider ve dünya siyasetinde sözü geçebilen bir ülke durumuna erişmeyi hedef olarak seçerse, *unların ancak ve ancak ülkede bilim ve teknolojinin* baş tacı *edilmesi* sayesinde gerçekleşebileceğini kısa zamanda fehm, idrak ve temyiz etmek mecburiyetindedir. Bu gerçeği sokaktaki sâde vatandaşın da görmesi şâyân-ı arzudur ama bu fehâmet, idrak ve temyizin önce siyâsetçiler ile bürokratlarda uyanması gerekir. Çünkü bilim ve teknolojinin gelişmesi, bırakınız Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri, ABD ya da Japonya, Almanya, Fransa gibi gelişmiş ülkelerde dahi genede siyasi bir iradeye dayanmak zorundadır; ve bu hep böyle olmuştur.

* Şu halde, her siyasi parti Türkiye'nin durumunun ancak bilim ve teknoloji sayesinde

sağlamlaşacağını, ülkenin geleceğinin buna bağlı olduğunu kesin bir biçimde idrâk etmeli ve bu idealin bayraktarlığını yapmalıdır.

Siyasetçilerin ve bürokratların bu konuda eğitilip idrak sahibi olmaları için gerek Devlet, gerek medya, gerekse bağımsız vakıflar ellerinden geleni yapmalıdırlar. Partiler kendi parti programlarına Türkiye'nin bilimsel ve teknolojik geleceği hakkındaki siyasi iradelerini, basmakalıp laflarla değil ciddi ve inandırıcı hedeflerin inançlı iradesi olarak dercetmelidirler.

* Siyasetçiler ve medya kökten bir üslub değişikliği yaparak her fırsatta, laf olsun diye değil fakat inançla ve samimiyetle, bilim ve teknolojiyi ön plana çıkartan bilinçli, selabetli ve dirayetli bir tutum içinde olmalıdırlar. Bu meyanda olgun ve tecrübeli bilim adamlarının da siyasete ısındırılmasına çalışılmalıdır.

Milletvekili oldukları zaman bunların Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden fikirlerini özgürce ifade edebilmelerine katlanmak sabır ve olgunluğu da gösterilebilmelidir. Bir evvelki dönemde 30 kadar milletvekili profesörün çoğunun başına geldiği gibi bunlara partileri tarafından sessiz kalmaları gereken dekoratif dolgu maddesi muamelesi yapılmamalıdır.

*Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın mutlaka bir Bilim Danışmanı ve bir de Teknoloji Danışmanı olmalıdır.

*Her 5 yılda bir durum değerlendirmesi yapmak ve hükümetlere, yetkililere uyarı ve tavsiyelerde bulunmak üzere geniş tabanlı bir "Bilim ve Teknoloji Şurası" toplanması sağlanmalıdır.

*Bilim ve teknolojide ülkenin öncelikleri, şimdiye kadar olduğu gibi 7 yılda bir değil, Başbakan'ın riyasetinde yılda en az 2 kere toplanan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda kararlaştırılmalıdır. Başbakanlar bu Kurul'un kararlarının uygulamaya konulmasının takipçisi olmalıdırlar.

*Bilim ve teknoloji konusunda siyasi iradenin temsilcisi ve icracısı olarak bir "Bilim ve Teknoloji Bakanlığı" kurulmalıdır.

*Üniversiteleri evrensel üniversiter zihniyetin egemen olduğu bilim adamı fidanlığı olarak değil de emir-komuta zinciri içinde resmî siyasi ideolojiye uygun insan yetiştirme yeri olarak gören, üniversiter ahlâkın soysuzlaşmasına yol açmış olan 2547 sayılı kanun: 1) bu mahzurları ortadan kaldıracak, ve üniversitede müşavere ve istişare imkanları ihdas edecek biçimde tadil edilmelidir.

*Üniversitelerdeki yığılmayı önlemek üzere teknik lise ve yüksek okullar çeşitlendirilmeli ve sayıları arttırılmalıdır.

*Araştırma ve geliştirmeyi teşvik için özel fonlar ayrılmalı, ödüller ve madalyalar ihdas edilmelidir.

*Ciddî, teknolojik standartlara uygun ve gerçekten de iş gören kalite kontrolu, kalite temini, araştırma ve geliştirme bölümleri açan ve bunları etkinlikle kullandıklarını kanıtlayan üreticilere vergi indirim imkanları tanınmalıdır.

*Bir teşvik unsuru olarak, belirli bir ekonomik hacmin üstünde iş yapan sanayici ve tüccarların bir önceki yılın net kârının % 2 kadarını kendi bünyeleriyle organik hiçbir ilgisi bulunmayan üçüncü şahıs ve kuruluşlara bilimsel ve teknolojik konularla ilgili burs, destek, ödül ya da proje ücreti olarak dağıtmaları halinde içinde bulundukları mali yılın gayrısafi kazancının % 3 kadarının vergiden muaf tutulması ilkesi ihdas edilmelidir.

*Patent kanunu patent almayı kolaylaştırıp teşvik edecek bir düzeye kavuşturulmalıdır.

*Yeni üniversiteler, yüksek teknoloji enstitüleri, milli araştırma merkezleri, milli laboratuvarlar ve milli enstitüler ülkenin A+G öncelikleri uyarınca kurulmalıdır.

*Üniversiteler dahil bütün milli araştırma kurumlarına mâlî özerklik tanınmalıdır.

*Milli araştırma kurumları ve laboratuvarlarının yöneticileri kısa sürelerde değiştirilerek kurumların sürekliliği ve şevki bozulmamalıdır.

*Milli araştırma kurumları ve laboratuvarları siyasi iktidarın kendi kadrolarına dağıtacağı ulûfe olarak addedilmemelidir. (Bu cins olaylar TAEK'in ve TÜBİTAK'ın başına birkaç kere gelmiş ve Hükümet ile Yüksek Bürokrasi'nin bu yöndeki baskısına karşı çıkan haysiyetli yöneticiler ise derhal azledilmişlerdir.)

SONUÇ

Türkiye'de siyasilerin, artık, ülkelerin gelecekteki kudret ve refah düzeylerinin kendi hakim oldukları bilim ve teknoloji düzeyi ile orantılı olacağını berrak bir biçimde fehm ve idrak etmeleri gerekir.

Bir ülkenin bilim ve teknoloji düzeyinin yüksek ve tatminkâr olabilmesi için ise:

1. Siyasilerin bilim adamlarına güvenmeleri lazımdır.

2. Bilim ve teknoloji düzeyini yüksek ve tatminkar tutmak için kararlı bir "siyasi irade" lazımdır.

3. Bir "Bilim ve Teknoloji Bakanlığı" kurmak lazımdır.

4. Ülkenin A+G önceliklerinin tesbit edilmesi lazımdır.

5. Yıllık A+G harcamalarının GSMH'ya oranının en az % 2 düzeyinde muhafaza edilmesi için gerekli bütün yatırım ve teşvik önlemlerinin alınması lazımdır.

Aydınlı®

Uluslararası ticari ilişkiler ve İslâm Ülkeleri

Prof. Dr. Haşmet Başar
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

I.ULUSLARARASI TİCARİ İLİŞKİLERİN IŞIĞI ALTINDA GLOBALLEŞME HAREKETİ

21. yüzyıla geçiş sürecinde devletler sadece kendi çabalarına ve kaynaklarına dayanarak gelir ve refah düzeylerini arttıramayacaklarını daha iyi anlamışlar, bu nedenle bölgesel işbirliği teşkilatları, gümrük birlikleri, ortak pazarlar ve siyasi, iktisadi entegrasyonlara varan yeni kuruluşlar oluşturmaya yönelmişlerdir.

Bu yönde en önemli adımlardan birini Avrupa atmıştır. 1951'de kömür, çelik anlaşmasını uygulamaya koyan, 1957 Roma anlaşması ile Ekonomik Topluluk'un temellerini atan 1987'de Birlik kurmaya yönelen, 1992 Maastrich Anlaşması ile entegrasyona doğru hızlı ilerlemeler kaydeden ve 1995'de Avusturya, Finlandiya ve İsveç'i de arasına katarak hızla genişleyen Avrupa büyük yol katetmiştir. Öngörülen hedeflere göre gelecek 5 yıl içinde öncelikle Polonya, Çekoslovakya, Slovenya, Macaristan gibi ülkeleri de tam üyeliğe kabul ederek kapsamını ve gücünü pekiştirmek isteyen Avrupa Birliği, 1996 başında Türkiye'yi sadece Gümrük Birliğine dahil etmiştir. Böylece Türkiye'nin önemli iktisadi ve siyasi karar mekanizmalarının dışında tutulmasına özen gösterilmiş, ilişkilerin sadece ticari ve mali alanlarda kalmasına gayret edilmiştir.

Amerika kıtasında da son 5 yılda iz bırakan gelişmeler meydana gelmiştir. ABD ile Kanada arasında 1992'de kurulan "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'ne" (NAFTA)'ya 1995'de özel statülerle donatılmış Meksika'da girmiştir. Gelecek 5 yıl içinde Latin Amerika ülkelerinin önemli bir bölümünü şemsiyesi altında toplamayı, gümrük duvarlarını indirerek batı dünyasının en etkin ekonomik güçlerinden biri olmayı hedefleyen NAFTA amaçlarına hızla ulaşabilmek için yeni stratejiler oluşturmaktadır.

Uzak Doğu'da ise üç İslam ülkesinin (Burunay, Endonezya, Malezya) ile birlikte Filipinler, Singapur, ve Tayland'ın girişimleri sonucunda kurulan, etkinliğini özellikle son 10 yılda arttıran Uzak Doğu Ülkeleri Teşkilatı (ASEAN) üçüncü Dünya ülkelerinin parlayan yıldızı ve bölgede hızla yükselen refahın temsilcisi haline gelmiştir.

Batı Sermayesi ile Uzak Doğu'nun sosyal ve ekonomik dinamizmini birleştirerek NAFTA ve ASEAN'ın daha verimli alanlarda işbirliği yapmasını amaçlayan Avusturya, Çin, Kore, Hong Kong, Japonya ve Yeni Zelanda'yı üye yaparak bölgedeki ticari potansiyelin artışına öncelik veren Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (APEC) 21. yüzyılın en güçlü kuruluşlarından biri olmaya namzettir.

Sanayileşmiş ve yarı sanayileşmiş ülkeler arasında kurulan uluslararası birlik ve teşkilatların da ötesinde Birleşmiş Milletler düzeyinde alınan kararlar, dünya ticaretini ve devletlerin etkinlik düzeyini büyük ölçüde etkilemekte ye-

ni oluşumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nisan 1994'de sonuçlanan Uruguay toplantılarında alınan kararlar ve Ocak 95'de faaliyete geçen Dünya Ticaret Teşkilatının çalışmaları tüm dünyayı ilgilendirecek niteliktedir. Örneğin gümrük vergilerinde indirime gidilmesi ile dünya ticaretinin yılda 500 milyar ABD dolarının üstünde artış gösterebileceği hesaplanmıştır.

Yapılan hesaplamalara göre belirtilen rakamın % 40'ının Avrupa Birliği'ne % 17'sinin Çin'e, % 12'sinin Japonya'ya, % 9'unun ABD'ne geriye kalan sadece % 22'nin dünyanın diğer ülkelerine yöneleceği tahmin edilmektedir.

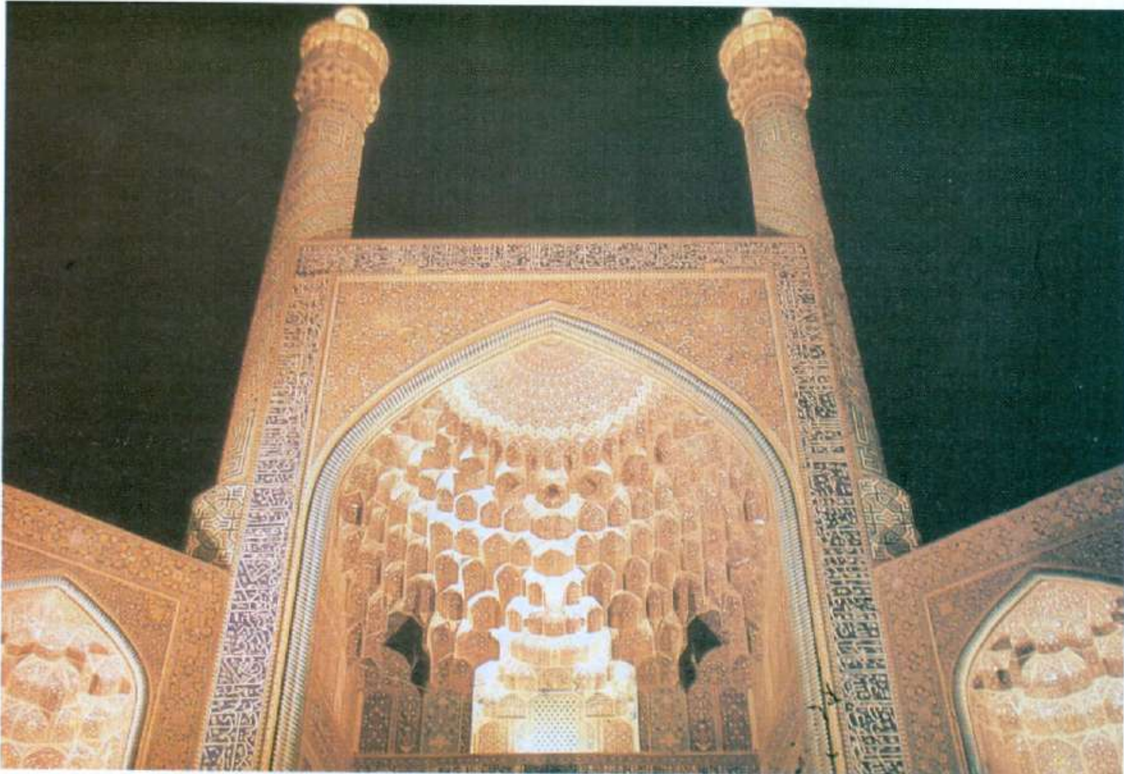
Buna karşın Afrika ülkelerine tanınan özel kotaların kısılması hatta kaldırılması başta Magrip ülkeleri olmak üzere birçok devletin ihracat gelirinde düşüşe neden olabilecektir.

II- İSLAM ÜLKELERİNİN DIŞ TİCARETTEKİ KONUMU

Yaptığımız çalışmalar, dünya nüfusunun % 20'sine, petrol ve doğal gazda % 75'e, kauçukta % 70, kalay, uranyum üretiminde % 50, tüm ekonomik doğal kaynakların % 25'ine sahip İslam Konferansı Teşkilatına üye 52 ülkenin yeni uluslararası ticari düzenlemelerden olumsuz yönde etkileneceğini günümüzdeki oranların dahi altına düşebileceğini göstermektedir.

Nitekim İslam dünyasının yarıdan fazlasının batı egemenliği altında yaşadığı 1950 yılı ile İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulma çalışmalarının başladığı 1970, petrol gelirlerinin en yüksek düzeye ulaştığı 1980 ve dünyanın yenis osyo-ekonomik görünüm kazanmaya başladığı 1992 yıllarına ilişkin ihracat ve ithalat istatistiklerinin karşılaştırılması bize ilginç sonuçlar vermektedir. Sözü edilen kriterlerin ışığı altında uluslararası ticari ilişkilerin bir simgesi haline gelen ihracat tutarı, tüm İslam ülkelerinde 1950'de 6 milyar dolar iken 1970'de 23 milyar dolara, 1980'de 334 milyar dolara kadar çıkmış ve 1992'de 254 milyar dolara inmiştir. Böylece 40 yılı aşkın bir süreçte ilerleme sağlama bir yana, % 10'dan % 7'ye iniş kaydedilmiştir.

Buna karşın aynı sürede gelişmiş ülkeler paylarını % 61'den % 72'ye çıkartırken, az gelişmiş ülkelerin genel oranı % 31'den % 23'e, Sosyalist Blok'un payı da %8'den % 5'e inmiştir. Yine 1950 yılında islam ülkelerinin yaptığı toplam ihracatın gelişmiş ülkelerin % 16'sı, azgelişmiş ülkelerin % 30'u civarında iken bu oranlar körfez bölgesindeki ve Uzak Doğu ülkelerindeki gelir artışına karşın son yarım yüzyılda ilerleme göstermemiştir. Örneğin 1992'de

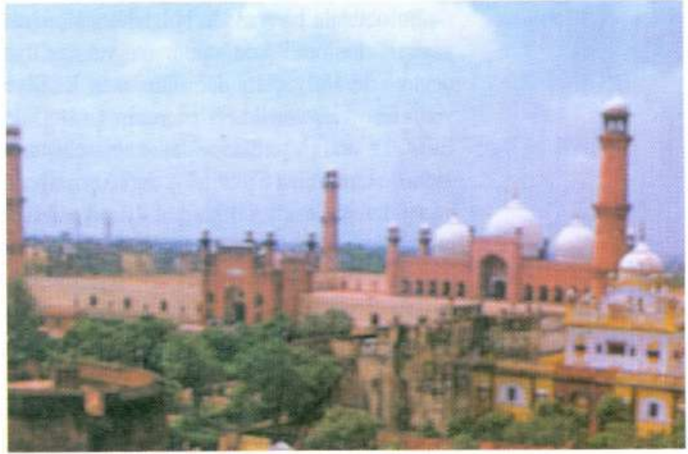
tüm İslam ülkelerinin ihracat tutarı 254 milyar dolar iken aynı yıl sadece ABD 448, Almanya 430, Japonya 348, Fransa'nın 230, İngiltere'nin 190, İtalya'nın 178 ve Kore'nin ihracatı 76 milyar doları aşmıştır.

Benzer gelişmeler ithalatta da kendisini göstermiştir. Dünyadaki toplam ithalat 1950 yılında 64 milyar dolar iken 1992'de 3.796 milyar dolara çıkmıştır. İslam ülkeleri sözü edilen rakamın 1950'de % 8'ini gerçekleştirirken 1992'de % 7'sini ancak sağlayabilmişlerdir. Buna karşın sanayi ülkeleri paylarını % 64'ten % 71'e çıkarmışlardır. Azgelişmiş ülkelerin tümünün katkısı % 27'den % 23'e, Sosyalist Blokun oranı da % 9'dan % 6'ya inmiştir. Aradan geçen 42 yılda İslam ülkelerinin ithalatının sanayileşmiş ülkelerin ithalatına oranı % 12'den % 10'a inerken özellikle petrol gelirlerinin dış alımlara yönlendirilmesi sonucu az gelişmiş ülkeler içindeki oranı % 30 civarında kalabilmiştir. Böylece 1992'de 50'yi aşkın İslam ülkesinin toplam ithalatı 270 milyar dolar iken bu rakam sadece ABD'den 550, Almanya'da 400, Japonya'da 230, İngiltere'de 220 ve Kore'de 80 milyar doları aşmıştır.

Yapılan araştırmalar ve uluslararası istatistikler İslam ülkelerinin ticaret politikalarında batının her zaman çok etkin rol oynadığını göstermektedir. Nitekim 1980-1992 arası dönemde islam ülkeleri ticaretinin % 75'i gelişmiş, % 15'i gelişmekte olan ülkelere yönelirken IKT üyeleri arasındaki işlemler % 10'u aşmamıştır. 1993 verilerine göre toplam dünya ihracatının (3 687 milyar dolar) % 70'ini (2.529 milyar dolar) gelişmiş, % 30'unu gelişmekte olan ülkeler gerçekleştirmiştir. Belirtilen son oran içinde tüm İslam ülkelerinin payı % 7 dolayında kalırken IKT dışı ülkelerin gücü % 23'e ulaşmıştır. Konunun ayrı bir yönden analizi ise petrol üretici ülkelerin toplam içindeki oranının % 5'in ötesine geçmediğini buna karşın Uzak Doğu ülkelerinin payının hızla artarak 1950-93 arasında % 1'den % 6'ya yükseldiğini göstermektedir.

III- İSLAM ÜLKELERİNİN KURDUĞU BÖLGESEL VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

Belirtildiği üzere istatistiklere göre tüm İslam ülkeleri dünyadaki ticari işlemlerin ortalama % 7'sini gerçekleştirebilmekte, alımlarının ve satışlarının % 75'i sanayileşmiş ülkeler tarafından yönlendirilmekte, buna karşın kendi aralarındaki ticaret hacmini % 10'unun üstüne çıkartamamaktadırlar. Sözü edilen olumsuz gelişmeleri durdurabilmek iktisadi, siyasi, ticari ve sosyal alanlarda işbirliğini sağlayabilmek ve refah düzeyini arttırabilmek için çalışmalar genelde iki yönde yoğunlaşmıştır.

1) Üç veya daha fazla İslam ülkesini bir araya getiren bölgesel işbirliği teşkilatlarının kurulması,

2) Tüm İslam ülkelerini, iktisadi, mali ve siyasi alanlarda ilgilendiren konularda biraraya getiren, işbirliğini teşvik eden, destekleyen plan, program ve anlaşmaların hazırlanması ve uygulamaya konması.

İslâm ülkelerinde faaliyet gösteren 5 bölgesel kuruluşun nüfus, doğal kaynaklar, iktisadi, sosyal, kültürel ve siyasi açılardan büyük önem arzetmektedirler. Bunlar;

1- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) 1964
2- Güneydoğu Asya Ülkeleri Teşkilatı (ASEAN) 1967
3- Batı Afrika Ülkeleri Ekonomi Topluluğu (ECOWAS) 1974
4- Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi (GCC) 1981
5- Arap Magrib Birliği (AMU) 1989

Türkiye, İran ve Pakistan'ın kurucu üyeliğini yaptığı ECO'nun çekirdeği sayılan Bölgesel Kalkınma İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD) temeli 1964'de atılmıştır. Üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri canlandırabilmek için ilk planda RCD'ye özgün Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği, Denizcilik İşletmeleri Sigorta Şirketi kurulmuş, 17 ortak yatırım projesi hazırlanmış, tercihli ticaret protokolü imzalanmışsa da uygulamada Ankara, Tahran, Zahidan-Karaçi arasındaki demiryolunun faaliyete geçirilmesinin ötesinde önemli bir başarı elde edilmemiştir.

Bu nedenle bir yandan bölgede değişen siyasi ve ekonomik konjonktür öte yandan üye devletlerin ihtiyaçları doğrultusunda RCD'ye yeni bir şekil verilmek istenmiştir. 1985'de ECO'nun kuruluşu ile başlayan bu oluşumu 1992'de Orta Asya Cumhuriyetleri Azerbaycan ve Afganistan'ın da katılımıyla üye sayısı 10'a çıkartılarak bölgedeki tüm devletlerin aynı çatı altında toplanmasına özen gösterilmiştir. Bunun da ötesinde 1990'da Pakistan'da Queatta ve Türkiye'de İstanbul'da yapılan toplantılar sonucu hazırlanan Quetta ve İstanbul Deklerasyonları ile geleceğe dönük plan ve stratejiler belirlenmiştir. Ayrıca üye ülkelere hizmet verecek "ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın" kurulması ve ticaretin canlandırılması kararlaştırılmıştır.

1967 yılında IKT üyesi Burunay, Malezya ve Endonezya ile beraber, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın beraber kurduğu Güney Doğu Asya Ülkeleri Teşkilatı (ASEAN) özellikle 1985'den sonra Uzak İhracat ve Ekonomik ve ekonomik gücünü arttıran "Asya Kaplanları" olarak 21. yüzyılda kendisinden çok söz ettirecek güce sahip hale gelmiştir.

İslam Konferansı Teşkilatı'na üye 10 Afrika ülkesi (Benin, Burkina Faso, Gambiya, Gine, Gine Bıssou, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal, Sierra Leone) ile birlikte 6 komşu ülkenin 1975 yılında kurduğu Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu ECOWAS bölgesel etkenliğini arttırabilmek amacıyla 1981'de yeni bir statüye kavuşmuştur. Üye ülkeler arasında seyahati kolaylaştıracak "Ortak Seyahat Belgesinin" hazırlanması ve 250 ürünü kapsayacak gümrük indirimine gidilmesi önemli atılımlar olarak nitelendirilebilir. Bunun yanısıra üye ülkeler arasında enformasyon ağını genişletecek, enerji işbirliğini sağlayacak doğal gaz ve petrol boru hatları projeleri hazırlanmışsa da finansal kaynak yetersizliğinden uygulamaya konulamamıştır.

1981 yılında Suud-i Arabistan'ın önderliğinde Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Oman'ın birlikte kurduğu Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi (GCC) önce gümrük birliğine gitmesi daha sonra sosyo-ekonomik entegrasyonu amaçlamıştır. Bu nedenle işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımı ön plana alınmışsa da özellikle 1990 sonrası dönemde bölgede ortaya çıkan siyasi gelişmeler sonucu hedeflere ulaşılamamış, iktisadi işbirliğinden çok askeri hizmetlere önem veren bir kuruluş haline dönüşmüştür.

1989 yılında Fas'ın girişimleri ile Tunus, Cezayir, Fas, Libya ve Moritanya'yı bir araya getiren Arap Magrib Birliği (AMU) üye ülkeler arasında ticareti geliştirmeyi, ortak yatırımları desteklemeyi amaçlayan bir teşkilat haline gelmiştir. Kısa sürede 37 anlaşma ve protokolü devreye sokmak isteyen AMU'Nun en önemli başarısı ticari ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynayacak 7000 km.'lik Magrib yolunun 1000 Km.'sini tamamlamış olmasıdır. Ayrıca Cezayir'den Avrupa'ya ve diğer AMU ülkelerine doğal gaz taşıyacak boruhattı projesi için kaynak sağlanmaya çalışılmaktadır.

Kuruluşlarında ortaya atılan büyük ümitlere ve resmi belgelerde açıklanan idealist hedeflere karşın, bölgesel kuruluşlar kendilerinden bekleneni verememişlerdir. Sözü edilen 5 teşkilat 1950-1992 yılları arasında tüm İslam ülkelerinin ihracatının ortalama % 85'ini, ithalatın % 90'ını gerçekleştirmelerine karşın kendi

İSLAM ÜLKELERİNDEKİ BÖLGESEL KURULUŞLARIN ULUSLARARASI TİCARETTEKİ ETKİNLİĞİ (milyon $)

İslam Ülkeleri Bölgesel İşbirliği Kuruluşları (Kısaltılmış-İngilizce)	İHRACAT			İTHALAT		
	1950	1970	1992	1950	1970	1992
AMU	640	1680	19150	910	2250	22400
ECOWAS	720	2960	32450	610	1570	17370
GCC	670	5600	82360	390	1910	63890
ECO	630	3930	38850	670	2300	62600
ASEAN	1870	3990	79450	1040	2500	68500
5 GRUBUN TOPLAMI	4530	16160	252260	3260	10530	234760
İSLAM ÜLKELERİ TOPLAMI	6000	23000	263000	4830	15000	260000
5 GRUBUN İSLAM ÜLKELERİNİN TOPLAMINDAKİ ORANI	% 79	% 96	%75	%70	%90	%90

üyeleri arasındaki ticaretin arttırılması hususunda hedeflerin çok gerisinde kalmıştır. Genelde toplam oranların % 10'unu aşamamıştır.

İslâm ülkelerindeki bölgesel kuruluşların amaçlarının büyük bir bölümünü gerçekleştirememesinin en önemli nedenlerini aşağıdaki gibi özetlemek olasıdır.

1- İktisadi ve ticari alanlarda hizmet vermekten çok siyasi amaçlara yönelmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle üye ülkelerin politik güçlerini kanıtlamak ve etki alanlarını genişletme yönünde kullanabilecekleri birer araç haline dönüşmeye başlamışlardır.

2- Statülerinde belirtilen amaçlara ulaşabilecek ya da bu yönde hizmet verebilecek düzeyde finansal kaynaklardan yoksun kalmışlardır. Üye ülkeler, taahhüt ettikleri mali desteği vermedikleri gibi bölgesel kalkınma bankaları kurmak ya da mevcutları geliştirmek yönünde çaba sarfetmemişlerdir.

3- Genel merkezler özellikle proje alanında uzmanlaşmış personelden yoksun çalışmışlar, bölge gerçeklerine uygun öneriler geliştirememişlerdir.

4- Üye ülkelerde ulusal düzeyde hizmet verebilecek etkin mali ve ticari teşkilatların bulunmaması özel sektör düzeyinde işbirliğini zorlaştırmış, bürokratik engelleri artırmıştır.

5- Üye ülkeler arasında verimliliği artırıcı alt yapı ve enformasyon ağının bulunmaması, üretim, pazarlama, dağıtım alanında problemler çıkarmış, ticaretin gelişmesini engellemiştir.

6- Genel merkezde istihdam edilen personel bölgesel çıkarlardan çok mensup oldukları ulusun yararlarını gözetmeye gayret etmişlerdir.

7- Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Afrika, Asya Kalkınma Bankaları ya da İslam Kalkınma Bankası ile etkin işbirliği projelerine girişememişler, böylece önemli finansal kaynaklardan mahrum kalmışlardır.

8- Üye ülkelerin genelde iç ve dış siyasi sorunlarla karşılaşması, komşuları ile olan sınır problemleri, onları iktisadi ilişkilerini geliştirmekten çok aşırı silah alımına yöneltmiş, bölgesel refahın artışı ile ilgili plan ve projeleri arka plana itmiştir.

Bir yandan bölgesel teşkilatların beklenen gelişmeyi sağlayamaması öte yandan tüm islam dünyasını ilgilendiren sorunların artması, IKT dışında globalleşmeye giden ülke gruplarının oluşması sorununun İslam Konferansı Teşkilatı ve İslâm Kalkınma Bankası düzeyinde de daha ciddi ele alınmasına neden olmuştur. Değişen yeni dünya koşulları doğrultusunda İslam Konferansı Teşkilatı 1994'de ekonomik işbirliğini arttırmayı hedefleyen yeni stratejik planı onaylamıştır. Buna göre, 10 ayrı alanda yapılacak çalışmalar belirlenmiş, konu ile ilgilenecek islami kuruluşlar tesbit edilmiştir. İktisadi ve ticari alanda ilişkilerin geliştirilebilmesi için IKT düzeyinde daha önce imzalanan sözleşmelerin acilen uygulamaya konması öngörülmüştür.

İslam ülkeleri arasında iktisadi, ticari ve mali ilişkileri geliştirme yönünde en önemli görevi İslam Kalkınma Bankası (IKB) üstlenmiştir. İDB raporları 1976-1995 dönemini kapsayan 20 yıllık dönemde 14 milyar dolarlık işlem gerçekleştirildiğini bunun 4 milyarının pay alımı, kar zarar ortaklığı, leasing gibi İslami yatırım mekanizmaları doğrultusunda, 10 milyarını da ticari kredi halinde kullanıldığını kanıtlamaktadır. 1977'den başlayarak gittikçe artan bir oranda genişletilen kısa süreli ticari kredi mekanizmasına (ITFO) 1987'de 18-60 aylık dönemi kapsayan uzun dönemli kredi mekanizmasını (LTTFS) ilave edilmiştir. Ayrıca IDB üye ülkelerden İslami Finans kuruluşları ile İslam Bankalarını biraraya getirerek İslam Bankaları Portföy Fonunu ve Yatırım Birimini (IUT) kurmuş, likit fonları ticari ilişkilerinin geliştirilmesi yönünüde kullanmaya özen göstermiştir. 1995 yılına kadar IDB'nin verdiği 4 milyar dolarlık yatırım kredilerinin de sektörel dağılımlarındaki denge unsuruna dikkat edilmiş, tarım, sanayi, ulaşım, eğitim, sağlık dahil olmak üzere sosyal yatırımların herbirine ortalama % 20'li pay ayrılmış, geriye kalan meblağ da diğer alanlara tahsis edilmiştir. Sözü edilen 4 milyar doların yatırım çeşitlerine göre dağılımı bize bu meblağın % 30'unun kamu sektörüne açılan doğrudan krediler, % 35'inin kiralama, % 23'ünün taksitle satışlar ve geriye kalan % 12'sinin de kar zarar ortaklığı şeklinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Türkiye 1975 yılında İslam Kalkınma Bankası'nın kurucu üyeleri arasında yer almış daha sonra payını sürekli arttırarak toplam 3.8 milyar İslam Dinar'lık (4.5 milyar dolar) sermayenin % 8.5'ine 375 milyon dolarlık bölümüne sahip olmuştur. Böylece Türkiye, Suudi Arabistan (% 27), Kuveyt % (13), Libya % (11), İran % (9.5)lik paylarından sonra en büyük ortaklardan biri ünvanını kazanmış ve 11 kişilik yönetim kurulunda sürekli temsilci bulundur-

ma hakkına sahip olmuştur. Türkiye ayrıca Bankanın oluşturduğu uzun Dönemli Ticari Krediler sisteminde (LTTFS) İslâm bankaları portföyünde, ihracat kredisi ve yatırım garanti şirketinde yer alarak yeni girişimleri desteklemiştir.

Bankanın açmış olduğu kredilerin % 12'si Türkiye'ye gelmiştir. Sağlanan 1.5 milyar dolarlık toplam kaynağın % 80'i başta petrol olmak üzere üye ülkelerden hammadde alımında kullanılmıştır. Ayrıca yatırım projeleri için elde edilen toplam 260 milyon dolarlık kredinin 140 milyonu leasing, 90 milyonu taksitle alım ve 30 milyon doları da IDB'nin Türkiye'deki şirketlerin sermayesine iştirakleri yönünde kullanılmıştır. Türkiye'nin gelecek yıllarda özellikle yatırım kredilerine önem vererek ticaretin ötesinde istihdamı ve ihracatı arttıracak projelere kaynak araması, bankadaki Türk uzman sayısını arttırması ve banka politikalarına yön verecek eleman yerleştirilmesi kuşkusuz yararlı sonuçlar verecektir.

IV- SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, bir yandan İslam ülkelerini biraraya getiren İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası uluslararası düzeydeki global değişimleri daha yakından ve ciddi bir şekilde takip etmeli ve bu konuda iki yılda bir zirve toplantısı düzenlemelidirler. Sorunun çözümü büyük ölçüde devletler düzeyinde alınacak kararlara ve bunların uygulama düzeylerine bağlıdır. Ayrıca mevcut bölgesel kuruluşların mali, ticari, hukuki ve personel problemlerini giderici adımlar atılmalı ve kuruluşların İslam Konferansı Teşkilatı IKT ve İslam Kalkınma Bankası ile uyum içinde çalışması sağlanmalıdır. Bunun yanısıra üye ülkeler ekonomilerinin temel taşı olan ve üretimin % 90'ından fazlasını gerçekleştiren küçük, orta ölçekli işletmelerin teşkilatlanmalarına ve kendi aralarında işbirliği olanaklarının geliştirilmesine yardımcı olmalıdır.

Türkiye sözü edilen her üç alanda da büyük hizmetler verebilir. Gerek devlet kuruluşları gerekse özel sektör temsilcileri ellerindeki uzman kadrolarla sorunların çözümünde yararlı çalışmalar yapabilir. Devlet politikasına yön verenlerimiz siyasi, iktisadi ve ticari çıkarlarımız yönünden İslam ülkeleri ile daha sıkı ilişkiler kurmalı, bu yönde daha somut adımlar atmalı özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeleri temsil eden kuruluşların girişimlerini desteklemelidirler.

DÜNYADA VE İSLAM ÜLKELERİNDE İHRACAT DURUMU (milyon $)

ÜLKE GRUPLARI	1950	%	1970	%	1980	%	1992	%
DÜNYA	60.700	100	335.100	100	1.998.200	100	3.662.400	100
SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELER	36.900	61	223.500	71	1.251.600	62	2.651.900	72
KUZEY AMERİKA	13.180	22	59.450	19	283.330	14	556.730	15
AVRUPA	20.110	33	136.150	43	795.560	40	1.690.540	47
ASYA	850	1	19.870	6	133.770	7	348.340	10
OKYANUSYA	2.160	4	5.830	2	26.390	1	52.1190	1.5
GÜNEY AFRİKA	600	1	251	1	12.548	0.5	18.236	0.5
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	18.900	31	57.900	18	573.500	28	830.200	22
GÜNEY AMERİKA	7.450	12	17.400	5	109.890	6	130.450	4
AFRİKA	3.150	5	12.770	4	94.660	5	68.960	2
MAGRİB	640		1.680	0.5	20.260	1	30.730	1
ECOWAS	720	1	2.960	1	32.450	1.5	19.170	0.5
ASYA	7.980	13	25.590	8	355.550	18	618.550	17
ECO	631		3.934	1	19.605	1	38.851	1
GCC	670	1	5.600	1.75	162.700	8.25	82.360	3
DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ	437	0.8	4.900	1.5	48.180	2.5	42.580	1
TÜRKİYE	263	0.2	580	0.25	2.911	0.25	14.878	0.5
ASEAN	3.510	6	6.260	2	71.570	3.5	182.520	
İSLAM ÜLKELERİ TOPLAMI	6.000	10	23.000	7	334.000	17	263.000	7
SOVYETLER VE DOGU AVRUPA	4.140	7	31.000	10	153.100	8	91.150	3
ÇİN	790	1	2.700	1	20.000	1	89.150	3

İSLAM KALKINMA BANKASININ SAĞLADIĞI TİCARİ KREDİLER (milyon $)

YILLAR	KISA SÜRELİ İHRACAT KREDİSİ	UZUN DÖNEMLİ İHRACAT KREDİSİ	İSLAM BANKASI PORTFOLIOSU	TOPLAM
1977	50	-	-	50
1978 - 1985	3.787	-	-	3.787
1986 - 1995	5.241	292	785	6.318
TOPLAM	9.078	292	785	10.155

DÜNYADA VE İSLAM ÜLKELERİNDE TİCARİ İŞLEMLER - 1993 (milyar $)

İHRACAT	DÜNYA	SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELER	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	PETROL ÜRETEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	PETROL ÜRETMEYEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	İSLAM ÜLKELERİ
DÜNYA	3.867 % 100	2.441 % 66	1.190 % 32	135 % 4	1056 % 29	254 % 7
SANAYİLEŞMİŞ ÜLKELER	2.529 % 69	1.777 % 70	728 % 29	94 % 4	421 % 36	167 % 7
GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	11.159 % 31	654 % 51	461 % 40	41 % 4	421 % 36	87 % 8
PETROL ÜRETEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	188 % 5	115 % 61	67 % 36	9 % 5	58 % 31	19 % 10
PETROL ÜRETMEYEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	970 % 26	548 % 57	394 % 41	31 % 3	363 % 37	68 % 7
İSLAM ÜLKELERİ	268 % 7	156 % 38	101 % 38	15 % 6	86 % 32	30 % 11

İSLAM ÜLKELERİNDEKİ BÖLGESEL TEŞKİLATLARIN TİCARİ İŞLEMLERİ - 1993 (milyon $)

İSLAM ÜLKELERİ BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATLARI		KÖRFEZ ÜLKELERİ **GCC** Bahreyn Kuveyt Oman Katar S. Arabistan BAE	EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI **ECO** İran Türkiye Pakistan *(Diğer 7 ülke sağlıksız istatistikleri nedeniyle dahil edilmedi.)*	UZAK DOĞU ÜLKELERİ **ASEAN** Brunay Endonezya Malezya	MAGRİB ÜLKELERİ **AMU** Cezayir Libya Moritanya Fas Tunus	BATI AFRİKA ÜLKELERİ **ECOWAS** Benin Burkino Faso Gambiya Gine Mali Nijer Senegal	İSLAM ÜLKELERİ TOPLAMI	1993 yılında İslam Kalkınma Bankalarının gerçekleştirdiği **Toplam Kredi Hacmi**
ÜYE ÜLKELERE YAPILAN İHRACAT	A	7.184	1.210	1.362	902	105	10.763	29.708
KURULUŞTA YER ALAN ÜLKELERİN TOPLAM İHRACATI	B	87.885	38.041	86.276	27.362	3.051	242.615	268.133
ÜYE ÜLKELERİN TİCARET HACMİ	A / B	% 8	% 3	% 2	% 3	% 3	% 4	% 11

İSLÂM ÜLKELERİNİN KATILDIĞI BÖLGESEL TEŞKİLATLAR

Doğu ve Güneydoğu Afrika Ortak Teşkilatı (COMESA)	1993	Lusaka, ZAMBİA	Komoros, Sudan, Uganda ve 17 diğer ülke
Entente Konseyi (CV)	1959	Abidjan FİLDİŞİ SAHİLİ	Benin, Burkino Faso, Nijer ve 2 diğer ülke
Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOVAS)	1975	Lagos NİJERYA	Benin, Burkino Faso, Nijer, Gambiya, Guniea, Guniea Bissaw, Moritanya Senegal, Siera Leone ve diğer 6 ülke
Çat Gölü ve Cıvarı Komisyonu (LBLC)	1964	N'Djamena	Kamerun, Çat, Nijer ve 2 diğer ülke
Mono Nehri Birliği (MRV)	1973	Freetown SUERALONE	Guniea, Sirra Lense ve diğer bir ülke
Nijer Vadisi Birliği	1964	Nieman NİJER	Benin, Burkino Faso, Camoron, Çat, Nijer, Mali, Guniea, ve diğer bir ülke
Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (WAEC - CEAO)	1973	Ovagadagvo BURKİNA FASO	Benin, Burkino Faso, Nijer, Mali, Moritanya, Senegal ve diğer bir ülke
Arab Mağreb Birliği (AMU)	1989	Rabat FAS	Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus
Körfez İşbirliği Konseyi (GCC)	1981	Riyad S. ARABİSTAN	Bahreyn, Kuveyt, Oman, Katar, S. Arabistan ve BAE
Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)	1989	SİNGAPUR	Brunay, Endonezya, Malezya ve diğer 3 ülke
Güneydoğu Asya Ülkeleri Topluluğu (ASEAN)	1967	Jakarta ENDONEZYA	Brunay, Endonezya, Malezya ve diğer 15 ülke
Asya ve Pasifik Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Planı İçin Colombo Planı	1950	Colombo SRİLANKA	Afganistan, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Maldiv, Pakistan ve diğer 14 ülke
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	1985	Tahran İRAN	Afganistan, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Maldiv, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Özbekistan ve diğer bir ülke
Güneydoğu Asya Ülkeleri Bölgesel İşbirliği Topluluğu (SAARC)	1985	Katmando NEPAL	Bangladeş, Maldiv, Pakistan, ve diğer 4 ülke

DÜNYADA VE İSLAM ÜLKELERİNDE İHRACAT DURUMU (milyon $)

ÜLKELER	ÜLKE SAYISI	1950	1970	1980	1992
AFRİKA			7.432	76.709	49.509
MAĞRİB ÜLKELERİ	3	636	1.679	20.256	19.154
DİĞER ÜLKELERİ	3	627	3.426	25.508	11.571
BATI-DOĞU AFRİKA	15	543	2.327	30.545	18.784
ORTA DOĞU ÜLKELERİ					83.548
KÖRFEZ ÜLKELERİ	6	670	5.591	162.700	82.335
DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ	5	342	1.673	30.630	1.003
UZAK DOĞU ÜLKELERİ					
ASEAN GRUBU	3	1.870	3.994	42.841	79.534
DİĞER UZAKDOĞU	2	697	608	1.427	2.416
EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI	3	631	3.934	19.605	3.8851
A-İSLAM ÜLKELERİ TOPLAMI		6.000	23.000	334.000	263.000
B-DÜNYA TOPLAMI		60.700	315.100	1.998.200	3.662.400
C-GELİŞMİŞ ÜLKELER		36.900	223.500	1.251.600	2.651.900
D-GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER		18.900	57.900	573.800	830.200
KARŞILAŞTIRMALAR					
A / B		% 10	% 7	% 17	% 7
A / C		% 16	% 10	% 27	% 10
A / D		% 32	% 40	% 58	% 30

İSLAM ÜLKELERİNİN İTHALAT DURUMU (milyon $)

ÜLKELER	ÜLKE SAYISI	1950	1970	1980	1992
AFRİKA					
MAĞRİB ÜLKELERİ	3	910.00	2.247.00	18.256.00	22.419.00
DİĞER ÜLKELERİ	3	681.00	1.019.00	13.218.00	15.427.00
BATI-DOĞU AFRİKA	15	479.00	2.152.00	21.218.00	15.943.00
ORTA DOĞU ÜLKELERİ					
KÖRFEZ ÜLKELERİ	6	385.00	1.913.00	49.953.00	63.886.00
DİĞER ORTADOĞU ÜLKELERİ	5	436.00	2.025.00	27.380.00	16.247.00
UZAK DOĞU ÜLKELERİ					
ASEAN GRUBU	3	1.035.00	2.499.00	22.224.00	68.440.00
DİĞER UZAKDOĞU	2	236.00	872.00	2.554.00	4.777.00
EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI	3	667.00	2.300.00	27.438.00	62.606.00
A-İSLAM ÜLKELERİ TOPLAMI		4.829.00	15.027.00	182.456.00	269.745.00
B-DÜNYA TOPLAMI		63.600.00	328.300.00	2.057.400.00	3.796.800.00
C-GELİŞMİŞ ÜLKELER		41.300.00	234.900.00	1.405.500.00	2.710.100.00
D-GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER		17.300.00	58.700.00	471.300.00	902.300.00
KARŞILAŞTIRMALAR					
A / B		% 8	% 5	% 8	% 7
A / C		% 11	% 7	% 13	% 10
A / D		% 28	% 26	% 39	% 30

İSLAM ÜLKELERİNİN İHRACAT DURUMU (milyon $)

ÜLKELER	1950	1970	1980	1990
Magrib Ülkeleri	**636**	**1.679**	**20.256**	**19.154**
Algeria	333	1.009	15.618	11.137
Morroco	190	488	2.403	3.977
Tunusia	113	182	2.235	4.040
Diğer Afrika Ülkeleri	**627**	**3.426**	**25.508**	**11.571**
Mısır	513	762	23.046	3.071
Libya	11	2.366	21.919	8.100
Sudan	103	298	543	400
Batı-Doğu Afrika Ülkeleri	**543**	**2.327**	**30.945**	**18.784**
Burkina Faso	3	18	90	145
Comoros	3	5	20	24
Kameron	47	232	11.384	1.815
Cat	19	30	71	176
Cibuti	6	21	19	20
Gabon	29	121	43	2.297
Nijer	8	32	566	283
Senegal	67	152	477	740
Gambiya	6	17	31	80
Gunie	11	52	390	440
Guni Bissav	4	4	11	6
Mali	8	33	205	329
Moritanya	1	89	194	450
Nijerya	253	1.239	24.999	11.836
Uganda	78	282	345	143
Körfez Ülkeleri	**670**	**5.591**	**162.700**	**82.355**
Bahrain	110	274	3.598	3.368
Kuwait	195	1.901	19.854	6.690
Oman	2	206	3.748	5.428
Katar	21	236	5.711	3.600
S. Arabistan	340	2.424	109.111	42.769
BAE	2	550	20.678	20.500
Ortadoğu	**342**	**1.673**	**30.636**	**1.003**
Irak	140	1.100	26.278	4.200
Lebanoon	15	198	868	840
Suriye	70	203	2.108	3.093
Ürdün	4	34	574	1.220
Yemen	113	138	802	650
Uzakdoğu (ASEAN)	**1.870**	**3.994**	**42.841**	**79.459**
Brunnay	69	92	4.519	2.370
Endonezya	800	1.108	23.950	33.968
Malezya	1.001	1.686	12.945	40.705
Diğer Asya Ülkeleri	**697**	**608**	**1.427**	**2.416**
Bangladeş	274	519	738	2.174
Afganistan	42	86	670	200
Maldiven	3	3	19	40
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	**631**	**3.934**	**19.605**	**38.851**
Pakistan	308	723	2.588	7.273
Türkiye	263	588	2.911	14.878
İran	60	2.623	14.106	16.700
GENEL TOPLAM	**6.016**	**2.624**	**333.912**	**262.595**

Yirmibirinci yüzyıla girerken dünya sistemi ve Türkiye

Mustafa Özel

Yirmibirinci yüzyılda Türkiye veya herhangi bir başka "ülke"nin ne durumda olabileceğini, hatta mevcut hâliyle varolup olmayacağını anlayabilmek için, önce kısaca mevcut "dünya sistemi"nin yapısı, çelişkileri ve geçirmekte olduğu dönüşüm üzerinde zihinlerimizin açık olması gerekmektedir. İçinde yaşamakta olduğumuz "kapitalist" dünya sisteminin geçmişini ve bugününü ne kadar doğru kavrarsak, geleceğini o ölçüde doğru kestirebiliriz. Tarih, geçmişte "gerçekte varolan" olaylar değil, münferit tarihçinin oltasına takılan, hatta bir "kurum" olarak tarih disiplininin "olmasını istediği" olaylar dizisidir. Bir kurum olarak modern tarih disiplini ise, esas olarak ulus-devletlerin tarihini ele almaktadır. İnsanlık tarihi boyunca olup bitenler, günün birinde "ulusal" devletlerin meydana gelmesi için vuku bulmuşlardır adeta. Oysa bizzat "ulus" en fazla 150 yıllık bir kültürel inşâdır ve bir 150 yıl daha yaşayacağı çok şüphelidir. Ulus-devletler, gerçekte birer devlet-ulusturlar. Yani önce devletler kurulmuş, sonra her bir devletin uygun ulusu tanımlanmıştır.

Güçler Dengesi ve Hegemonya

"Kapitalist" karakterli modern dünya sisteminin kabaca 500 yıllık tarihi boyunca, mevcut ve zamanla "meydana getirilen" uluslar arasındaki ilişkiler sürekli olarak şu iki dönemden birinin damgasını taşımıştır: Güç dengesi dönemi ve hegemonya dönemi. "Güçler dengesi", nispeten anlaşılır bir kavramdır. Sistemin merkezinde birden fazla büyük güç vardır ve bunlardan hiç biri tam anlamıyla primus inter pares (eşitler arasında birinci) değildir. Büyük güçler, orta derecedeki güçleri de yedeklerine alarak karşılıklı ittifaklar ("koalisyonlar") kurmakta ve bu ittifaklar kuvvet bakımından birbirini dengelemektedir. Taraflardan biri daha güçlü olduğunu ve sistemden daha fazla pay alma hakkına sahip olduğunu düşünerek harekete geçtiği zaman "sistemik büyük savaşlar" patlak vermekte ve savaşları bir "hegemonya dönemi" takip etmektedir.

Batılı bilginlerin çoğu hegemonyaya "ulusal" yeteneklerin (yapabilirliklerin) dağılımı yönünden yaklaşmakta ve hegemonu, uluslararası ilişkilerin hangi şartlar altında yürütüleceğini sistemdeki öbür önemli oyunculara dikte ettirebilecek cebrî güce sahip ulus olarak tanımlamaktadırlar. Ancak, sözkonusu uluslararası ilişki şartları, sistemdeki öbür (daha az güçlü) oyuncuların da bir şekilde kendi çıkarlarına uygun kabul ettikleri, en azından belirli bir süre için tahammül edilebilir buldukları şartlar olmalıdır. Robert Cox'un belirttiği gibi, "Daha az güçlü devletler, (hegemonik gücün dayattığı) düzeni değiştirmeye muktedir olamasalar bile, onunla yollarına devam edebiliyorlardır." [1] Hegemonik bir sistemde, diyor Torbjon Knutsen, Hakim güç, dünya ekonomisinde en etkin mal üreticisidir ve devletlerarası sistemin en etkin askerî kuvvetlerine kumanda etmektedir; çıkarlarının ve müdahil olduğu işlerin alanı salt ulusal bir dar güvenlik bölgesiyle sınırlı olmayıp, uluslararası sistemin kendisiyle örtüşmektedir; her zaman göze çarpıyor olması, sistemdeki başka hiçbir oyuncunun onu görmezden gelemeyeceği ve kendi konum, rol ve beklentilerini onun konum, rol ve beklentilerine göre takdir ettiği gerçeğinden kaynaklanmaktadır; dünya düzenini (nizam-ı âlemi) muhafaza etme surumluluğunu duymakta ve bu sorumluluğun gereklerini evrensel tarzda yerine getirmektedir.[2]

Binaenaleyh, hegemonik güç iktisadî ve askerî güçlerini birleştirebilen ve bu ikisinin birarada meydana getirdiği üstünlüğü uluslararası

1. Robert Cox, "Production and Hegemony: Toward a Political Economy of World Order," H. K. Jacobson + S. Sirjanski (ed.), The Emerging International Economic Order, Beverley Hills, Calif.: Sage, 1982, s. 45.

2. Torbjon Knutsen, "Hegemony in the Modern International System," zikreden: T. Akaha + F. Langdon (ed.), Japan in the Posthegemonic World, London: Lynne Rienner, 1993, s. 4.

sisteme yansıtabilen güçtür. İktisadî güç, askerî gücün temeli ve besleyicisidir. Askerî güç ise iktisadî gücün teminatı ve gelişme yolundaki destekçisidir. Bir iktisat tarihçisinin değerlendirmesine göre, "Güçlü devlet otoriter devlet demek değildir. Bir devlet, işletmelerinin (devlet şirketleri dahil) dünya ekonomisi içinde kâr etme şartlarını ençoklaştırabildiği ölçüde diğer bir devletten daha güçlüdür. Birçok devletler için bu, yarı-tekel durumları meydana getirip yürütmek yahut diğer devletleri kendi aleyhine aynı şeyi yapmaktan alıkoymak demektir. Hakiki hegemonya durumunda, en güçlü devletin kuvveti onun bütün yarı tekelleri enaza indirme, yani serbest ticaret öğretisini uygulama kabiliyetiyle ölçülür. Eğer hegemonya bir tek çekirdek gücün eşzamanlı olarak üretim, ticaret ve finansmanda aşikâr üstünlüklere sahip olduğu durum olarak tanımlanırsa, azamî ölçüde serbest bir piyasanın böyle bir hegemonik güçte mukim işletmelere azamî kârı sağlaması muhtemel olur."[3]

Yine aynı yazara göre, verili bir devlet dahilinde mukim üreticiler diğer çekirdek devletlerde mukim üreticilerden, onların kendi yerli piyasalarında daha ucuza satabildikleri zaman, bu üretim üstünlüğünü zamanla ticarî ve ardından finansal alandaki bir üstünlüğe dönüştürebilirler. "Bu birleşik üstünlüklerin hegemonyayı oluşturduğu söylenebilir ve bu durum devletlerarası sistemde siyasî-askerî bir üstünlüğe yansıtılır. Fakat, üretimdeki üstünlükler ebediyen korunamadığı ve güç dengesi mekanizmaları tek en güçlü devletin siyasî üstünlüğünü azaltmak üzere araya girdiği için, hegemonyalar nispeten kısa ömürlüdürler."[4] Yazara göre, modern dünya sisteminde böyle üç hegemonik dönem yaşanmıştır: 1. Birleşik Eyaletler (Bugünkü Hollanda+), 1620-50; 2. Birleşik Krallık (İngiltere+), 1815-73; 3. Birleşik Amerika, 1945-67. (Her üç hegemonik gücün isimleri önündeki "birleşik" sıfatına dikkat ediniz!) Terence K. Hopkins'e göre, bu üç hegemonya dönemine modern kapitalist sistemin doğuş, hâkimiyet ve yokoluş "uğrakları" dememiz yerinde olur. Felemenk hegemonyası kapitalist dünya-ekonominin ortaya çıkış uğrağı, İngiliz hegemonyası dünya üzerinde egemenlik kurma uğrağı, Amerikan hegemonyası ise kaçınılmaz sona doğru ilerleme uğrağı.[5]

Amerikan Hegemonyasının Sonu mu?

Hegemonyanın temeli iktisadî olduğundan, önce o alana, özellikle de imalat sanayiindeki mukayeseli üstünlük durumuna bakmalıyız. Çekirdek devletler arasındaki rekabet gücünün önemli bir göstergesi, tekel veya yarı-tekel konumdaki sanayi şirketlerinin en fazla hangi devlet dahilinde mukim olduğudur. 1957-92 arası 35 yılda Amerikan sanayiinin başlıca rakiplerine göre nereden nereye geldiği incelendiğinde, hegemonik konumun nasıl tedricen ortadan kalktığı rahatlıkla görülebilir. 1957 yılında, dünyanın en büyük 20 sanayi şirketinden 16'sı ABD kimliği taşımaktadır; 4 tanesi ise İngiliz. İlk 50 şirketin 43'ü Amerikan, 6'sı İngilizdir. İlk 100 şirketin ise 74'ü Amerikan, 13'ü İngiliz, 8 tanesi Almandır (Avrupa şirketlerinin toplamı 24). Hiçbir Japon şirketi ilk 100, hiçbir Alman şirketi ilk 50 arasında yer almamaktadır.

On yıl sonra Amerikan üstünlüğü hâlâ devam etmektedir: İlk 20 şirketin 17'si, ilk 50'nin 41'i, ilk 100'ün 69 tanesi Amerikandır. Fakat 1977'e gelindiğinde, manzara çok değişmiştir. İlk 20'nin hâlâ 14'ü Amerikan olmakla beraber, ilk 50 içindeki şirketlerin sayısı 23'e, ilk 100 içindekilerin sayısı ise 48'e gerilemiştir. Japon ve Alman şirketleri ise, henüz ilk 20'ye yaklaşamasalar da, ilk 50 ve 100 arasında yükselmeye başlamışlardır. İlk 100 içinde artık 12 Alman şirketi ve 10 Japon şirketi yer almaktadır. AT üyesi ülkelerin şirket sayıları ise 34'e yükselmiştir.

Soğuk Savaş, Sovyet sistemi çöktüğü için değil, hegemonik ABD artık Sovyet sistemini kendi üzerine çökmekten kurtarabilecek güce sahip olmadığı için sona erdi. 1990'lara gelindiğinde, Japonya ve Batı Avrupa iktisadî güç bakımından ABD'ni yakalamış bulunuyorlardı. Yukarıdaki tahlili 1992 yılı için tekrarlayacak olursak, ilk 20 sanayi şirketi içinde Amerikan şirketlerinin sayısının 7'ye indiğini, ilk 50'de 14'e, ilk 100'de ise 30'a gerilediğini görürüz. Buna karşılık Japon şirketlerinin sayısı 20'ye, Alman şirketlerinin sayısı ise 15'e yükselmiştir. (AT şirketlerinin sayısı 38 olmuştur.)

	İlk 20		İlk 50		İlk 100	
	1957	1992	1957	1992	1957	1992
ABD	16	7	43	14	74	30
JAPONYA	-	4	-	13	-	20
AT	4	8	6	19	24	38
*Almanya	-	3	-	7	8	15
*Fransa	-	-	-	5	1	8
*İngiltere	4	3	6	3	13	7

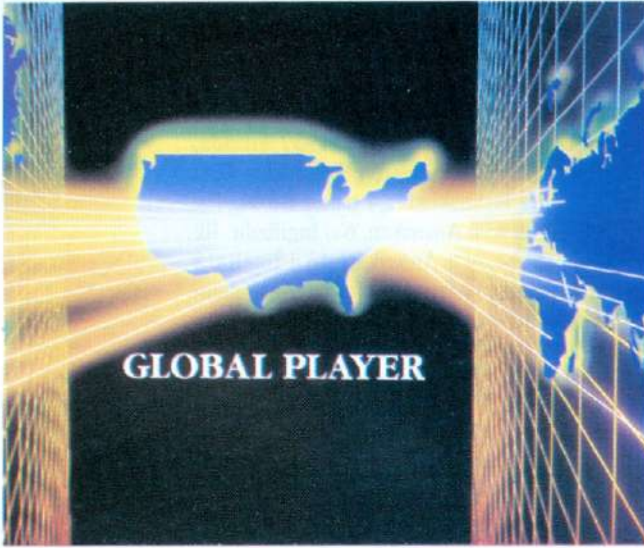
Kaynak: Fortune dergisinin muhtelif sayıları ve Capital and Class, 14, Summer 1981.

İmalat sanayiindeki bu yükseliş trendi tedricen ticaret ve finans sektörlerine yansımış, Batı Avrupa ve özellikle Japon kuruluşları bu alan-

3. Immanuel Wallerstein, "Dünya Meta Ağları ve Devletlerarası Sistem," M. Özel (ed.)Tarih Risaleleri, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s. 161.

4. Aynı eser, s. 179.

5. Terence K. Hopkins, "A Note on the Concept of Hegemony," Review, Spring 1994.

larda Amerikan rakiplerini açık farkla geride bırakmaya başlamışlardır. 1970'lerin ortalarına kadar, dünyanın büyük bankaları arasında adı geçmeyen Japon bankaları, 1980'lerin sonlarına doğru Amerikan bankalarına fark atmaya başlamışlardır. Mesela 1987 sonunda, dünyanın en büyük 50 bankasından 20'si Japon, 20'si AT bünyesindeki ülkelere ait idi. Amerikan bankalarının sayısı ise sadece 4 olmuştu. (Citicorp 7., Chase Manhattan 32., Bankamerica 36., Chemical 49.) İlk 5 bankanın hepsi Japon kimliği taşırken, ilk 10'un 7'si, ilk 20'nin ise 12 tanesi Japon idi.[6]

Hegemonik konum iktisadî alanda aşınmaya yüz tutmuşsa, bunun belirli bir fasıla ile siyasî ve askerî alanlara yansıması kaçınılmazdır. Gerçi Amerikan gücünün nispî çöküş içinde olduğunu bile kabul etmeyenler yok değil. Joseph Nye'a göre, Amerikan sanayiinin tıpkı 20. yüzyıl başlarındaki İngiliz sanayii gibi rekabet gücünü her bakımdan kaybetmekte olduğu doğru değildir. Amerikalılar hâlâ birçok alanda öncü rolü oynuyorlar.[7] Susan Strange, Amerikan hegemonyasının zail olduğu görüşünün bir mit olduğunu ileri sürme noktasına kadar gidiyor ve iddiasını şu beş önerme etrafında kanıtlamaya çalışıyor: (1) Büyük devletler oyunu, evleviyetle siyasî değil de iktisadî sebeplerden ötürü, son çeyrek yüzyıl içinde çok temel bir tarzda değişmiş bulunmaktadır. (2) Bu yeni büyük devletler oyununda, sonuçları (hem olumlu, hem olumsuz olarak) belirleyen şey nispî (relational) güç değil, yapısal güçtür ve ABD'nin yapısal gücü artmıştır. (3) Amerikan dış politikasında, ülkenin ticarî ve malî çıkarlarına yönelik liberalizm hedefleriyle siyasî ve askerî ulusal çıkarların kollanmasındaki gerçekçiliğin gerekleri arasında her zaman için içkin bir çatışma var olmuştur. Şimdi, bir dünya depresyonunda, ulusal çıkarlar uzun vadeden ziyade kısa vadeli olarak algılanır olacak, dolayısıyla Amerikan politikasında "gerçekçilik", "tekyanlılık" veya "yerlilik" (domesticism) liberal beynelmilelcilikten daha fazla göze çarpar olacaktır. (4) Hegemonik yapısal gücün uluslararası düzen ve işbirliğini yıkıcı tarzdaki kullanımı dünyanın ekonomik istikrarsızlığının ve sürüp giden bunalımın önemli bir sebebi olmuştur. (5) Daha ileri bir istikrar ve işbirliğinin gerekli şartı, o halde, uluslararası işbirliği sayesinde tesis edilen kurum ve mekanizmalardan ziyade, ABD'nin kendi içinde yatmaktadır.[8]

Ne var ki, hegemonik konumlar zaten kısa ömürlü olduklarından ve Amerikan ekonomisinin hem rekabet gücü, hem mutlak büyüklükler bakımından Japon ve Alman ekonomilerinin nefesini ensesinde hissetmekte olduğunu açıkça gördüğümüzden, bu tür yaklaşımları aşırı bir savunma olarak telakki edebiliriz. Wallerstein'in işaret ettiği gibi, güç kayması politika hatalarından değil, yapısal sebeplerden ötürü meydana geldi. "Yapısal faktörlerden biri, 'sonradan gelenin avantajı'dır. 1945'ten sonra, Batı Avrupa ile Japonya savaştan yara almadan çıkmış olan ABD'nin sanayi kudretine 'yetişmek' zorundaydılar. Genişlemekte olan bir dünya ekonomisine geç girmek, mesela daha yeni makineler ve görece ucuz vasıflı emek yüzünden, her zaman üretkenlik sıçramalarına imkân verir.
İkinci bir yapısal faktör dünya 'liderliğinin' maliyetidir. ABD hegemonyasının yüksek bir fiyatı vardı. Bütün alanlardaki hükümet harcamaları arttı. Birleşik Devletler yüksek maliyetli silah geliştirme programlarına yatırım yaptı ve pahalı bir alemşümul askerî kurumsal yapı geliştirip sürdürdü. Almanya ile Japonya'nın ABD'ninkiyle karşılaştırılabilecek siyasî-askerî maliyetleri yoktu. Ayrıca, Amerikan ulusal birliği pastayı (işçi ve yöneticilerle) bir miktar bölüşme fiyatı karşılığında satın alındı."[9]

Amerikan hegemonyasının sona ermiş olduğu hususunda Robert Gilpin, David Calleo, Paul Kennedy gibi önemli düşünürler de Wallerstein'in kanaatini paylaşmaktadırlar. Gilpin'e göre, küresel hakimiyet konumu tüketim, üretim ve himaye maksadıyla kullanılacak sürekli bir iktisadî fazlalık (surplus) gerektirmektedir. Hakim gücün böyle bir fazlalığı devam ettirmedeki yetersizliği hegemonik çöküşe yol açar. ABD şu anda bu sorunu yaşamaktadır. Birleşik Devletler sayısız taahhütleri ile azalmış gücü arasında ne yapacağını bilemez durumdadır.[10] Calleo, genişletilmiş askerî taahhütler ile zayıf iktisadî yönetimin ABD'nin çöküşünü şiddetlendirdiğini ileri sürmektedir. "ABD'nin

6. "The World's Top 200 Banks," Businessweek, June 27, 1988.

7. Joseph Nye, "Are We Really Going the Way of the British Empire?, "American Heritage, May/June 1991.

8. Susan Strange, "The Persistent Myth of Lost Hegemony," International Organization, 41/4, Autumn 1987.

9. Immanuel Wallerstein, "Foes as Friends?," Foreign Policy, Spring 1993.

10. Robert Gilpin, War and Change in World Politics, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s.17. Akaha + Langdon, s. 5.

denizaşırı askeri taahhütleri ... onu Amerikan, Avrupa ve dünya refahı bakımından yıkıcı olan malî ve finansal politikalara zorlamıştır."[11] Paul Kennedy ise sınırların dışındaki aşırı siyasî-askerî taahhütlerin 1500'lerden bu yana dünyanın bütün büyük güçlerinin nihayette yok olmasına sebep olduğunu ve ABD'nin bir istisna oluşturmadığını söylemektedir.[12]

Küresel Bloklaşma

Dünya sisteminde yirminci yüzyıl sonlarında iki olgu aynı anda temayüz etmektedir: Bir yandan "küreselleşme" hadisesi yoluna devam ederken, diğer yandan, özellikle ekonomi alanında yoğun bir "bloklaşma" yaşanmaktadır. Uluslararası sistemin büyük oyuncuları bir yanda küreselleşmeden, küresel/evrensel değerlerden, ekonomilerin ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesinden söz ederken, bir yandan da kendi aralarında ittifaklar kuruyor, devasa ticaret blokları meydana getiriyorlar.

Filhakika, dünya ekonomisi gerçeklerden çok, mitlerin etrafında örgütleniyor. Kapitalist sistemin en dayanıklı mitlerinden biri "serbest ticaret"tir. Bugün bir yandan, dünyada serbest ticaretin güya polisliğini yapacak olan WTO (Dünya Ticaret Teşkilatı) kuruluyor, bir yandan da AT, NAFTA ve ASEAN gibi ticaret ve ekonomi blokları. Hem 2005 yılına kadar bütün dünyaya serbest ticaretin egemen kılınacağı söyleniyor, hem de bölgesel ticaret paktlarının kuruluşu hızlandırılıyor.

Şu anda esas olarak üç ticaret blokundan söz edilmektedir: Bugün için 15, fakat yakın bir gelecekte 20 ülkeyi içine alabilecek olan AT, ABD-Kanada-Meksika arasında kurulan NAFTA ve Japonya eksenli "Pasifik Bloku" diye nitelenebilecek üçüncü grup. ASEAN ve APEC gibi oluşumlara rağmen, bu üçüncü blok henüz hukukî yapılara sahip değildir. Birinci blokun mihver ülkeleri Almanya ile Fransa, ikinci blokunki ABD, müphem üçüncü blokun ise Japonya ile Çin'dir. Sözkonusu blokları nüfus, GSYİH (= bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri) ve dış ticaret başarımlarına göre karşılaştırdığımızda, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

	Nüfus	GSYIH	İhracat	İthalat
NAFTA	382	7.654	721	902
AT	345	6.760	1.275	1.293
PASİFİK	1.760	6.686	1.094	960

Kaynak: The Economist, "The Global Outlook, 1995".Nüfus rakamları milyon kişi, diğer rakamlar milyar dolar olarak okunacaktır.

ABD, Kanada ve Meksika'nın yer aldığı birinci blokta toplam gelir şimdilik diğer bloklardan daha fazladır; ancak, uzun vadeli gelirin temel kaynağı dış ticaret olduğundan, 1.6 trilyon dolarlık dış ticaret hacmi ile bu blok uzun vadede en az avantajlı olanıdır. AT'nun dış ticaret hacmi 2.6 trilyon dolara yaklaşmakta, müphem Pasifik blokununki ise 2 trilyon doları aşmaktadır. Pasifik blokunun önde olduğu temel alan ise nüfustur. Çin'in 1milyar 200 milyonluk nüfusundan dolayı, bu blok nüfusta diğerlerini beşe katlamaktadır. Çin'in ekonomik gelişmesinin de son derece hızlı biçimde devam etmekte olduğunu da hesaba katarsak, geleceğin hegemonik ticaret blokunun Atlantik kıyılarından ziyade Pasifik kıyılarında yer alacağını tahmin etmemiz kolaylaşır.

Bu yüzyılın sonuna gelindiğinde, insanlığın yüzde 60'tan fazla bir kısmı Asya karakütlesi üzerinde yaşıyor olacaktır. Ve bu nüfusun dünya üretiminden aldığı pay gün geçtikçe artacaktır. 1980'lerin başlarında Asya'nın dünya ekonomisindeki payı kabaca beşte bir idi; 80'lerin sonlarında dörtte birin üzerine çıkmıştı; yüzyılın sonlarına doğru üçte bir dolayında olacaktır. Hangi kıstasa göre değerlendirirseniz değerlendirin, Asya tarihte rastlanan en etkileyici ekonomik büyümenin beşiği olmuştur: Japonya, Çin ve "Asya Ejderleri" (Hong Kong, Güney Kore, Singapur ve Tayvan) ikinci dünya savaşından bu yana, her on yıl içinde iktisadî hasılalarını ikiye katlamayı başardılar. Hiçbir ülke, geçen yüzyılın Amerika'sı bile, daha önce böyle bir başarı hikâyesi yazabilmiş değil. Şimdi de sıra Malezya ile Tayland'a gelmiş bulunuyor.

Şimdilik 15 ülkenin yer aldığı AT blokunda öne çıkan ülkeler Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere'dir. Bu dört ülke, Topluluk gelirinin beşte dördüne, nüfusun dörtte üçüne, ihracatın ise yüzde 70'ine sahip bulunmaktadır. Özellikle Almanya dış ticaret ve para politikalarını büyük ölçüde etkileyebilecek konumdadır. Birinci blokta ise ABD, nüfusun yüzde 68'ine, GSYİH'nın yüzde 88'ine, ihracatın yüzde 70'ine sahiptir. Pasifik blokunun nüfus merkezi Çin ise, ekonomik güç merkezi Japonya'dır. 125 milyonluk nüfusuyla 12 Pasifik ülkesi arasında yüzde 7'lik bir paya sahip olmasına rağmen, 4.6 trilyon dolarlık yıllık geliriyle bu alanda yüzde 69'luk bir pay sahibidir. Japonya'nın bu bloktaki ağırlığının diğer bir göstergesi, teknolojik düzeyi yüksek, büyük cirolu sanayi şirketleri ile bankacılıktaki öncülüğüdür. Mesela, 1988 so-

11. *David Calleo, Beyond American Hegemony: The Future of the Western Alliance , New York: Basic Books, 1987.*

12. *Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri , Ankara: İş Bankası, 1990.*

nunda, Pasifik Havzası'nın en büyük 150 sanayi şirketi arasında 127 Japon, 10 Güney Kore, 10 Avustralya şirketi yer alırken, Malezya, Yeni Zelanda ve Tayvan sadece birer şirketle sıralamaya girebiliyorlardı. En büyük 25 bankanın ise 23 tanesi Japonlara aitti.[13]

Posthegemonik Dünyada AB, ABD ve Japonya

Hegemonya dönemleri nispî istikrar dönemleridir. Düzeni (büyük ölçüde kendi çıkarına uygun biçimde de olsa) sağlamakla yükümlü ve o kudrette bir güç merkezde yer aldığından, istikrarsızlık unsurları fazla etkili olmaz. Hegemonya sonrası ise, son derece nazik bir dönemdir: herşey mümkündür; birçok şey meydana gelebilir. Mesela, daha Sovyet sisteminin parçalanma süreci tamamlanmadan ve ABD (iktisaden olmasa bile) siyasî-askerî bakımlardan "1 Numara" olmayı sürdürüyorken, Irak gibi bir "Üçüncü Dünya" ülkesi sistemden pay isteme cüretini gösterebilmektedir. Irak'ı şaşaalı biçimde ve naklen yayın yaptırarak bombalamak mümkün olabilir; ancak "yol açılmış"tır. Yarın Çin veya Hindistan aynı taleple çıkageldiğinde, durum ne olacaktır? Ya Almanya veya Japonya gibi merkez güçleri?

Posthegemonik dünyanın esas olarak iktisadî gücün siyasî-askerî güçten daha önemli olduğu bir dünya olacağı söylenebilir mi?[14] Şu an için öyle görünüyor. En azından büyük güçler arasındaki çatışma ve rekabetin büyük ölçüde ekonomiye inhisar ettiği, eski ideolojik farklılıkların büyük ölçüde zail olduğu açıkça gözlenebilmektedir. Ancak, bu geçici bir durumdur. Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezinde işaret edildiği gibi, sistemik güçler yeni bir kontrol arayışı içindedirler. ABD yönetiminin son çeyrek yüzyıldaki önemli akıl hocaları arasında yer alan Zbigniew Brzezinski'nin son kitabının başlığı "Kontroldan Çıkmış Dünya"dır. Kimin kontrolünden? Üstada göre dünya sistemi sadece siyasi bakımdan değil, felsefi/kültürel bakımlardan da rayından çıkmıştır ve bu düzensizliğe (?) tahammül edilemez. Kitabın önsözü şöyle başlıyor: "Bu kitap bir tahmin değil, acil bir uyarıdır ve dünya politikalarının şu andaki durumunu anlatmakatıdr. Kitabın konusunu yirmibirinci yüzyılın şafağında neler olabileceği ve nelerin olmasına izin verilmemesi gerektiği oluşturmaktadır. Benim düşünceme göre dünya çapındaki değişim kontroldan çıkmış ve bu nedenle de çağımızın politik anlamı ve mesajının subjektif olarak yeniden yorumlanması gerekmiştir."[15] (Vurgu benim, M. Ö.)

Kontroldan çıkmış dünyayı yeniden kontrol altına alabilecek güç(ler), posthegemonik dönemin yeni hegemonları olacak(lar)dır. Bu ara dönemin ne kadar süreceği şimdiden tahmin edilemez. Ancak, yeni hegemonya biçimine ve muhtemel hegemonun kim olacağına dair görüşlerimizin berraklık kazanabilmesi için, öncelikle önümüzdeki çokkutuplu güçler dengesi döneminin muhtemel ittifaklarını ("koalisyonlarını") tahmin etmemiz gerekmektedir. Görünürde iki ittifak vardır: AB ve JAMERİKA. İkincinin vücut bulması, birincinin seyrine bağlı olacak ve AB gerçekten yürüdüğü zaman ABD ile Japonya'nın bir JAMERİKA oluşturmaları kaçınılmaz hale gelecektir.

Jamerika?

Japonya, yeni dönemin ikinci büyük ekonomik gücü ve en dinamik teknoloji ve bilgi üretim merkezidir. Post-endüsriyel toplumun sermayeyle beraber ve belki ondan da çok bilgi-eksenli bir toplum olacağını göz önüne alırsak, Japonların yirmibirinci yüzyıla ciddi bir avantajla başladıklarını söyleyebiliriz. Acaba Japonya, yeni dönemin "Bir Numara"sı haline gelebilme sürecinde hangi merkezi (ve çevresel) güç(ler)le ittifak etmeyi tercih edecektir? Ve böyle bir ittifakta, partnerine sunacağı avantajlar nelerdir? Bu avantajlar, muhtemel partnerin acil ihtiyaçlarına tekabül etmekte midir? Wallerstein, önümüzdeki dönemin en mantıklı izdivacının bir Japon-ABD izdivacı olduğunu, bunun her iki tarafın da ihtiyaçlarına cevap verebileceğini büyük bir inandırıcılıkla ve ayrıntılı biçimde izah etmektedir:

"Şu an için, Japonya ekonomi sürüsünün çobanı olduğuna dair bütün belirtileri gösteriyor. Dünya depresyonunun önümüzdeki beş yılı içinde, hükümetlerin birinci derecedeki gayesi ağrıyı en azda tutmak olacaktır. Japon devlet bütçesi rakiplerininkinden daha sağlam bir temele sahiptir ve dolayısıyla ülke içindeki sosyal maliyetleri omuzlamada daha az zorluk çekecektir. Ve bunu takip edecek dünya-ekonominin (yeni, görece tekelleşmiş öncü sanayilerin hız kazandırmasıyla) 25 yıllık muhtemel genişlemesi sırasında, dünyanın büyük ekonomik rakiplerinin en temel meselesi kendilerine dünya sermaye birikiminin odağı haline gelme imkanı verecek şartları gerçekleştirmek olacaktır. 1980'lerde Japonya geleceğin öncü sanayilerindeki uygulamalı yeniliklerde öne geçmek için en fazla uğraşan ülke oldu. Japonlar Amerikan pazarlarına ne kadar muhtaç iseler, ABD de Japon teknoloji ve sermayesine o kadar muhtaçtır. Amerikan ve Japon şirketlerinin zaten doğal olarak sürüklenmekte oldukları yönde, yani her iki ülkede de istihdamı muhafaza edecek, hatta arttıracak olan birbirinin içine geçmiş sanayi ortaklıklarına doğru ilerlemelerine imkan verilme-

13. Fortune, "The Pac Rim 150," Özel Sayı, Autumn 1989.

14. Bu soruyu on yıl kadar önce olumlu yönde cevaplandıran yetkin bir çalışma için bkz., Richard Rosecrance, The Rise of the Trading state: Commerce and Conquest in the Modern World, New York: basic Books, 1986.

15. Zbigniew Brzezinski, Kontroldan Çıkmış Dünya, Ankara: İş Bankası, 1994.

lidir. Bunu bir aşk evliliği değil de mantık evliliği kabul etmeliyiz. Ve bütün bu gibi evliliklerde olduğu gibi, sözleşme şartlarının ayrıntılalarıyla açıklanması gerekir.[16]

JAMERİKA'nın gerçekleşmesini önleyecek en önemli gelişme, Almanların ihtiraslı yükselişleri karşısında Avrupa Birliği projesinin suya düşmesi olacaktır. Şayet Almanlar "Bir Numara" olma talebini mübrem bir tarzda öne çıkarırlarsa, bu durumda Fransa ve İngiltere tekrar Atlantik'in ötesine dönecek ve Washington ile nikâh tazeleyeceklerdir. Almanya, yüzyıl içinde iki büyük yıkıma uğradığını hatırlayıp, ihtirasını daha uzun vadeye yayma basiretini gösterebilirse, bu durumda AB projesi ilerleyecek ve bütün orta ve doğu Avrupa'yı içine alacaktır. Bu durumda ABD'nin yüzünü Pasifik'e tam dönmesi ve Japon-Amerikan ittifakının ete kemiği büründürülmesi kaçınılmaz olacaktır.

Ne var ki, Japonlar bir "millet" olarak iki atom bombasının acısını kolay unutacağa benzemiyorlar. Amerikalılar da hiçbir zaman Japonlara gerçek bir itimat beslemiş değiller. Doğal olan, Japonya'nın Asya milletleriyle beraber hareket etmesi ve topyekün "Batı" blokunun karşısına dikilmesidir. Bu hususta spekülasyon yapmaktan ziyade, Japonya'nın muhtemel bir İpek Yolu Birliği içinde yer almasının avantajlarını tasavvur etmemiz daha yerinde olur. Batı Avrupa ile ABD'nin toplam nüfusları şu anda sadece Çin nüfusunun bile yarısı kadardır. Japonya gibi bir ülke, 50/100 yıl sonrasının hesaplarını yaparken, sadece bugünkü silah üstünlüğünü veya GSMH düzeylerini dikkate alamaz. Kritik faktörler nüfus, kültür ve coğrafyadır. (Yakın zamanlarda İpek Yolu üzerine bugüne kadarki en mükemmel belgesel filmi de onların hazırlamış olması rastlantı değildir.) Japonya, mukadder müttefiklerinin Asya'da olduğunun bilincindedir.

Türkiye, Avrupa ve İpekyolu Birliği

Türkiye'nin Hedef ve İmkânları

Türkiye ister mevcut hâliyle bir ulus-devlet olarak, ister daha büyük veya küçük ölçekli farklı bir siyasî birim olarak yarına kalacaksa, bunu şu üç şartı yerine getirerek gerçekleştirebilir: (1) Dahilî siyasî bütünlük; (2) Ciddî iktisadî başarım; (3) Kültürel coğrafyadan yararlanma kabiliyetini geliştirme.

Siyasî bütünlüğün uzun vadedeki gerçek temeli, siyasî meşruiyettir. Siyasî meşruiyetin kaynağı ise, toplumun temel dünya görüşüdür. Sosyal hayatın bütün yönlerine sinmiş bulunan dünya görüşünü hiç hesaba katmadan, sadece dışarıdan empoze edilen siyasî modellerle bir toplumu uzun zaman ve etkin biçimde yönetmek mümkün değildir. İç siyasî birlik ve bütünlüğün olmazsa olmaz şartı her hangi bir Batı ideolojisi değil, dünya görüşümüzün ana kaynağı olan İslam diniyle sahici bir irtibattır. Bu bağ kurulamadığı müddetçe, hiçbir siyasî veya askerî düzenleme uzun vadede çözüm sağlayamaz.

Türkiye, ancak üretken bir ekonomiye sahip olarak varlığını sürdürebilir. Şirketleri dünya pazarları için üretim yapmayan hiçbir ülke ayakta kalamaz. Türkiye'nin büyük sanayi işletmeleri bu yönde acil bir rehabilitasyona tâbi tutulmalı ve 2000 yılına kadar üretimlerinin en az üçte birini ihraç edebilir hâle getirilmelidirler. (1980-90 arası on yılda uygulanan yüksek teşvik programlarına rağmen bu şirketler ancak yüzde 2 oranında dışa açılabildiler!) Bu arada, üretimlerinin büyük bir bölümünü dış pazarlara satabilir esneklikte olan küçük ve ortaboy şirketlerin finansman ve diğer sorunlarının çözümü için ağırlıklı projeler geliştirilmelidir. Çok ortaklı şirketler özendirilmeli, şirketlerin halka açılmasına hız verilmelidir.

Türkiye, bölgesel bir güç olarak, jeokültürel imkânlarını en az kullanan ülkeler arasındadır. Oysa Balkanlar'dan Kafkaslar'a ve Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada ileri ölçüde etkili olabilecek imkânlara sahiptir. Bölgesel güçlerin sorunu, ihtiyat ile cesaret arasında denge kurmaktır: Ne ortaya çıkan avantajlara temkin adına sırt çevirmek, ne kaos sarhoşluğu içinde temkinsiz hareket etmek. Büyük güçlerin maruz kaldığı nispî güç kaybı, bölgesel güç adaylarının hareket serbestisini arttırır; ama onları hemen büyük (hatta, "bölgesel büyük") güç haline getirmez. Belirli sınavlardan geçilmesi, belirli maliyetlerin ödenmesi gerekir.

Türkiye, Avrupa'nın ortasından Asya'nın ortasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkin bir bölgesel güç olabilme potansiyeline her zaman sahiptir. Bu potansiyeli iyi kullanabilirse "lider" ülke olabilir. Aksi halde, "Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar" Avrupa'nın ucuza kapatılmış taşeronu olmanın ötesine geçemez.

Türkiye'nin ciddiye alınabilir bir bölgesel güç haline gelebilmesi yolunda başa çıkması gereken başlıca üç rakibi vardır: 1) Dünya sisteminin büyük güçleri. 2) Başta Rusya olmak üzere diğer bölgesel güç adayları. 3) Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Bu rakipleriyle nasıl başa çıkacağını, onları hakkaniyetli ilişkilere nasıl zorlayacağını bilemeyen ve bu hususta mesafe kat edemeyen bir Türkiye, ilelebet Avrupa'nın bodrumunda yaşamaya mahkûmdur.

1. Sistemik güçlerle başa çıkmak, onlara gelişi güzel kafa tutmak değildir. Sadece, büyük güçler arasındaki çıkar çelişkilerini çok iyi tahlil edip, kendisi için en avantajlı ittifakları gerçek-

16. Wallerstein, agm.

leştirmek demektir. Türkiye uzun bir zamandan beridir rasyonel ittifak yerine, mecburi ittifaklar içine girmektedir. "Ben şu ittifaka mecburum" diyen bir ülke, pazarlık gücünü kaybeder. Gerekirse hiçbir ittifaka girmemeyi göze alamayanlar, büyük güçlerce müttefik değil, kapatma haline getirilirler.

2. Rusya belki artık büyük bir dünya gücü değil, ama çok büyük bir bölge gücüdür. Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu üzerindeki hesapları bakımından kendine temel rakip olarak Türkiye'yi görmektedir. Bölgesel ekonomik, kültürel ve siyasî ittifaklar marifetiyle Rusya'yı nötralize etmeyi başaramayan bir Türkiye, geçmişte burnunun dibindeki Ege Adaları'nı nasıl kaptırmışsa, gelecekte de sınırları içine mahpus kalır. Hatta, mevcut sınırlarını dahi elde tutması imkânsızlaşır. Onun için, geçmişte İran ve Pakistan ile kurup, sonra beş Orta Asya ülkesiyle (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) Afganistan ve Azerbaycan'ı da dahil ettiği ECO'yu (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) canlandırmalıdır. Şayet ECO iyi işletilebilirse, zamanla Çin ve Japonya ile kurulacak ittifaklarla bir İpek Yolu Birliği tesis edilebilir. Hem sistemik güçleri, hem de Rusya ve Hindistan gibi büyük bölgesel güçleri nötralize etmenin yolu, İpek Yolu birliği'nden geçer.

3. Türkiye'nin sistemik ve bölgesel güçlerle başa çıkabilmesi için, önce kendisiyle, kendi "devletiyle" başa çıkması gerekiyor. Kendi içinde birliği (sahte bir bütünlüğü değil, birliği) sağlayamayan bir ülke, düşmanla hesaplaşamaz.

Birliğimizin İslâmiyetten başka bir harcı yoktur. İslâmın bin yıl birarada tuttuğu insan unsurlarını, Batı'dan ithal öğreti ve ideolojiler elli yıl bile birarada tutamadı. Ya bu tarih dersini alacağız, yahut zillet damgasını ebediyen alnımızda taşıyacağız.

Avrupa İle İlişkiler

Birleşik Avrupa ile gümrük birliği veya hatta muhtemel AB öyeliği, Türkiye'nin intihar kararıdır. Önüne çıkan büyüme imkânlarını kullanmak istemediğinin resmî ilânıdır. "Büyümek"ten kasıt, coğrafî genişlemeden çok, siyasî-iktisadî-kültürel nüfuz alanının genişlemesidir. Artık, Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar Avrupa'nın taşeronu olmaya "fit" olmuşuzdur. Yetmiş yıl önceki mandacı zihniyet nihayet amacına ulaşmıştır. "Aman, emperyalistlerin ayakları altında kalmayalım!" korkusu, tarihî bir misyona sahip olduğumuz gerçeğini örtmüştür. Filistin'den Yakutistan'a kadar nice Müslüman topluluk artık yavaş yavaş Anadolu cihetinden esecek rüzgârdan umut kesmeye başlıyor.

AB ile gümrük birliğini savunanların başlıca gerekçeleri şu: Dünya giderek bloklaşıyor; biz de bu bloklaşmanın dışında kalamayız. Zahiren doğru gözüküyorsa da, hakikatte yanıltıcı bir yaklaşımdır bu. Zira, Türkiye AB ile eşit şartlarda bir ilişki içine giriyor değildir. Bizi ne yapıp edip gümrük birliğine alacak, fakat AB içine hiçbir zaman dahil etmeyeceklerdir. Çünkü, birincinin AB üyelerine hemen hemen hiçbir maliyeti yoktur; oysa ikincisi hem maliyetli, hem risklidir. Gümrük Birliği üyeliği Türkiye'yi Avrupa'ya açmakta, dünyaya kapatmaktadır.

Türkiye'nin AB'ne mahkûm olduğu tezi doğru değildir. Avrupa'nın kendisi Pasifik'teki gelişmeleri yakından izlemekte ve sıkı işbirliği içine girmek istemektedir. Türkiye elbette AB üyeleriyle olan ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmelidir; fakat AB ile "geleceğini ipotek altına alacak tarzda" yakınlık kurmamalıdır. Avrupa'nın bugünkü iktisadî gelişmişlik seviyesini esas alıp, biz hiçbir zaman bu seviyeye gelemeyiz demek, yenilgiyi baştan kabullenmektir. Avrupalılar da birkaç asır önce böyle düşünmüş olsalardı, bugünkü konumlyarına gelemezlerdi.

Türkiye, kadîm İpek Yolu'nu ihya edecek bir proje geliştirmelidir. Her şeyden önce, şu anda kurulu olduğu halde etkin tarzda işletilmeyen EKİT veya ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) canlandırılmalı, Türkiye-İran-Pakistan hattı Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin de katkısıyla geniş bir ekonomik bloka dönüştürülmelidir. AB nüfusuna yakın bir insan kütlesinin yaşadığı bu blok, Orta Doğu'dan sonra ikinci önemli Müslüman ekonomik bölgeyi meydana getirecektir. Malezya ve Endonezya'nın doğudan, Kuzey ve orta Afrika'nın batıdan katkısıyla dünya çapında etkin bir ekonomik güç teşkil edilebilir.

Japonya ile Çin, ikinci safhada bu geniş yelpazenin müttefikleri haline getirilebilir. Batı dünyasının tahkirine uğrayan her iki güç de böyle bir yaklaşıma sıcak bakacaklardır. İpek Yolu, Çin'den başlamaktadır zaten! Japonlar da son yıllarda yaptıkları belgesel filmler ve düzenledikleri gezilerle İpek Yolu fikrinin tekrar canlandırılmasına çalışmaktadırlar. Türkiye, böyle geniş bir örgütlenmenin çekirdeğinde yer almayı tasarlayacağına, Avrupa'nın bodrumuna yerleşmeyi daha ne zamana kadar onuruna yedirecektir? Böyle bir birlik, Japonya ile Çin'i Müslümanların müttefiki haline getirirken, Rusya ile Hindistan'ın bölge Müslümanları üzerindeki ezelî hegemonyalarını da sona erdirecektir.

Müslüman dünya yirmibirinci yüzyıla yaklaşık 1.5 milyarlık bir nüfusa sahip 50 bağımsız siyasî birim halinde girmektedir. Bu nüfus, ne yazık ki, büyüklüğüyle mütenasip bir iktisadî güce veya siyasî ağırlığa sahip değildir. Bu bakımdan, kültürel planda da potansiyel zenginliklerini dünya insanlarına sunamamaktadır. İKT üyesi yaklaşık 50 ülkenin gayrı safi yurtiçi hasılaları (bir yılda ürettikleri mal ve hizmetlerin toplam değeri) 1 trilyon 100 milyar dolar düzeyindedir ve İtalya'nın GSYİH'sına eşittir; Almanya'nınkinin yarısı, Japonya'nın dörtte biri, ABD'nin ise altıda biri kadardır.

Fakat bunlardan daha önemli olanı, Müslümanların içinde bulunduğu moral durumdur. Müslümanlar iki asırdır Uhud'un hüznünü yaşıyorlar. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle bir ayet-i kerime var: Ve tilke'l eyyamu, nudaviluha beyne-n nâs (Al-i İmrân, 140). "Biz şu günleri insanlar arasında döndürüp dururuz." Zafer günleri, bozgun günleri. Hiç biri ebedî değildir. Bu âyet-i kerime, Uhud savaşında Müslümanların uğradığı geçici başarısızlık üzerine indirilmiştir. Bir önceki ayet şöyledir: "Gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer kalpten inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz." Bedir'de Müslümanlar kendilerinden sayıca çok fazla olan müşrikleri yenince, beşerî durum gereği, gurura kapılmışlardı. Uhud'daki yenilgi ise onları mahzun etmişti. Yüce Yaratıcı, bütün bu durumların "geçiciliğine" işaret buyurmaktadır: "Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de de) o kavim aynı acıya uğramıştır. İşte biz bu günleri insanlar arasında döndürüp dururuz. Tâ ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahidler edinsin. Allah zâlimleri sevmez."

Allah Elçisi'nin (sav) muhatap olduğu küçük toplulukların serüvenleri aslında insanlığın serüveninin bir icmalidir. "Günler", belirli coğrafyalardaki toplumlar ("medeniyetler") arasında döndürülmektedir. Bundan tam bin yıl önce, dünya iktisadî hayatının çekim merkezi Çin'in doğusundaki Pasifik kıyıları idi. İslâmiyetin etkisiyle, çekim merkezi Doğu Akdeniz'e kaydı. Onbirinci asırdan itibaren Güney Avrupa yükselmeye başladı; onaltıncı asırdan itibaren Kuzey Avrupa (Atlantik). Yirminci yüzyılda, dünya ekonomisinin çekim merkezi Doğu Pasifik'e (ABD) kaydı. Şimdi Pasifik'in batısına, yani Çin'in doğusuna kayıyor. Böylece bin yıl içinde "küresel" bir çevrim tamamlanmış oluyor. Gündönümü yaklaşıyor. İpek Yolu Birliği bu süreçte kolaylaştırıcı bir adım labilir. İpek Yolu Birliği, dönen günün bizden yana olması için iyi bir fırsattır. Tarihin malzemesi değil, aktif inşâcıları olabilirsek, bu fırsattan faydalanabiliriz.

21. yüzyıla girerken Türkiye'nin Uluslararası konumu

Doç. Dr. Ahmet Davutoğlu
Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi
Siyaset Bilimi Bölümü

Türkiye'nin gelecek yüzyıldaki uluslararası konumu ve bu konumun getireceği stratejik ve taktik hedeflerin tesbiti konusu, sadece uluslararası ilişkilerin seyrini değil, bir toplumun çok yönlü dönüşümünü incelemeyi gerekli kılan teorik bir çerçevede ele alınmak zorundadır. Bu açıdan tarih, coğrafya, kültür, siyaset, ekonomi ve güvenlik parametreleri geniş bir perspektif içinde tahlil edilmelidir.

A. Tarihi süreç içinde Türkiye'nin Uluslararası Konumunun seyri ve günümüz üzerindeki tesirleri:

Tarihi birikim bir toplumun zaman boyutu içindeki konumunu belirleyen temel unsurdur. Bu unsuru gözardı ederek konjunktürel kaygılar içinde davranan siyasi elitler ne cari meselelerin künhüne vakıf olabilirler ne de gelecekle ilgili sağlıklı tesbitlerde bulunabilirler. Tarihi birikimi siyasi merkezin direktifleri doğrultusunda yeniden şekillendirebileceklerini düşünenler tarihin öğütücü çarkları içinde kaybolmak zorunda kalmışlardır.

Tarihi birikim açısından bakıldığında Türkiye gerek bölge-içi gerekse bölge-dışı ülkelerden çok farklı ve nevi şahsına münhasır özelliklere sahiptir. Bu da Türkiye'nin uluslararası yapının hakim sistematik unsurları ile tarih boyu sürdüregeldiği ilişkilerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Türkiye ne bu sistematik unsurları ortaya çıkaran tarihi sürecin bir parçasıdır ne de bu sürecin sömürgeleştirdiği ülkeler grubuna dahildir. Türkiye konjunktürel gerekçelerle ortaya çıkmış herhangi bir ulus-devlet de değildir. Aksine uluslararası sistemi oluşturan hakim medeniyet ile asırlar süren, çok yoğun bir hesaplaşma sürecinin oluşturduğu bir tarihi mirasın eseridir.

Türkiye'nin günümüzdeki uluslararası konumunu avantaj ve dezavantajlarıyla ortaya koyabilmek için, bu tarihi mirasın dönüşüm seyrini ortaya koymak gerekmektedir. Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, bu tarihi mirasın kaynağı olan Osmanlı devleti, Avrupa karşısında doğrudan hakimiyet kurmuş yegane medeniyet havzasının siyasi yapılanması idi. Osmanlı Devleti'nin kurduğu hakimiyet hem Avrupa'daki feodal yapının dağılması sürecini doğrudan etkilemiş hem de Avrupa'yı yeni ticaret yollarının keşfi için dünyaya açılmak zorunda bırakmıştır. Kanuni'nin Fransa siyasetinde de görüldüğü gibi; Osmanlı Devleti bu hakimiyetini bir yandan üstün akeri güce diğer yandan Avrupa-içi ihtilafların etkin kullanımına dayalı diplomatik stratejiye dayandırmıştı.

Bugünkü uluslararası sistemin temelini teşkil eden 1648 Vestfalya anlaşmasının ortaya koyduğu Avrupa-içi uluslararası sistem, Avrupa'nın doğusunu kontrol altında tutan çokuluslu Osmanlı sistemi ile farklı temellere istinat ediyordu. Osmanlı Devleti bu iki farklı medeniyet havzasının cephesi konumundaydı. Farklı bir medeniyet havzasının cephe konu-

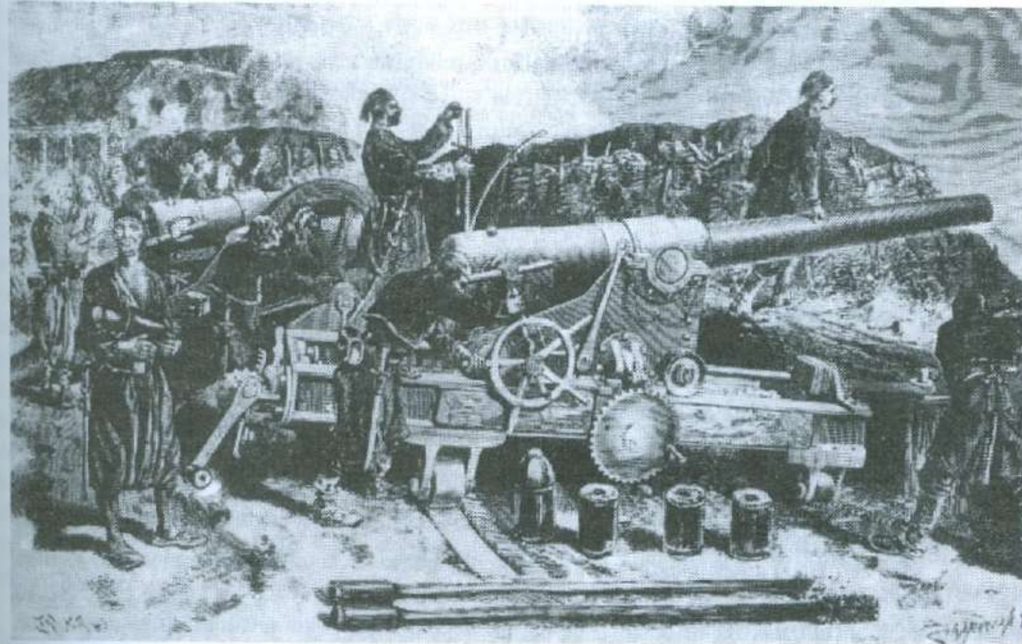
munda bulunmak, Osmanlı-Türk siyaset geleneğinin Avrupa sistemi ile ilişkilerini psikolojik ve siyasi açıdan doğrudan etkileyen sonuçlar ortaya koymuştur.

1699 Karlofça anlaşması, bu cephe ilişkisine yeni nitelikler kazandırmıştır. Bu anlaşma ile Avrupa'da ilk defa toprak kaybeden Osmanlı Devleti Avrupa içlerine ilerleme stratejisinden kaybedilen toprakları geri alma ve müdafaa stratejisine yönelmiştir. Viyana kuşatması Avrupa için de bir dönem noktası olmuştur. Toynbee'nin de belirttiği gibi ilk Avrupalılık şuuru ve fikri Viyana kuşatması esnasında Osmanlı karşısında oluşturulan koalisyon ile ortaya çıkmıştır.

Bundan sonra Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı'nın Avrupa-içi dengeleri bu sefer müdafaa stratejisinin bir parçası olarak kullanmaya gayret ettiği bir ilişki tarzı gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası konumunu belirleyen bu dönüşümün diğer iki önemli durağı; 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ve 1855 Kırım Savaşıdır. Küçük Kaynarca alaşmasında Rusların Osmanlı himayesindeki Ortodokslarla ilgili bir takım imtiyazlar elde etmesi uluslararası konum ile iç bütünlük ve istikrar arasındaki belirleyicilik ilişkisinin ilk önemli göstergesidir. Ermeni ve gayri-Müslim azınlıkların Osmanlı'dan kopuş sürecinin başlaması bu anlaşmada ortaya konan himaye şartının sonucudur. Böylece ilk defa uluslararası konum ve güç ile ülkenin iç unsurları arasındaki ilişki bu derece açık bir şekilde tebarüz etmiştir. Bu durum günümüzde de geçerli olan iç bütünlüğün uluslararası konumun önemli bir parametresi olarak ortaya çıkışının ilk çarpıcı işaretidir.

1855 Kırım Savaşı ise Osmanlı-Türk hariciye geleneğinde Osmanlı'nın dış tehditlere karşı Avrupa içi ihtilafları kullanarak denge sağlamak suretiyle saldırganı bertaraf etme politikasının ilk misalidir. Bu politika Kırım Savaşından sonra Avrupa'da sistem-içi bir unsur haline gelen Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerin stratejik hedeflerini dengeleyerek taktik manevra alanı kazanmasını hedeflemekteydi. Bugün de etkisini gösteren bu politika özellikle yakın/etkin düşmanın uzak/potansiyel düşmanlarla dengelenmesi şeklinde özetlenebilir. Avrupa-içi koalisyon ve ittifakların takibine dayalı bu yaklaşım, özellikle Osmanlı'nın son döneminde ve Soğuk Savaş yıllarında bir dış politika geleneği halinde devam etmiştir.

II. Abdülhamid bu denge politikasını hem ince ve esnek bir diplomasi ile rafine bir hale getirmiş hem de bu denge politikasındaki kozlarını artırabilmek için tarihi Osmanlı hudutları dışında kalan sömürge müslümanlarına dayalı uluslararası bir hinterland oluşturma çabası içine girmiştir. Uuslararası sistemin sömürgecilik genel yapısına sahip olduğu ve uluslararası temel siyasi meselelerin sömürgeci güçlerin iç çelişkilerinden kaynaklandığı bu dönemde, İslam dünyasında iki farklı siyasi pratik söz konusu idi: Bir yanda Hilafet kurumunu elinde bulunduran ve sömürgeci güçlerin paylaşım kavgasına karşı ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti diğer yanda değişik sömürgeci devletler tarafından sömürgeleştirilmiş olan İs-

lam ülkeleri. II. Abdülhamid bu iki olgunun birbiriyle olan yakın ilişkisinin son derece farkında olarak Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini sürdürmesinin bu ilişkinin uluslararası sistem içinde etkili bir şekilde kullanılmasına bağlı olduğunun farkında idi. Bu iki olgu arasındaki ilişki İslamcılığa dayalı iç siyasi kültür ile uyumlu bir hale getirilmiş ve başta Hilafet olmak üzere siyasi kurumlar bu temel politikaya ayak uydurmak üzere ayarlanmıştı.

İttihat Terakki döneminde Türkçülük çerçevesinde yeni bir hinterland tanımı yapılmakla birlikte, İslam Birliği fikri sömürgeciliğe karşı taktik bir araç olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bunun için de bahsi geçen iki olgu arasındaki ilişkiyi pragmatik anlamda kullanmaya büyük özen göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası sistem içindeki yeri ve gücü, sömürgeci güçler karşısında sömürge müslümanlarının hamisi konumundan kaynaklanıyordu. Bunun içindir ki, Osmanlı Devletini paylaşarak yok etmek konusunda rekabet halinde bulunan Batı sömürgeci güçleri için ilk ve öncelikli hedef, bu ilişkiyi dinamik bir tarzda sağlayan Hilafet kurumu idi. Özellikle Hilafet kurumunun baskı gücünü Hindistan ve Mısır sömürge politikalarında hisseden İngiltere Osmanlı Devleti'nin uluslararası bir güç odağı olmaktan yerel bir küçük devlet olmaya zorlama yolunun Hilafetin ilgasından geçtiğini farketmekteydi.

İttihat Terakki döneminin dış politika tecrübesinin günümüze de ışık tutması gereken en önemli boyutu; reel güç ile orantısız bir uluslararası konum arayışının taşıdığı risktir. Pantürkizm etrafında yepyeni bir uluslararası konum ideali ile Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşına sokan İttihat Terakki liderlerinin bu hesap hatası Doğu'nun son direniş noktasının da düşmesi sonucunu beraberinde getirdi.

Cumhuriyet idaresi müsbet ve menfi yönleriyle bu birikimin üstünde yükseldi. Bu dönem İslam dünyası, tarihin en bunalımlı döneminde bulunmakta ve her alanda ciddi bir ölçek küçülmesi sürecini yaşamakta idi. Türk Dünyası ise Bolşevik ihtilalinden sonra tamamıyla esaret altına düşmüş bulunuyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nin dayandığı İstanbul merkezli, Anadolu-Balkan eksenli siyasi güç havzasının uluslararası hinterland oluşturma iddiasının iki önemli zemini olan İslamcılık ve Türkçülük reel anlamda önemini kaybetmiş görünüyordu. Bu durum yeni yönetimi uluslararası sistem açısından kabul edilebilir bir deklarasyona sevketti. Yeni devletin bütün uluslararası mesuliyet ve iddialardan soyutlandığını ilan eden bu deklarasyon iki temel unsuru ihtiva ediyordu: (i) uluslararası etkin ve iddialı bir konum yerine Misak-ı Milli sınırlarının ve ulus-devletin müdafaa stratejisi, (ii) yeni Türk devletinin yükselen batı eksenine alternatif ya da muhalif değil, bu eksenin bir parçası olması.

Bu deklarasyona uyumlu olarak Osmanlı Devleti'nin siyasi idealleri ve kurumları konusunda redd-i miras yapan yeni yönetim, bu uluslararası konuma uygun, yeni bir siyasi kültür oluşumuna yönelmiştir. İç siyasi bütünlüğünün ve sınırların muhafazasının, yükselen hakim batı eksenini rahatsız eden siyasi kimlik ve kurumları tasfiyeden geçtiğini gören siyasi elit geniş çaplı reformlara girişmiştir. Böylece Türkiye uluslararası konum itibarıyla ciddi ve radikal bir karar almış ve kendine özgü bir medeniyet havzasının zayıf bir merkezi olmaktansa, hakim batı medeniyet havzasının güvenlik şemsiyesi altına aldığı bir çevre unsuru olmayı tercih etmiştir. Bu durum toplumun siyasi psikolojisini, ideallerini, tavrını, kültür ve kurumlarını kökten bir etkiye maruz bırakmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum bu çerçeve içinde Kırım Savaşı parametrelerinin geri dönüşü anlamına gelmekteydi. Yükselen eksen ile işbirliği yapılarak yakın tehditin dengelenmesi politikası Türkiye'yi Atlantik ekseninin güvenlik örgütü NATO ile bütünleşerek Sovyet tehditini bertaraf etmeye sevketmiştir. Yine uluslararası sistem içinde kendine özgü bir konum elde etmekten çok, sınırları koruma dürtüsü ile ortaya çıkan

bu politika, soğuk savaş dönemi Türk Dış politikasının temel prensibi olmuştur. Türkiye bu güvenlik şemsiyesi altında bulunmanın bedelini kimi zaman kendi tabii hinterlandını ve diğer alternatif güç merkezlerini ihmal etmek suretiyle ödemiştir. Türkiye'nin 1947'de İsrail'i ilk tanıyan ülkeler arasında yer alması, asrın başında Doğu namına batı ile cephe durumunda savaşan ve Doğu milletlerinin istiklal mücadelelerine ışık tutan Türkiye'yi, sömürgeci Batı'nın Doğu'daki menfaatlerini kollayan bir çevre ülkesi konumuna itmiştir.

Aynı şekilde Cezayir bağımsızlık hareketinde sömürgeci Fransa'yı destekleyen Türkiye, bu dönemde günümüzü de etkileyen stratejik tercihini, yükselen eksenin çevre ülkesi olmak doğrultusunda kullanmış ve bu eksen dışında kalan ülkelerle ortak çabalara girmek için gerekli psikolojik zemini kaybetmiştir. Milletlerin sömürgecilik karşısındaki bağımsızlık mücadelelerine öncülük ettiğini söyleyen Türkiye, hem kendi eksenini oluşturma şansını yitirmiş hem de o dönemde sömürge devrimlerinin oluşturduğu genel evrensel temayüle aykırı davranmıştır. Bu durum Türkiye ile batı ittifakı dışında kalan ülkeler arasında daha sonraki dönemleri de etkileyen psikolojik engeller oluşturmuştur.

Türk dış politika geleneği soğuk savaş süresince, çift-kutuplu sistemin getirdiği stratejik ve taktik parametrelere sıkı sıkıya bağlı kalmış bulunduğu için, alternatif politika ve taktik üretmek yerine, düşük profil uygulamasını temel ilke olarak benimsemiştir. Bu dönemde bu temel ilkeyi yerellik ile besleyen ikinci ölçek küçülmesi ise Türk dış politikasının Yunanistan ile olan problemlere endekslenmiş olmasından kaynaklanmıştır.

Böylece Türk dış politikası uzunca bir süre, iki önemli parametreye bağımlı olmuştur: Sovyet tehditine karşı batı güvenlik şemsiyesi içinde yer alma ve bu güvenlik şemsiyesi içindeki diplomatik alanı yine ayni güvenlik şemsiyesindeki Yunanistan ile olan problemlere endeksleme. Son derece önemli bir stratejik karar olan Avrupa Topluluğuna müracaat bile, Yunanistan ile yaşanan blok-içi mücadelede geri kalmama kaygısının ürünüdür. Batı ülkelerinin de kendisi gibi tarihi birikiminin kalıntısı, olan kutuplaşmayı unuttuğunu farzeden Türk siyasi eliti, ne ölçüde yanılmış olduğunu, ancak Kıbrıs meselesinin getirdiği yalnızlık içinde idrak edebilmiştir.

Türkiye'nin yerellik ve düşük profile uyarlanmış bu dış politika geleneği bugünü de etkileyen önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Herşeyden önce Türkiye bu kısa dönemli parametreler içinde, özellikle yetmişli yıllarda ortaya çıkan güç merkezi kaymalarını geç farketmiş ve bu yeni güç merkezleri ile olan ilişkilerini sağlam bir zemin içinde oluşturmakta gecikmiştir. Türkiye hala Doğu Asya ve Pasifik doğrultusundaki güç merkezi oluşumunu yeterince değerlendirebilmiş değildir.

Global anlamdaki bu yeni oluşumları vaktinde farkedemeyen Türkiye, kendi bölgesinde de ciddi politika yanlışları yapmıştır. Uzun süre Ortadoğu ile ilgili meselelere kayıtsız kalan Türkiye bir taraftan bölgenin jeokültürel zeminine yabancılaşmış, diğer taraftan bölgenin zengin jeoekonomik yapısı üzerinde yeterince etkili olamamıştır. Türk ekonomisinin yetmişli yılların sonunda yaşadığı ve hala üzerinden atamadığı yüksek enflasyonlu yoğun ekonomik kriz, bu kaynaklara kayıtsız kalmanın sonucudur. Batı bloku namına ve tarihi birikiminin aksine, Ortadoğu ile yabancılaşan Türkiye, petrol krizinden en fazla etkilenen ülke olmuştur. Batı ülkeleri Ortadoğu ile olan ilişkilerini karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile geliştirmek suretiyle petrol krizini aşarken, Türkiye bölge ülkesi olmanın risklerini üstlenen, menfaatlerini göz ardı eden bir statükoculuğa mahkum olmuştur.

Türkiye soğuk savaş dönemi boyunca, uluslararası konumdan çok, sınır boyu bir güvenlik anlayışına dayalı dış poltika ve askeri stratejiler oluşturmuş ve uluslararası konumunu, bu güvenlik anlayışının dar kapsamı içinde yorumlamaya çalışmıştır. Mesela; Bosna bunalımı esnasında ortaya çıkan Türk uçak filosunun ikmal ve kapasite açısından Balkanlarda bile operasyon yapamayacağı gerçeği, global ve bölgesel konumdan çok, sınır boyu güvenlik anlayışının bir ürünüdür. Tipik bir ölçek küçülmesinin sonucu olan bu durum, tarihi birikimin uluslararası konumu güçlendirici imkanlarını reddeden, maliyet ve risklerini ise üstlenen bir dış politika anlayışı ile bütünlük arzetmektedir.

Soğuk savaş sonrası dönem, dinamik çerçevede müthiş bir ölçek büyümesini beraberinde getirmiştir. Türkiye psikolojik ve stratejik açıdan hazırlıksız bir şekilde, kendisini bölgesel ve global ölçek büyümesinin içinde buluvermiştir. Bir anda Bosna ve Azerbaycan gibi sınır-ötesi bölgelerde ciddi dış politika ve güvenlik problemleriyle karşı karşıya kalan Türkiye'nin, bu anlamda bırakın lojistik ve taktik hazırlığı, gerekli psikolojik ve bilgi birikimi

itibarıyla bile yetersiz olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden belirlemek ve bu konumdan hareketle kültürel, coğrafi, ekonomik, siyasi ve güvenlik parametrelerini yeniden ayarlamak zorunda olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

B. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Uluslararası Konumun Dış Parametreleri:

Soğuk savaş döneminde uluslararası sistemin temel özelliği olan iki-kutuplu yapının dağılması ile birlikte, uluslararası konumu belirleyen siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili dış parametreler önemli değişiklikler geçirmiş bulunmaktadır. Uluslararası sistem ve hukukta ortaya çıkan ve global güç merkezleri arasındaki kuvvet kaymalarını aksettiren yeni unsurlar, Türkiye'yi konumunu yeniden yorumlamak zorunda bırakan yeni bir uluslararası siyasi konjunktür ortaya çıkarmıştır.

Devletler uluslararası konumları itibarıyle stratejik ve taktik manevra kabiliyetlerine göre dört farklı kategoriye ayrılabilir: Süper devletler, büyük devletler, bölgesel güçler ve küçük devletler. Uluslararası sistem içinde gerek çok yönlü gerekse ikili ilişkilerdeki karşılıklı belirleyicilik, bu şema içindeki konumla doğrudan ilgilidir. Süper güçlerin stratejik planlamaları ve bunun taktik yansımaları, ancak başka bir süper gücün parametreleri ile sınırlanabilir. Buna mukabil büyük devletler, stratejik planlamalarında dahi süper güçlerin taktik adımlarını gözetmek zorundadırlar. Bölgesel güçler ise stratejik ve taktik hesaplarında bir yandan süper güçlerin diğer yandan büyük devetlerin parametrelerini gözönünde tutmaksızın politika oluşturamazlar. Dolayısıyla, bu şemada alt kademelere doğru gittikçe, stratejik planlamalardaki belirleyicilik gücü ve taktik adımlardaki esneklik kabiliyeti daralmaktadır. Küçük devletlerin ya da bölgesel güçlerin taktik esneklikleri, süper güçlerin ve büyük devletlerin stratejik planlamalarının çatıştığı dar alanlarda söz konusu olabilmektedir. Bu çatışma alanlarını dinamik bir diplomasi ile değerlendirebilen bölgesel güçler, hem taktik esneklik alanlarını genişletme şansı elde edebilmekte hem de uzun dönemde büyük devletler diplomasisinin bir unsuru olma yolunu açabilmektedir. Bu tür bir hedefe yönelen bölgesel güçlerin dinamik ve esnek bir diploması yanında, sağlam ve zengin bir hinterlanda sahip olması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Bu şema özellikle iki-kutuplu uluslararası ilişki modelinin hakim olduğu II. Dünya Savaşı sonrasında belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. ABD ve SSCB iki süper güç olarak, bir yanda taktik esneklik alanlarını karşı tarafın stratejik planlamasını bozma yönünde ayarlarken, diğer yandan hinterlandlarını genişletme çabası içine girmişlerdir. Büyük güçler olarak addedilen İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Japonya gibi ülkeler ise dış politikalarını üç temel parametre etrafında sınırlamışlardır: (i) kendilerince daha az tehlikeli süper gücün stratejik planlamasına uyumlu adımlar atarak güvenliklerini sağlama almak; (ii) iç ittifaklar yoluyla, süper güçler karşısındaki konumlarını güçlendirmek (ki Avrupa Topluluğu buna bir örnektir); (iii) bölgesel güçlerle süper güçleri rahatsız etmeyecek taktik ittifaklar kurmak suretiyle etki alanlarını genişleterek, uluslararası sistemdeki köklü bir değişiklik esnasında avantajlı bir konuma sahip olmak. Türkiye, Hindistan, Brezilya, Mısır, Arjantin, Irak gibi bölgesel güçler ise, bölgesel etki alanlarını dış politikalarını bir süper gücün konjunktürel politikalarına bağımlı kılmak zorunda kalmışlardır. Bu bölgesel etki alanının süper gücün politikalarına uyumlu olamadığı dönemlerde ise, sistem tarafından cezalandırılma tehdidi ile karşılaşılmıştır ki Kıbrıs konusunda uygulanan ambargo, Falkland savaşı ve Körfez çıkarması bunun tipik örnekleridir.

Uluslararası hukuk ve bu hukukun öngördüğü organlar, soğuk savaş dönemi boyunca bu hiyerarşik şemadaki güç dağılımını aksettirmişlerdir. BM'in yapısı ve kararları bu durumun en çarpıcı misalidir. Bu uluslararası çerçevede Türkiye gibi bölgesel güçler, belirlenen bir konjonktürün içinde ve kısa dönemde değişmeyen faktörlerle konum belirleme durumundaydılar. Uluslararası sistemdeki istikrarlı hiyerarşi, ülkenin siyasi, ekonomik ve güvenlik parametrelerini çok daha statik bir tarzda kurgulandırmayı yeterli kılıyordu. Nato ve ikili anlaşmalar ile güvenlik ve diplomasi parametreleri, AET ile dış ekonomik ilişkilerin temel yöneliş çizgisi ortaya konmuş oluyordu. Bu kurgu; Türk dış politika yapımcılarını uzun dönemli bağımsız stratejiler oluşturmaktansa, süper ve büyük güçlerin oluşturmuş olduğu stratejik çerçevenin içinde genellikle kısa, nadiren orta dönemli taktik planlar uygulama tercihine yöneltmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve sosyalist blokun çöküşü bu şemada radikal bir değişikliği de gündeme getirmiştir. Cari sistemin dağıl-

ması hem politik istakrarsızlığı hem sistemin belirsizliğinden kaynaklanan teorik ve pratik tutarsızlıkları beraberinde getirmiştir. Bu belirsizlik dönemi, yeni bir sistemin oluşturulması esnasında avantajlı bir konum kazanarak, bir üst kademeye sıçramak isteyen devletlere önemli bir hareket sahası kazandırmıştır.

Öncelikle uluslararası ekonomi-politikte ortaya çıkan yeni güç merkezleri uluslararası sistemin soğuk savaş dönemindeki işleyişin, öngördüğü süper güç-büyük güç ayrımını temelinden sarsmıştır. Seksenli yılların sonunda ekonomik olarak çöken SSCB'nin, uluslararası ekonomi-politiğin en önemli güç merkezleri halinde yükselen Almanya ve Japonya ile mukayese edildiğinde süper güç konumunu sürdürmesi zaten mümkün değildi. Sistemin öngördüğü hiyerarşi ile reel ekonomi-politik hiyerarşi arasındaki tutarsızlık, soğuk savaş dengelerini ortadan kaldıran temel faktör olmuştur. Bu yeni dengesiz durum sistemik güçler arasındaki rekabeti hızlandırarak, statik bir hiyerarşik şemadan dinamik bir yeni hiyerarşi oluşturma çabasına geçiş dönemini başlatmıştır.

Bu geçiş döneminin ilk safhasında tek süper güç olarak kalan ABD'nin önderliğinde yeni bir dünya düzeni kurulacağı fikri, Körfez ve Somali çıkarması gibi uluslararası operasyonlara meşruiyyet kazandıran bir retorik olmaktan öteye geçememiş ve uluslararası ekonomi-politikte ortaya çıkan güçler dengesi kendi kurallarını dikte ettirmiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana yaşanan tecrübeler -özellikle Bosna bunalımı- bir taraftan uluslararası sistemin prensib ve mekanizma düzeyindeki tıkanmasını, diğer taraftan sloganik "evrensel demokratik değerler" mefhumunun reel-politik açıdan anlamsızlığını ortaya koymuş bulunmaktadır.

Bu dönem içinde özellikle stratejik önemi büyük jeopolitik ve jeoekonomik kuşaklar üzerinde yaşanan yoğun sıcak çatışmalar ve diplomatik gerginlikler, iki kutuplu uluslararası sistemden güçler dengesi yapılanmasına geçişin işaretleri olarak kabul edilebilir. 19. yüzyılda tipik uygulamasını gördüğümüz güçler dengesinin bugünkü farklılığı, bu yapının kollektif güvenlik sistemi ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. BM'in kollektif güvenlik sisteminin ana unsuru olarak bu geçiş sürecindeki rolü uzun vadeli sistem arayışları üzerinde önemli ölçüde etkili olacaktır. Demokratikleşme sloganlarının aksine, gittikçe tekelleşme temayülü gösteren uluslararası ilişkilerdeki karar verme mekanizmasının, ciddi bir yenilenmeye girememesi halinde, güçler dengesinin önemli unsurları ile kollektif güvenlik sisteminin karar verici unsurları arasındaki çelişkiler, daha geniş boyutlu çatışmaları kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir. Bu tartışmanın odak noktasını BM Güvenlik Konseyinin alacağı yeni şekil oluşturmaktadır. Uluslararası ekonomi-politiğin belirleyici üst kurumu olan G-7 sistemi ile uluslararası siyasi ilişkilerin teorik belirleyici üst kurumu olan BM Güvenlik konseyi

arasındaki yapı çelişkisi sürdükçe, uluslararası sistemin istikrara kavuşması da mümkün değildir.

Kuzey Amerika, Avrupa ve Pasifik merkezli yeni ekonomi-politik güç alanlarının etkin bir tarzda ortaya çıkışı, bu etki alanları etrafında yeni kıtasal stratejilerin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Atlantik-merkezli statükonun hakimiyetinin ciddi bir sarsıntı geçirmekte olduğunu farkeden ABD, bir taraftan Kuzey Amerika Birliğini kurumlaştırmaya, diğer taraftan Asyamerika ideali ile Pasifikte yoğunlaşan ekonomik potansiyeli kullanmaya gayret etmektedir. Almanya ise Almanya Birliği-Avrupa Birliği-Avrasya global stratejisi arasındaki bağları sağlamlaştırmaya çaba sarfetmektedir. Öte yandan, Amerika ve Avrupa ekonomileri içindeki etki gücünü artırarak globalleşen ekonomik yapılardan en etkin bir tarzda istifade etmeyi beceren Japonya ve demografik faktörü siyasi istikrar ve ekonomik kalkınma ile bütünleştirerek yeni yüzyıla bir süper güç olarak girme hazırlığında olan Çin, batı-dışı unsurlar olarak gittikçe artan bir ağırlık kazanmaktadırlar. Sovyet imparatorluğunun süper güç olmasından kaynaklanan özel konumunu muhafaza etmeye gayret eden Rusya ise Avrasya'nın geçiş yolları üzerindeki geleneksel hakimiyetini sürdürme ve orta dönemde global bir stratejiye temel olarak kullanma çabası içindedir. Bütün bu yeni unsurlar hem uluslararası ekonomi-politik etki alanları arasındaki rekabeti hızlandırmış hem de bu etki alanlarının güç merkezleri ile çevre unsurları arasındaki çelişkileri artırmıştır.

Güçler dengesinin en dinamik özelliği; bu yapı içinde prensip/ideoloji-bağımlı olmaktan çok mesele-bağımlı ve diplomatik manevraları açık kısa dönemli ittifakların oluşabilmesidir. Bu durum; taktik alanda esnekliğe paralel bir belirsizliğin kaynağı olmaktadır. Bu çelişkiler ve belirsizlikler de kendisini en çok Türkiye'nin de içinde bulunduğu stratejik kuşak üzerinde hissettirmektedir. Dış politika oluşumlarını cari sistem içindeki faktörlere bağlayan ve uzun-dönemli/çok alternatifli güç stratejileri yerine, tanımlanması ve uygulanması başka güçlerin tekelinde olan kavramlara göre yönlendiren devletlerin yeni şartlara intibakı son derece güç olacaktır. Türkiye ancak ve ancak zengin tarihi birikimini, jeopolotik ve jeoekonomik imkanlarını etkin ve tutarlı bir iç siyasi yenilenme ile birleştirebildiği takdirde, gelecek yüzyılda uluslararası konumunu güçlendirme ve kendi etki alanını oluşturma imkanına sahip olabilir.

C. Siyasi Kültür Yenilenmesi ve Uluslararası Konumun İç Parametreleri:

Türkiye son yıllarda uluslararası sistemde yaşanan dinamik değişim sürecine rağmen, gerek iç yapısı gerekse uluslararası ilişkiler içindeki konumu itibarıyla değişimden çok statükocu bir görünüm içindedir. Siyasi partilerin hemen hemen tümü sistemin ciddi tıkanıklıklar içinde olduğunu söylemelerine rağmen, gerçek anlamda kültürel, siyasi ve ekonomik dönüşümü sağlayacak adımlar atılmamaktadır. Bu durum; Türkiye'deki hakim siyasi elitin bu asrın başlarında oluşan siyasi kültür ve bu kültürün gerekli kıldığı uluslararası konum konusundaki tutucu tavrının bir sonucudur.

Türkiye'deki hakim siyasi elitin ülkeye biçtiği sistem-içi periferik rol, Türk toplumunun gerçeklerine, tarihi birikimine ve gelecekle ilgili ideal ve beklentilerine uygun düşmemektedir. Türk toplumu bütünü ile kendini yeniden tanımlama çabası içerisindedir. Bu yeniden tanımlama çabası, yaşanan kimlik bunalımının tabii uzantısıdır. Siyasi elitin yarım asırdan fazla süregelen Avrupalılık yönündeki kimlik zorlaması iflas etmiştir. Bu tek yönlü bir iflas değildir. Avrupa bu elitin İslam kimliği aleyhine verdiği bütün garantilere rağmen, Türk toplumunu kendisinin bir parçası olarak görmemiştir. Türk toplumu ise sahip olduğu zengin tarihi birikimin oluşturduğu kuvvetli kimlik duygusu ile Avrupa'nın kapısında bekletilmeyi hiçbir zaman bağdaştıramamıştır. Kimi zaman futbol maçları gibi sıradan olaylarda tezahür eden Avrupa'ya karşı başarılı olma psikolojisi, bu tür bir şuuraltının sosyal patlama şeklinde tezahürüdür.

Bu kimlik zorlamasının iç politika içindeki yansıması, her türlü çoğulculuğu ve alternatif açılımı reddeden baskıcı bir yapılanmadır. Bu kimlik zorlamasının dış politikadaki etkisi ise tek yönlü bir dış politika yapımının oluşması şeklinde teşekkül etmiştir. Her türlü vizyondan, stratejik belirleyicilikten ve taktik esneklikten yoksun bu oluşum, ne uluslararası ilişkilerdeki eksen değişimlerini zamanında farkedebilmiş ne de Türkiye'yi büyük güçlerin taktik hedeflerinin edilgen unsuru olarak gördükleri, sıradan bir bölge ülkesi konumundan bölgede etkin ve uluslararası politikada ağırlığı hissedilen bir ülke konumuna yükseltecek avantajları değerlendirebilmiştir.

Asrın başında kurtarıcı bir reçete olarak topluma sunulan bu tek yönlü tutuculuk artık ne toplumun talep ve beklentilerine ne de ulus-

lararası yapı ve ilişkilerin gerçeklerine uyum gösterebilmektedir. Türkiye'de artık rasyonel düşünen hiç kimse bu kimlik zorlaması ve yön bağımlılığı içinde değildir. Artık Türkiye'nin doğu ile batı arasındaki köprü rolü Avrupalılık kimliğinden daha çok vurgulanır hale gelmiştir. Gerçekten Türkiye hem Avrupa hem Asya, hem Balkanlar hem Kafkasya, hem Orta-doğu hem de Akdeniz ülkesidir. Bu çok yönlü bileşkenin Türkiye'nin alternatiflerini artırması gerekirken, bağnaz statükoculuk dolayısıyla Türkiye, yakın bölgesiyle ilgili bir çok konuda bile edilgen bir tavır içine sürüklenmiştir.

Bu edilgenliğin ilk ve öncelikli sebebi psikolojiktir. Tarih içinde kendisine köprü olma rolü biçen toplumları bekleyen iki kader söz konusu olmuştur. Bu köprü rolünü kuvvetli bir kimlik ve kendine güven psikolojisi üstüne inşa edenler, insanoğlunun ufkunu açan medeniyet canlanmalarını gerçekleştirmişlerdir. İslam medeniyeti içinde Endülüs, Osmanlı ve Hindistan eksenleri, medeniyetler arası köprü ilişkisinin bir medeniyet paradigması içinde yoğrulmasının en güzel misalleridir. Endülüs bu köprü rolü içinde siyasi anlamda erirken bile, başka toplumlara hayat kaynağı olacak iksirler sunmuştur. Osmanlı ise medeniyet tarihinin en karmaşık ve heterojen bölgelerinde bu çeşitliliği çelişki, değil zenginlik olarak gören bir anlayışla hakim İslam paradigması içinde yeni bir medeniyet açılımını ve uluslararası ilişkiler anlamında kendine has bir dünya-sistemini kurma dinamizmini göstermiştir. Batı medeniyeti içinde Rönesans canlanmasını sağlayan İtalya kültür çevresine de bu misyonu, dönemin hakim medeniyeti olan İslam medeniyeti ile kurduğu köprü ilişkisi vermiştir.

Bu köprü rolünü kendine saygı ve güvenden yoksun bir psikoloji ile sadece pragmatik sathilik içinde gören toplumlar ise medeniyet tarihinin şahsiyet krizi geçiren Don Kişotları olmuşlardır. Türk ve Arap intelijensiyasının batılılaşma serüveni, bu olgunun kimi zaman gülünç kimi zaman acıklı misalleri ile doludur.

Türk toplumu gerçekten böyle bir köprü rolünü, yeni bir medeniyet açılımına döndürebilecekse öncelikle kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmek zorundadır. Bu psikolojik yenilenmenin dış politika oluşumundaki uzantısı kendi hinterlandını (etki alanı-arka bahçe) tanımlamak olacaktır. Kendisini başkalarının etki alanı olarak görmeye alışmış elitin bağımsız bir etki alanı oluşturması mümkün değildir.

Bu etki alanı tanımlaması; ülkenin geleceğini kimlerle birlikte gördüğü ile ilgili bir tesbittir. Yoksa bu alan dışında kalanları mutlak düşman olarak görmek ve onları taktik anlaşma ve pazarlıkların dışında tutmak demek değildir. Böyle bir alan tanımlaması stratejik bir yönelişi ifade eder. Kültürel çevre, ekonomik ve siyasi etki alanı bu stratejik yöneliş temeli üzerine kurulur. Türkiye artık içine kapalı bir sistem oluşturarak dünya siyasi coğrafyasının sıradan bir birimi şeklinde varlığını idame ettirme şansına sahip değildir. Ya bu stratejik yönelişin getireceği çetin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet ekseni oluşturma çabasına girişecektir ya da başkaları tarafından oluşturulmuş bir medeniyet ekseninin, edilgen-çevre unsuru olarak bütün şahsiyet ve itibarını yitirecektir.

Çok yönlü bir yenilenmenin ve stratejik yönelişin asgari şartı; ülke içinde kutuplaşmayı artırmak suretiyle tutucu statükoculuğu pekiştirmek değil, iç muhasebeyi kolaylaştıracak ve alternatifleri çeşitlendirecek bir fikir özgürlüğü ortamının sağlanmasıdır. Bu yönde bir değişim sözde ve sloganlarda değil, felsefe, zihniyet, sosyal kültür ve yapılarda olmak zorundadır.

D. Coğrafi Konum ve Türkiye'nin Jeopolitik Yapısının Yeniden Yorumlanması

Türkiye'nin uluslararası öneminin vurgulandığı resmi, gayriresmi her toplantı ya da konuşmada, Türkiye'nin jeopolitik konumuna atıf vardır. Bu sihirli kelime Türkiye'nin en önemli müzakere kozu olarak sürekli ileri sürülür. Fakat Türkiye'nin jeopolitiği değişik dönemlerde farklı açılardan önem taşıdığı halde, bu değişmeler yeterince dinamik bir tarzda yeniden yorumlanmadığı için, statik bir jeopolitik görüşün dar kalıpları içinde kalınmaktadır.

Bir ülkenin coğrafyası sabit bir faktördür. Fakat bu coğrafyanın belirlediği jeopolitiğin diplomatik boyutu, uluslararası güç dengelerindeki değişikliklere göre yeniden yorumlanması ve ayarlanması gereken dinamik bir değişkendir. Bu dinamizme ayak uyduramayan yaklaşımlar, jeopolitik avantajların önceliklerini ortaya koyma becerisini gösteremedikleri için, kimi zaman bu avantajları dezavantajlara döndürürler.

Türkiye jeopolitik açıdan, kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hakimiyet alan mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır. Kuzey-Güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütlesini sıcak denizlere ve

Afrika'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkaslar) ve bir deniz geçiş bölgesi (Boğazlar) Türkiye'de kesişmekte ve bu bölgeleri jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve Hazar bölgesine bağlamaktadır. Doğu-Batı doğrultusunda ise Anadolu yarımadası stratejik yarımadalar kuşağının en önemli halkasıdır.

Kısaca özetlediğimiz bu jeopolitik özellikler tarih boyunca önemli olagelmiştir. Bunun içindir ki kavimler göçünün en önemli düğüm bölgelerinden biri olan Anadolu yarımadası, sürekli olarak bir siyasi güç merkezi olmaya aday olmuştur. İstanbul merkezli Anadolu/Balkan ekseninin başka bir siyasi güç merkezine edilgen/çevre unsur olduğu dönemler istisnadır.

Bu coğrafi ve tarihi faktörlere rağmen jeopolitiğin uluslararası önemi, onu kullanan diplomatik geleneğin birikim ve dehasına bağımlı olagelmiştir. Türkiye bu jeopolitik faktörü soğuk savaş boyunca son derece statik bir çerçevede, çevre unsuru olmayı kabullendiği bir ittifak blokuna karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır. II. Dünya savaşından sonra Sovyet tehditine karşı batı blokunun güvenlik şemsiyesine ihtiyaç hisseden Türk hariciyesi, jeopolitik avantajlarını bu güvenlik şemsiyesi mukabilinde pazarlamaya gayret etmiştir. ABD'nin veya genel olarak NATO'nun, bu güvenlik şemsiyesi ile ilgili vecibelerini gözardı ettiği veya Türkiye'nin başka alanlardaki pazarlık gücünün zayıfladığı dönemlerde, Türkiye'nin en önemli kozu olarak müzakere masasına konan jeopolitik konum, dünyaya açılım stratejisinin bir parametresi olmaktan çok, statükoyu müdafaa stratejisinin bir aracı olarak görülmüştür.

Soğuk savaş parametrelerinin yok olduğu yeni uluslararası çevre içinde Türkiye jeopolitiğinin rolü de yeniden yorumlanmak zorundadır. Öncelikle bu rol geçmişin statükoyu muhafaza stratejisi aşılarak değerlendirilmelidir. Global ve bölgesel dengelerin dinamik şekilde değiştiği bir dönemde, jeopolitiği statükoyu korumak için kullanmak, zamanla jeopolitik avantajların kullanılamaz hale gelmesine yol açar. Jeopolitik konum başlıbaşına bir değer değildir. Jeopolitik konum bu konuma uygun bir tarzda ortaya konan bir dış politika stratejisinin etkin aracı olması halinde değer kazanır. Bu anlamda Türkiye jeopolitiğinin dış politika stratejisi içindeki yerini, yeniden yorumlamak ve uluslararası çevre içinde yeni bir anlam kazandırmak zorundayız.

Bu konudaki en önemli değişim jeopolitik konuma yaklaşmada söz konusu olmalıdır. Jeopolitik konum artık sınırları müdafaa dürtüsünün yönlendirdiği bir statoükoyu muhafaza stratejisinin aracı olarak görülmemelidir. Aksine bu jeopolitik konum, kademeli bir şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği golabal etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olarak görülmelidir. Sınırlara dayalı yerel etkinlikten kıtasal ve küresel etkinliğe yönelmenin öncelikli şartı; jeopolitiğin uluslararası ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde dinamik bir çerçeve içinde kullanılmasına bağlıdır. Bu dinamizmin yoğun temposu yerine, statükoculuğun rahatını tercih eden bir dış politika geleneği, bırakın jeopolitiği küresel etkinliğe dönüştürmeyi, cari sınırları bile muhafaza edemeyecektir. Mesela, soğuk savaş döneminde Türkiye'nin bütünlüğünü Sovyetlerin sıcak denizlere inmesinin önünde bir engel olarak gören kimi müttefikler için, bu jeopolitik konumun muhafazası önemli iken ayni müttefikler değişen şartlar içinde bugün, Ortadoğu'da Türkiye'nin su-petrol dengesine dayalı jeoekonomik etkinliğini, kendi çıkarları için zararlı görüp bu sınırların değişmesini veya uluslararası hukuk içinde görülmeyen, fakat reel olarak kendini hissettiren yeni etki alanlarının oluşmasını isteyebilirler.

Jeopolitik ile ilgili bu yeni yaklaşım Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik ile ilgili temel uluslararası parametrelerini de doğrudan etkileyecektir. Türkiye'nin gelecek yüzyıla yönelik dış politika stratejisi; güç merkezleri ile ilişkilerin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi ve uzun dönemli kültürel, ekonomik ve siyasi bağların sağlamlaştırıldığı bir hinterland oluşturulması şeklinde özetlenebilir.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye, bu dış politika stratejisini ilerde uluslararası çevreye kademeli bir tarzda açılabilmek için kullanabileceği üç önemli jeopolitik etki alanı içinde, taktik önceliklere dayandırmak zarureti ile karşı karşıyadır.

1. Yakın kara havzası: Balkanlar-Ortadoğu-Kafkaslar

2. Yakın deniz havzası: Karadeniz-Adriyatik-Doğu Akdeniz-Körfez-Hazar denizi

3. Yakın kıta havzası: Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya- Orta ve Doğu Asya

İçiçe geçen dairevi kuşaklardan oluşan bu havzalar, Türkiye'nin bölgesel etki alanlarının (hinterlandın) kademeli bir tarzda genişletilerek, uluslararası küresel konumunun güçlendirilmesi hedefine yönelik, dış politika stratejisinin jeopolitik temelidir. Türkiye ancak bu jeopolitik kuşaklar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı bağımlılığı iyi değerlendirebilen ve bunu iç siyasi kültür ile bütünleştirebilen bir yenilenme içine girerse uluslararası sistemin edilgen/çevre unsuru olmak konumundan kurtulabilir. Aksi takdirde bugünkü siyasi elit, ülke jeopolitiğini başka siyasi güç merkezlerinin stratejik düzenlemelerinin taktik faktörü olarak görmeye devam ederse, hem bu jeopolitik kuşaklar üzerindeki itibarını kaybedecek hem de kendi iç bütünlüğünü bile koruyamayan bir statükoya bağımlı olacaktır. Bu havzaların ekonomik, kültürel ve siyasi parametreler açısından iç özelliklerini ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerini yeni bir jeopolitik teori çerçevesi içinde ele almak gerekmektedir.

E. Uluslararası Konumun Geleceği ve Kademeli Dış Politika Stratejisinin Esasları:

Yukarıda ortaya konan jeopolitiğin yeniden yorumlanması çerçevesinde, çerçeve içinde Türkiye'nin uluslararası konumunu belirleyici kademeli dış politika stratejisinin esasları şu şekilde ortaya konabilir:

1. YAKIN KARA HAVZASI:

Balkanlar-Ortadoğu-Kafkaslar

Türkiye gerek tarihi birikim gerek coğrafi konumu itibarıyla bu yakın havzanın ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye'nin dış politikasını doğrudan etkileyen temel meseleler de, bu politikayı şekillendiren ana unsurlar da bu yakın havzadaki oluşum ve gelişmelerin tabii neticeleridir. Türkiye daha önceki dönemlerde olduğu gibi Batı Avrupa ile bütünleşme hülyaları içinde, bu yakın havza ile yabancılaşma hatasına düşmemelidir. Unutulmamalıdır ki Türkiye'nin uluslararası konum içindeki siyasi, ekonomik ve kültürel ağırlığı bu havzada sahip olduğu etkinliğe ve performansa bağlı olmaya devam edecektir. Türkiye'nin iç bütünlüğü dahi bu havza içindeki faktörlerle doğrudan ilgilidir. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki gelişmeler üzerinde etkili olmayan bir Anadolu ülkesi, ne bu hassas jeopolitik alan üzerinde bütünlüğünü muhafaza edebilir ne de dünyaya açılabilir.

Türkiye'nin Balkanlardaki siyasi etki temeli; Osmanlı bakiyesi müslüman topluluklardır. Geçmiş dönemde yanlış bir yaklaşım ile bu toplulukları Türk dış politikasının yükleri gibi görerek, göç yoluyla Balkanları boşaltma politikasının yanlışlığı bugün açık bir tarzda ortaya çıkmıştır. Türkiye şu anda Balkanlarda Osmanlı tarihi birikiminin sağladığı önemli imkanlara sahip görünmektedir. Öncelikle Türkiye'nin tabii müttefikleri konumunda, müslümanların çoğunlukta olduğu iki ülkede (Bosna ve Arnavutluk) bu ortak tarihi birikimi siyasi bir ittifak haline döndürme iradesi ortaya çıkmıştır. Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sancak, Kosova ve Romanya'daki müslüman azınlıklar ise Türkiye'nin Balkan politikasının önemli unsurlarıdır.

Türkiye'nin Balkanlardaki kısa ve orta dönem dış politikasının iki önemli hedefi, Bosna ve Arnavutluğun istikrarlı bir yapı içinde güçlendirilmeleri ve bölgedeki etnik azınlıkları güvenlik şemsiyesi altına alacak bir uluslararası hukuk zemininin oluşturulmasıdır. Bu hukuki zemin içinde Türkiye Balkanlardaki müslüman azınlıklar ile ilgili meselelere müdahale etme hakkını kazanacak bir garanti elde etme hedefini sürekli gözetmelidir. Kıbrıs müdahalesi böyle bir hukuki çerçeve içinde meşru kılınabilmiştir. Türkiye'nin Balkanlarda bu tür bir hak elde etmesi ancak ve ancak Türkiye'nin İslam medeniyetinin merkezi bakiyesi olduğu gerçeğini unutmaması ile mümkün olabilir. Aksi takdirde Fener patrikhanesi aracılığıyla,

Türkiye'nin içindeki ufak Rum azınlığı ile ekumenik iddialara kalkışan Yunanistan ve Balkanlar-Kafkaslar çemberinde Ortodoks-Slav etkinliği kurmaya kalkışan Rusya karşısında, Türkiye sadece Balkanlar üzerindeki etkinliğini kaybetmekle kalmayacak, ayni zamanda Boğazlar üzerindeki Rus ve Yunan iddialarının karşısında da dayanıksız kalacaktır. Lozan'ın sağladığı garantilerin reel politiğin zorlamaları karşısında ne derece etkin olduğu, Ege adalarının silahlandırılması ile ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Türkiye asrın başındakine benzer yeni bir Balkan faciası ile karşılaşmamak için, hem müslüman toplumların geleceklerini ilgilendiren meselelerde aktif bir politika takip etmek hem de bölge içi dengeleri ve bölge dışı faktörleri etkin bir tarzda kullanarak bir Balkan bloku karşısında yalnız kalmamaya özen göstermek zorundadır. Bölge dışı faktörler içinde bir taraftan Rusya-Almanya arasındaki dengeler yakınen takip edilmeli, diğer taraftan da bölge içindeki yakın hakimiyet merkezleri olan Avrupa ve Rusya karşısında, uzak güç merkezleri konumundaki ABD, Japonya ve Çin ile dengeleyici politikalar takip edilmelidir.

Başka bir deyişle Balkanların güvenliği Türkiye'nin batı sınırları doğrultusundaki güvenlik parametreleri ile gittikçe özdeşleşmektedir. Soğuk-savaş döneminde Doğu Trakya'da oluşturulan güvenlik hattı, Balkanlar düzeyinde çok taraflı ve ikili güvenlik anlaşmaları ile daha batıda bir düzlemde gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Bu açıdan bölge üzerindeki Rusya faktörünü dengeleyecek bölge-içi ve bölge dışı güvenlik şemsiyeleri oluşturmak ve özellikle Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'nın iç güvenliği ve toprak bütünlüğünü garanti edici bir çerçeve plan hazırlamak kaçınılmazdır.

Bu siyasi boyut dışında Balkanlarda Türk dış politikasının ekonomik temeli ulaşımdır. Bu çerçevede Balkanların Ortadoğu ve Asya ile gerek kara gerekse deniz ulaşımında etkin bir koordinasyon temin edilmeli ve bu ulaşım yolları gerektiğinde hem işbirliği hem de bir dış politika unsuru olarak devreye sokulmalıdır. İstanbul-Adriyatik, İstanbul-Tuna hatlarını birleştirecek ortak projelere yönelmek suretiyle bölge içi ekonomik ve siyasi oluşumlarda merkezi bir konumda bulunulmalıdır.

Türkiye genel özellikleri itibarıyla Balkanlara benzeyen-Kafkaslarda da soğuk savaş şartlanmalarının dışına çıkmakta gecikmiş bulunmaktadır. Bu gecikmenin farkına varıldığında ise Kafkaslar politikası sadece Azeri-Ermeni savaşı sınırları içinde ele alınmıştır. Azeri-Ermeni savaşı genel Kafkaslar meselesinin bir parçasıdır. Öncelikle çok yönlü bir Kafkaslar politikası tayin edilmek ve bu politika ile Ortadoğu politikası arasındaki bağlantılar kurulmak zorundadır. Unutulmamalıdır ki, Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Körfez-Doğu Akdeniz hattını kapsayan Kuzey Ortadoğu jeopolitik olarak; Azeri petrolü, Doğu Anadolu'nun su kaynakları ve Kuzey Irak petrolleri de jeoekonomik olarak bir bütünlük arzetmektedirler. Bu jeopolitik ve jeoekonomik hat üzerindeki gelişmeler birbirlerinden soyutlanamazlar. Dolayısıyla bu hat üzerinde Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerinden Körfeze kadar uzanan kuşağı kapsayıcı bir Batı Asya politikası geliştirilmesi zaruridir. Bu Batı Asya politikası Türkiye'nin Orta-Asya ile ilişkilerini de sıhhatli bir tarzda düzenleyebilmesinin temel şartıdır. Bu bağlantılar arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olmayan bir Türkiye ne iç ve dış güvenlik parametreleri arasındaki ilişkileri farkedebilir ne de ekonomik güç alanı oluşturacak kaynakları verimli bir tarzda kullanabilir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası da ciddi bir revizyondan geçirilmek zorundadır. Ortadoğu ile ilişkilerini geçmişte Batı blokuna endeksleyen Türkiye, görünen odur ki; yeni dönemde de İsrail'e endeksli bir politikaya yönlendirilmek istenmektedir. Türkiye geçmişteki batı blokuna endeksli dönemde hem Ortadoğu'nun jeokültürel yapısı ile yabancılaşmış hem de batı blokunun dış politika stratejilerinin maliyetlerini üstlenen karlarına ise ortak edilmeyen bir kıskaç içinde kalmıştır. Yetmişli yıllarda petrol bunalımı ile ortaya çıkan bu durum son olarak da Körfez savaşı sonrasında kendini göstermiştir. Körfez savaşı ile diğer ittifak üyeleri hem hedeflerine ulaşıp hem de ciddi ekonomik gelirler elde ederken, Türkiye'ye siyasi ve ekonomik faturaları ödemek düşmüştür. Türk dış politikası siyasi olarak Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'da tam bir açmaz ile karşı karşıya kalmış, ekonomik olarak da kendi sınırları içindeki petrol boru hattını bile boşaltamayacak şekilde mağdur edilmiştir.

Ortadoğu bölgesi ile ekonomik entegrasyon konusunda tarihi birikimine aykırı düşecek şekilde geç kalan Türkiye, şimdi de barış süreci ile birlikte İsrail'e endeksli bir tarzda Ortadoğu'ya girme gayreti içindedir. Bu durum Türkiye için yeni maliyetleri ve ipotekleri beraberinde getirebilir. Türkiye her şeyden önce, Ortadoğu ile ilgili olarak kendi tutarlı poli-

tikasını oluşturmak ve kendi namı hesabına bunun takipçisi olmak zorundadır. Politikalarını genel dalgalanmalara ve başka ülkelere endeksleyenlerin öncelikle endekslendikleri ülke nezdinde itibar ve kozlarını kaybetmekle karşı karşıya kaldıkları gerçeği, Türkiye'nin soğuk savaş dönemi politikalarından alması gereken en önemli derstir.

2. YAKIN DENİZ HAVZASI:

Karadeniz, doğu Akdeniz, Körfez, Hazar

Türkiye Abdülaziz dönemindeki donanma potansiyelinden bu yana bir deniz ülkesi olduğu gerçeğini hep gözardı edegelmiştir. Türkiye'yi neredeyse Ege denizine dahi çıkamaz hale getiren bu gaflet, ülkenin ekonomik ve siyasi yetersizliklerinin önemli sebeplerinden birisidir. Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirecek şekilde dünyaya açılmasının en önemli şartlarından biri de; bu gerçeğin kavranması ve hem ekonomik hem siyasi hem de askeri anlamda bir deniz stratejisinin oluşturulmasıdır. Kıbrıs krizi sırasında farkedilen askeri deniz gücü ihtiyacı, hala ekonomik ve siyasi anlamda ele alınabilmiş ve gerekli politikalar oluşturulabilmiş değildir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye Karadeniz'in bütün güney hattını tutan ve bu denize en uzun kıyısı olan ülke durumundadır. Türkiye artık Karadeniz'i müdafaa stratejisinin bir parçası olarak, sadece Boğazlarla dünyaya açılan, dolayısıyla da kuzey komşusuna karşı bir koz olarak kullanılabilen bir deniz sahası olarak görmekten kurtulmalıdır. Aksine atak bir politika ile Karadeniz, Türkiye'nin bir taraftan Doğu ve Kuzey Avrupa'ya diğer taraftan Kafkaslar ve Orta-Asya'ya açılmasını sağlayacak bir deniz yolu olarak görülmeli ve bu doğrultuda bir alt yapı çalışmasına gidilmelidir. Karadeniz İşbirliği Örgütü doğrultusunda başlamış olan çalışmaların, rasyonel bir ekonomik işbirliği ve siyasi güvenlik çerçevesi oluşturmaktan çok, sadece Türkiye'nin AT'na karşı bir kozu olarak telakki edilmesi ve çok ihtiraslı bir kapsamı öngörmesi dolayısıyla istenilen neticelere ulaşmamıştır. Bunun yerine daha dar kapsamlı fakat daha etkin projeler geliştirilmek zorundadır.

Balkanlardaki krizden sonra farkedilmesi gereken bir başka gerçek de; Türkiye'nin sadece bir Ege ülkesi değil, Adriyatik'ten İskenderun Körfezine ve Süveyş Kanalına kadar uzanan bölgede bir Doğu Akdeniz ülkesi olduğu gerçeğidir. Türkiye Kıbrıs ve Ege politikasını da bu çerçevede yeniden gözden geçirmelidir. Ege'den soyutlanmış ve Kıbrıs Rum kesimi ile güneyden çevrilmiş bir Türkiye'nin dünyaya açılma kapıları önemli ölçüde sınırlanmış demektir. Türkiye gerçek anlamda bölgesel bir güç olma iradesinde ise Ege'den Adriyatiğe, Süveyş'den Kızıldeniz üzerinden Körfez'e uzanan deniz yolları üzerinde siyasi ve ekonomik etkisini artırmak zorundadır.

Türkiye'nin bölgesel ve global etkinliğini kıtasal etkinliğe dönüştürebilecek diğer iki önemli deniz havzası ise, Körfez ve Hazar denizidir. Türkiye'nin dünyanın en önemli enerji kaynaklarına sahip olan Körfez'e bu kadar yakın olmakla birlikte, bölge üzerinde bu derece etkisiz olması dış politika geçmişinin en önemli zaaflarından birisidir. İdeolojik temelli Ortadoğu'ya sırtını dönme politikası, Türkiye'nin seksenli yıllara kadar bu bölgenin zengin kaynaklarından uzak kalmasına yol açmıştır. Türkiye hala Körfezle ilgili meselelerde ancak ve ancak İncirlik hava üssünün menzil sahası kadar ilgili olabilmektedir. Ne Körfeze kıyı ülkeler Türkiye'yi önemli bir bölge gücü olarak görmekte ne de global güç odakları Türkiye'ye müzakere tarafı olarak yaklaşmaktadırlar. Son Ortadoğu barış sürecinde Türkiye'nin açık bir şekilde devre dış bırakılması da, aslında büyük güçlerin Türkiye'yi Ortadoğu'nun zengin jeoekonomik kaynaklarından uzakta, Avrupa kapılarında bekletilen ve gerektiğinde sıgaya çekilen, edilgen bir ülke statüsünde tutulmak istediğini açık bir tarzda ortaya koymuştur.

Hazar denizi ise Türkiye'nin Orta-Asya'ya açılmasındaki kilit deniz yoludur. Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında Hazar denizi konusunda Rusya karşısında gerçekleştirilecek bir işbirliği, Türkiye'nin Orta Asya politikasının temel esaslarından biri olmak zorundadır.

Türkiye'nin Kafkaslar-Hazar-Orta Asya bağlantı politikası üç temel taktik prensipten hareket etmek durumundadır: (i) Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerinin Rusya federasyonu içindeki statülerinin kademeli bir şekilde güçlendirilerek Hazar-Karadeniz bağlantısının bu cumhuriyetler üzerinden gerçekleşmesini temin etmek, (ii) İran ile ideolojik söylemle gölgelenmek istenen ilişkilerin dinamik ve rasyonel bir ekonomik işbirliği çerçevesinde sağlamlaştırılarak Rusya'nın Orta-Asya ve Kafkaslar üzerindeki etkisini dengelemek ve (iii) Orta Asya ülkeleri arasındaki her türlü işbir-

liğini teşvik etmek. Bu hedeflerin kısa dönemli problemlerle gözardı edilmesi, Sovyet İmparatorluğunun Rusya İmparatorluğu şeklinde geri dönüşüne zemin hazırlayarak Türkiye'yi Hazar deniz havzasından uzaklaştıracaktır.

3. YAKIN KITA HAVZASI:

Avrupa-Kuzey Afrika-Güney Asya-Orta ve Doğu Asya

Türkiye'nin jeopolitik ve uluslararası stratejik konum itibarıyla yeni bir kıta havzası tanımlaması yapması, Avrupa sistemi içinde periferik bir role soyunan dış politika yapılanmasının temel alternatifidir. Türkiye'nin jeopolitiğine sahip bir ülke, uluslararası konumunu tek bir yön şartlandırmasına terkedemez. Kaldı ki hedef güçlü bir ekonomi-politik statü elde etmekse, ekonomik kaynakların yoğunlaştığı ve global ekonomik dönüşümlerin hızlandığı merkezlere yönelmekte fayda vardır.

Uluslararası ekonomi-politikte görülen yeni dönüşümler ve jeoekonomik kaynak paylaşımı bölgeler açısından ele alındığında, 21. yüzyıl başlarında bir Asya, sonlarında ise bir Afrika yüzyılı olmaya aday görünmektedir. Orta ve Batı Asya'daki ekonomik kaynaklar ve Doğu Asya'daki ekonomik dinamizm ile gittikçe ağırlığını hissettiren Asya kıtasını ihmal eden bir dış politika stratejisi Türkiye'nin 21. yüzyılın sonunda da, Brüksel koridorlarında üyelik tavizleri koparmaya çalışan bir ülke statüsünde kalmasına yol açacaktır.

Türkiye bulunduğu coğrafi konum açısından Avrupa ile ilişkilerden uzak kalamaz ve bu ilişkilerin düzeyi Türkiye'nin uluslararası konumunu etkilemeye devam edecektir. Ama Türkiye'yi sadece Avrupa ve Atlantik parametrelerine bağımlı hale getirmek ve alternatif güç merkezlerinin oluşum çizgisinin dışında tutmak, her şeyden önce uluslararası ekonomi-politiğin kendi iç yapısına ve gelişim seyrine uygun düşmemektedir. Türkiye Avrupa ile birlikte kendi yakın kıta havzasını Kuzey Afrika-Güney Asya- Doğu Asya- Orta ve Kuzey Asya şeklinde görmek durumundadır. Yakın kara ve deniz havzasında kıtasal anlamda kuşatan bölgelerle ilgili meseleleri yakınen takip etmek ve alternatif politikalar oluşturabilmektir.

F. Sonuç

Türkiye ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür içinde uluslararası konumunu ciddi bir tarzda yeniden değerlendirmek zorundadır. Türkiye'nin yeni bir uluslararası konum doğrultusundaki stratejik hedefi, bölgesel etki alanlarının kademeli ve koordineli bir tarzda genişletilerek, uluslararası küresel konumun güçlendirilmesidir. Ekonomik kaynakların yapısı, jeoekonomik özellikler ve ekonomik kalkınma modeli ile uluslararası konum arasında doğrudan bir ilişki kurulmalıdır. Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik kaynaklar başlı başına bir küresel strateji izlemeye müsait olmadığı için, taktik temelde en önemli mesele ise bu etki alanları içindeki ittifak unsurları arasındaki ilişkinin etkin bir tarzda kurulmasıdır. Dünyaya açılma sürecinin ön şartı ise; karşılıklı bağımlılık gerçeğinin manevra kabiliyeti yüksek bir diplomasi ile çıkarları azamileştirecek şekilde kullanılabilmesidir. Türkiye'yi kısa dönemli ittifakların edilgen çevre unsuru olmaktan, etkin merkezi unsuru olmaya yöneltmek ise ancak uluslararası konjonktürün gerektirdiği şekilde, en geniş anlamıyla esneklik kazanan taktik etkinlik alanının oluşturulabilmesine bağlıdır.

Uluslararası konumun yeniden değerlendirilmesi süreci ülke-içi kültürel, siyasi ve ekonomik parametrelerin de gözönüne alındığı bir yenilenme süreci ile uyumlu bir tarzda ortaya konmalıdır. Kendini tanımlamakta bile güçlük çeken bir toplumun, uluslararası strateji oluşturmada siyasi irade ortaya koyabilmesi mümkün değildir. Toplumun, ülkenin uluslararası konumunu belirleyen dış politika stratejisine katılımı, ancak sağlam temellere oturmuş bir kimlik şuurunun belirlediği bir siyasi kültür oluşumu ile mümkün olabilir. Bu sağlanabildiği takdirde, Türkiye sahip olduğu tarihi birikim, jeopolitik ve jeoekonomik özellikler ile gelecek yüzyılda etkin bir uluslararası konum elde etme imkanına sahiptir. Aksi takdirde Avrupa haritalarında Avrupa'da, Ortadoğu haritalarında Ortadoğu'da, Asya haritalarında Asya'da görülmeyen, nerede olduğunu kendisi de tanımlayamayan edilgen bir ülke statüsünden kurtulmak imkansızdır.

sSC 50

STRÜKTÜREL SİLİKON CEPHE

Küçüker Tekstil - Denizli

CEPHEDE YÜKSEK TEKNOLOJİ

Strüktürel Silikon Cephe Referanslarımız

1- Doğuş Turizm Yüksek Okulu	İstanbul	520 m2
2- Doğuş Tekstil İşletmeleri A.Ş.	İstanbul	200 m2
3- Doğuş Otomotiv	Maslak	600 m2
4- Çarşı İş Merkezi	Bursa	500 m2
5- Fabtekstil San. ve Tic. A.Ş.	İstanbul	800 m2
6- Yeni Asır	İzmir	2200 m2
7- Polifen Kimya A.Ş.	Gebze	350 m2
8- Eşrefoğlu İşmerkezi	Bursa	440 m2
9- Yaman Otomotiv	Beykoz	750 m2
10- Medya Plaza	İkitelli	3430 m2
11- Mercedes Showroom	Özbekistan	210 m2
12- Yurtbank	Caddebostan	400 m2
13- Emini Deri	Zeytinburnu	215 m2
14- Oflular Derneği	Aksaray	230 m2
15- Erşen Nakliyat	İkitelli	950 m2
15- Erşen Nakliyat	İkitelli	950 m2
16- Bank Ekspres	İstinye	820 m2
17- Beykoz Otomotiv	Kavacık	2520 m2
18- Üçem Plaza	Maslak	1870 m2
19- Küçüker Tekstil	Denizli	1150 m2
20- Koneka	Güneşli	450 m2
21- Poloteks	Çorlu	185 m2
22- Korteks	Bursa	680 m2
23- Olkusan	Çorlu	185 m2
24- Önder Menkul Kıymetler	İstinye	250 m2
25- Evkur	Avcılar	350 m2
26- Tahsin Alpar	İstanbul	580 m2
27- Prestige İnşaat	İstanbul	115 m2
29- Kombassan	Konya	9000 m2
30- TURİNG binası	İstanbul	250 m2

Metal ve Yapı Sistemleri Ticaret A.Ş.

Tel.: 0.212. 776 40 50 (8 hat) Fax: 0.212. 776 40 58 - 59

Geçmişten geleceğe çalışma ilişkileri

Doç. Dr. Yusuf Balcı
İ.Ü. İktisat Fakültesi

Giriş

Günümüzde insanlık sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecini yaşarken, bütün olarak toplum ve ekonomi ile birlikte çalışma ilişkileri de önemli değişim emareleri göstermektedir. Bu arada, tarım toplumundan çıkma ve sanayileşme süreci içindeki Türkiye de bilgi toplumuna geçişin etkilerini yaşamaktadır. Bu makale çerçevesinde, bilgi toplumunda çalışma ilişkilerinin nasıl olacağı, mevcut ve hakim olan sanayi toplumunun özelliklerinden ne gibi farklılıklar göstereceği hususları ele alınacak ve geleceğin yeni yapısında hangi toplumların ve özel olarak Türkiye'nin uyum sağlama ve başarılı olma ihtimalinin daha yüksek olduğu soruları cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, insanın varlığını sürdürebilmesi için gerekli, hayatın çok önemli bir boyutudur. Diğer canlıların içgüdüsel olarak gösterdikleri çabalardan farklı olarak insanlar, üretim ve çalışma faaliyetinde âlet, araç-gereç kullanır ve gerekli mal ve hizmetlerin üretimi için bir takım tekniklerden faydalanır. Üretim belirli bir tarza göre yürütülürken, çalışma da üretim araçlarına ya da bilgi gibi üretimin temel faktörlerine sahip olan insanların organizasyonu bünyesinde ve denetiminde yapılır. Böylece karşımıza, insanların ve toplumların mühim bir meselesini oluşturan "çalışma-çalıştırma" ilişkisi çıkar. Çalışma ilişkileri, toplumda egemen olan değer yargılarıyla birlikte toplumların içinde b[illegible]ukları ekonomik, teknolojik, sosyal ve [illegible] yapıdan kuvvetle etkilenir.

Tar[illegible] önemli olay toplumları, ekonomik, s[illegible] siyasal yapıyı ve çalışma ilişkilerini [illegible]ilde etkilemiştir: sanayi devrimi ve bil[illegible]i. Sanayi devrimi bundan üç yüz y[illegible]aşanmaya başlamış iken bilgi devrin[illegible]ci asrın sonunda, günümüzde yaşanmaktadır. Şu hâlde bu yapısal değişmelere paralel bir gelişme gösteren çalışma ilişkilerini, geçmişten geleceğe sanayi öncesi toplum (tarım toplumu), sanayi toplumu ve sanayi ötesi toplum (bilgi toplumu) [1] şeklinde genel olarak üçe ayırarak incelemek mümkündür.[2]

Sanayi Öncesi Toplum ve Çalışma İlişkileri

Sanayi öncesi toplum, daha çok tarım ekonomisi ağırlıklı olmakla beraber bu toplumda da mal (sınai) üretimi mevcuttur.[3] Burada ele alınan çalışma ilişkileri, bu toplumdaki (küçük) sanayideki ilişkilerdir.

Sanayi devrimi öncesinde emek-yoğun üretim tarzının hakim olduğu küçük ölçekli işletmelere dayalı üretim yapısında çalışma ilişkileri de usta-kalfa-çırak ilişkisi bünyesinde ve meslek kuruluşu olan lonca sistemi içinde yürütülmekteydi. Üretim ve çalışma ilişkileri, iş sahibi olan ustalar ile diğer çalışanlar (kalfa ve çıraklar) arasında birebir ilişki düzeyinde gerçekleştiğinden ferdi ilişkilere dayanmakta olan toplumun manevi yapısına uygun bir şekilde ve uyum içerisinde yürütülmekteydi.

Bu sosyo-ekonomik yapıda çalışanlar manen de tatmin olmaktaydılar. İlişkiler daha sıcak ve insani olup çalışanlar emeklerine yabancılaşmamıştı. Çalışanlar, üretim sürecinin her safhasında faaliyet göstererek manen tatmin olmakta, hatta emek, bilgi ve becerileriyle imal ettikleri ürünlere kendi duygularını ve ruhlarını yansıtmakta, hammaddeden mamülün bitimine kadar aynı sürecin bir parçası olarak çalışmaktadır. Diğer yandan kalfa ve çıraklar, ustayla olan ilişkilerinde bir mesleğin "ortak çıkarlara sahip" mensupları olma niteliği taşımaktadır.[4]

Bu yapıdaki çalışma ilişkilerinde dikey da-

1 Sanayi toplumu odaklı bu tasnifte sanayi ötesi toplumun tam olarak nasıl bir şekil alacağını ve bu toplumun nasıl isimlendirileceğini şimdiden kesin olarak tahmin etmek tabi olarak mümkün değildir. Bununla beraber, sanayi ötesi toplumun bilgi ağırlıklı olacağı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan sanayi ötesi toplum için şimdilik en uygun adlandırma "bilgi toplumu"dur.

2 Aslında tarım toplumundan sanayiye geçerken ticaret devrimi, sanayiden bilgi toplumuna geçerken de hizmet devrimi gibi önemli ara safhaları yaşanmıştır.

3 Bilindiği gibi "Kuznet'in Üç Sektör Kanunu"na göre ekonomik gelişmenin ilk dönemlerinde insanlar ekonomik imkanlarının büyük bir kısmını (en temel ihtiyaç olan beslenmenin karşılanması için) tabii olarak tarımsal faaliyetlere ayırırlar. Ancak tarım toplumunda da başta üretim araçları (araç-gereç) olmak üzere gündelik hayatta kullanılan malların üretimi (sanayi) ile eğitim ve sağlık başta olmak üzere bazı hizmetlerin yürütüldüğü görülmekdedir.

4 Nusret Ekin, Endüstri İlişkileri, 5. bs. İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No: 208, 1989, s. 7.

yanışma bulunmaktadır. İşin sahibi olan ustalar da kalfa ve çıraklarla birlikte çalışmakta, beraber yemek yeyip bir cemaat olarak namaz kılmaktaydı. Bu kesimler arasında bir sınıf farkı bulunmamakta; aynı mahallede ve aynı sokakta oturmakta; usta kızını kalfasıyla evlendirebilmekteydi. Çırak ve kalfalar da belli merhaleleri geçtikten sonra usta olarak bir işyeri açma hakkına sahip olabilmekteydiler.

Sanayi öncesi toplumun mühim bir özelliği, üretimde ve çalışma tarz ve ilişkilerinde esneklik'in hâkim olmasıdır. Her şeyden önce üretim tarzı emeğe dayalı olduğundan esneklik taşımaktadır. İlave olarak işyeri ve çalışma sürelerinde de esneklik görülmektedir. Üretim faaliyetinin önemli bir kısmı evde ya da evin müştemilâtında yürütülebilmekte, çalışma hayatında modern sanayi toplumundaki gibi katı bir mesai anlayışı bulunmamakta idi. Çalışanlar işin niteliğine göre belirli mevsimlerde ya da iş oldukça, rahat ve esnek bir tempo ile faaliyet göstermekteydi. Bir kısım zenaatkârlar faaliyetlerini tarıma ilave olarak yürütmekteydi. Bu dönemde "çalışma-çalıştırma", "işyeri-ev", "mesai-boş zaman" ve "işçi-işin sahibi" ayırımlarının net ve katı olmadığı görülmektedir.

Sanayi öncesi toplumda evin önemi büyüktü. Bu dönemde geniş ailenin yaşadığı ev, hayatın merkeziydi. "Çalışma evde yapılır, hastalara evde bakılır ve çocuklar evde eğitilirdi. Aile evde eğlenirdi. Yaşlıların bakımının yapıldığı yer de evdi.[5]" Ev, çalışmanın ve boş zamanın geçtiği mekan; aile de bu faaliyetlerin birlikte yürütüldüğü önemli fonksiyonları olan sosyal ve ekonomik bir kurumdu.

Bu toplumda gönüllü kuruluşların etkinliği yüksekti. Herşeyden önce sosyal hizmetlerin esası insanların gönüllü olarak yaptıkları hayır, sadaka, zekat gibi yaygın faaliyetlere dayanırdı. Mahallede muhtaç varsa bunlarla mahalleli ilgilenirdi. Mahalle camiinin imamının geçimini cemaat sağlardı. En önemlisi yaşlıların geçimi ve maddi-manevi bakımı ailenin gençleri tarafından sağlanırdı. Aynı şekilde birçok sosyal ve ekonomik faaliyet de organize gönüllü kuruluşlar olan vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Yine Osmanlı'da vakıf müessesesi (belediyecilikten sağlığa) her türlü sosyal hizmet alanına yayılmıştı.

Şüphesiz "gönüllülük" ilkesi kuvvetli bir manevi değer yapısını gerektirmekteydi. Çalışma ilişkilerinde de bu genel yapının bir parçası olarak ferdi ilişkiler gibi özellikler, bu bütünlük ve tamamlayıcılık içerisinde etkindi. "Eti senin, kemiği benim" denilerek ebeveyni tarafından ustaya teslim edilen çıraklar burada mesleki eğitimle birlikte bir terbiye görmekte, çırağın tüm hakları işin sahibi olan usta tarafından korunmakta, çırak âdeta bir evlat muamelesi görmekteydi.[6]

Sanayi öncesi toplumda genel olarak olduğu gibi[7] üretim ve organizasyon yapısında da çokmerkezli (ademi merkeziyetçi) bir yapı hakimdir. Küçük birimlerce yürütülen üretim faaliyeti belirli dar alanlarda temerküz etmemiş olup, dağınık bir yapıya sahipti.

Bu toplumda maddi alanların yanında manevi, fizik-ötesi soyut alanlar ve tabiatiyle dinler önemli idi. Bilim anlayışı da fizik-ötesi alanlardan bağımsız olmayıp bilgi ile hikmet

5 Alvin ve Heidi Toffler, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak: Üçüncü Dalganın Politikası, İngilizce'den Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları No: 3, 1995, s. 87.

6 Sanayi öncesi toplumdaki bu durumu günümüz, sanayi toplumlarındaki çocuk-işçi sömürüsü şeklindeki uygulamalarla karıştırmamak gerekir.

7 Bu toplumda yerleşimden idareye, birçok alanda çokmerkezli bir yapılanma görülmektedir. Gerçekten sanayi öncesi toplumlarda yerleşim tarzı da benzer şekilde yerinden yönetim ilkesine göre şekillenmiştir. Merkezi yönetim genel ilke ve kuralları tesbit edip denetim fonksiyonunu icra ederken bir takım yetkililer, vilayet (eyalet)lerde, şehirlerde ve hatta mahallelerde toplanmıştır: Mesela, Osmanlı şehirlerinde mahalleli, polisini ve çöpçüsünü kendisi seçmekteydi.

içiçeydi. Manevi değer yapısının insanların ve sistemlerin üzerinde etkin olduğu tarım toplumunda, ekonomide ve çalışma ilişkilerinde görülen ve tabloda belirtilen özelliklere asıl kanveren unsur, bu toplumlarda hakim olan zihniyet ve değer sistemleri olmuştur.

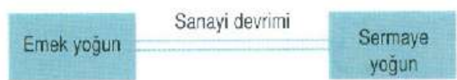
GEÇMİŞTEN GELECEĞE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

TARIM TOPLUMU SANAYİ ÖTESİ TOPLUM	SANAYİ TOPLUM	BİLGİ TOPLUMU SANAYİ ÖTESİ TOPLUM
küçük ölçek	büyük ölçek	küçük-orta ölçek
emek yoğun	sermaye yoğun	bilgi
usta-kalfa-çırak	işçi-patron	profesyonel
ferdi ilişkiler	toplu ilişkiler	ferdi ilişkiler
dikey dayanışma	dikey çatışma	işbirliği
	yatay dayanışma	dikey dayanışma
tatmin	yabancılaşma	tatmin
esneklik	katılık	esneklik
ev	ev-dışı (işyeri)	ev
çok merkezlilik	merkezilik	çok merkezlilik
gönüllü kuruluşlar	sosyal devlet	gönüllü kuruluşlar
soyut fizik-ötesi alanlar/hikmet/din	materyalizm/ hümanizm/pozivitizm	soyut fizik ötesi alanlar/ din/post-pozivitizm
	ENDÜSTRİYEL İLİŞKİLER	

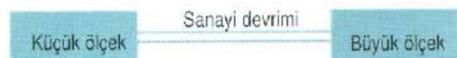
SANAYİ TOPLUMU VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

İnsanlık tarihinin en mühim hadiselerinden birisi, arkasında bir takım bilimsel ve teknolojik gelişmeler yatan ve Batı'da gerçekleşen sanayi devrimidir[8]. Sanayi devrimiyle Batı medeniyeti farklı bir üretim biçimine, ekonomik, sosyal ve siyasal yapıya geçmiş ve bu arada dünya hakimiyetini sağlamıştır.

Sanayi devrimi ile ortaya çıkan üretim tarzı, makina ağırlıklı sermaye-yoğun tekniklere dayanmaktadır.

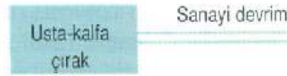

Gerçekleşen teknolojik gelişmeler sonucunda üretim otomatik makinalarla yapılmaya başlanmış ve böylece daha verimli olan büyük ölçekli üretim mümkün hale gelmiş, seri ve kütlevi bir üretim tarzına geçilmiştir.

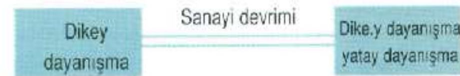

Gerçekten de ölçek ile yüksek verimlilik sağlayan ileri teknolojiler arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır[9].

Sanayi devriminin ilk dönemlerinde üretim araçlarının sahibi olan kapitalist sınıf, çalışanları aşırı sömürmüştür [10]. Öyle ki, feodalizmin yıkılması sonucunda kırsal alanlardan sanayinin yoğunlaştığı şehirlere yönelik gerçekleşen hızlı göç[11] ve emek arzındaki tersine elastikiyet[12] sonucunda emek arzı emek talebini çok aşmıştır. Bu durumda üretim araçlarının sahibi ve dolayısıyla pazarlık güCü çok yüksek olan patronlar istihdam şartlarını tek taraflı olarak dikte ettirebilmişlerdir.

Ortaya çıkan ücretler, çalışanların ihtiyaçlarını, ancak ölmeyecek kadar temin edecek "geçimlik ücret"[13] seviyesindedir. Buna mukabil çalışma saatleri günde 16-18 saatlere varırken, çalışanlar hafta tatili gibi sosyal haklardan ve sosyal güvenlikten mahrumdur. Çalışan işçi hastalandığında ya da bir iş kazası sonucunda sakatlandığında patron işçiyi çıkarıp, yerine kapıda çalışmaya hazır bir şekilde bekleyen "yedek emek ordusu"[14]ndan birini alabilmekteydi. İşçilerle işverenlerin serbestçe fakat ferdi düzeyde karşı karşıya geldiği bu sisteme "19. asır liberalizmi" ya da "vahşi kapitalizm" de denmektedir.

Çalışma hayatındaki eski işçi-işveren (yatay ve dikey) dayanışmasının yerini ortaya çıkan yeni iki sınıf işçi-patron arasında dikey çatışma, buna mukabil sınıf işçi yatay dayanışma almıştır.

Sanayi toplumu çatışmaya dayanmaktadır. Benzer özellikler gösteren gruplar organize olarak bir araya gelmekte ve güçleri oranında etkin olmaktadır. Aynı görüşü veya amacı benimseyen gruplar toplumda dernek ya da (siyasal bir amaç taşınıyorsa) bir siyasal parti bünyesinde örgütlenmekte, değişik ve karşı görüşlere sahip olanlarla bir çatışmaya girilmektedir. Genellikle gruplar güçleri ya da sesleri çıktığı oranda hak elde edebilmektedir. Bu çatışmala-

8 Sanayi devriminin ortaya çıkışıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Phyllis Deane, İlk Sanayi İnkılabı, Çev. Tevfik Güran, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, X. Dizi, No: 10.

9 Yusuf Balcı, "Teknoloji Toplumu ve Sendikalar" İktisat Dergisi, Sayı 329-330 (Ağustos-Eylül 1992), s. 15.

10 Roma'dan kalma gücü ve sömürü anlayışının esas alan sanayi devriminin yaşandığı Batı, önce coğrafi keşifler neticesinde ulaştığı başta Batı Afrika ve Amerika olmak üzere diğer ülkelerin doğal ve insan kaynaklarını sömürmüştür. Bu sömürüden tabii olarak Batı'nın kendi insanı ve topyekün doğa, hatta atmosfer dahi payını almıştır.

11 Batı'da tarım toplumuna uygun olan feodal sistem sanayi toplumunun ve gelişen kapitalizmin önünde büyük bir engel oluşturmaktaydı. Malların ve insanların serbestçe dolaşımını önleyen bu düzen; hak, eşitlik, adalet ve özgürlük sloganları eşliğinde gerçekleşen Fransız devrimiyle 1789'da yıkılmış ve yerini sanayi toplumunun ve kapitalizmin siyasal düzeni olan demokrasiye bırakılmıştır. Ancak feodalizmin yıkılmasıyla lordların ve senyörlerin sultasından kurtulan serfler (köylüler), özgürlüklerine kavuşunca, özellikle toprakların yetersizliğinden dolayı şehirlere hızla göç etmişlerdir.

*12 Ücretler ile emek arzı arasında normal olarak doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Ancak yüksek ve düşük refah düzeylerinde tersine bir elastikiyet sözkonusudur. Düşük refah seviyelerinde ücretler azaldığında normal olarak emek arzının da azalması gerekirken aksine artabilir. Ücretlerin azalması sonucunda geçimini sağlayamayan çalışanlar daha fazla çalışmaya başlayabilecekleri gibi ailenin çalışmayan üyeleri, kadınlar ve çocuklar da emek arzına dahil olabilirler.
Bkz.: Sabahaddin Zaim, Çalışma Ekonomisi, 9. bs. İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 110-111;
Alain Anderton, Economics, Lancs, U.K.: Causeway Press Ltd., s. 248-249.*

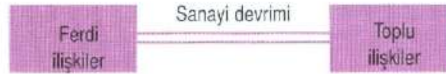
13 Sefalet ücreti olan "geçimlik ücreti" ile esas olarak bir sosyal ücret olan "asgari ücret"i birbirine karıştırmamak gerekir.

14 Marx'a göre fabrika kapısında bekleyen bu yedek emek ordusunun ücret ve çalışma şartları üzerindeki olumsuz yöndeki baskısı

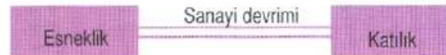
rı düzenleyen siyasi sistem ise demokrasi olmuştur.[15] Böylece görüşler ve çatışmalar dengelenmektedir.

Çalışma hayatında da çalışanlar ve işverenler kendi aralarında örgütlenerek demokratik bir anlayışla mücadele etmekte ve bu sisteme endüstriyel demokrasi de denmektedir. Böylece karşıt çıkarlar bir noktada buluşmakta ve çatışmalar dengelenmektedir. Sanayi toplumunda, aileden [16] siyasete, sosyal hayattan çalışma hayatına dek her alanda çatışmalar, fakat bunlar sonucunda gerçekleşen birtakım düzenlemeler damgasını vurmuştur.

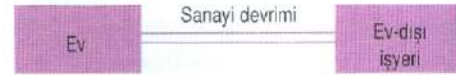
Artık farklı mahallelerde oturan, işyerinde olduğu gibi birbirinden sosyal olarak da farklılaşan işverenler ve işçiler birbirleri ile ekonomik, sosyal, siyasal hatta sınıfsal bir mücadele içindedir. Çalışanlar, ferdi pazarlık sisteminde patronların kendilerini olabildiğince sömürdüğünü görünce, pazarlık güçlerini arttırmak için işverenlerle münferiden karşıkarşıya gelmek yerine toplu pazarlık yolunu seçmiş ve bu arada grev, bir başka ifadeyle işi bırakma silahını kullanmışlardır. Böylece karşımıza kitlesel çalışmayla birlikte toplu ilişkiler ve sendikacılık çıkmıştır.

Sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan üretim tarzı, makinalara ve teknolojiye bağımlı ve esnek olmayan katı bir üretim tarzı ile birlikte çalışma ilişkilerinde de katı bir yapı ortaya çıkarmıştır.[17]

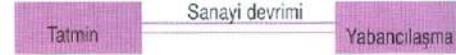

Sanayi toplumunda, her şeyden önce üretim tarzı katı bir yapıya sahiptir. Çoğu zaman üretimde verimli teknolojinin öngördüğü esasen bir "tarz" bulunmaktadır. Benzer bir şekilde, sanayi toplumunda çalışma ilişkileri de katıdır. Evvela, bu yapıda ortaya, çalışma hayatında ve literatüründe önemli bir konuma sahip olan katı bir "işyeri" kavramı çıkmıştır. Sanayi devrimi çalışmayı ve insanları "ev"den işyerine taşımış ve bu durumun çalışma hayatının yanında aile, toplum hatta yerleşmeler üzerinde derin etkileri olmuştur.[17] Bu toplumda "hastalar hastaneye, çocuklar okula, çiftler sinemaya gitmeye başladı. Yaşlılar huzurevlerine gönderildi. Bütün bu işler ev-dışına çıkarken, ortaya çekirdek aile çıktı.[19]."

Sanayi devriminde gelişen çalışma hukukunda da "işyeri" temel bir kavram olarak yerini almıştır. İkinci olarak, yeni yapıda "çalışma süreleri" de katı hale gelmiştir. Daha önce esnek olan çalışma artık işe giriş-çıkışlarda kart basılarak da tesbit edilen belirli mesai saatleri içindedir. Çalışma süreleri içindeki molalar, çalışma sürelerine getirilen sınırlamalar ferdi iş hukuku ve (ferdi veya toplu) sözleşmelerce kesin olarak belirlenmiştir.

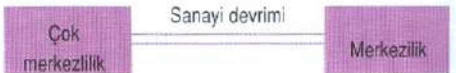
Öte yandan, sanayi devrimi sonrasında çalışanların -sınıflar arasında olduğu gibi- kendi

emeklerinede yabancılaşması söz konusudur.

Verimliliği arttıracağı düşünülerek geliştirilen aşırı işbölümü neticesinde çalışanlar, üretim sürecinde sürekli olarak işin tek bir parçasını yapmakta (mesela bir işçi tüm gün hatta yıllarca bir makinanın sadece bir vidasını sıkmakta) ve böylece adeta makinanın birdişlisi haline gelmektedir. Bu durum da çalışanların uzun dönemde strese girmelerine yol açmakta ve böylece ortaya verimde azalma, devamsızlık ya da yüksek işçi devri gibi olumsuz sonuçlar çıkmaktadır.[20] İlave olarak, işyerindeki dikey ilişkiler de yetersiz olup, işin sahibi patron (eski ustalar gibi) işyerinde çalışmamakta, işe farklı bir tarzda ve lüks arabalarla gidip gelmektedir.

Sanayi toplumunu ortaya çıkaran tekniklerin tabii bir sonucu olarak üretim, yönetim ve organizasyon ve çalışma merkezileşmiştir. Bu eğilim yerleşimden, organizasyona ve idari ya-

pıya kadar birçok alana yansımıştır.[21]

Çalışma hayatında da, merkezi otorite ile, işkolu ve milli düzeyde örgütlenen ve yüzbinlerce insan adına toplu pazarlık yapan, ayrıca milyonlarca insanı temsil eden sendikaların, konfederasyonların ve işçi partilerinin etkinlikleri artmıştır.

Ortaya çıkan çatışmaya ve sömürüye dayalı bu acımasız katı toplumda ferdi ve kollektif olarak gönüllü yardımı sağlayan değerler zayıflamış ve değişmiş; gönüllü kuruluşların et-

sonucunda işçi sınıfı daha da sefilleşecek ve emekçilerin "zincirlerinden başka kaybedecek birşeyi kalmayacak" ve neticede kapitalizmi yıkacaktır. Ancak, gerek sendikacılığın ve toplu pazarlığın, gerekse sosyal siyasetin gelişmesiyle ve işverenlerin de bu politikalara karşı fazla direnmemesi neticesinde Marx'ın bu öngörüleri gerçekleşmemiştir.

15 *Bu bakımdan demokrasi "en iyi" bir rejim olarak değil, "kötünün iyisi" şeklinde kabul edilmektedir.*

16 *Sanayi toplumunda kadın erkekle, çocuk ebeveynle bir çatışma ve mücadele içine girmiştir. Mesela, sanayi toplumunda en önemli hareketlerden biri de feminizmdir.*

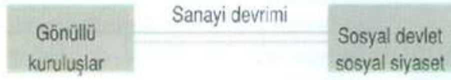
17 *Sanayi toplumunun değer yapısı, felsefesi ve bilim anlayışı da katı bir mahiyet taşımaktadır.*

18 *Sanayileşme sonucunda, yeni mekansal boyutlara (gökdelenler vs.) sahip, işyerlerinin merkezde yoğunlaştığı, her sabah ve akşamları insanların hemen aynı saatlerde ev-işyeri arasında gidip geldikleri, geniş yolların ve çok sayıda araçların -ve tabii ki trafik sorununun- bulunduğu şehirler ortaya çıkmıştır.*

19 *Toffler, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak... s. 87.*

20 *Klasik organizasyon ve yönetim anlayışında üretimi azamileştirmek hedeflenmiş, bunu mümkün kılan üretim organizasyonu, standardizasyon, ihtisaslaşma ve işbölümü gerçekleştirilmiştir. Bu yapıda çalışandan çok "iş" hedeflenmiş, belirli bir sürede en yüksek miktarda üretim gerçekleştirilmeye çalışılarak verimliliğin arttırılması gaye edinilmiştir. Burada belirleyici husus, çalışanların işin belirli bir kısmında ihtisaslaşarak sürekli aynı işi yapmasıdır. İşbölümü neticesinde işler daha iyi ve daha hızlı görülebilir. İşte bu tip iş organizasyonuna, adını 20. yy'ın başında bu fikirleri çarpıcı bir şekilde üretim ve iş organizasyonuna yansıtan Taylor'dan alan "Taylorizm" ya da "Fordizm" denmektedir. Taylorizm'in ilk planda gerçekten bir verimlilik artışına yol açtığı görülmekle beraber, hep aynı işi tekrarlamanın yol açtığı monotonluk yüzünden uzun dönemde strese, tatminsizliğe, işe ve emeğe yabancılaşmaya ve genelde performans düşüklüğü gibi sorunlara neden olduğu görülmüştür. Bu sorunlara karşın çalışanların tatminini ve katılımını amaçlayan, ücret politikalarının yanında, iş zenginleştirilmesi, iş paylaşımı gibi uygulamalarla "çalışma insani"leştirilmeye ve çalışma hayatının kalitesi geliştirilmeye çalışılmış ve böylece or*

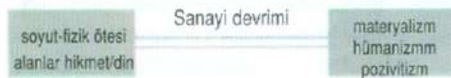
kinliği zayıflamıştır. Buna karşın bu fonksiyonları devlet üstlenmiş ve böylece ortaya sosyal devlet ve sosyal siyaset çıkmıştır.[22]

Aile bağlarının zayıfladığı, ferdiyetçiliğin ve bencilliğin arttığı bu toplumda yaşlıları, kimsesizleri ya da düşkünleri koruyucu müesseseler artık devletin geliştirdiği sosyal refah hizmetleriyle mümkün hale gelmiştir. Kapitalist sistemin ilk (vahşi kapitalizm) dönemlerinde gerçekleşen, çalışanların aşırı sömürülmesine karşı tedbir olarak sosyal politikalar geliştirilmiştir.

Devlet, çalışanları himaye edici ve çalışma hayatını düzenleyici (çalışma süreleri, tatiller, asgari ücret, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularda) mevzuat geliştirerek ve emek piyasasını düzenleyecek ve geliştirecek İş ve İşçi Bulma Kurumu, Çalışma Bakanlığı ve sosyal güvenlik kuruluşları gibi müesseseler tesis ederek çalışma hayatına müdahale etmiştir. Neticede işçi sınıfı birçok ferdi (mecburi sosyal sigorta, işsizlik sigortası, istihdam güvencesi, çalışma sürelerinin sınırlanması, hafta tatili, yıllık ücretli izin, asgari ücret vs.) ve kollektif (sendikacılık ve toplu pazarlık, grev) hak elde etmiş ve artan refahla birlikte durumunu iyileştirmiştir.[23]Buna rağmen bu sistem içinde çatışma ve sanayileşme ülkelerin çoğunda grevde kaybolan işgünü ve uyuşmazlık oranları artmaya devam etmiştir. Burada çatışmaları demokratik sistemler (Adeta bir trafik memuru gibi) yumuşatarak çözümlemekte ve sistemin bekasını sağlamaktadır. Çalışma hayatında da bu durum, özellikle çalışanların katılımını öngören endüstriyel demokrasinin gelişmesiyle sağlanmıştır.

Sanayi toplumu, sanayi öncesi toplumun değerlerini ve ahlaki yapısını da değiştirmiş, güçlü olanın haklı kabul edildiği ve katı bir yapıya sahip olan Batı'da, materyalist bir anlayış egemen hale gelmiş ve genelde dinden bir uzaklaşma eğilimi yaşanmıştır.[24]Bilimde de artık; maddenin ya da özün görünümünden, gerçeğin ise sadece deneye tabi tutulabilen ve gözlemlenebilenden ibaret kabul edildiği dar bir pozitivist anlayış hakimdir. Artık insanın fizik ötesiyle ve Yaratanı'yla irtibatı kopmuş; Batılı Hıristiyan sanayi toplumu insanı bunu insanın özgürlüğüne kavuşması olarak algılamış ve

böylece hümanizm gelişmiştir.

Muhtelif faktörlere bağlı olarak Batı'da ortaya çıkan sanayi devriminden sonra geleneksel yapı köklü değişikliklere uğramıştır. Oluşan toplumun (tabloda görülen) nitelikleri birbirini tamamlayıcı özelliktedir. Ortaya çıkan çalışma ilişkileri de adını yine bu toplumdan alarak ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ şeklinde nitelenmiştir.

Sanayi Ötesi Toplum (Bilgi Toplumu) ve Çalışma İlişkileri

Bugün insanlık, geçtiğimiz birkaç asırda dünya tarihinin en köklü değişimlerini yaşayan sanayi toplumundan yeni bir yapıya geçişe şahit olmaktadır. Bu değişimin köklerinde yatan teknolojik gelişmeler (Amerikan'ın eski telekomünikasyon tekelini fiilen elinde blunduran AT&T tarafından transistörlü radyonun geliştirilmesi vs.) II. Dünya Savaşı sonlarına kadar inmekle beraber, özellikle mikro-elektronik tekniklerin yaygın olarak kullanılması 20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir.

Günümüzde mikro bilgi-işlem teknolojisi, mikroelektronik, telekomünikasyon, uydu ve video sistemleri vasıtasıyla bürolarda; şahsi bilgisayarlar (PC'ler), bilgisayar esaslı kontrol sistemleri, bilgisayarlarla çizim (CAD), bilgisayar destekli eğitim, kablolu TV, bilgi bankası ve elektronik postalama gibi farklı sahalarda çok yaygın bir uygulama alanına hitab etmekte ve etkilerini şimdiden göstermektedir[25]. Gerçekten de mikro-chipler sayesinde bilgi-işlem teknolojisi geniş uygulama alanları bulmuştur. Uzay bilimleri ve teknolojisinde büyük atılımlar gerçekleşmiş, biyoteknolojilerdeki gelişmelerle genlerle oynayabilmeye başlanmış (gıda maddelerinden insanların genlerine kadar geniş bir alanda, insanların hayalinin fevkinde[26] gelişme ve yayılma potansiyelleri mevcuttur), tıpta ve diğer bilim ve endüstrilerde çok büyük gelişmeler sağlanmıştır. Değişim aynı zamanda insanların hayatında da gözlemlenmektedir. Elektronik kartlar (banka, kredi,telefon kartları gibi) ve âletler (cep telefonları, mikro bilgisayarlar, elektronik oyuncaklar v.s.) günümüzde her gelir kesiminden insanın gündelik hayatına girmiştir. En azından herkesin gittiği marketlerde fiyat etiketleri barcodelarla, güvenlik elektronik uygulamalarla ve videolarla sağlanmaktadır. Sonuç olarak toplumun yapısında bir değişim sözkonusudur.

Günümüzde yaşanan bu hızlı değişim, sanayi toplumundan sanayi-ötesi ya da bilgi toplumuna geçiş sürecinin ifadesidir. Ufukta şimdiden görülen geleceğin toplumunda üretim ve

taya modern yönetim anlayışı çıkmış ve gelişmiştir.

21 *Sanayi toplumu çalışmayı büyük fabrikalarda, fabrikaları büyük şehirlerde toplamış ve böylece üretimle birlikte yerleşimde de bir yoğunlaşmaya ve temerküze yol açmıştır. gerek işletme gerekse toplumsal ve siyasal olarak karar ve yönetim mekanizmaları da merkezileşmiştir.*

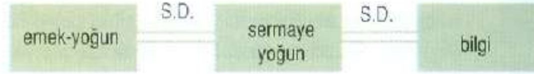
22 *Sosyal devlet, "sosyal görev ve sorumluluklar üstlenmiş, halkına insan şeref ve haysiyetine yaraşır maddi, medeni ve kültürel ihtiyaçları içeren asgari refah şartları sağlamayı hedef almış, sosyal güvenlik müesseselerini kurmuş" bir devlet anlayışı şeklinde tanımlanmaktadır (Nur Serter, Devlet Görevlerindeki Değişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No: 547, 1994, s.33.)*

23 *Aslında, sömürüye karşı çalışanların tepkileri ve mücadeleleri ve özellikle toplu pazarlık yoluyla haklarının geliştirilmeleri ve devletin de sosyal politikalar vasıtasıyla çalışanları koruması neticesinde işçilerin refahı arttığında, zamanla işverenler de, işçinin ücret ve çalışma şartlarının iyileştiğinde, işçinin daha iyi beslenip, dinlendiğinde, maddeten ve manen tatmin olduğunda verimliliğin de arttığını görmüştür. Başka bir ifadeyle, ücretlerin artması nedeniyle işçilik masrafı arttığında, işçilik maliyeti işçilik masrafındaki artış oranından daha düşük bir oranda artmaktadır. Hatta duruma göre hiç artmamakta, yahut verimlilik artış oranı işçilik masrafındaki artış oranından düşük ise işçilik maliyeti gerileyebilir de (Zaim, s. 158). Bu bakımdan başlangıçta işçi haklarına karşı kuvvetle direnen işverenler, verimlilik artışı nedeniyle bu artışlara eskisi kadar direnmemeye başlamıştır.*

24 *Batı'da yaşanan maddi sömürüye karşı özde ahlâkî tepkiler çıkmıştır. Bunlar Fabianizm ve Owenizm gibi muhtelif sosyalist hareketlerdir. Bunların en aşırısı, sermayeyi tamamen bir sömürü vasıtası olarak telakki eden ve reddeden, ancak sömürücü kapitalistlerin materyalist zihniyetini temel felsefeye dönüştüren Marxizm'dir. Kapitalist Batı'nın temel çelişkilerini ve hastalıklarını izale etmek bir yana, bilakis ilave sorunlara yol açan bu ideolojiye göre oluşan sosyalist sistemler, esas olarak sosyal politikalar ve toplu pazarlık uygulamalarıyla kısa zamanda zeminlerini kaybetmelerine rağmen, siyasal olarak 20. yüzyılda hayat bulmuş ve varlıklarını sun'i olarak bu asrın sonuna dek sürdürebilmişlerdir.*

25 *Donald Leach ve diğerleri, Future Employment and Technological Change, London: Kogan Page, 1986, ss. 151-152.*

çalışma ilişkilerine bakıldığında, yeni teknolojilere bağlı olarak sermayenin yerinin bilginin aldığı ve işletme ölçeğinin küçüldüğü görülmektedir.

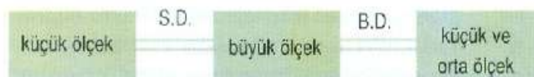

Otomasyonun emeğin yerini aldığı konsunda çok şey yazılmakla beraber, bunların sermayeyi de ikame ettiği yeni yeni anlaşılmaktadır.[27] Bilgi toplumunda temel ekonomik kaynak, bir başka ifadeyle temel üretim aracı "sermaye" ya da doğal kaynaklar "toprak" yahut "emek" olmayıp "bilgi"dir. Bu toplum, "kapitalist ötesi toplum"dur.[28]Burada, mal ve hizmetlerin üretiminde temel girdi bilgi olurken, diğer kaynakların önemi azalacaktır. Başka bir ifadeyle yeni tekniklerin üretkenliği çok yüksek olduğundan bilgi dışındaki girdilerin önemi azalırken, bu teknikleri üretmek için gerekli bilginin üretimi temel girdi haline gelecektir.

Gerçekten günümüzde dahi profesyonel meslek sahiplerinin gelirleri artarken, üst düzey yöneticiler sermayederlardan daha fazla gelir elde edebilmekte ve özellikle bilgisayar sektöründeki "dahi çocuklar" çok büyük miktarda paralar kazanabilmektedir. Mesela, Microsoft Windows software'ini geliştiren Bill Gates bunlara iyi bir örnektir.

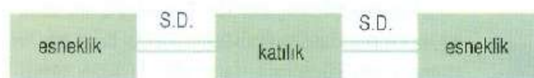
Teknolojik değişmenin son halkası olan mikro-elektronik teknolojinin uygulanması, "yüksek teknoloji ile ölçek arasındaki geleneksel doğrusal ilişki kuralı"nı sarsmıştır. Artık ileri teknolojiler; hem yapıları gereği, hem de maliyetlerinin ucuzlaması nedeniyle orta ve küçük ölçekli işletmeler tarafından daha verimli bir şekilde uygulanabilmektedir. Sanayi toplumunda verimliliği arttırmak için ölçek büyütülürken, bilgi toplumunda aynı amacı gerçekleştirmek için ölçeği küçültmek gerekmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeleri daha ve-

rimli kılan temel unsur, özellikle bu tür organizasyonlarda esneklik'in yüksek olmasıdır.[29]

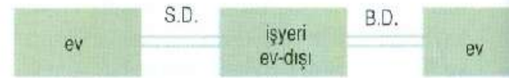
Artık herşeyden önce üretim süreci esnek-

leşmektedir. Artık kütlevi ve standart üretimden çok kalite ve değişebilirlik, değişmelere uyum sağlama kabiliyeti ön plana çıkmıştır. Eskinin ölçek ekonomilerine dayalı kütlevi ve seri üretim yapan teknolojileri verimli olmayan katı ve hantal yapılar haline gelmiştir.

Diğer yandan çalışma ilişkileri de esnekleşmektedir. Sanayi toplumunun katı işyeri kavramı yerini esnek bir çalışma alanına bırakmakta, özellikle iletişim vasıtalarının gelişmesiyle mümkün olan tele çalışma, evde çalışma ve evden çalışma gibi tarzlar giderek yaygınlaşmaktadır. Bilgi toplumuna geçerken ev ve aile kaybettiği eski fonksiyonları tekrar kazanarak güçlenmekte ve hayatın önemli bir merkezi haline gelmektedir. Bugün yaklaşık 30 milyon Amerikalı bilgisayar, faks ve diğer Üçüncü Dalga teknolojilerini kullanarak işlerini kısmen evlerinde yapmaktadır.[30]

Ayrıca, çalışma süreleri de esnekleşmektedir. İşyeri dışındaki çalışma tarzları çalışma sürelerini de esnekleştirmekte; işyerinde ise (büyük çoğunlukla kadınların yoğunlaştığı[31] kısmî süreli (part-time) çalışma, çağrı üzerine çalışma, kayan sürelerle çalışma ve ödünç iş ilişkisi gibi, sanayi toplumunda pek rastlanmayan atipik çalışma türleri giderek yaygınlaşmaktadır. Böylece sanayi toplumunun katı yapısı yerini esnekliğe bırakmaktadır.

Sanayi toplumunda çalışma hayatının çerçevesini çizen düzenlemeler katı olup, modern iş hukukunun da değişen koşullara uyum sağlayacak şekilde esnekleştirilmesi gerekmektedir[32] Ayrıca birçok alanda olduğu gibi çalışma hayatında da kuralların ve düzenlemelerin azaltılması (deregülasyon) son 15 yıldır gündemde önemini arttıran bir konudur. Gerçekten, çalışma kuralları ve iş tanımları bilgi toplumuna geçerken azalma eğilimindedir[33]

Sanayi ötesi toplumda çalışma ilişkileri tekrar ferdîleşme eğilimine girmektedir [34]. Ölçeğin küçülmesi bir yandan sendikacılık arzının maliyetini arttırırken diğer yandan da sendikalaşabilir nüfusu ve sendikalaşma eğilimini azaltmaktadır. Ayrıca, nisbi olarak düşük sendikalaşma eğilimine sahip olan, atipik ve esnek çalışan, profesyonel ve beyaz yakalı kesimlerin ve kadınların işgücü içindeki

26 Mesela, telefon ilk çıktığında "üzülmeyin yüzyıl içinde her mahallede bir telefon olacaktır" deniyordu. Yılmaz Karakoyunlu, "Fiberoptik Döşendiğinde Her İnsan Bir Süpermen Olacaktır" Çalışma Hayatında 21. Yüzyılın Yeni Ufukları, İstanbul: MESS, 1995, s. 33. Yine 21. yy'da tohumların yaklaşık % 75'i biyo mühendislik ve doku teknolojisindeki gelişmeler tarafından geliştirilebilecektir. U.N. Global Outlook, U.S.A.: U.N., 1990, s. 156.

27 Toffler, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak... s. 38.

28 Peter F. Drucker, Kapitalist Ötesi Toplum, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993, ss. 18-19.

29 Alvin Toffler, Yeni Güçler, Yeni Şoklar, Çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1992, s. 193.

30 Bu eğilimin sonuçları aile ve toplum yapısını etkileyebilecek geniş boyutlardadır. Mesela, birçok ana-baba çocuklarını evde eğitmeyi tercih etmektedir. Ama asıl değişim, bilgisayarlarla televizyonun birleşmesinin evlerde eğitim sisteminde kullanılmasından sonra gerçekleşecektir. Yeni teknolojiler neticesinde insanlar bankacılık hatta sağlık gibi birçok hizmetten evinden çıkmadan yararlanabilecektir (Toffler, Yeni Bir Uygarlık Yaratmak... s. 88).

31 Rainer Dombois and Martin Osterland, "New Forms of Flexible Utilization of Labour, "Flexibility in Labour Markets, ed. Roger Tarling, London: Academic Press, 1987, s. 227.

32 Ali Güzel, "Çalışma Hayatında 21. Yüzyılın Yeni Ufukları" konulu seminere sunulan tebliğ, Çalışma Hayatında Esneklik, İstanbul: MESS, 1995, s. 8. Ayrıca, Avrupa Birliği'nde 1993 yılında getirilen yeni bir düzenleme ile çalışma sürelerinde esneklik imkanı arttırılmıştır. Devrim Ulucan, "Çalışma Hayatında 21. Yüzyılın Yeni Ufukları" konulu seminere sunulan tebliğ, Çalışma Hayatında Esneklik, s. 53.

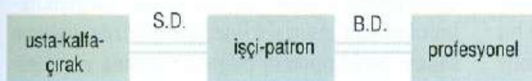
33 Peter F. Drucker, Gelecek İçin Yönetim, 1990'lar ve Sonrası, 3. bs., Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 327, 1990, s. 145.

34 Geniş bilgi için bkz.: Yusuf Balcı, "Bilgi Toplumu ve Sendikaları" ss. 13-18.

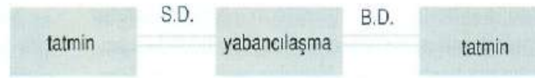
oranlarının artması da çalışma ilişkilerinde ferdileşme eğilimini kuvvetlendirmektedir [35]. Bu bakımdan gelecekte sendikaların geleneksel güç ve fonksiyonlarının değişeceğini ve azalacağını belirtmek mümkündür.

Yine bu ekonomik yapıda sanayi toplumundaki dikey çatışmanın yerini işbirliği ve dayanışmanın alması sözkonusudur. Artık sanayi toplumunun çatışması anlayışı yerini daha çok işbirliğine sevgi ve güven gibi manevi kavramlara bırakmaktadır. İşçi-işveren yahut çalışma ilişkileri de bu eğilimden etkilenmektedir. Sendikacılık anlayışında da bu doğrultuda değişmeler sözkonusudur. Nitekim, geçmişin çatışmacı sendikacı ve işverenleri dahi günümüzde daha çok işbirliğinden ve çıkar birliğinden bahsetmektedir. İşverenler çalışanlara daha sıcak ve sorumlu davranırken; işçiler de, sanayi toplumunda pek fazla ilgilenmedikleri, işverenlerin üretim ve verimlilikle ilgili meselelerle yakından ilgilenmektedir.

Bu yapıda sanayi toplumundaki işçi sınıfının yerini işgücü içindeki payı giderek artan yüksek vasıflı, profesyonel meslek sahibi işgücü alacaktır. Sanayi toplumunun mavi yakalı beden işçilerinin ağırlıklı konumu, hizmet toplumuna geçerken beyaz yakalı (bunlar arasında da pembe yakalı kadın çalışanların oranı artmış) fikir çalışanlarına geçiş; bilgi toplumunda ise çelik yakalı (robotlar) ve bilgisayar programcısı gibi yüksek vasıflı altın yakalı çalışanların önemi artarken, eleneksel işçi ve patron sınıflarının iş piyasasındaki hakimiyeti ortadan kalkacaktır. Gerçekten de, istihdamın yapısına bakıldığında son yıllarda profesyonel meslek sahipleri ile idari ve teknik personelin ve bu arada yüksek nitelikli mesleklerde çalışanların oranlarının arttığı görülmektedir.

Bu tür emek yapısında tatminin de daha yüksek olacağını ifade etmek mümkündür. Daha çok sanayi devriminin ilk dönemlerindeki, özellikle 19. asır şartlarını dikkate alan bazı yazarlar teknolojik değişmeyi, insanın kendisinin meydana getirdiği suni çevrenin esiri olması ve kendisine yabancılaşması olarak yorumlamaktadır[36]. Ancak, bir başka görüşe göre, teknolojik gelişme sayesinde gerçekleşen sanayi devriminin (mekanizasyonun) insanlığı toprağa esaretten kurtardığını; yaşamakta olan bilgisayar devriminin (otomasyonun) ise "insan beyninin hürriyeti"ni temin edeceğini iddia etmektedir [37]. Sanayi toplumunun son döneminde gelişen insan odaklı toplam kalite yönetimi gibi yönetim ve çalışma tarzlarının da şimdiden ima ettiği gibi, geleceğin çalışma biçiminde "çalışanın" ve "çalışanın tatmininin" esas alınacağı anlaşılmaktadır[38].

Sanayi ötesi toplumda üretimden, yerleşime, idari yapılanmaya, yönetim ve organizasyona kadar birçok alanda merkezi yapılanmaların verimli olmadığının anlaşılması üzerine gelecekte çok merkezli yapılanmalar sözkonusudur. Sanayi ötesi topluma geçerken özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde gerçekleşen küreselleşme sonucunda dünya adeta büyük bir köye dönüşmüş; sonuçta çok merkezli yapılanmalar verimli hale gelmiştir. Sanayi toplumunda yerleşimin metropollerde merkezileşmesi sonucunda yaşamın kalitesi ve etkinliği azalmış ve insanlar fiziki ve psikolojik olarak bunalmıştır. Gelecekte göç şehirlerden kırsal alanlara doğru tersine olacak ve insanlar daha dağınık birimlerde çalışacak ve yaşayacaktır.

Bilgi toplumunda üretim küçük ve dağınık birimlerde yapılırken, işletmelerin idari yapısı da giderek çok merkezli hale gelmektedir[39]. Mesela bankalar, kredi verilmesi gibi birçok kararı eskiden merkezden alırken iletişim vasıtalarının ve bilgiye ulaşma imkanlarının gelişmesi neticesinde günümüzde bu işler şubelere bırakılmaktadır. Birçok karar, doğrudan ilgililerin katılımıyla yerinde daha doğru verilmekte, işler daha verimli bir şekilde ifa edilmektedir [40].

Çalışma ilişkilerinde de otoriter ve dayatmacı olmayan yönetim ilkeleri hakim olacak; ferdin ve katılımın önemi giderek artarken merkezi otoritenin etki alanı daralacaktır. Bilgi toplumunda yetkisi ve gücü (sanayi toplumundaki sendikalı işçininkinden daha fazla olan) arttırılmış özerk elemanlar söz konusudur[41].

Sanayi ötesi toplumda gönüllü kuruluşların toplumsal etkileri yeniden artacaktır. Herşeyden önce ferdî planda hayır, yardım gibi gönüllü hizmetler artacaktır [42]. Diğer yandan, sanayi

35 Barry T. Hirsch, John T. Addison, The Economic Analysis of Unions: New Approaches and Evidence, M.A.: Allen & Unwin Inc., 1986, ss. 57-60.

36 Mark Cooley, Architect or Bee? The Human-Technology Relationship, Boston MA: South End Press, 1982.

37 Shirley Hallblade and Mathews M. Walter ,"Computers and Society: Today and Tomorow Monster or Messiah? The Computer's Impact on Seciety, ed. Mathews M. Walter, USA: Üniversity of Missisipi, 1980, s. 25.

38 Gerçekten, işletmeler ve işverenler uzun bir dönem öncelikle kendi karını azamileştirmeyi hedeflerken, daha sonra odak noktası işverenin memnuniyetine kaymıştır. Ancak günümüzde öncelik çalışanın tatminindedir. Çünkü çalışan tatmin olduğunda müşteri de memnun olmakta ve sonuçta işverenin karı da artmaktadır.

39 Batılı şehirlerde bulunan gökdelenler büyük ölçüde büyük firmaların merkezlerinden oluşmaktadır. Artık işletmeler bu merkezleri boşaltarak çok merkezli bir yapıya geçerken, gelecekte sanayi toplumundaki şehirlerin bu görkemli görünümü de değişebilir.

40 İdari yapılanmalarda da fertlerin ve küçük birimlerin önemi artmaktadır. Mesela, sanayi ötesi topluma doğru geçerken merkezden yönetimin etkin olmadığı anlaşılmış ve sonuçta katılımlı yerel yönetimlerin önemi giderek artmaktadır.

41 Toffler, Yeni Güçler, Yeni Şoklar, ss. 218-219.

42 Druker, Kapitalist Ötesi Toplum, s. 237.

toplumunda sosyal devletin verdiği hizmetlerin etkinliğinin, (bilgi toplumuna geçerken) yüksek olmadığı görülmüş ve bunların devlet elinden çıkarılması gündeme gelmiştir[43].

1980'lerden itibaren dünyada, 19 asırdaki olmusuz şartları düzeltmede önemli roller üstlenen ve 20. yüzyıl ekonomilerinde önemli bir konuma sahip olan sosyal devlet anlayışının kan kaybettiği görülmektedir. Artık devletin fonksiyonları yeniden yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Yeniden revaç bulan liberal devlet anlayışına göre devletin ekonomiye olan müdahalesi ve bilfiil iktisadi teşebbüslerle katılımı verimsizliklere yol açmakta, kamu açıklarını artırmakta ve dolayısıyla ekonomik dengeleri altüst etmektedir. Öte yandan, bu alanlardaki başarısızlık, devleti altyapı gibi temel hizmetleri yerine getirmede de başarısız kılmaktadır. Bu bakımdan özellikle son yıllarda dünyada ve Türkiye'de büyük çapta özelleştirme çabaları görülmektedir.

Ayrıca, devlet eliyle yürütülen birçok faaliyetin yanında sosyal hizmetlerin, hatta eğitim gibi kamu hizmeti olarak kabul edilen hizmetlerin özel gönüllü kuruluşlar ve vakıflar tarafından yerine getirilmesi eğilimi artmakta olup, gelecekte vakıf müessesesinin yeniden ihyası yaşanacaktır.

Böylece sanayi toplumunda ortaya çıkan sosyal siyaset kavramı da yeniden eski boyutuna ve geniş manadaki tanımına doğru kaymaktadır[44].

Sanayi ötesi toplumda soyut ve fizik ötesi alanların, maneviyatın ve dinlerin etkilerinin (günümüzde de gözlemlendiği gibi) artacağına ve sanayi toplumundan çok daha fazla olacağına da şüphe yoktur. Materyalist anlayış bütün dünyada yerini -Hak ya da bâtıl- din ve inançlara bırakmaktadır[45].

Bilimde ve sanayi toplumunda geçerli olan dar pozitivist anlayış gerçeği kavramada ve kucaklamada yetersiz kalmış ve postpozitivist bir anlayış egemen olmaya başlamıştır. Bilimde doğrulanabilirlik ilkesinin yerini bilimin tam olarak açıklayamadığı fizik ötesi alanları reddetmeyen daha geniş bir kavram olan yanlışlanabilirlik ilkesi almaktadır.

Müsbet bilimlerin temelini teşkil eden fizik bilimi dahi maddenin büyük ölçüde boşluktan ve yine soyut-manevi alanların açıklanmasında da yaygın olarak kullanılan dalgalardan oluştuğu noktasına gelmiştir. Matematik ve istatistik gibi ölçmeye dayalı temel bilimler de birebir belirleyicilik ve kesinlik ifade eden determinist yöntemlerden, açıklanamayan ve tesadüfi faktörleri de sistematik bir şekilde dikkate alan ve kesinlik bulunmayan olasılık ilişkilerine ağırlık vermektedir.

Bu eğilim bütün bilimlerde görülmektedir. Sosyal ve beşeri bilimler de daha çok insan ve soyut alanlar üzerinde durmaktadır. Mesela, yönetim ve organizasyon bilimleri mekanik anlayışları terkederek insan odaklı kuramlara yönelmektedir.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken yaşanan en önemli problemlerden biri işsizlik sorunudur. Gerçekten artık ekonomiler istihdam üretememekte, bilhassa gelişen teknolojiler yapısal olarak emekten tasarruf edici mahiyette olup uzun dönemde giderek artan bir işsizlik yaşanmaktadır. Ancak geleceğin toplumunda çalışma ve işsiz kavramları da değişecektir. Muhtemelen nisbi olarak daha az miktarda işgücü daha az çalışarak daha fazla insanın geçimini (artan verimlilik sayesinde) sağlayabilecektir. İnsanlar eğitim, boş vakit, eğlence ibadet vs. işlere daha fazla zaman ayırabileceklerdir. Bu arada iş bulabilmek için daha iyi eğitilmiş olarak gerekecektir.

Sonuç:

Üç asır önce tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecine giren insanlık, bilim ve teknolojideki mühim gelişmeler sonucunda yeni bir yapısal dönüşüme ve sanayi ötesi ya da spesifik olarak bilgi toplumuna geçiş sürecindedir. Bu dönüşümlerin arkasında köklü teknolojik değişmelerden kaynaklanan verimlilik artışı yatmaktadır. Bir başka ifadeyle sanayi toplumunda ölçeğin büyümesinin de, sanayi sonrası döneme geçerken ölçeğin küçülmesi eğiliminin de arkalarında "verimlilik artışı" bulunmaktadır.

Çalışmada görüldüğü şekilde, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerken, genel olarak bütün toplumda ve özelde çalışma ilişkileri bakımından mühim yapısal ve nitel değişiklikler olmuştur. Aynı şekilde, günümüzde yaşanan sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde de köklü nitel değişiklikler gerçekleşmektedir. Tabloda özet olarak görüleceği üzre, bu son dönüşüm sürecinde çok ilginç bir husus ortaya çıkmıştır: Nitelikleri itibariyle ele alındığında geleceğin bilgi toplumu, sanayi toplumundan çok, sanayi öncesi topluma benzemektedir.

Sanki tarih, nitel olarak tekerrür etmektedir. Sanayi öncesi toplumda egemen olan küçük ölçekli üretim, sanayi ötesi toplumda tekrar verimli hale gelmekte ve önem kazanmakta, emek ve ustalığın yerini bilgi ve profesyonellik almakta, çalışma ilişkileri tekrar ferdileşmekte,

43 Gerçekten yukarıda bahsedilen düzenlemelerin azaltılması (ki ILO'nun çalışanları koruyucu düzenlemelerinin dahi azaltılması gündemdedir) nın yanında devletin vermeye çalıştığı sosyal güvenlik ve sosyal refah hizmetlerinin şu veya bu şekilde devletin elinden çıkarılması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gündemdedir. Bu şekilde genel olarak karma ekonomilerden ve sosyal demokrasilerden daha liberal yapılara doğru bir geçiş sözkonusudur.

44 Sosyal siyaset dar ve geniş manada olmak üzere iki türlü tanımlanmaktadır. Dar anlamda sosyal siyaset... Orhan Tuna ve Nevzat Yalçıntaş, Sosyal Siyaset,

45 Gerçekten de, bütün dünyada dinlerin önemi artmakta, eskiden aynı topraklarda yaşanan ve kendini farklı ideolojilere ve kriterlere göre tanımlayan toplumlar şimdi din, hatta mezheplerine göre gruplaşmakta ve kimliklerini tanımlamakta ve bu uğurda diğer gruplarla savaşmaktadır. Yine astroloji ve fal gibi alanlara olan ilgi hızla artmaktadır.

toplumda ve çalışma hayatında yine dayanışma ve işbirliği gündeme gelmekte, üretim tarzında, çalışma hayatında ve hukuki yapılanmalarda esneklik tekrar ön plana çıkmakta, sanayi toplumunda verimli olan merkezi yapılar verimsiz hale gelmekte; insanın, evin, ailenin, gönüllü kuruluşların, dinin ve soyut, fizik ötesi, manevi alanların ehemmiyeti yeniden artmaktadır.

Bu durum, sanayileşme sürecini henüz tamamlayamamış çoğu Batı dışındaki ülkeler gibi Türkiye için de özel bir önem arzetmektedir. Çünkü bilgi treni sanayi trenine yetişemeyen bizlerin önünden geçmektedir. Sanayileşme yarışından geri kalan bazı toplumlar sanayi ötesi toplumda (yapısal avantajlardan dolayı) öne geçebilir. Nitekim ABD'nin dünya egemenliği bir asırdan kısa bir zaman içinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın da en güçlü göründüğü dönem, kendisinin yarışta gerilemeye başladığı ve gerçek trendinin (görünür trendin yükselme göstermesine rağmen) düşüş gösterdiği bir devredir. Aynı şekilde bugün Batı medeniyetinin ve özellikle ABD'nin de (çok güçlü ve dünya hakimiyetini tam olarak sağlamış gibi görünmekle beraber) gerçek trendleri aşağıyadoğru olup, bu ülkelerin çabaları aslında dünya egemenliğinin kaybolmasına karşı direnmeden ibarettir.

Tarım toplumunda genel olarak Doğu toplumları, İslâm ülkeleri ve Türkiye etkin ve başarılı olmuştur. Bunun sebebi yapısaldır. Çünkü bu ülkelerin nitelikleri ve değer sistemi tabloda görülen ve o dönemde geçerli olan tarım toplumunun özelliklerine uygundur.

Buna mukabil sanayi toplumu Batı'da başarıyla gelişmiştir. Batılıların sanayi toplumunda başarılı, bizlerin başarısız olmasının önemli bir sebebi, bu dönemde verimli olan (tabloda nitelikleri ifade edilen) sistemlerin ve niteliklerin Batı'nın değer yapısına uygun olmasıdır [46]. Aynı şekilde, o dönemde bilim ve teknolojide Batı'dan üstün, doğal kaynaklara sahip ve hakim ve sermaye bakımından da sanılanın üstünde bir birikime sahip olmalarına rağmen Doğu ve İslâm toplumlarının başarısızlıklarının sebebi de bu toplumların niteliklerinin sanayi toplumuna pek fazla uymamasında aranabilir.

Önümüzdeki bilgi toplumunda ise yeniden sanayi öncesi toplumda egemen olan ve bizlerin değer yapısına daha uygun olan, insanın, gönüllülüğün ve manevi değer sistemlerinin ve diğer niteliklerin verimli ve geçerli olması, genel olarak bu ülkeleri ve özelde Türkiye'yi daha şanslı kılmaktadır.

46 Mesela, sanayi toplumunda verimli olan katılık ya da merkeziyetçilik Batı'nın Roma ve Hıristiyanlık kültürüyle oluşan değer yapısına son derece uygundur. Karamsar bir arkaplana sahip olan Hıristiyanlığa göre "insan" temelde, Hz. Adem ile Havva'nın işlediği ilk günahtan dolayı günahkardır (Bu yüzden doğan çocuk vaftiz olur; Hz. İsa da insanlığın günahının bedelini ödemek için çok eziyet çekmiştir). İnsan temelde kötü ise onu kontrol etmek gerekir. Bu anlayış Batı'daki merkezi yapıların çıkmasına uygun bir temel oluşturmuştur. Nitekim Jean Jacques Rousseau da devlet anlayışı bakımından hem Fransız ihtilalinin, hem de Faşizm'in fikir babasıdır. Rousseau'ya göre (insan temelde kötü olduğuna göre) devlet insanın hatalarına fırsat vermemeli ve kontrol etmelidir. Faşist devlet anlayışının arkasında da aynı anlayış yatmaktadır. Oysa İslâm'a göre insan temelde iyidir. Her insan anasından günahsız doğar. Fakat insanı kendi nefsi arzuları, aile ya da çevre şartları (toplum vs.) kötülüğe itebilir. Görüldüğü gibi bizim değer sistemimiz insana, katılıma ve çok merkezliliğe temelde daha uygundur.

Yedinci beş yıllık kalkınma planı ve vergi idaresi ile vergi denetiminin yeniden yapılanması

Hüseyin GÜZ
Kamu Yönetimi Uzmanı

I- GİRİŞ:

Yedinci Beş Yıllık (1996-2000) Kalkınma Planı, iki yılın üzerinde bir hazırlık sürecinde 60'dan fazla Özel İhtisas Komisyonun, 4000'den fazla akademisyen ve uzmanın çalışması soncunda hazırlanan raporların, özel ihtisas komisyonu başkanları ve raportörlerinden oluşan 400'den fazla kişinin katılımıyla oluşturulan çalışma komitelerince hummalı bir çalışma sonucunda hazırlanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Genel Kurulunda 18 Temmuz 1995 günü görüşülüp kabul edilmesine müteakip, 25 Temmuz 1995 gün 22354 Mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planının geniş bir kadro ve komisyonlarla hazırlanması, toplumun tüm kesimlerinin temsil edilerek hazırlandığı gibi bir izlenim vermesine karşın planın uygulayım düzeyinde somut sonuçlar içerecek bilgilerden yoksun oluşu, toplumun tüm kesimlerinin temsilinden daha ziyade, kamu yönetiminin bir gerekliliği yerine getirdiği izlenimi vermektedir.

Yeni dünya düzeni ve küreselleşmenin gelişmesi ile, üretim faktörlerine verilmiş olan değerlerde çok bariz değişmeler olduğu görülmektedir. Bu nedenle başarı faktörleri değişmiştir. Bu bağlamda zenginleşmek, GSMH arttırmak ve daha yüksek refah düzeyine ulaşmak için tüm dünyada marka, desen, patent, teknik çizimler gibi haklar katı bir koruma altına alınarak teknoloji, marka, moda, model gibi yeni faktörler üzerinde rekabet üstünlüğü yaratılmasını gerekli kılmaktadır.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı da bu durumu vurgulayarak, "...üretim faaliyetlerindeki gelişmede, geleneksel olarak belirleyici olan ucuz işgücü ve hammadde bolluğu gibi unsurların önemi giderek azalırken, iyi yetişmiş işgücünün, gelişmiş bir teknoloji ve ticari altyapının varlığı ile etkin işleyen bir piyasa mekanizması... gibi unsurların önemi artmaktadır" denmektedir (Plan, s. 2) Bu bağlamda Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğüne sahip olduğu tarımsal potansiyelin harekete geçirilmesi ile ilgili görüşler global ifadeler, dilek ve temenniler şeklindedir. Gümrük Birliği kapsamına tarım ürünleri ile demir ve çelik konusunun dahil edilmemiş olması, üzerinde tekrar düşünmemiz gereken konular olduğunu ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliği ile kararlarına hiçbir şekilde katılma olanağımız olmayan bir Gümrük Birliğine gitmiş olmamızın, konuyu yakınen takip eden birçok aydınımızın yeni bir "Sömürge Anlaşması" olarak yorumlaması yadırganacak bir düşünce olmadığını göstermektedir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planının, çağı yakalamayı ve Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasında yerini almasını sağlamayı amaçladığı (Plan, s. 16) gibi bir söylemi olmasına karşın, bu planı geçmiş planlarla kıyasladığımızda, bunun söylemden ibaret olduğu görülmektedir.

Çünkü geçmiş dönem planlarında, büyümenin gerçekleştirilmesi, yaşam düzeyinin yükseltilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, istihdamın arttırılması gibi planın hangi hedefle-

ri amaçladığı, bu hedefleri gerçekleştirecek politikalar, planlı dönemde gerçekleştirilecek büyük projeler ile ülkeyi nereden alıp nereye götüreceği ortaya koyulmuştur. Halbuki, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile sunulan bilgilerle kamuoyu bunlardan habersiz bırakılmıştır.

Bu durumun belki de temel nedeni, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya gireceği aşamada, devletin yatırıma kaynak ayıramamasının yanı sıra, mevcut devlet borçlarının konsalidasyonunun yüksek sesle konuşulur olmasıdır.

Gerek yeni dünya düzeni ve küreselleşme nedeniyle, gerekse AB ile 1.1.1996 tarihinden itibaren Gümrük Birliğine giren Türkiye'nin, Avrupa Birliğine üye ülkelerdeki mevzuata ve idari yapısına uygun şekilde, Türkiye idari yapısının yeniden yapılandırılması ve mevzuat yakınlaştırılması, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planının temel yaklaşımlarından biridir.

Biz bu yazımızda, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planının temel yaklaşımlarından biri olan "vergi idaresinin yeniden yapılanması" ve devlet bütçesinin en önemli ve sağlam gelir kaynağını oluşturan "vergi gelirlerinin denetimi" konusunu 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Dünya Bankası Uzmanlarının yaklaşımı ile birlikte ele alacağız.

II. VERGİ VE VERGİ İDARESİ İLE İLGİLİ 7. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA ÖNGÖRÜLEN YAPISAL DÜZENLEMELER:

Plandaki vergi stratejisinin esası, AB vergi mevzuatına uyum sağlayarak, AB vergi politikası ve vergi idaresi yapısına uygun bir yapı sağlamanın yanı sıra, mevcut üretim faktörleri üzerindeki vergi yükünü azaltan, tüketimden alınacak vergiler ile gayrimenkul rantlarını vergileyen bir sistemin oluşturulmasıdır. (Plan, s. 89)

Kısaca gelirlerden alınan Gelir ve Kurumlar gibi vergilerin azaltılarak, tüketimden alınan KDV ve Özel Tüketim Vergileri (ÖTV) ile Gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesini amaçlayan bir sistemin kurulmasıdır. Bu bağlamda, vergi düzenlemelerindeki temel amaç, kayıt dışı ekonominin vergi kapsamına sınırlı bir şekilde alınması, yatırımların özendirilmesi ve bu yolla vergi adaletinin ve gelir dağılımının adil olmasının sağlanması olduğu belirtilmiştir.

Planda ayrıca, "Vergi tahsilatında arzu edilen gelişmenin sağlanamamasının başlıca nedenleri; ... belge ve kayıt düzeninin yerleştirilememesi, yönetim ve denetim fonksiyonlarının işletilememesi sonucunda vergi kayıp ve kaçağının önemli boyutlara ulaşmış olmasıdır. 1984-1992 döneminde yapılan denetimlerde bulunan matrah farkı yüzde 46.1'dir. (Plan, s. 89).. Vergi idaresinin merkez ve taşra teşkilatı arasında hiyerarşik bir bağlantının olmaması, mükellef denetimin dört farklı ve birbirleriyle bağlantısız denetim birimi tarafından yapılması, vergi idaresi personelinin eğitim kalitesinin düşüklüğü... vergi kayıp ve kaçağının büyümesinde rol oynayan en önemli faktörler olmuşlardır (Plan, s. 89)." denmektedir.

Sayılan bu amaçların gerçekleştirilmesi için başta vergi politikasının toplumun temel gereksinimleri ve temel tercihleri ile ülkenin genel ihtiyaçları doğrultusunda ve vergi kaynaklarının belirlenmesi yönündeki amaçları gerçekleştirmek için konuyla ilgili akademik kurumların, işçi ve işveren kitle örgütlerinin, özel kurum ve diğer kitle örgütleri ile kamu kurumlarının katılımıyla, yetki ve sorumluluğu açık bir şekilde saptanmış Vergi İstişare Konseyi kurulacaktır. (Plan, s. 90)

İkinci olarak, vergi idaresinin yeniden yapılandırılmasının sağlanarak, bu yolla denetimin daha etkin hale getirilerek, vergi kayıp ve kaçağı en aza indirilecektir.

Üçüncü olarak, ücret ve alt gelir gruplarının vergi yüklerinin daha alt seviyelere indirilmesinin yanı sıra, Gelir ve Kurumlar Vergileri ile Katma Değer Vergisi içerisinde yer alan muafiyet ve istisnalar başta olmak üzere, vergi mevzuatında yer alan tüm muafiyet ve istisnaların AB vergi mevzuatına uyum çerçevesinde indirilmesi ve kapsamlarının daraltılması ile birlikte, götürü usulde vergilendirilen mükelleflerin gerçek usulde vergilemeye geçmesinin özendirilmesi ve götürü vergilendirmenin kapsamının daraltılması suretiyle kayıt düzeninin bir hendikapı olarak nitelendirilen götürü vergilendirilen mükellefler asgariye indirilecektir.

1982 Anayasamızın 73. maddesindeki, "herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi edemekle yükümlüdür." anlayışına, zarar ve iflas eden mükelleflerden de alınması nedeniyle tam uygunluğu tartışılan, vergi sistemimizde tam bir belge ve kayıt düzeninin yerleştirilememiş olması ile etkin ve geniş kapsamlı bir vergi denetiminin sağlanamamış olması nedeniyle uygulanan ve geniş bir uygulama alanını kapsadığı için de, gelir vergisine götürü vergi niteliği kazandıran "hayat standardı" uygulamasından, vergi sistemimizde etkin, verimli ve geniş bir mükellef kitlesini kapsayan denetimin sağlanmasından, belge ve kayıt düzeninin yerleşmesinden sonra vazgeçilecek, enflasyon muhasebesinin daha geniş kapsamlı olarak uygulanması sağlanacaktır.

Kamu hizmetlerinde, hizmetten direkt fay-

dalanma bedeli olan harç uygulaması yeniden reorganize edilerek yaygınlaştırılması ile birlikte, gelir üzerinden alınan vergilerin tasarruf ve sermaye birikimi üzerinde yarattığı etkileri en aza indirmek, GB nedeniyle vazgeçilen vergilerin yerine ikame edecek ve tüketim üzerinden alınan (ek taşıt alım vergisi, akaryakıt tüketim vergisi, alkol ve tütün satışları üzerinden alınan savunma fonu kesintisi vb. gibi) çok sayıda vergi, katma değer vergisi uygulamasında olduğu gibi Özel Tüketim Vergisi kapsamında birleştirilerek vergi mevzuatında uygulama kolaylığı ve basitlik sağlamanın yanı sıra, GB'nin yarattığı olumsuz mali etkiler de asgariye indirilecektir.

III- VERGİ İDARESİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI VE VERGİ DENETİMİ:

A- Vergi İdaresinin ve Vergi Denetiminin Bugünkü Yapısı:

Gelir ve harcamalar üzerinden alınan vergiler genelde Maliye Bakanlığı bünyesi içersinde yer alan, Gelirler Genel Müdürlüğünce takip ve tahsil edilmektedir. Gümrüklerden alınan gümrük vergisi ile gümrükle ilgili diğer vergi ve fonlar Başbakanlığına Bağlı Gümrük Müsteşarlığınca takip ve tahsil edilmektedir. Çöp ve emlak vergileri ise, yerel yönetimlerce takip ve tahsil edilmektedir.

Devletin yatırımları nedeniyle müteahhitlere yapılan ödemelerinden ve kamu kesimi çalışanlarının ücret ödemesinden hesaben gelir vergisi tevkifatını Maliye Bakanlığına bağlı Muhasebat Genel Müdürlüğü yapmaktadır. Bu bağlamda, devletin tüm kurumları az veya çok bir miktar vergi ve harç gibi devlet gelirlerini toplamaya yetkili kılınmıştır. Bizim üzerinde duracağımız idare, kazanç ve harcamalar üzerinden vergi vb. devlet gelirlerini tahsil eden Maliye Bakanlığı örgütü içersindeki vergi idaresi olacaktır.

Maliye Bakanlığı;
Bütçe Kontrol Genel Müdürlüğü,
Milli Emlak Genel Müdürlüğü,
Muhasebat Genel Müdürlüğü,
Gelirler Genel Müdürlüğü,

gibi birçok ana hizmet biriminin yanı sıra, yardımcı hizmet birimleri ve destek hizmet birimlerinden başka, çok sayıda bağlı kuruluşlarla birlikte Türkiye'nin en geniş örgüt yapısına sahip kurumlardan biridir.

Bu geniş örgüt içerisinde, vergi gelirlerinin denetimi, aşağıdaki tabloda yer alan denetim birimlerince yapılmaktadır.

Denetime Yetkili Olanlar	Toplam Kadro	Dolu Kadro	Boş Kadro	Kadro Doluluk Oranı %
Maliye Müfettişleri	216	117	99	54.1
Hesap Uzmanları	650	332	318	51.0
Gelirler Kontrolörleri	900	387	513	43.0
Vergi Denetmenleri	3449	1655	1794	48.0

TABLO: 1

Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan denetim organlarından Maliye Müfettişleri ile Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Denetmenleri hem idari ve hem de vergi denetimi yapmakla görevli bulunmaktadır. Hesap Uzmanları ise sadece vergi denetimi yapmakla görevlidir. Bu dört denetim biriminin 1995 takvim yılı çalışma sonuçlarıyla ilgili bilgiler tablo.2'de görülmektedir.

Ünvanlar	Rapor Sayısı	Beyan	Matrah Farkı
Maliye Müfettişleri★	336	224,567	710,710
Hesap Uzmanları★	4.604	77.176,423	12.576,063
Gelirler Kontrolörleri★	7.070	32.961,781	38.731,355
Vergi Denetmenleri★★	47.649	59.664,5	19.419,000

TABLO: 2 (Milyar TL)

KAYNAKÇA: ** İsmet Atilla, "Vergi Denetimleri", Yaklaşım Dergisi, Nisan 1996, s. 40, s. 7*
*** Özdemir Altınok, "Vergi Denetmenlerinin Son Beş Yıllık Çalışma Sonuçları" Yaklaşım Dergisi, Mayıs 1996, s. 41, s. 107*

Tabloda görüldüğü üzere vergi incelemelerinin %84'ü görev yeri Gelirler Bölge Müdürlüğü ve İl Defterdarlığı olan Vergi Denetmenlerince yapılmıştır.[1] Bunun en büyük nedenlerinden biri Maliye Müfettişleri, Hesap Uzmanları ve Gelirler Kontrolörlerinin bir kısmının idari görevlerde bulunmaları nedeniyle vergi incelemesi yapamamalarıdır.

Gelirler Genel Müdürlüğü, merkez ve taşra teşkilatı şeklinde örgütlenmiştir. Merkez teşkilatının ana görevi, siyasi iradenin istemleri doğrultusunda vergi konusunda teknik çalışma yapmak ve uygulamada çıkan sorunları çözmektir. Merkez teşkilat, Genel Müdür, Genel Müdür Yardımcıları, Daire Başkanları ve Şube Müdürleri şeklinde bir örgüt yapısına sahiptir.

Taşra teşkilatı ise, her il Defterdarlığına bağlı en az bir Gelir Müdürlüğü ve Vergi Dairesi Müdürlüğü ve Vergi Denetmenleri Bürosu Başkanlığı şeklinde örgütlenmiştir. En son 516 ve 543 sayılı KHK ile yapılan düzenleme-

1 Özdemir ALTINOK, "Vergi Denetmenlerinin Son Beş Yıllık Çalışma Sonuçları" Yaklaşım Dergisi, Mayıs 1996, s. 41, s. 107

lerle, mükellef bakımından yoğun vergi daireleri müdürlerinin üstüne, geniş yetkilerle donatılmış hiçbir direkt sorumluluğu olmayan vergi dairesi başkanları atanmıştır.

Taşra teşkilatının esas görevi, mükellefi tesbit etmek, vergiyi tarh, tahakkuk ettirdikten sonra tahsil etmektir.

Vergi idaresi ve vergi denetiminin bugünkü yapısı ile, Türkiye'nin gereksinimlerine cevap vermediği 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında da "mükellef denetiminin 4 farklı kuruluş ve birbirleriyle bağlantısız denetim birimi tarafından yapılması... vergi kayıp ve kaçağının büyümesinde rol oynayan en önemli faktörler olmuşlardır." (Plan, s. 89) denmek suretiyle açık olarak ortaya konulmuştur. Denetimin yetersizliği nedeniyle son yıllarda vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı düşmüştür. Bu durum aşağıda tablo 3'de açık olarak görülmektedir.

TABLO: 3

Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Konsolide Bütçe Gelirlerini Karşılama Oranı (%)

Yıllar	Faiz Ödemeleri Dahil	Faiz Ödemeleri Hariç
1987	70,8	86,0
1988	66,4	86,4
1989	65,7	83,5
1990	66,4	83,5
1991	59,4	72,6
1992	62,8	76,5
1993*	56,0	70,4

*Tahmini

KAYNAKÇA: *Veysi Seviğ, "Nasıl Bir Vergi Reformu", Görüş, Ocak 1994, s. 60*

Tablo 4'de de kayıt dışı ekonominin ulaştığı boyutlar görülmektedir. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin ulaşmış olduğu boyutlar, vergi idaresinin ve vergi denetiminin yapısının ve işleyişinin ne kadar yetersiz olduğunu açık olarak ortaya koymaktadır.

TABLO: 4

Vergi Kayıpları (Trilyon TL.) Kayıp Yerleri	Tutarı
Kaçak Üretimdeki Vergi Kaybı	32,4
Gayriresmi İşçilikte Vergi Kaybı	25,0
Beyannamelilerde Vergi Kaybı	41,0
Tarımda Vergi Kaybı	42,0
TOPLAM TUTAR	140,0
1991 Yılı Vergi Tahsilatı	108,9

KAYNAKÇA: *"Vergi Kaçır Zengin Ol", Vitrin, s. 86, s. 21*

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, vergi gelirlerinin konsolide bütçe gelirlerini karşılamadaki yetersizliği, vergi idaresi ve vergi denetiminin yapısal bozukluğunu açık olarak ortaya koymaktadır. Kayıt dışı ekonominin hacminin küçültülmesi, geniş çapta vergi dairelerin de içine alan köklü bir vergi reformunun yapılmasını gerektirmektedir.[2]

B- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Vergi İdaresinin yeniden Yapılanması ve Vergi Denetimi ile İlgili Öngörülen Yapısal Düzenlemeler ve Dünya Bankası Görüşü:

7. Beş Yıllık Kalkınma Planında vergi idaresinin yeniden yapılanması ve vergi denetimi ile ilgili planın belli bir bölümünde tek bir başlık altında yeralamamasına karşın, planın değişik yerlerinde bu konularda açıklamalar ve önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan bazıları;

Vergi idaresinin merkez ve taşra teşkilatı arasında hiyerarşik bir bağlantının olmaması, mükellef denetiminin dört farklı ve birbirleriyle bağlantısız denetim birimi tarafından yapılması, vergi idaresi personelinin eğitim kalitesinin düşüklüğü.. vergi kayıp ve kaçağının büyümesinde rol oynayan en önemli faktörler olmuşlardır (Plan, s. 89).

Vergi tahsilatında arzu edilen gelişmenin sağlanamamasının başlıca nedenleri; ...belge ve kayıt düzeninin yerleştirilememesi, yönetim ve denetim fonksiyonlarının işletilememesi sonucunda vergi kayıp ve kaçağının önemli boyutlara ulaşmış olmasıdır. 1984-1992 döneminde yapılan denetimlerde bulunan matrah farkı yüzde 46.1'dir. (Plan, s. 89).

Vergi idaresinin ve denetiminin yeniden yapılandırılmasına paralel olarak, gelir ve kurumlar vergisi oranlarında tedrici olarak indirime gidilecektir. KDV'de ise AB'nin bu vergiye ilişkin kısıtlamalarını da dikkate alan bir yapıya geçilecektir. Bu çerçevede, KDV istisna ve muafiyetleri AB ile uyumlaştırılacak, oran farklılaştırması daraltılacaktır. (Plan, s. 90)

Denetim kurumları ile kurum ve kuruluşların denetim birimlerinin fonksiyonlarının yeniden değerlendirilmesi yapılarak, performansın ölçülmesine yönelik dentim sistemine geçilecektir. (Plan, s. 99)

Performans ölçülmesine ilişkin denetim sistemine geçilebilmesi için 832 sayılı Sayıştay Kanunu, Kesin Hesap Kanununa ilişkin düzenlemeler, Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların TBMM'ce Denetlenmesi Hakkında 3346 sayılı Kanun ve kamu kurum ve kuruluşlarının teşkilat kanunlarında yer alan denetim birimleriyle ilgili hükümler gözden geçirilecektir. Ay-

2 Adem KALÇA- Devlet TOKSOY, "Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri", MÜSİAD, Çerçeve Dergisi, Ağustos-Ekim 1995, s. 15, s. 1442

rıca Kamu Denetçisi (ombudsman) sisteminin kurulması amacıyla bir yasa yürürlüğe konulacaktır. (Plan, s. 101)

Vergi alanındaki temel stratejinin, AB vergi politikası ve yapısının dikkate alınarak, vergi denetiminin daha etkin hale getirilmesi, vergi kayıp ve kaçağı ile vergiden kaçınmanın asgariye indirilmesi olduğunu belirtmiştik. Bu stratejiyi uygulayacak gerekli teknolojik donanımlara sahip, otomasyona geçmiş, siyasi ve idari baskılardan uzak, bölge düzeyinde örgütlenmiş, çalışanları sayı, nitelik, verimlilik ve ücret düzeyi bakımından sağlıklı bir yapıya kavuşmuş, personel kaynaklarının verimli ve yerinde istihdamı sağlanmış, iş analizleri yapılarak norm kadroları oluşturulmuş denetim birimleri arasında koordinasyonu sağlayacak bir vergi idaresi kurulması, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülmektedir.

GSMH'dan AR-GE harcamalarına Hindistan'dan daha az %0,33 gibi bir pay ayıran Türkiye[3] hazırlamış olduğu 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında çok başlı vergi denetiminden vazgeçileceği her nedense direkt olarak ifade edilmekten kaçınılmıştır. Bu konuda Dünya Bankası Uzmanlarının Türkiye raporunda, vergi denetim birimlerinin tek bir çatı altında, tek bir ünvanla toplanması ve bölge düzeyinde örgütlenmesinin sağlanması önerilmektedir.

IV- SONUÇ VE ÖNERİLER:

7. Beş Yıllık Kalkınma Planında, geçmiş planlardan farklı olarak somut ifadelere ve önerilere mümkün olduğunca az yer verilmiştir. Bunun yanında küreselleşme sürecinde dünyadaki yeni oluşumlara Türkiye'nin uyum sağlayabilmesinin iyi anlaşılması gerektiği ile orta ve uzun vadeli hazırlanacak planların küreselleşme çerçevesinde hazırlanması gerektiği özellikle yer almıştır. Bu bağlamda planın en somut önerileri yine de vergi ve vergi idaresi ile vergi denetimi konusundaki ifadelerdir. Bu nedenle 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ayrı bir önem arzetmektedir.

Genel bütçe gelirlerinin içerisinde yer alan %78'ini teşkil eden vergi gelirlerinin %40'ı Gelir ve Kurumlar vergisidir. Gelir ve Kurumlar Vergilerinin %68 gibi büyük bir çoğunluğu ücretlerden kesilen gelir vergisi tevkifatları ile hayat standardı esasına göre beyan edilen gelir vergilerinden oluştuğu gerçeği ile GSMH'nın 1/3'ü büyüklüğüne ulaşan kayıt dışı ekonominin yadsınamaz bir gerçek oluşu, vergi idaresinin ve vergi denetiminin %84'ünü yapan vergi denetmenlerinin bölge düzeyinde örgütlenerek yeniden yapılanmasının bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

Vergi idaresi ve vergi denetiminin bölge düzeyinde, plan hedeflerine uygun ve dünya bankası uzmanlarının görüşleri doğrultusunda dört denetim biriminin tek bir çatı altında ve tek bir ünvanla yeniden örgütlenmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

Adem KALÇA- Devlet TOKSOY; "Kayıt Dışı Ekonominin, Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri", MÜSİAD, Çerçeve Dergisi, Ağustos-Ekim 1995, s. 15

İsmet ATİLLA, "Vergi denetimleri" Yaklaşım Dergisi, Mart 1996, s. 39,

Özdemir ALTINOK, "Vergi Denetmenlerinin Son Beş Yıllık Çalışma Sonuçları", Yaklaşım Dergisi, Mayıs 1996, s. 41

TÜSİAD Türkiye ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, Yayın No: T-194, 6-167, Haziran 1994,

Veysi SEVİĞ, Dünya Gazetesi, 21 Mayıs 1996

Veysi SEVİĞ, "Nasıl Bir Vergi Reformu", Görüş, Ocak 1994

VİTRİN, "Vergi Kaçır Zengin Ol", s. 86

3 TÜSİAD Türkiye ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji, Yayın No: T-194, 6-167, Haziran 1994, s. 41

Türk eğitim sistemini 2000'li yıllara taşıyacak organizasyonel yapı nasıl olmalı?

Yard. Doç. Dr. İrfan Erdoğan
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Türk eğitim sisteminin geliştirilmesi her zaman üzerinde durulan bir konu olmuştur. Eğitim sistemi birçok kez farklı açılardan ele alınmış ve yenileştirilmeye çalışılmıştır. Neticede bugünkü eğitim sistemi bir çok özellikleriyle dünyadaki sistemlerden çok farklı olmayan bir yapıya sahip olmuştur. Ancak, eğitim sisteminin ihtiyaçları karşılamadaki yetersizlikleri devam etmektedir. 520.000 öğretmen ve 77.000 öğretim kurumu ile yaklaşık 12.601.000 öğrenciye eğitim imkanı sağlanmaktadır. Çoğu kez birçok Avrupa ülkesinin nüfusu ile karşılaştırılarak bir böbürlenme konusu edilen öğrenci sayısını okul çağındaki

nüfus içerisinde değerlendirdiğimizde sistemin büyük mü yoksa yetersiz mi olduğunu daha iyi anlayabiliriz. 1994-95 yılı itibarıyla çağ nüfusunun okulöncesi dönemde % 6.1 'i, ilkokul düzeyinde % 97.1'i, ortaokul düzeyinde % 68.7'si, lise ve dengi düzeyde % 48.2'si, yüksek öğretim düzeyinde de % 12.2 'si okullara devam etmektedir. Diğer taraftan 1994 yılı itibarı ile hem işgücü (5.58) hem de istihdam edilen nüfus (5.49) , ortalama ilkokul dengi bir eğitim düzeyine sahiptir. Bu rakamlar, eğitim sisteminin Türkiye'nin ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladığını göstermektedir. Sistemin bu haliyle yaşadığı başka problemler de vardır. Bunların başında, özellikle kentlerde öğrencilerin dersliklere sığamaz ve eğitim standartlarının sağlanamaz hale gelmesi sayılabilir. Binaların yetersizliği birçok okulda ikili öğretime geçilmesini zorunlu kılmıştır. Kentlerdeki ilkokulların yüzde 71'inde, ortaokulların yüzde 56'sında, genel liselerin de yüzde 50'sinde ikili öğretim yapılmaktadır. Diğer taraftan az sayıda öğrencinin gittiği çok sayıda okul bulunmaktadır. 1993 yılı itibarı ile 1-25 öğrenciye sahip 11.122 okul bulunmaktadır (M.E.B. 1994 Yılı Bütçe Konuşması). Bu sorun kalabalık sınıflar olgusunu yaşayan Türk eğitim sisteminin önemli bir çelişkisidir.

Türkiye'de eğitim için yapılan harcamaların gerek genel bütçe içerisindeki oran, gerekse GSMH içindeki oran açısından az olduğunu söylemek zordur. Ancak, yapılan harcamaların büyük bir kısmı eğitimin geliştirilmesi için kullanılmamaktadır. Nitekim, 1995 yılında Milli Eğitim Bakanlığı harcamaları içindeki en büyük pay % 84.8 ile personel giderlerine aittir. Yatırımların payı ise % 7.57 olarak gerçekleşmiştir. Eğitimin finanse edilmesinde devlet adeta tek kaynak gibidir. 1995 yılında eğitim sistemi için yapılan harcamaların % 95.4'ü devlet bütçesinden ve % 4.6'sı da diğer kaynaklardan sağlanmıştır. Eğitim giderleri için

devletin dışında önemli bir destek yoktur. 1994 yılı itibarı ile eğitim için yapılan yatırımların toplam yatırımlar içindeki oranı % 2.4, kamu yatırımları içindeki oranı % 8.7 ve özel sektör yatırımları içindeki oranı da % 0.9'dur.

Yukarıda ortaya konan sorunların çözülmesi için yoğun çabalar harcanmıştır. Ancak buna rağmen istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Örneğin; eğitim için yapılan harcamalarda belli oranlarda yükselme olmasına rağmen, eğitimde finansal krizler yaşanmaya devam etmiştir. Öğretmenlerin ve eğitim programlarının niteliğini geliştirmeye yönelik çabalar olmasına rağmen okullardaki eğitim ve öğretimin niteliksizliğinin devam ettiği ve öğrenci başarısının hala düşük olduğu gözlenmektedir. Eğitime sunulan öğrenci sayısında bir artış olmuştur ancak okullaşma oranı hala batı ülkelerine oranla oldukça düşüktür. Yeni okullar açılmaktadır ancak hala kalabalık sınıflar olgusu yaşanmaktadır.

Eğitim Sisteminin Yönetim Biçimi Fonksiyonel Değil

Eğitim sistemini geliştirmek için bir çok yollara başvurulmakla birlikde organizasyonel yapıda köklü bir düzenlemeye gidilmemiştir. Mevcut okul sisteminin organizasyonel yapısı sanayi devrimi sonu gelişmelere yani yaklaşık 150 yıl öncesine kadar dayanır. Sanayiye dayalı toplumların oluşması sonucu okullar, o zaman ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri üretmek için birer fabrika gibi yapılandırıldı. Bu doğrultuda okullar, sanayi toplumunun imalathanesi gibi algılanarak ekonomi, endüstri ve ulusal devlet gibi sistemlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yönlendirilen aygıtlar olarak görülegeldi. Yani okullar başka sistemlerin ihtiyaçlarını karşılama işlevini üstlendi (Türk Eğitim Sistemi, Alternatif Rapor, 1996). Ancak bugün okulları aynı işlevleri üstlenen kurumlar olarak görmek mümkün değil. Günümüzün okulları çok yönlü bir çevresel değişme ve dalgalanmalarla karşı karşıyadır ve bundan etkilenmektedir. Ekonomide yaşanan sorunların, siyasal uzlaşmazlıkların ve kültürel değişmelerin etkisi anında okullarda hissedilebilmektedir. Diğer taraftan eğitime duyulan taleplerin çeşitleri hızla artmaktadır. Aynı konuda çok sayıda öğrencinin eğitimi için yapılanmış olan eğitim sistemi ihtiyaç duyulan yeni değer ve becerileri üretmede zorlanmaktadır. Birbirine benzer bireyler yetiştirmek üzere yapılandırılmış olan okullar günümüzde önemli bir olgu olan bireysel ihtiyaçları karşılamada da yetersiz kalmaktadır. Ayrıca okulların kuruluş düzeni da bugünkü erişilen teknolojik altyapı ile çelişmektedir. Yani, toplu üretim, devletin ihtiyaçları gibi unsurların paralelinde kurulan okul düzeni bugünkü ileri teknolojinin kullanıldığı toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir.

Bu etkenler, okulları bir yerden yönlendirilen değil kendi kendilerine yönlenebilen kurumlar olma yönünde zorlamaktadır. Kısacası bugünkü okullar çok hızlı değişen çevre şartları karşısında uyum sağlayabilmek için eskiye göre daha fazla insiyatif kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden okulların etkili ve verimli bir şekilde yönetilmeleri için çevresel değişmeler doğrultusunda işlevsel olabilecek bir yönetim modeline ihtiyaç vardır.

Eğitim sisteminin merkeziyetci yönetim biçimi toplumda yaşanan çatışmaların eğitim alanında devam etmesi için ateda davetiye sunmaktadır. Bu yüzden toplumdaki devam eden veya yarıda kalmış kavgalar eğitim alanında kendisine rahat bir yer buluyor. Buna dayalı olarak eğitimciler de siyasal çatışmalarının eğitim sahasında yansıtıldığı birçok soruna pedegojik olarak eğilememektedirler. Sistem mevcut yapısından dolayı ele geçirilmeye çalışılmaktadır. Çünkü sistemi ele geçiren büyük kazanımlar elde ediyor. Tabiki bütün bunlara neden sistemin organizasyonel yapısıdır. Organizesyonel yapıda bir değişikliğe gitmeden sistem hep kavga alanı olacak ve sürekli ele geçirilmeye çalışılacaktır.

Bu güne kadar eğitim sisteminin geliştirilmesi için kaynakların arttırılması, programların yeniden ele alınması, yabancı uzmanlardan faydalanılması, yurtdışına öğrenci gönderilmesi yeni okulların yapılması gibi daha birçok yollara başvuruldu. Tabiki ilerlemeler kaydedildi, ancak şu an herkesin Türkiye'nin önemli bir sorunu ne denildiğinde akla eğitim sisteminin gelmesi de saklanamayacak bir gerçektir. Eğitim sistemi nitelik açısından olduğu gibi nicelik açısından da mevcut talepleri karşılama-

da zorlanmaktadır. Ne yazık ki bu haliyle daha da büyütülmeye çalışılmaktadır. 2000 yılına kadar öğrenim çağında bulunan nüfusun okullaşma oranını yaklaşık iki misline çıkarılması hedeflenmektedir (D.P.T VII. BeşYıllık Kalkınma Planı). Bu durumda öngörülen hedefere bilinen yollarla varılmaya çalışılacaksa şuan yaşanan sorunların daha da büyüyeceğini kestirmek zor olmaz.

Bu nedenle eğitim sisteminin geliştirilmesi için yeni yollara başvurmak gerekir. Bu yolların başında eğitim sisteminin organizasyonel yapısının değiştirilmesi gelir. Sisteme, yönetim biçimine el atmadan başvurulacak yolların kalıcı çözümler getirmesi beklenmemeli.

Eğitim sisteminin mevcut yapısı günümüz şartları için fonksiyonel olmaktan uzaktır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve siyasal yapısında hızlı değişmeler yaşanmaktadır. Siyasal açıdan demokratikleşmiş ve ekonomik açıdan da endütsriyel bir ülke olmak için yoğun çabalar sarfedilmektedir. Ekonomik yapıda devlet sektörünün ağırlığı düşürülmeye çalışılmaktadır. Merkezi otoriteye aşırı bağımlı kalmadan yerel düzeyde önemli atılım ve gelişmeler özendirilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir değişim süreci içinde, eğitim ihtiyaçlarının merkeziyetçi bir yapıyla karşılanması ve gerekli değişmelerin bir merkezden yönlendirilmesi bir tutarsızlık göstermektedir. Eğitim sistemi bu haliyle ekonomideki değişime etkili bir biçimde cevap veremez.

Diğer taraftan mevcut eğitim sistemi ile toplumun demokratikleşme yolunda atmaya çalıştığı adımlar da çelişmektedir. Merkezi kontrolun yoğun olduğu bir eğitim sistemi içinde okullarda, çok sesliliğe dayalı bir demokrasi kültürünün oluşması zordur. Ayrıca eğitim sisteminin bu yapı ile yerel düzeydeki ihtiyaçlara daha duyarlı cevap verebilmesi ve teknolojide oluşan hızlı değişmelere ayak uydurması güçtür.

Eğitim Sisteminin Organizasyonel Yapısı Değişmeli

Organizasyonel yapı, eğitim sisteminin hızlı değişmeler karşısında her an değişebilemesi ve gelişebilmesini sağlayacak şekilde olmalıdır. Yani Sistem ani değişmeer karşısında kendi dinamik yapısıyla çözümler üretebilme özelliğine sahip olmalıdır (Bursalıoğlu, 1995). Bu yapı ancak yerinden yönetime dayalı bir organizasyonel düzen ile gerçekleşebilir. Eğitimde yerinden yönetim konusunda önemli bir bilgi ve anlayış eksikliği vardır. Yerelleşme bazen yeni bir şeyler söyleme uğruna başvurulan bir terim bazen de başka bir beklentiyi gerçekleştirme amacıyla yönelinen bir sığınak gibidir ateda. Eğitimde yerelleşme bu yazıda eğitime getireceği canlılık ve nitelik uğruna arzu edilmektedir.

Eğitimde yerelleşme eğitim sistemi üzerindeki kontrolün ulusal organlardan bölgesel organlara doğru transfer edilmesi anlamına gelir. Yerelleşme ile yerel düzeye merkezi otoritenin sadece denetim gücü değil bunun yanında finansal sorumlulukları da taransfer edilmelidir. Yerel katılım ve temsil dile getirilirken eğitim hizmetlerinin sunulmasında gerekli olacak yerel katkı üzerinde durulmayan yerelleşme modelleri sağlam bir temele dayanmaz. Yerelleşmiş bir eğitim sistemi, merkezi otoritenin bütün yetki ve sorumluluklarının yerel düzeye aktarılması biçiminde algılanmamalı. Nitekim yerelleşmiş eğitim sistemine sahip olan birçok ülkede de eğitimde merkezi otoritenin tamamen devre dışı kalmadığı görülmektedir. Örneğin, Fransa'da öğretmenlerin eğitimi, sertifikalandırılması, atanması, not sistemi, ücreti ve çalışma koşulları ulusal düzeyde kontrol edilir. ABD' de ise bu uygulamalar eyalet düzeyinde merkezi otorite tarafından yerine getirilir.

Eğitimde Yerinden Yönetim Modeli ?

Eğitimde yerinden yönetimin sağlanması uzun zamandır üzerinde konuşulan bir konudur. Ancak bunun nasıl gerçekleştirileceği üzerinde pek durulmamıştır. Aşağıda Türk Milli Eğitim sisteminin yerinden yönetilmesi yani yerelleşmesi için dünyadaki değişik örneklerden esinlenerek oluşturulan bir modeli sunuyoruz. Bu modele göre eğitimin örgütleniş biçimi ve yeni oluşturulacak birimlerin görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır.

Bu modele göre Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetki ve sorumlukları fırsat eşitliğini sağlamak için burslar vermekle, ulusal düzeyde datalar toplamakla, Ar-Ge etkinliklerini yürütmekle, insangücünün geliştirilmesi ve hizmet içi eğitim çalışmalarının yapılması ile sınırlı olacaktır.

M E B ' dan sonra eğitimden sorumlu birim, bellirli illerin oluşturduğu eğitim bölgelerinden sorumlu olan Bölge Eğitim Kurulu olacaktır. Kurul, bölgeye göre değişebilecek sayıda, bir kısmı halkın oyu ve bir kısmı da bölge yetkilisi (vali) tarafından seçilen üyelerden oluşacaktır. Bu kurul; eğitimle ilgili yasaları uygulama, öğretmen, yöneticiler ve eğitim uygulamaları için standartları belirleme, bölgede eğitim için ayrılan kaynağı yönetme, okulların gelişimi için planlamalar yapma, Vali ve merkezi hükümete önerilerde bulunma, öğretmenlerin ücretlerini belirleme, okul yılınının takvimlemesini yapma, personel, öğrenci yönet-

meliği, test ve değerlendirme, okul programları ve okul binaları için standartlar belirleme gibi görevlere sahip olacaktır.

Hiyerarşik olarak Bölge Eğitim Kurulunun altında Bölge Eğitim Başkanı görev yapacaktır. Bazı bölgelerde seçimle bazılarında valinin atamasıyla başa gelebilir. Görev ve yetkileri her bölgeye göre değişebilir. Bölge Eğitim Başkanı; Bölge Milli Eğitim Müdürlüğüne ve Bölge Eğitim Kuruluna başkanlık etmek, Bölge Milli Eğitim Müdürlüğüne personel almak, eğitimle ilgili kararlarda ve bütçe çalışmalarında önerilerde bulunmak, eğitim ile ilgili yasaları yorumlamak, Bölge yetkilisine (vali), Bölge Eğitim Kuruluna ve halka eğitim hakkında bilgi sunmak ve rapor vermek gibi görevlere sahip olacaktır.

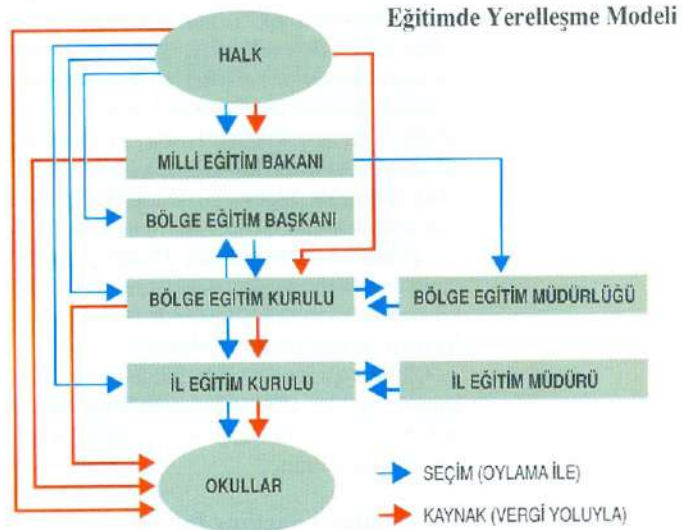
Bölge Eğitim Kurulunun altında ve Bölge Eğitim Başkanı'nın önderliğinde çalışacak olan bir diğer kurum da Bölge Eğitim Müdürlüğü'dür. Bu kurumun en genel işlevi, eğitim hakkında veri toplamak ve bilgi vermek olacaktır. Ayrıca okulların standartını belirlemek, öğretmenleri sertifikalandırmak, fonları onaylamak, Bakanlığın bölgedeki eğitim ile ilgili politikalarının uygulanıp uygulanmadığını izlemek, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklarla ilgili programlar geliştirmek gibi işlevlere sahip olacaktır. Bölge Eğitim Müdürlüğü eğitim konusunda uzmanlaşmış ve teknik işleri yapan birim olacak ve bu özelliği ile Bölge Eğitim Kuruluna yardım edecek ve yönlendirebilecektir. Bölge Eğitim Müdürlüğü, Bölge Eğitim Kurulu'na karşı hiyerarşik olarak sorumlu olmasına rağmen büyük ölçüde M.E.Bakanlığı'nın parelelinde çalışan bir birim gibi olacaktır.

İl düzeyindeki en yetkili organ ise bölgenin verdiği yetkileri kullanacak olan İl Eğitim Kurulu olacaktır. Bu kurul, personel ve okul mal varlığı üzerinde yetkili olacaktır. Kurul üyeleri bazı illerde atama ile bazılarında halk oyu ile seçilebilecektir. İl düzeyinde eğitimle ilgili alınan her karar bu kurulun onayından geçecektir. Ayrıca bu kurulun fikir aldığı ve atadığı bir İl Eğitim Müdürü olacaktır. Müdür, kurulu bilgilendirmek, okul personelinin çalışmalarını organize etmek, personel almak, promosyon gibi işlerde önerilerde bulunmak, planlama yapmak, okul programlarını değerlendirmek, okul binaları ve diğer eğitim araçları hakkında öneriler geliştirmek gibi görevlere sahip olacaktır.

Eğitimin Finasmanı

Devlet, şu andaki eğitim sisteminin finanse edilmesinde adeta yegane kaynak gibidir. Yerelleşme ile eğitimin finans kaynaklarının türü artacaktır. Yerelleşmiş sistemde doğal olarak merkezi hükümetin yetki ve sorumluluklarının azaltılması gibi finansal sorumluluğu da azaltılacaktır. Yani yerel birimler merkezi otoritenin yetki ve sorumluluklarını devraldıkları gibi merkezi hükümetin eğitim için yapmış oldukları harcamaların belli bir oranını da üstleneceklerdir. Bu durumda eğitimin finans kaynağı ne sadece merkezi hükümet (Bakanlık), ne de yerel birimler olacaktır. Eğitim harcamaları merkezi hükümet, Bölge ve il düzeylerinde üç kaynaktan sağlanacaktır. Her üç düzeyde de eğitim için ayrılacak kaynağı yaratabilmek için vergi vb. uygulamalara gidilebilir. Bu üçlü finans sistemi uygulaması ile her düzeyde kaynak üretme yolunda kendiliğinden bir çaba sarfetme gerçekleşebilir.

Eğitimde Yerelleşme Modeli

Yeni Bir Vergi Sistemi Geliştirilmeli

Eğitim sisteminin finanse edilmesi için ulusal düzeyde yeni bir vergi sistemi geliştirilmelidir. Geliştirilecek yeni sistem sadece eğitimden faydalananları etkilemelidir. Buna göre her türlü kurum ve kuruluşlar istihdam ettiği insangücünün eğitim durumuna göre belirli oranlarda devlete vergi ödemelidir. Her elemanın eğitim düzeyi yükseldikce ihdas edilen vergi oranı yükselmelidir. Aynı şekilde herhangi bir yerde çalışan kişi sahip olduğu eğitim düzeyi oranında devlete ek vergi ödemelidir. Bu uygulama ile eğitim için gerekli kaynak, eğitimden faydalanan kişi ve kurumlardan sağlanmış olur.

Eğitimin finanse edilmesinde başka yollar da bulunmaktadır. Öncelikle okullar kendi kendilerine kaynak üretebilir hale gelmelidirler. Bu amaçla; eğitime veli ve çevre katkısı özendirilmelidir. Bunun dışında okullar kendi imkanlarını kullanarak kaynak üretebilmelidir.

Bu anlayış ilke edinildiğinde okullar ellerindeki eleman potansiyeli ve alan imkanları ile çok rahat gelir elde edebilirler. Örneğin okullara ait spor salonları, bahçeler ve salonlar gelir amacıyla özel ve resmi kurumlara kiraya verilebilir. Özellikle kentlerde ortaya çıkan talep sonucu dersane ve kursları içeren büyük bir okul dışı pazar olgusu gözlenmektedir. Trilyonların döndüğü bu pazarın temel dinamiği asıl okullarda bulunmaktadır. Okulların asıl etkinliklerinin dışında bu alana kurumsal bir şekilde el atmaları mümkündür. Bu yolla okullar finansal açıdan rahatlayabilirler.

Okullar ayrıca çevrede bulunan özellikle kamuya ait olan alanları kullanabilirler. Bu uygulama da bir tür kaynak üretme etkinliği olarak kabul edilebilir.

Yerinden Yönetime Dayalı Yapı ve Paralı Okullar

Türkiye'nin ekonomiden politikaya, teknolojiden kültüre bir çok alanda yaşamakta olduğu değişmelere eğitim sisteminin ayak uydurabilmesi için devlet okullarının dışında paralı okulların da yaygınlaşması kaçınılmazdır.

Eğitime duyulan talebin hızla artması eğitimi sunma sorumlulugunu üstlenen devleti zorlamaktadır. Çünkü bu hizmetin sunulabilmesi için büyük miktarda kaynak ayırmak gerekiyor. Oysa devletin sağlık, savunma, adalet ve sosyal güvenlik gibi diger vazgeçilemez öncelikleri de vardır. Bu nedenle devletin eğitimi tek başına sunmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Değişen şartlara uyum, niteliğin gelişmesi, ve toplumun taleplerine cevap verebilme uğruna eğitim devetin dışındaki kurumlar tarafından da sunulmalıdır.

Paralı okulların sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan insanlara yönelik olduğu ve bu şekilde niteliği iyi olan paralı okulların toplumda bir fırsat eşitsizliği yarattığı kanısı vardır. Böyle düşünenler için paralı okullar düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelen öğrencilerin kesin yararlanamayacağı bilakis zarar görecegi kurumlardır. Paralı okullar olgusu tabiki bu değildir. Çünkü devlet okullarında sosyo-ekonomik durumu iyi olan tabakaya ait bireylerin faydalanamadığını söylemek oldukça zordur. Hatta devletin sunduğu eğitimden orta ve yüksek ekonomik düzeyin çocuklarının oransal olarak daha çok faydalandıgı söylenebilir. Bu açıdan bakdığımızda belki devlet okulları kanalıyla düşük sosyo-ekonomik düzeyli insanların ödedikleri verginin oransal olarak kendinden daha çok orta ve yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin çocuklarına aktarıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda paralı okulların yaygınlaşması sonucu çekilen öğrenci oranında devlet tasarruf yapabilir ve buna dayalı olarak da devlet okullarındaki öğrenci başına düşen birim harcamalar yükselebilir.

Paralı Okullar Nasıl Yaygınlaşabilir ?

Egitimde paralı okulculuk, sadece özel kişi ve kuruluşların açtığı okullarda ücretli olarak eğitim verilmesi ile sınırlı olmayıp değişik uygulamaları içeren çok boyutlu bir olgudur. Mevcut devlet okullarının da kısmen paralı okul anlayışına göre yapılanması mümkündür. Devlet okullarındaki yemekhane, taşımacılık gibi bazı hizmetlerin sunulması özel kurumlara devredebilir. Diğer taraftan bazı hizmet alanlarının ve öğretim etkinliklerinin sunulması belli bir ücret karşılığı okul dışı kurumlara sundurulabilir. Örneğin, İngilizce derslerinin verilmesi gibi bazı etkinlikler belli bir ücret karşılığı sözleşme ile özel kurumlara devredebilirler (Lieberman, 1989). Özel girişimcilere devletin sağlayacağı arsa vb. yer karşılığı özel girişimcilerin belirlenen süre içinde devetten sağladığı alanı yapıp işletip devretmesi gibi uygulamalara girilebilir.

Devlet, paralı okulların açılmasını özendirmeli, yaşamasına katkılarda bulunmalı, öğrencilerin devlet okullarının yanında istedikleri takdirde paralı okullara gidebilmeleri için gerekli firsatları yaratmalıdır. Paralı okulların gelişmesi sadece kendi kaynakları ile sağlanamaz (Lieberman, 1989). Paralı okulların gelişmesinde devletin desteği kaçınılmazdır. Paralı okulların geliştiği ülkelerde de devletin paralı okullara önemli ölçüde yardımı olmuştur. Örneğin, paralı okulların gelişmesi ve yaşaması için birçok imkan ve özendirmelerin oldugu ABD 'de paralı okulların kaynaklarının % 26'si devlet tarafından karşılanmaktadır (Erdoğan, 1995).

Devletin paralı okullara yapacağı birinci yardım, eğitim hizmeti vermek isteyen özel girişimcilere sağlanan vergi iadesi uygulamasıdır. Paralı okulların süreklilikleri çekebildikleri öğrenci sayısına bağlıdır. Doğal olarak paralı okulların öğrencilerden harc alması nedeniyle birçok insan istese de çocuklarına ekonomik zorluklardan dolayı bu okullara gönderemeyebilir. Bu durumda olan ailelere devlet, çocuklarını paralı okullara gönderebilmeleri için imkan yaratmalıdır. Bu amaçla paralı okullara çocukları giden ailelere belli oranlarda vergi iadesi veya parasal yardım yapılmalıdır. Böyle bir uygulama ilk anda devlete pahalıya malolacak gibi görünse de uzun vadede paralı okullar yaygınlaştığı zaman görülecektir ki devletin bir öğrenci için yaptığı harcamadan paralı okullara giden öğrenci başına yapacaği harca-

ma düşecektir ve bu şekilde devletin eğitim için yaptığı genel harcamalar düşecektir (Lieberman, 1989). Doğal olarak tasarruf edilecek kaynak, eğitimin niteliğinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Devletin paralı okullara yardımı, okullardaki bazı hizmet alanlarının verilmesini üstlenmesi şeklinde de olabilir. Bu amaçla devlet; paralı okullardaki öğrencilere burslar verebilir. Sağlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulmasını üstlenebilir veya belli ölçüde katkılarda bulunabilir. Ulusal amaçlarla yakından ilişkili olan tarih ve Türkçe gibi derslerin sunulmasını üstlenebilir. Bu saydığımız hizmetler, devlet tarafından finansal olarak desteklenebileceği gibi aynı zamanda sunulabilir de.

Bütün bunlardan eğitimin her halükarda paralı olması gerektiği ve devlet okullarında kesin paralı olması gerektiği çıkarılmamalıdır. Paralı okulculuk olmalı ancak devlet eliyle yapılmamalıdır. Devlet elindeki kaynakları ne ölçüde etkili kullanabiliyorsa "eğitime katkı payı" gibi yolarla elde edeceği kaynağı da aynı şekilde kullanacaktır. Paralı okulculuğun devlet eliyle yürütülmüye çalışılması halinde okullaşma oranlarındaki yükseliş trendi durabilir. Oysa paralı okulların devlet okullarının paralelinde yaygınlaşmasının ülke açısından en görülür faydalarından birisi okullaşma oranında meydana gelecek yükselmedir. Bu da gösteriyor ki eğitime katkı payı gibi uygulamalarla eğitimi bir ölçüde paralı hale getirmek eğitimin paralı olmasının ruhuna aykırıdır. Yani taşıdığı sakıncalar ve belli bir temele oturmaması açısından bu türden uygulamaları paralı eğitime geçiş biçimi olarak takdim etmek yanlıştır. Sorun eğer eğitime kaynak yaratmaksa bu 12 milyon öğrencili sistemi küçültmek ve daha işler hale getirmekle sağlanabilir. Burada sistemin küçülmesinden kastedilen devletin eğitim sunduğu nüfusun azalması ile beraber paralı okulların sistem içindeki oranının yükselmesi ile sistemin bütün olarak büyümesidir.

Sonuç

Türkiye 2000'li yıllara girerken bir çok kurumu ile değişmeye zorlanacaktır. Değişimin en fazla hissedileceği alanların başında eğitim sistemi gelmektedir. Çünkü eğitim sistemi mevcut yapısıyla Türkiye'nin geleceğine yön verebilmekten uzak görünüyor. Eğitim sistemini, sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelere uyum sağlayabilecek bir yapıya kavuşturabilmenin en sağlam ve kestirme yolu organizasyonel yapısının değiştirilmesinden geçer. Aksi halde her açıdan sorunlar yaşayan eğitim sistemi bu organizasyonel düzen içerisinde her gelişme hamlesi için daha da karmaşıklaşabilir. Avrupa ile uyum sürecinde, eğitim sisteminin kapasite olarak daha da büyümesi hedeflenmektedir. Bu büyümenin mevcut altyapı ile gerçekleşebilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda eğitim sisteminin, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeni bir organizasyonel düzen içerisinde merkezi yetki ve sorumlulukların azaltılıp yerel birimlere devredildiği bir yeniden yapılanma sürecine girmesi gerekmektedir. Yerinden yönetime dayalı bir sistemin her hangi bir sakıncası varsa izlenmesi gereken yol, bunun giderilmesi için çözümler geliştirmektir. Giderilebilecek eksiklikler yeni sistem önerilerini gözardı edip eskiye devam etmeyi haklı kılamaz.

Kaynaklar

Bursalıoğlu, Ziya. *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış. Ankara:Personel Eğitim Merkezi Yayın No: 9, 1994.*

D.P.T. VII. Beş Yıllık Kalkına Planı. Ankara: 1995.

Erdoğan, İrfan.*Çağdaş Eğitim Sistemleri, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.*

Lieberman, M. *Privatization and Educational Choice. NewYork: St. Martin's Press, 1989.*

Lauglo, J. ve Mc Lean, M. *The Control of Education, London: Heinemann Educational Books, 1985.*

Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'ın TBMM 1993 Yılı Büdçe Konuşması, MEB,1992.

Milli Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz'ın TBMM 1994 Yılı Büdçe Konuşması, MEB, 1993.

Milli Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz'ın TBMM 1995 Yılı Büdçe Konuşması, MEB, 1994.

Milli Eğitim Şurası (XII) Hazırlık Dokümanı, MEB, 1988.

Prasc, J.
How to Organize for School Based Management. Alexandria, Vinginia: ASCD., 1990

Clune, William H. ve White, Paule A. *School-Based Management. CPRE Research Report Series, 1988*

Türk Eğitim Sistemi, *Alternatif Bakışlar T.D A. Yayınları Ankara, 1996*

Temiz Kazanç Kaynaği

Kuveyt Türk kazancı, temiz kazançtır. Tasarruflarınız Kuveyt Türk'te çalışarak kazanır. Üretime destek sağlar: Fabrika kurar, teknoloji üretir, ithalat - ihracat yapar. Kuveyt Türk'ün **"Faizsiz Kazanç Sistemi"**'ne emanet ettiğiniz her kuruşunuz size, tem kazanç olarak geri döner: **yüks kâr payı** sağlar. Ayrıca, her tür bankacılık işlemlerinizi Kuveyt Tür

şubelerinde, kolayca gerçekleştire-bilir, özenli ve saygılı hizmet alırsınız. Kuveyt Türk, tasarruflarınız için temiz kazanç kaynağıdır. **Gelin Kuveyt Türk'e... siz de kâra geçin!**

KUVEYT TÜRK

EVKAF FİNANS KURUMU A.Ş.

"Huzurlu Kazanç"

Kalkınma planları açısından yükseköğretimde ara insan gücü eğitimi

Prof. Dr. Sabahattin BALCI
A.Ü. Çankırı Meslek Yüksekokulu Müdürü

Yard. Doç. Dr. Şeref KAVAK
A.Ü.Ç.M.Y.O. İktisadi ve İdari Prog. Bölüm Başk.

1- GİRİŞ

Bu makalede Türkiye'yi 2000'li yıllara taşıyacak olan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki Üniversitelerin bir birimi olan ve ara insangücü yetiştiren Meslek Yüksekokullarının tarihi gelişimi ve bugünkü durumu tartışılmıştır.

Özellikle 1990 yılından sonra, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve liberalizm gibi kavramların sıkça tartışıldığı, üretim sistemlerinin ve buna dayalı teknolojilerin çok hızlı değiştiği; bilgi toplumuna doğru hızlı bir geçişin yaşandığı, özellikle enformasyon teknolojisindeki hızlı gelişmeler ve küreselleşme, nitelikli insan gücüne olan talebi artırmıştır. Bu dönemde bilgi yoğun sanayiler ve ileri üretim metodları hızlı gelişmenin belirleyicileri olmuştur.

Bu yeni döneme ayak uydurabilmek, bilim ve teknolojiden tam olarak faydalanarak, insanımızı çok yoğun bir şekilde eğitime tabi tutmak da mümkün olacaktır. Bu tür bir eğitimi sadece devlet imkanları ile sağlamanın güçlüğü ortadadır. Bu bakımdan, bu plan döneminde özel sektörün eğitim sürecine katılımı ve katkısının sağlanması konusu özellikle vurgulanmıştır. Yeni dönemin gereği eğitim kurumları ile endüstri arasında sıkı bir işbirliğine ihtiyaç vardır.

Endüstrinin ihtiyaç duyduğu önemli bir eleman grubu olan ara insan gücü ülkemizde nasıl yetiştirilmektedir? Kalkınma planlarında endüstri için çok önemli olan bu konu nasıl değerlendirilmektedir? Özellikle Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu konu nasıl ele alınmıştır? Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan ve Gümrük Birliğine giren Türkiye, ara insangücü ihtiyacını nasıl, hangi yollardan ve ne kadar bir sürede giderecektir, gelişmiş ülkelerdeki durum nedir? Bizdeki durum nedir? Bu ve benzeri soruların cevapları tarihi bir süreç içerisinde bu makalede tartışılacaktır.

2- TEMEL KAVRAMLAR

Özellikle Yedinci Beş Yıllık Kalkınma planı başta olmak üzere, planlı döneme geçişle

başlayan süreç içerisinde, ülkenin ihtiyaç duyduğu ara insangücü politikalarının değerlendirilmesini amaçlayan bu çalışmada kavram bütünlüğü sağlamak açısından önce temel kavramların neler olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü doğru kavramlar doğru yerlerde kullanılamaz ise kavram anarşisi ortaya çıkar. Bu bakımdan, makalede hangi kavramı ne anlamda kullanacağımızı özet olarak ifade etme ihtiyacı duymaktayız.

2-1- Meslek Yüksekokulu

Meslek Yüksekokulu kavramı eğitim sistemimize bundan tam 20 yıl önce girmiş bir kavramdır. Bu okullarda yaklaşık 13-16 yıl görev yapan kişiler olarak üzülerek ifade etmek mecburiyetindeyiz ki, özellikle sanayi ve hizmet sektörümüzün büyük bir kesiminde bu okullar tanınmamaktadır. Bunca yıllık yönetim tecrübemizde tesbit ettiğimiz gerçek şudur ki, bizler Meslek Yüksekokullarını Endüstrimize (Endüstri terimi, iş, hizmet ve imalat faaliyetlerini kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmıştır) yeterince tanıtamadık. İş aleminin önemli bir kesimine hitap eden MÜSİAD'ın bu güzide yayın organı vasıtasıyla da bir nebze olsun Meslek Yüksekokullarını tanıtma imkanı bulacağımızdan kendimizi şanslı addedeceğiz.

Eğitim sistemimize 1975-76 öğretim yılında giren Meslek Yüksekokulları; ülkemizin ihtiyaç duyduğu belirli mesleklere yönelik ara insangücünü yetiştirmeyi amaçlayan bir yükseköğretim kurumudur.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda Meslek Yüksekokulları şöyle tanımlanmıştır: Meslek Yüksekokulu: Belirli mesleklere yönelik ara insangücü yetiştirmeyi amaçlayan dört yarı yıllık eğitim-öğretim sürdüren bir Yükseköğretim kurumudur [1].

2.2- Tekniker ve Meslek Elemanı

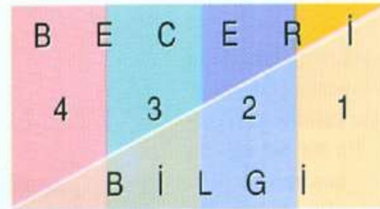
Endüstride meslek kademelerinin belirlenmesinde en büyük zorluk, özellikle bir kademede ortaya çıkmaktadır ve bu yüzden de bu kademenin taliplisi çoktur. Sözü edilen bu kademe TEKNİSYEN kademesidir[2]. Hemen hemen bütün dünya ülkelerinde üst kademe dediğimiz; yönetici, mühendis, işletmeci kavramları kanuni açıdan tanımlanmış yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Aynı şekilde alt kademeyi oluşturan, usta, işçi gibi kavramlarda bazı farklılıklara rağmen genellikle tanımlanmıştır. Ama bu iki terim arasında yeralan grupta çalışanların durumları net olarak tanımlanamamıştır. Ülkemizin mevcut eğitim sistemi ve hukuki tanımlamalara göre, endüstrideki yapılaşmayı bir piramide benzetirsek TEKNİKER ve MESLEK ELEMANI'nın yerini belirlemiş oluruz.

Bu sınıflandırmada mühendis ve işletmecileri, fakülteler; teknisyenleri Endüstri meslek liseleri; yarı vasıflı işçileri çıraklık okulları, akşam sanat okulları ve gezici ve geçici kurslar vb. programlar yetiştirmektedir[3]. TEKNİKER VE MESLEK ELEMANLARINI ise Meslek Yüksekokulları yetiştirmektedir.

Meslek Yüksekokullarının Teknik Programlar bölümlerinden mezun olan öğrenciler TEKNİKER ünvanı almaktadırlar. İktisadi ve İdari Programlar bölümlerinden mezun olan öğrenciler ise, MESLEK ELEMANI ünvanı almaktadırlar.

Endüstrideki bu piramitte Tekniker ve Meslek Elemanları tam bir köprü görevi üstlenmişlerdir. Yukarıdaki piramide uygun olarak bu grupların bilgi ve beceri düzeyleri diyagram üzerinde şöyle gösterilebilir:

Semboller
(1) Mühendis-İşletmeci
(2) Tekniker-Meslek Elemanı
(3) Teknisyen
(4) Yarı Vasıflı İşçi

Diyagramda da görüleceği gibi (1) Mühendis veya İşletmeci; bilgi düzeyi çok yüksek becerisi daha azdır. (2) Tekniker veya Meslek Elemanı; bilgi düzeyi mühendis veya işletmeciye göre daha az buna mukabil beceri düzeyi daha fazladır. (3) Teknisyen (bu grubun içerisine diğer meslek liselerini de katabiliriz) bilgi düzeyi daha az beceri düzeyi daha çoktur; (4) Yarı vasıflı işçinin ise beceri düzeyi çok fazla buna mukabil bilgi düzeyi çok daha azdır.

(1) 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu

(2) SIDAL, Cavit: "Meslek Yüksekokulları Hakkında Bir Değerlendirme", A.Ü. Çankırı Meslek Yüksekokulu Dergisi, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 1995.

(3) BALCI, Sabahattin: "Türkiye'deki Meslek Yüksekokullarının Kuruluşu ve Gelişimi", A.Ü. Çankırı Meslek Yüksekokulu Dergisi, Sayı 1, Yıl 1, Ocak 1995.

İşte Tekniker veya Meslek Elemanı piramidin üst kademesindeki bilgileri alıp, alt kademedeki uygulayıcılara aktaran bir konumdadır. Ayrıca kendisi alt kademedeki personelin sevk ve idaresinde de sorumluluk alabilmektedir. Bu özelliği dolayısıyla endüstrinin vazgeçilmez bir elemanıdır. Gelişmiş ülkelerdeki üniversite çağına gelmiş nüfusun dağılımındaki yüzdeler bu elemanların endüstride ne kadar ağırlıklı olduğunun bir göstergesidir.

Bazı OECD ülkelerinde Kısa Süreli Yükseköğretim öğrencilerinin Toplam Yükseköğretim İçindeki Oranları (%)

Ülkeler	1960-61	1969-70	1986-87
Avustralya	-	-	28.3
Belçika	41.0	41.0	45.2
Kanada	-	-	28.4
Finlandiya	14.7	13.9	32.0
Japonya	11.5	16.0	18.5
Hollanda	41.7	-	54.8
Norveç	-	30.0	65.4
İspanya	36.9	27.7	
Türkiye	-	1.5	11.4
İngiltere	49.8	58.6	39.9
ABD	12.6	19.5	38.5
Yugoslavya	22.5	31.0	16.3

Kaynak:
1. OECD, Short-Cycle Higher Education. Paris: 1973:396.
2. OECD, Education in OECD Cuntries 1986-87. Paris: 1989.

3- YÜKSEKÖĞRETİMDE ARA İNSAN GÜCÜ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Cumhuriyet döneminde ara insangücü planlaması ile ilgili çalışmalara geçmeden önce, ülkemizin genel eğitim durumu ile ilgili bazı göstergeleri hatırlamakta fayda vardır. Nüfusumuzun okur-yazar oranlarını incelediğimizde, öncelikle eğitim seviyesi itibarıyla hangi noktalarda olduğumuzu daha rahat görebiliriz. Nüfusun okur-yazar oranı 1923-(27) % 10,6, 1930'da % 19,2, 1940'ta % 22.4, 1950'de % 33,6, 1960'da % 40.1, 1970'de % 55.5 [4] 1990'da ise % 80.5 [5] 1930'lu yıllarda % 19.2 olan okur-yazar oranı 1990'lı yıllarda % 80.5'e çıkmıştır. Planlı döneme kadar okur-yazar oranı yaklaşık 30 yılda % 19.2'den % 40.1'e yükseltilirken 1960'dan 1990'a kadar geçen 30 yıllık bir sürede ise % 40.1'den % 80.5'e yükseltilebilmiştir. Öncelikle iki 30 yıllık dönemdeki gelişme karşılaştırıldığında ikinci 30 yıllık dönemde, ülkenin kalkınmışlık seviyesine paralel olarak daha fazla gelişme beklenirken, bu gelişmenin gerçekleşmediği görülmektedir.

Nüfusumuzun okur-yazarlık oranındaki bu gelişmeleri gözönünde bulundurarak ara insangücü ile ilgili çalışmaları iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar;

- Planlı dönem öncesi çalışmalar,
- Planlı dönem sonrası çalışmalardır.

Bu çalışmaların detaylarına geçmeden önce ara insangücü kavramından ne kasdettiğimizi açıklamakta fayda vardır.

"Ara insangücü" iki grupta ele alınıp incelenebilir.

Bunlar;

- Ortaöğretim düzeyindeki ara insangücü
- Yükseköğretim düzeyindeki ara insangücü.

Biz burada "ara insangücü" derken Yükseköğretim düzeyindeki ara insangücünden diğer bir ifade ile Meslek Yüksekokullarında yetiştirilen ara insan gücünden yani "TEKNİKER" ve "MESLEK ELEMANI"ndan söz edeceğiz. Ortaöğretim düzeyindeki ara insan gücünden sözederken "TEKNİSYEN" tabirini kullanacağız.

3.1- Planlı Dönem Öncesi Çalışmalar

1963-1967 yıllarını kapsayan 1. beş yıllık kalkınma planının girişinde; "Türk toplumunda büyük bir kalkınma isteğinin varlığının tesbit edilerek, plansız davranışların sebep olabileceği acı sonuçlar, planlamayı kalkınmanın vazgeçilmez yolu olarak benimsemiştir" [6] ifadesiyle ortaya konmuştur. Türkiye 30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması Hakkındaki Kanunla planlı kalkınma yolunu resmen seçmiştir. Bu amaçla toplumun her kesiminde planlı gelişme benimsenerek beşer yıllık dönemler halinde kalkınma planları hazırlanmıştır. Ancak kalkınma planları zorlayıcı değil yol gösterici olarak benimsenmiştir.

Ara insangücü yetiştirme konusundaki ilk uygulamanın "tekniker okulları" ile başlayan uygulama olduğu bilinmektedir.

Tekniker Okulları:

Sanayi ve Kamu'nun ihtiyaç duyduğu ara insangücünün yetiştirilmesi ile ilgili ilk uygulamalar "tekniker" okulları ile başlamıştır.

Tekniker okullarının geçmişi, nafia idarele-

(4) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

(5) DİE 1990 Genel Nüfus Sayımı

(6) Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

(7) *KAVAK, Yüksel: Meslek Yüksekokulları, Ankara 1992*

(8) *KARASAR, Niyazi: "Önlisans" Eğitimi ve Teknik Eğitimde Uygulanabilirliği, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No 106, Ankara 1981.*

(9) *OECD 1973*

(10) *OECD 1989*

rinin (Bayındırlık Müdürlükleri) fen memuru ihtiyacını karşılamak üzere, Paris'teki "Ecole de Conducteur"un örnek alınmasıyla 1911 yılında kurulan "kondüktör Mektebi"ne kadar uzanmaktadır. Bu okul 1922 yılında "Nafia Fen Mektebi" adını almış 2 yıl olan öğrenim süresi 1926-27 öğretim yılında 2,5 yıla [7] ortaokuldan sonra ikibuçuk yıllık olan sürede 1930 yılında da 3 yıla çıkarılmıştır. 1937 yılına kadar fen memuru (tekniker) yetiştiren okula, aynı yıl 3074 Sayılı Kanun ile Mühendislik bölümü eklenmiş ve adı da "teknik okul" olmuştur. Teknikerlik bölümü aynı çatı altında öğretime devam etmiş ve süre tekrar iki yıla indirilmiştir. Okul Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı iken 1941 yılından itibaren 4121 sayılı Kanun'la Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. 1943-44 öğretim yılından başlayarak, teknikerlik bölümüne Erkek Sanat ve Yapı Enstitüleri mezunlarının sınavla alınması ilkesi benimsenmiş ve böylece teknikerlik öğretiminin düzeyi yükseltilmiştir. Teknikerlere duyulan ihtiyacın sonucu olarak 1952 yılından sonra, yeni "tekniker okulları" açma politikası öncelik kazanmıştır. 1939 yılında makina bölümü de eklenen bu okullara 1952 yılından sonra açılan "tekniker okullarında ise, inşaat, elektrik, makina ve motor bölümleri bulunmakta idi.[8] Bu okullar 1969-1970 öğretim yılında kapatılmıştır.

3.2- Planlı dönem Sonrası Çalışmalar

Türkiye'de insangücü planlaması ile ilgili ilk ciddi çalışma planlı kalkınma döneminin başlangıcına rastlar. 1961 yılında başlayan ve Türkiye, İtalya, Portekiz, İspanya, Yunanistan ve Yugoslavya'yı içeren "Akdeniz Bölge Projesi"nin bu konudaki etkisi büyük olmuştur. Bu proje ile, "insangücü yaklaşımına göre, ülkenin, 15 yıllık insangücü ve buna bağlı olarak eğitim ihtiyaçları tespit edilmeye çalışılmıştır. [9] Akdeniz Bölge Projesi'nde, dört meslek ve eğitim düzeyi planlanmıştır. Bunlar[10] 1. A grubu meslekler: Normal olarak, yükseköğrenim gerektiren profesyonel, işletmeci ve yönetim meslekleri;

2. B grubu meslekler: Ortaöğretim sonrası, ilk-üç yıllık bir eğitimi gerektiren, teknik ve yarı-profesyonel beceri gerektiren meslekler;

3. C grubu meslekler: Ortaöğretim gerektiren satış, ustalık ve bağımsız işleri içeren meslekler;

4. D grubu meslekler: Ortaöğretimden az eğitim gerektiren öteki tüm mesleklerdir.

Bu makaleyi doğrudan ilgilendiren meslek grubu B grubu mesleklerdir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve Türk toplumunun ihtiyaç ve şartlarına uygun insan yetiştirilmesi büyük bir öncelik olarak belirlenmiştir. "Eğitim politikası ile ilgili plan hedefleri içinde, ortaöğretim çağındaki gençlerin büyük bir bölümü teknik ve mesleki eğitime yöneltilerek, teknik öğretim çıraklıktan teknisyenliğe kadar bütünüyle sanayi ile bağlantılı, onun imkan ve ihtiyaçlarıyla uyuşan bir sistem olarak kullanılmalı ve işletilmelidir" denilmek suretiyle yapılanmanın daha çok lise seviyesinde gerçekleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.

Planda yükseköğretimle ilgili bu alanda özel bir hedef belirlenmediği, yükseköğretimde ise esas hedefin öğretim elemanı yetiştirme şeklinde belirlendiği görülmektedir. 1. ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında üniversite seviyesine ara insan gücü planlaması net olarak belirlenmemiştir. 3. Beş Yıllık Kalkınma planında yükseköğretime gerekenden fazla talebin olması ve talebin karşılanamamasına dikkat çekilerek Yükseköğretimin yeniden yapılanması mecburiyeti dile getirilmiştir. Diğer taraftan Akademi ve Yüksekokullarda teknolojinin ülke düzeyinde yaygınlaştırılmasını sağlayacak çok sayıda uygulayıcı mesleki ve teknik elemanları yetiştirmek üzere program ve öğretim süresi farklılaştırılmasına özellikle dikkat edileceği belirtilmiştir.

Ara insangücü planlaması ile ilgili çalışmaları 1982 öncesi ve 1982 sonrası olarak gruplandırmak mümkündür. Zira 1982 öncesinde Yükseköğretim Kurumları çok çeşitli çatılar altında faaliyet gösterirken 1982 sonrasında bütün Yükseköğretim Kurumları Üniversiteler bünyesine alınmışlardır.

3.2.1.- 1982 Öncesi Çalışmalar

1982 öncesi Yükseköğretim birimleri tek çatı altında faaliyet göstermiyorlardı. Bazı Yükseköğretim birimleri, Milli Eğitim Bakanlığı'na, bazı yükseköğretim birimleri üniversitelere, bazıları diğer Bakanlıklara, bazıları da Akademiler olarak faaliyet yapıyorlardı. Bu bakımdan ara insan gücü planlaması ile ilgili standart oluşturmak oldukça zor olmaktadır. Çalışmamızda biz gruplamayı;

- Yüksek Tekniker Okulları ve
- Önlisans Okulları

olarak yapmayı uygun gördük.

a) Yüksek Tekniker Okulları

Tekniker okulu mezunlarının devam ettiği ve bir yıl süreli olarak Ankara ve İstanbul'da 1965 yılında bir "Tekniker Yüksek Okulu"

açılmıştır. Bu okulların da ömrü uzun sürmemiştir. Çünkü okulların öğrenci kaynağı olan tekniker okullarının kapatılmasıyla kaynak da çok kısa sürede kurumuştur. Bu okullar, 1972-73 öğretim yılında fiilen kapatılmışlardır.

Üzerinde kapsamlı bir araştırma yapılmadan, İkinci Plan döneminde kapatılan bu okulların işlevleri ortaöğretim düzeyinde başlatılan teknisyen okullarına aktarılmıştır.

b) Önlisans Okulları

Önlisans okulları ile ilgili ilk kanuni düzenlemenin Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı olduğu görülmektedir. Plana göre üniversiteler

1. Önlisans
2. Lisans
3. Lisansüstü düzeyde eğitim yapmak üzere

planlanmıştır[11].

Ayrıca Planda önlisans seviyesinde teknik ve mesleki yardımcı eleman yetiştirileceği belirtilmiştir. Önlisans kavramı 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda "lisans öncesi" olarak ifade edilmiş, fakat aynı dönemde çıkarılan 1750 sayılı "Üniversiteler Kanunu"nda ise "temel bilimler" teriminden sözedilmiştir.

Yükseköğretime olan talebin hızla artması ile birlikte, bu talebi karşılayabilmek için yeni arayışlara gidilmiş ve önlisans eğitimi, mektupla eğitim gibi uygulamalara başvurulmuştur.

Üniversiteler önlisan uygulamalarına ilk defa 1973-74 öğretim yılında başlamışlardır. Bu uygulamalardan sadece Boğaziçi Üniversitesi olumlu sonuç almış ve uygulamayı sürdürmüş, diğer üniversiteler 1977-78 öğretim yılından itibaren uygulamaktan vazgeçmişlerdir [12].

Milli Eğitim Bakanlığı, yine Yükseköğretime olan talebi karşılayabilmek ve kalkınma planlarında belirtilen hedeflere ulaşabilmek için, kendi bünyesinde kurduğu Yaygın Yükseköğretim Kurumu (YAY-KUR) Örgün Yükseköğretim Dairesine bağlı olarak 1975-1976 öğretim yılında ilk önlisans uygulamasını başlatmıştır. Bu uygulama "MESLEK YÜKSEKOKULLARI" adı altında başlatılmıştır. Bu okullarda; teknik, sosyal ve hayatı bilimlerin çeşitli dalları ile ilgili programlar açılmıştır. 1975-1976 öğretim yılında 24 (bu sayı o yıl 33 olarak gerçekleştirilmiştir.) okul açılmak suretiyle ilk uygulama başlatılmıştır.

1982 Öncesi Kısa Süreli Yükseköğretim Kurumlarının Sayısal Görünümü Tablo 2'de verilmiştir [13].

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğreten Sayısı
Tekniker Okulları			
1952-53	5	192	-
1962-63	26	3.399	456
1968-69	23	2.848	110
Yüksek Tekniker Okulları			
1965-66	2	865	12
1968-69	2	2.127	76
1971-72	2	213	45
Ön Lisans Okulları			
1974-75	1	1.344	18
1975-76	7	2.813	75
1978-79	1	484	54
YAY-KUR Meslek Yüksek Okulları			
1975-76	24	3.962	75
1977-78	46	10.294	161
1981-82	56	11.740	1.141

***Not:** Ön lisans okullarının 6'sı 1977-78 öğretim yılında kapanmıştır.*

3.2.2- 1982 Sonrası Çalışmalar

Ülkemizde ara insangücü yetiştirme konusunda, tekniker okulları ile başlayan yüksek tekniker okulları, önlisans okulları ve YAY-KUR Meslek Yüksekokulları ile devam eden süreç 1981 yılında Yükseköğretimin yeniden düzenlenmesi ile birlikte yeni bir şekil almıştır. 41 sayılı kanun hükmünde kararname ile Yükseköğretim kurumlarının yeniden teşkilatlandırılması konusundaki düzenleme ile birlikte yükseköğretim kurumları tek çatı altında toplanmıştır. Bu düzenleme ile tüm Yükseköğretim birimleri üniversiteler bünyesinde toplanmıştır. Bu düzenleme ile birlikte YAY-KUR

(11) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

(12) KAVAK, Yüksel: Meslek Yüksekokulları, Ankara 1992

(13) KAVAK, Yüksel: Meslek Yüksekokulları, Ankara 1992

Meslek Yüksekokullarının tamamı üniversitelere bağlanmıştır. 1982 sonrası dönemi Meslek Yüksekokullarının üniversiteler dönemi olarak ta adlandırmak mümkündür.

Dördüncü (ve sonraki) Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içerisinde kalınan bu dönemde ara insangücü yetiştirilmesi konusunda Meslek Yüksekokulları dışında başka bir düzenlemeden söz edilmemektedir. Ancak planda; plan hedeflerini ve eğitim standartlarını düşünmeksizin yalnızca Yükseköğretime olan talebin baskısını hafifletmek amacıyla, gerekli ön hazırlıklar tamamlanmadan ve şartlara uygunluğu sağlanmadan girişilen önlisans ve açık yükseköğretim ve özellikle YAY-KUR uygulamalarının yeni ve önemli boyutlara ulaşan sorunlar üretmekten öte bir sonuç vermediği tesbit edilmiştir.

İlk defa 5. Beş Yıllık kalkınma Planında Meslek Yüksekokulları zikredilerek bu okullarda yaygın eğitim yoluyla plan döneminde 20.000'i teknik dallarda olmak üzere en az 100.000 kişiye meslek kazandırıcı nitelikle eğitim imkanından söz edilmektedir.

Altıncı Beş Yıllık kalkınma Planında ara insangücü yetiştiren Meslek Yüksekokulları ile ilgili özel bir düzenlemeden söz edilmemektedir. Yükseköğretim kurumlarının açılması konusunda master plan çerçevesinde değerlendirmenin yapılmasının ve Üniversite-Sanayi işbirliğini tesis ederek hukuki, ekonomik ve yapısal düzenlemelerin geliştirilmesi vurgulanmaktadır.

Beşinci ve Altıncı Plan dönemlerinde ara insangücü yetiştiren yegane yükseköğretim kurumları Meslek Yüksekokulları olmuştur. Bu dönemlerde sanayi ve hizmet sektörünün ihtiyaç duyduğu tekniker ve meslek elemanını yetiştiren bu yüksekokullara özel önem verilmiştir. Üniversiteler kendi ortamında getirmiş olduğu bilimsel düşünme, araştırma ve huzur atmosferi ile bu yüksekokullarının, özellikle dış kredi destekli proje okullarının ciddi bir şekilde gelişme göstermesine neden olmuştur. Meslek Yüksekokullarının üniversitelere bağlanmasından sonra bir kısmının Dünya Bankası Endüstriyel Eğitim Projeleri ile desteklenmesi sağlanmıştır. Bu bakımdan 1982 sonrası gelişmeler Proje kapsamındaki Meslek Yüksekokulları ve Proje kapsamı dışındaki Meslek Yüksekokulları olarak incelenmiştir.

a) YÖK/Dünya Bankası Endüstriyel Eğitim Projesi Kapsamındaki Meslek Yüksekokulları

Meslek Yüksekokullarının üniversiteler bünyesine alınmasından sonra, bu okulların teknik, teknolojik alt yapısının hazırlanması ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi konularında ilk ciddi çalışma YÖK/Dünya Bankası Endüstriyel Eğitim Projesi ile başlamıştır. İlk etap 8 Meslek Yüksekokulunu kapsayan proje ile 1983 yılında çalışmalara başlamış ve 1987-88 öğretim yılında atelye ve laboratuvarlar kurularak hizmete açılmıştır.

Proje'nin amacı; "ihracata yönelik imalat endüstrilerinin ihtiyaç duyduğu ara insangücünü nitelik ve nicelik bakımlarından uluslararası standartlara uygun olarak yetiştirmektir."

İlk etapta 8 meslek yüksekokulunu (Çankırı, Kırıkkale, Düzce, İstanbul Teknik Bilimler, İzmir (Buca), Konya, Malatya ve İskenderun) kapsayan proje ile ilgili anlaşma 16 Nisan 1984 tarihinde yapılmıştır. Projeye 13 Mayıs 1985 tarihinde başlanmış ve 13 Kasım 1989 tarihinde bitirileceği planlanmıştır. Projenin toplam maliyeti 37.8 milyon Amerikan Doları ve bunun 32.7 doları Dünya Bankası desteği 5.1 milyon dolar TC Hükümeti desteğidir [14].

Dünya Bankasınca sağlanan kredinin 22.4 Milyon dolar makina ve techizat alımında kullanılmış, kalan kısım ise danışmanlık ve öğretim elemanı yetiştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Öğretim elemanlarından 123 kişi 9 ay süre 76 kişi 3 ay süre ile yurtdışı eğitimine tabi tutulmuştur.

Endüstrinin Ara-Kademe eleman ihtiyacını uluslararası standartlarda kalifiye edilmiş elemanlarla karşılamak amacından vazgeçmek mümkün değildir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ise kaynağa ihtiyaç vardır. Meslek Yüksekokulları kendi kaynakları ile de bu ihtiyacı karşılamaları mümkün gözükmemektedir. Bu bakımdan 1. YÖK/DB Endüstriyel Eğitim Projesinin akabinde yeniden dış kaynak bulunarak 22 Meslek Yüksekokulu (Antalya (Sosyal Teknik), Bilecik, Erzincan, Sivas, Mersin, Osmaniye, Batman, Şanlıurfa, Ege, Kayseri, Elazığ, Kdz. Ereğlisi, Ordu, Rize, Amasya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Tekirdağ, Balıkesir, Bursa, Kocaeli) ve 4 Teknik ve Mesleki Eğitim Fakültesi (G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi, G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi, M.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi, F.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi) için II. YÖK/DB Endüstriyel Eğitim Projesi başlatılmıştır. Projenin toplam maliyeti 160 milyon dolardır. Bunun 110 milyon dolar Dünya Bankası Kredisi ve 50 milyon dolar da TC Hükümeti desteğidir. Proje kapsamında 152 öğretim elemanı 9 ay süre ile, 64 öğretim elemanı 7 ay süreyle ve 242 öğretim elemanı da 3 ay süre ile yurtdışı eğitimine tabi tutulmuştur [15].

4) YÖK-Dünya Bankası ·düstriyel Eğitim Proje ·şkanlığı

5) YÖK-Dünya Bankası ·düstriyel Eğitim Proje ·şkanlığı

YÖK/DB Endüstriyel Eğitim Projeleri ile Proje Kapsamındaki Meslek Yüksekokullarına batı standartlarına uygun makina techizat alımı gerçekleştirilmiştir. Bu Meslek Yüksekokullarında Endüstrinin istediği vasıflara en uygun TEKNİKER VE MESLEK ELEMANI yetiştirildiğini söylemek mümkündür.

Bu Proje ile sağlanan üstünlükler şöyle özetlenebilir.

– Yönetici ve öğretim elemanları yurt dışı ve yurt içinde değişik zamanlarda eğitilerek MYO amaç ve hedefine uygun bir personel profili oluşturulmaya çalışılmıştır.

– Özellikle ihracata yönelik sanayi dalları ile hizmet sektörünün öncelikleri gözönüne alınarak modern eğitim-öğretim programları açılmıştır.

– Yönetim hizmetleri ve açılan eğitim-öğretim programları modern teknolojilerin yoğun olarak kullanılacağı makina ve teçhizat ile desteklenmiştir.

– İhtiyaç duyulan fiziki mekanlar Genel Bütçeden ödenek tahsisi ile belli oranda karşılanmıştır.

Böylece 30 Proje Meslek Yüksekokulu Batı Ülkeleri standartlarına ulaştırılmıştır.

b) Proje Kapsamı Dışındaki Meslek Yüksekokulları

Üniversite önündeki aşırı yığılmayı önlemek ve ülkemizin ihtiyaç duyduğu nitelikli ara insangücünü yetiştirebilmek amacıyla, özellikle Meslek Yüksekokulu açılması yoluna gidilmiştir. Bu okulların büyük bir çoğunluğunun açılmasında gerekli alt yapı çalışmaları yapılmamıştır. Bu okulların açılmasında siyasi tercihler ön plana çıkmıştır. Bir çok küçük yerleşim birimlerine bile Meslek Yüksekokulu açılmıştır. 1995-96 öğitim-öğretim yılı için (Açıköğretim Meslek Yüksekokulları, Adalet Yüksekokulu, Sivil Havacılık MYO, Maliye MYO, Tapu Kadastro MYO hesaplamaya dahil edilmemiştir). Meslek Yüksekokulları öğrenci kontenjanlarının dağılımı aşağıdaki grafikle gösterilmiştir [16].

Bu durum Meslek Yüksekokulları arasında kalite farkının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, kaynak israfına da sebep olmaktadır. Hem ekonomik kaynaklar bu anlamda israf edilmekte hem de insan kaynakları israf edilmektedir.

Gerekli altyapı hazırlanmadan açılan Proje kapsamı dışındaki çoğu okul; SANAYİ-MESLEK YÜKSEKOKULU ilişkisini de olumsuz yönde etkilemektedir.

1995-1996 ÖĞRETİM YILI MESLEK YÜKSEKOKULLARI ÖĞRENCİ KONTENJANLARI

4- MESLEK YÜKSEKOKULLARI İLE İLGİLİ MEVCUT DURUMUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında; insan gücü hesaplarına göre, 1995 yılında stratejik dallarda, gerekli insangücü açığının çok yüksek sayılara erişeceği hesaplanmıştır. Bu nedenle yükseköğretimde, uzun dönemde gerekli kapasiteyi meydana getirecek, nitelik yükseltilmesini sağlayacak, tüm yükseköğretim sorunlarını kapsamlı bir biçimde ele alacak merkezi bir örgütlenmeye gidilmesinde kesin bir zorunluluktan söz edilmektedir. Bilindiği gibi bu durum ancak 1981 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Diğer taraftan 1995 yılında yükseköğretim çağı nüfusunun da % 15 'inin yükseköğretimden istifadesi hedeflenmiştir. 1994-95

(16) 1995 ÖSYM İkinci Basamak Kılavuzu
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname

öğretim yılı itibariyle de örgün öğretimde bu hedef ancak % 12.5'e ulaşabilmiştir. Bu oranın içerisinde meslek yüksekokullarının ağırlığı bir hayli yüksektir.

1975-76 öğretim yılında 24 olan Meslek Yüksekokulu sayısı, 1983-84 öğretim yılında 54'e 1990-91 öğretim yılında 121'e ve 1995-96 öğretim yılında da 372 sayıya ulaşmıştır. 1983-84, 1989-90 yıllarını kapsayan 7 yıldaki okul sayısındaki artış yaklaşık 2 kat olurken 1990-91-1995-96 yılını kapsayan 5 yıldaki okul sayısındaki artış ise yaklaşık 4 kat olmuştur.

Meslek Yüksekokullarındaki bu sayısal gelişme sevindirici olarak gözükmekle birlikte kalite konusunda aynı sevinci paylaşmak mümkün değildir. Bu okulların açılmasında politik tercihlerin ön sıralarda yeraldığı gözlenmektedir.

Bugün proje okulları dışındaki Meslek Yüksekokullarının büyük bir çoğunluğu bina, makina ve teçhizat ve öğretim elemanı bakımından son derece yetersiz imkanlarla eğitim-öğretim faaliyeti sürdürmektedir.

Meslek Yüksekokullarının üniversiteler dönemindeki gelişmeleri olumlu ve olumsuz olarak iki başlıkta özetlemek gerekirse;

Olumlu Gelişmeler:

1. Meslek Yüksekokullarının tanım, teşkilat ve yöneticilerinin tayini kanunla belirlenmiş ve standart bir hale getirilmiştir. Yönetimde istikrar sağlanmıştır.

2. Üniversitelerin sağlamış olduğu bilimsel atmosfer içerisinde ileriye dönük planlar yapılabilmiş, yeni ufuklara ulaşılmıştır.

3. Yönetim ve akademik faaliyetlerde Üniversitelerin Akademik ve İdari kadrolarından istifade edilmiştir.

4. Akademik ve idari kadro mevcutları bakımından sabit kadrolara kavuşturulmuşlardır. Bu kadrolara eleman temininde Meslek Yüksekokulları etkili görev almışlardır. Öğretim elemanı temininde bazı rahatlamalar olmuştur.

5. Yeni program açma ve mevcutların gözden geçirilmesinde üniversitelerin yetkili kurulları ve öğretim üyelerinin destekleri sağlanmıştır. Yerel istekler göz önüne alınmıştır.

6. Meslek Yüksekokullarının önemli bir miktarı kendi bina ve tesislerine kavuşmuşlardır.

7. Çevre ve sanayi ile ilişkilerin tesisinde üniversitelerin saygınlığından da istifade edilerek müspet ilişkiler kurulmuştur.

8. Eğitim-öğretim faaliyetleri sağlam bir zeminde disiplin içerisinde yürütülür hale gelmiştir.

Olumsuz Gelişmeler:

1. Meslek Yüksekokullarının amaçlarına uygun öğretim elemanı temininde güçlük devam etmektedir.

2. Program ve müfredatların güncelleştirilmesi ve çağın gereklerine uygun olarak geliştirilmesi problemi sürmektedir.

3. Genel olarak, atelye-laboratuvar teçhizatı problemi sürmektedir.

4. Başta kitap olmak üzere diğer öğretim materyalleri bakımından son derece yetersiz bir durum vardır.

5. Meslek Yüksekokullarının tanımına uygun bina ve tesislerin oluşturulmasında problem sürmektedir.

6. Özellikle yardımcı teknik eleman kadrosu problemi sürmektedir.

7. Üniversitelere en son ve güçsüz bir biçimde katıldıklarından Üniversite içinde kabul görme problemi vardır. Güçlü fakülte ve yüksekokulların etkisi ile ihmal edilme tehlikesi vardır.

8. Yönetim kadrolarında istikrar sağlanmasına rağmen Yöneticilerin Meslek Yüksekokulu amaç ve hedefleri bakımından eğitilmesi mümkün olmamıştır.

9. Meslek Yüksekokulları için hayati önemi haiz "OKUL-SANAYİ İŞBİRLİĞİ"nin sağlanmasında istenilen düzeye gelinememiştir.

10. Akademik, İdari ve Teknik Kadro yetersizlikleri sürmektedir.

Olumsuz gelişmelerin büyük bir çoğunluğu Proje kapsamındaki Meslek Yüksekokulları için bertaraf edilmiştir.

5- SONUÇ VE TEKLİF

Dünyada, üretim sistemlerindeki ve bunun dayandığı teknoloji tabanındaki köklü değişimlerle bilgi toplumuna geçiş süreci yaşandığı ve yeni dönemin belirleyicisi olan bilim ve teknolojiden tam olarak faydalanabilmek için kurumsal yapıda ve her seviyede yeniden organizasyonlara gidilmesi gerçeği Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında önemle vurgulanmıştır.

Diğer taraftan planda özellikle araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine özel önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu cümleden hareketle üniversite-sanayi işbirliğinin özendirilmesi için tedbirlerin alınması ifade edilmiştir.

Meslek Yüksekokullarının endüstrimizin ihtiyaç duyduğu özelliklerde Tekniker ve Meslek Elemanı yetiştirebilmesi için somut teklifler şöyle özetlenebilir.

1. Teknikerlik ve Meslek Elemanı eğitimi

görevini üstlenmiş bulunan Meslek Yüksekokullarının mevcut yapısı gözden geçirilerek bu kurumların gelişi güzel açılmasına derhal son verilmelidir. Bunun yerine imkanların ve güçlerin teksif edildiği, faaliyet sahası sadece örgün eğitimle sınırlı olmayan, sertifikaya dayalı eğitimlerle toplumun bütün kesimlerinin ve kişilerin teknoloji yenilenmesinden doğan eğitim taleplerini karşılayabilecek vasıfta, bugünkünden çok daha fazla eğitim programlarına sahip ortalama 5000 örgün, bir o kadar da yaygın öğrenciye sahip bölgesel karakterli "TEKNOLOJİ EĞİTİM MERKEZİ" karakterine kavuşturulması gerekmektedir. Herbir Teknoloji Eğitim Merkezi bölgesinin bir "CAZİBE MERKEZİ" olacaktır.

2. Bilinen uygulama şekli ile açılan Meslek Yüksekokulları hiçbir zaman yeterli mali kaynağa sahip olamadığından lüzumlu bina, tesis ve teçhizata hiçbir zaman kavuşması mümkün gözükmemektedir. Bu ise büyük bir itibar kaybına, kaynak israfına ve insan gücü planlamasında başarısızlığa sebep olacaktır. Bu sebeple, "İhtisas Meslek Yüksekokulu" ve "TEKNOLOJİ EĞİTİM MERKEZİ" modeline süratle geçilmelidir.

3. Meslek Yüksekokullarında program açma ve programlara uygun müfredat hazırlama ve müfredatların geliştirilmesi çalışmalarını düzenli yürütmek üzere Yükseköğretim Kurulu bünyesinde bir "PROGRAM VE MÜFREDAT GELİŞTİRME BİRİMİ" kurulmalıdır. Bu birimin içerisinde sanayi temsilcileri de bulunmalıdır.

4. Meslek Yüksekokullarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin vazgeçilmez bileşeni olan öğretim elemanı temini ve yetiştirilmesi bir sistematik yapıya kavuşturulmalıdır. Bugün özel bir maksada matuf olarak kurulan ve sayıları hızla artan Meslek Yüksekokullarında eğitim-öğretim hedef ve politikasına uygun olarak yetiştirilmiş eleman bulmak çok zordur. Bunun için gelişmesini başarı ile sürdüren başarılı Meslek Yüksekokulları seçilerek buralarda kurulacak "PERSONEL GELİŞTİRME BİRİMLERİ" vasıtasıyla lisans mezunlarından istekli olanlar eğitilerek kendilerine sertifika verilmelidir. Mezkur birim aynı zamanda halen görevde olan öğretim elemanlarının da teknolojideki gelişmelere paralel olarak eğitim ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ayrıca Meslek Yüksekokullarındaki öğretim elemanlarının Lisansüstü eğitim taleplerini karşılamak üzere YÖK nezdinde Üniversiteler arasında bir "KOORDİNASYON BİRİMİ" kurularak çözümler üretilmelidir. Yine, Meslek Yüksekokullarına da araştırma görevlisi kadroları tahsis edilerek, bu kadrolarda istihdam edilecek kişilerin gelişmiş üniversitelerimizde Lisansüstü eğitim yapmalarına imkan tanınmalıdır.

5. Meslek Yüksekokullarına faaliyet sahaları göz önünde tutularak yeterli sayıda Teknisyen ve Tekniker kadrosu tahsis edilmelidir. Unutulmamalıdır ki, bu kadrolarda istihdam edilecek elemanlar eğitim-öğretim teknik altyapısının hazırlanmasında, desteklenmesinde ve ders kitabı dahil her türlü materyalin üretilmesinde son derece lüzumludur.

6. Meslek Yüksekokullarında Eğitim-Öğretim hedeflerini yakalamada tartışmasız önemli olan ders kitabı ve kaynak materyal hazırlama çalışmaları teşvik edilmelidir. Tercüme yolu ile kaynak kazandırma faaliyetleri hızlandırılmalıdır.

7. Meslek Yüksekokullarının başta sanayi ve ticaret kesimi olmak üzere ortaöğretim öğrencilerine ve halka tanıtılması için bütün ilgili kurum ve kuruluşlar seferber olmalıdır. Bu maksada yönelik olarak her türlü fırsatlar değerlendirilmelidir. Özellikle Meslek Yüksekokulları ve tekniker eğitim vakıf veya dernekleri, öncelikli faaliyetleri olarak "tanıtım ve bilgilendirmeyi" ihmal etmemelidirler. Bu cümleden olarak, sanayi, ticaret ve halk kesimi ile çok yakın münasebetler kurulmalı, yapılacak faaliyetlerle bu kesimlerin beklentilerine cevap verilmeye çalışılmalıdır.

8. Meslek Yüksekokullarında öğrencilerin mesleği kabul etmelerinde büyük önemi olan motivasyon ve yönlendirme çalışmaları ihmal edilmemelidir. Bu cümleden olarak, sanayi ve ticaret kesimi ile işbirliği yapılmalı, mezunlardan başarılı olanlar davet edilerek sohbetler tertip edilmelidir. Öğrencilerin ise yetiştirilmeleri ile ilgilenecek bir birim kurulmalıdır. Lisans öğretimine geçiş ile ilgili olarak uygulamadan doğan haksızlık ve sıkıntıları gidermeye yönelik olarak "Merkezi Yerleştirme Sistemi" uygulanmalıdır. Merkezi yerleştirme için bir merkezi imtihan yapılmalıdır. Bu imtihana giriş için % 60 not ortalaması aranmalıdır. Yine Meslek Yüksekokulu mezunlarının askerlik süreleri de fakülte mezunları ile diğerlerinin arasında olmalıdır. Öğrencilerin sanayide yapmaya zorunlu oldukları Endüstriye dayalı Öğretim (Staj) çalışmaları için bütün taraflara hitabedecek bir Yönetmelik Bakanlar Kurulunca hazırlanmalıdır. Bu yönetmelikte; kontenjanlar, ücret, sigorta, barınma ve denetim hususları mutlaka somut bir şekilde ele alınmalıdır.

Meslek Yüksekokulu mezunu öğrencilerin kendi işini kurabilmeleri için eğitim esnasında

müteşebbislik geliştirme faaliyetlerine önem verilmelidir. Mezuniyetlerinden sonra da mali yönden desteklenerek kendi işyerlerini kurmaları teşvik edilmelidir.

9. Meslek Yüksekokullarında idari teşkilatlanma, özellikle program sayısı ve öğrenci mevcudu fazla olanlarda yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple bölümleşme konusu yeniden ele alınarak ihtiyaçları karşılayacak hale getirilmelidir.

10. "Meslek Yüksekokulları Eğitimde Dayanışma Birliği" adı ile bir kurum kurularak; birlikte hareket ortamı oluşturulmalıdır. Bu birliğin işbirliği ilkeleri; Yönetim, personel geliştirme, öğretim materyali ve müfredat geliştirme, eğitim-öğretimde standardizasyon, bilgi ağı kurma ve ortak sosyal-kültürel faaliyetler yapma gibi temel konular olmalıdır. Bir model olarak Yüksekokulumuzun kurucu üyesi olduğu ve 10 ülkenin üyesi olduğu TIES (Together Into Educational Solidarity for Vocational Education) isimli kuruluş alınabilir.

11. Meslek Yüksekokullarında görevli öğretim elemanlarının belli dönemlerde alanları ile ilgili sektörlerde çalışma imkanları araştırılmalıdır. Bu öğretim elemanlarının endüstrideki gelişmelerden uzak kalmamaları için özel gayret sarfedilmelidir.

12. Meslek Yüksekokullarının programlarına alınan öğrenci kontenjanları belirlenirken alt limit belirlenmelidir.

Çalışmanın; Yedinci Beş Yıllık Kalkınma planı ile ilgili olarak hazırlanacak icra planlarının oluşumuna katkı sağlamasını ümit ve temenni ederiz.

Dünyada ve Türkiye'de finansal sistemde gelişme, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın öngörüleri ve öneriler

Prof. Dr. M. İlker Parasız
Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi

Finansal piyasaların globalleşmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki önemli gelişmelerden birisidir. Küreselleşme ile; çeşitli ülke yatırımcıları artan bir oranda yabancı ülkelerde finansal yatırım faaliyetinde bulunmaktadırlar. Dünya finans piyasaları yatırımcılarına daha yüksek getiri ve düşük risk için olanaklar sağlamaktadır. Diğer yönden yerel olarak sağlanamayan büyük miktarlardaki fonlar kullanıcıları için elverişli kılınmaktadır.

Başlangıçta uluslararası sermaye piyasaları geniş ölçüde banka ödünçleriyle ilgiliydi, 1978-1979 yıllarında maksimum düzeye ulaşan bu ödünçler uluslararası sermaye piyasalarının 2/3'ünü oluşturuyordu. 1982'de yaşanan dünya borç krizi, bankaların kredi değerlendirmelerindeki değişmeler ve sermaye oranlarındaki artışlar banka ödünçlerini azaltmıştır. Bunun yerine menkul kıymetlere dayalı (Eurobond, Tahvil, Futures, Options...) finansal piyasa işlemleri yaygınlaşmıştır. 1980'li yılların ortalarında uluslararası sermaye akımlarında menkul kıymetlere bağlı işlemlerin ağırlığı %85'i aşmıştır.

Finansal küreselleşmeye neden olan faktörler şunlardır:

i. Lider konumdaki ülkelerde finans piyasalarının her türlü düzenlemelerden arındırılması.

ii. Finansal piyasaların uluslararası rekabete açılması.

iii. Finansal araçların çeşitliliğindeki hızlı artış. (Özellikle dalgalı oranları içeren bonolar, futures ve opsiyonlar ödünç alanlarla ödünç verenler için faiz oranlarındaki dalgalanmanın getirdiği riskten korunma olanağı sağlamakta, dolayısıyla büyük ve riskli yatırımların yapılmasını olanaklı kılmaktadır.)

iv. Yeni oyuncuların özellikle kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki artan rolü; günümüzde hanehalklarının tasarruflarının büyük bir kısmı bu finansal kurumlara (sigorta şirketleri, yatırım ortaklıkları, yatırım fonları, emekli sandıkları ... gibi) yönelmekte, bu kurumsal yatırımcılar ulusal ve uluslararası finans piyasalarında büyük etki yaratabilmektedirler.

v. Bilgisayar ve telekominikasyondaki teknolojik devrimler ile finansal piyasalarda bilginin hem yoğunlaşmış hem de çok ucuz hale getirilmiş olması

vı. 1980'li yıllarda ABD ödemeler bilançosu açıkları, doların değer kaybı ve Japonya mali piyasalarında süregelen hızlı gelişmeler, küreselleşmenin doğasını ve derecesini etkileyen etmenler olarak sıralanabilir.

Küreselleşme ile ilgili gelişmeleri tarihsel bir perspektif içerisinde değerlendirdiğimizde; 1973'de Bretton Woods sisteminin çöküşü ile dünya birdenbire küçülmüştür. Uzun süre ulusal düzeyde para arzı üzerinde monopolcü güçlerini istedikleri gibi kullanan merkez bankaları, kendilerini uluslararası piyasalarda paralarının değerini koruma konusunda rekabet içerisinde bulmuşlardır. Avrupa para piyasaları ve uluslararası bono piyasalarında rekabet artarak devam etmektedir. Belirli bir çerçevede vergiler, kotalar ya da döviz ve faiz kontrolleri ile ilgili düzenlemeler ciddi bir yük oluşturduğunda, para ve sermaye piyasaları diğer bir çevreye kolayca kaymaktadır. Ulusal otoriteler uluslararası finansman alanında kendi ülkelerinin payını korumak ve arttırmak için sürekli rekabet etmektedirler.

Bretton Woods sistemini sona erdiren önemli faktörlerden birisi 1970'li yıllarda artarak devam eden enflasyonist baskılardır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, enerji, doğal kaynaklar ve gayrimenkul alımları için enflasyonist ortamda borçlanma bir norm haline gelmişti. Çünkü petrol üreticileri, maden üreticileri, çiftçiler, ticari ve ticari olmayan gayrimenkul sahipleri kendi varlıklarının değerinin finansal aktiflere kıyasla daha fazla arttığını görmüşlerdir. Ancak 1970'lerdeki sabit faiz oranlarından borçlanarak enflasyonla birlikte değeri yükselen varlıkları satın almak, 1980'lerin durgunluk döneminde pek olumlu sonuçlar sağlamamıştır. 1982 yılındaki global borç krizi bu ekonomik birimlerin aşırı borçlanmalarının bir sonucudur.

1980'li yıllar uluslararası finans piyasalarında büyük değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. En net değişimler; uluslararası işlemlerin yaygınlaşmasında, çeşitliliğinde ve hacmindeki hızlı büyüme olmuştur. Finansal hizmetler en hızlı gelişen endüstri niteliğine sahip olmuştur. Bu hızlı gelişmeler dünya ekonomisini anlamanın yeni yollarını ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya

Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde kabul gören ulusal düzeydeki modeller artık geniş çapta kabul görmemeye başlamıştır. Özellikle sermayenin uluslararası dolaşımındaki her türlü sınırlandırmanın kaldırılması, ulusal düzeydeki politika etkinliklerini veya politika başarılarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Büyük ve güçlü finansal piyasalar (ABD, İngiltere ve Japonya piyasaları gibi) 1970'li yılların sonunda düzenlemelerden arındırılarak işlemiştir. Bunu diğer OECD ülkeleri izlemişlerdir, çünkü büyük piyasaların avantajlarından geri kalmak istememişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler, özellikle Güney yarımküre ülkeleri de küreselleşmenin dışında kalmamışlardır. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki ekonomistler, politikacılar ve politika yapımcıları güney yarımküre ülkelerine bu konuda sürekli baskı uygulamaktadırlar. Özellikle borçlu konumdaki üçüncü dünya ülkelerine getirilen borçlardaki rahatlama, finansal piyasalardaki her türlü sınırlamanın kaldırılması koşuluna bağlanmıştır (ABD Baker Planı). Bazı gelişmekte olan ülkeler, Hindistan, Güney Kore ve Çin ise büyük baskı görmeksizin liberalleşmeye yönelirken, diğerleri için büyük baskının olduğu bir gerçektir.

Gelişmekte olan ülkelerde finansal küreselleşme biraz kuşku ile karşılanmakta, maliyetinin yüksek olduğundan şikayetler gelmektedir. Çünkü bu ülkelerdeki politika yapımcıları ve otoriteler, sermaye kaçışlarından, politikaların etkinsizliğinden ve döviz kurlarındaki istikrarsızlıklardan ciddi olarak endişe duymaktadırlar, bunun spekülasyon, finansal kriz ve durgunluk yarattığını dile getirmektedirler.

Sermaye piyasalarında küreselleşmenin arttığı 1980'li yıllar, enflasyon oranlarının düştüğü, uluslararası bankacılıkta kar marjlarının azaldığı, bankalararası rekabetin arttığı dönem olmuştur. Dünya genelinde, hisse senetleri piyasasında, özellikle 1982 yılından itibaren hızlı bir gelişme yaşanmaktadır. Ancak 1987 de Wall Street'de yaşanan çöküntü ve 1990'da Tokyo piyasasındaki çöküş ile bu hızlı gelişmelerde duraklamalar olmuştur.

1990lı yıllar uluslararası finansal alanı daha da büyütmüştür. Demirperde ülkelerindeki ekonomik ve siyasal çöküntü, Doğu Avrupa ülkelerinin dışa açılması ve iki Almanya'nın birleşmesi vb. uluslararası sermaye akımına talebi büyük ölçüde arttırmıştır. Ülkelerin modern ve etkin bir ekonomik yapı oluşturma istekleriyle 1990'lı yıllarda küreselleşmenin daha da hızlandığı görülmektedir.

7. Beş yıllık planda son yıllarda dünyada yaşanan ve gözlenen finansal yeniliklerin ülkemizde de gerçekleştirilmesine yönelik düşüncelere yerverildiğini görüyoruz. Bunların ne denli gerçekleştirileceğini zaman gösterecektir.

Kanımızca 7. Beş Yıllık Planda gözardı edilen en önemli eksiklik küçük tasarruf sahiplerinin tasarruflarının son yıllarda hızlı bir gelişme gösteren para piyasasının yüksek getirilerinden yararlanmasına yönelik mali kuruluşların oluşturulmasına yönelik bir hususun olmamasıdır. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda para piyasası kurulunu alarak bankacılık sektörüne, sermaye piyasası kuruluşlarına ve sigorta şirketlerine yer verilmiştir. Oysa son yıllarda hızla gelişme gösteren repo, ters repo, varlığa dayalı menkul kıymet vb. yeni finansal araçlara küçük tasarruf sahiplerinin büyük tasarruf sahipleri gibi ulaşmasını sağlayıcı kurumlar göz önüne alınmamıştır. Ülkemizde eksik olduğunu düşündüğümüz bazı para piyasası kuruluşlarıyla ilgili bilgiler aşağıdadır.

Küçük Tasarrufların Para Piyasasına Çekilmesi

Piyasa faiz oranıyla güdümlü banka faiz oranı arasında büyük fark oluşmasının, şirket kaynak yöneticilerinin mevduatlarını azaltmasını, bunun yerine Hazine tahvili, repo finansman bonosu ve diğer aletlere yatırım yapmalarına neden olacağını gördük. Acaba hanehalkı ne yapacaktır? Hanehalkı da yüksek faiz oranlarını düşük mevduat faiz oranlarına tercih edecektir. Ancak bunlar için bu kolay değildir.

Repo sözleşmesi, finansman bonosu ve diğer para piyasası aletlerinin tümünün en küçük miktarı büyük rakamlarla ifade olunur. Şirketlerin kaynak yöneticileri için bu rakamlar sorun olmaz. Ancak küçük tasarruf sahipleri için bu durum çok önemlidir. Eğer onların tasarruflarını para piyasasına aktarma yolu bulunursa potansiyel iş hacminin boyutu çok yüksek olacaktır. Bu konuda para piyasası ortak fonları bir olanak oluşturmaktadır.

Sermaye piyasası çerçevesinde yatırım şirketleri ortak fon adı verilen bir çeşit havuz olanağı sunmaktadır. Yatırımcılar ortak fon payına ve pay portföyüne yatırım yapabilmektedir. Aynı şey para piyasası kağıtları için de düşünülemez mi?

Para Piyasası Ortak Fonu (Money Market Mutual Fund-MMMF)

İlk para piyasası ortak fonu 1972'de ABD'de kurulmuştur. Para piyasası ortak fonu, büyük boyutlu küçük küçük hesaplardan oluşturulan bir havuzun yatırım amacıyla farklılaştırılmış para piyasası menkul kıymetlerine yatırılması amacını taşır. ABD'de 1975'te 35 fon, 200.000 hesap ve 4 milyar dolarlık aktife sahipken, 1982'de 450 farklı fon 3 milyon hesaba ve 240 milyon dolarlık aktife sahip olmuştur.

Para piyasası ortak fonunun başarısı, özellikle küçük yatırımcılara sunduğu yüksek para piyasası faiz oranlarına bağlıdır. Ortak fon havuzunun sağladığı başka avantajlar da vardır. Havuz yatırımcılara bizzat kendileri doğrudan para piyasası aletlerine sahip olmaları durumuna göre daha büyük likidite olanağı sağlamaktadır. Havuzdan çekilen fonların çoğu fona yeni gelen fonlarla karşılanmaktadır. Böylece nakit olarak ayrılan karşılıkların büyük olmasına gerek yoktur. Nadiren vadesinden önce aktiflerin satılması söz konusu olabilir. Fonun portföyü geniş olduğundan, farklılaştırma sihrini sürdürür. Para piyasasının likidite ve farklılaştırma avantajı para piyasasına doğrudan katılmak isteyen yatırımcılara çekici gelmektedir.

Diğer ortak fonlarda olduğu gibi para piyasası ortak fonuna yatırım yapanlar fon tarafından tutulan menkul kıymet havuzundan pay alır. Eğer menkul kıymetlerin değeri yükselirse ya da düşerse payların da değeri yükselir ya da düşer.

Bununla birlikte, kısa vadeli menkul değerlerin fiyatı para piyasası faiz oranlarındaki değişmeden çok az etki-

lenir. Para piyasası ortak fonundaki menkul kıymetlerin ortalama vadesi çok kısadır (bir-iki aylık). Bu nedenle para piyasası ortak fonu payları, uygulamada oldukça istikrarlıdır.

Büyük likiditesinden dolayı, para piyasası ortak fonu pay sahiplerine sınırlı çek yazım ayrıcalığı verebilir. Bu aslında yasal değildir. Çek hakkı genelde yalnızca bankaların çek hesaplarına verilmiştir. Para piyasası ortak fonu pay sahipleri bir ticari bankada ortak hesap sahibi olabilir ve bu hesaplar üzerine çek çekilebilir.

Nakit Yönetim Hesabı (Cash Management Account CMA)

Yatırım şirketleri ve yatırım bankaları da farklı para piyasası ortak fonu tasarlamaktadır ve bunları diğer hesap ve servislerle birleştirmektedir. Nakit Yönetim Hesabı bunlardan en fazla yaygın olanıdır.

Nakit yönetim hesabını ilk kez 1977'de Mervill Lych sunmuştur. Eğer bir kimse pay senedi alıp satıyorsa, normal olarak brokerında bir nakit hesabı tutmak durumundadır. Broker, müşterisi adına satın aldığı pay senetlerinin tutarını ya bu hesaptan ödemekte ya da müşterisi adına sattığı pay senetlerinin bedelini bu hesaba yatırmaktadır. Normalde bu nakit hesabı faizsiz çalışmaktadır. İşte CMA her hafta nakit hesabını kontrol etmekte ve bakiyeyi piyasa faiz getirisi sağlayan para piyasası ortak fonuna yatırmaktadır. Eğer pay senedi satın alımları için para gerekirse, bu para otomatikman para piyasası ortak fonundan çekilmektedir.

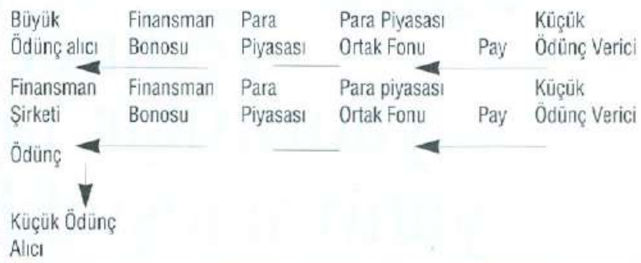
Öte yandan CMA üzerine çek yazmak da mümkündür. Para piyasası ortak fonunda yeterli para yoksa, pay senedi stokunun %50'sine kadar bir tutar otomatikman CMA tarafından kredi olarak verilmektedir.

Para Piyasasının Banka Müşterilerine Yönelmesi

Para piyasası ortak fonlarının hızla büyüme göstermesi, para piyasasının gelişmesinde en önemli etmen olmuştur. Fonlar; başka türlü para piyasasına gelmeyecek paraların piyasaya gelmesine olanak vermektedir. Para piyasası ortak fonları özellikle finansman bonosu piyasasında önemlidir. Finansman bonosu aracılığıyla sağlanan fonların faiz oranları banka kredi faiz oranlarından daha düşüktür. Bu nedenle şirketler daha fazla finansman bonosu ihracında bulunmaktadır.

Para piyasası ortak fonları kısa vadeli ödünç düzenlemeleriyle ilgili bazı yeni olanaklar sunmaktadır. Para piyasası ortak fonları aşağıda belirtilen Tablo daki ek olanakları içermektedir. Tablo

Böylece küçük ödünç vericiler büyük bir ödünç alıcı kitlesine para piyasası ortak fonları ve finans şirketleri aracılığıyla ödünç vermektedir. Açıkçası bu yeni aracılık zinciri bankaların yaptıklarının bir anlamda kopyası olmaktadır. Bankalarda olduğu gibi para piyasası ortak fonu bir çok küçük mevduatları toplamakta ve topladığı fonları firma ve hanehalkına ödünç vermektedir. Üstelik, para piyasası ortak fonu, tıpkı finans şirketi gibi bazı anlamlı maliyet avantajlarına da sahiptir. para piyasası ortak fonu kanuni karşılık ve pay senedi aktif oranı sağlamak zorunda değildir. Ayrıca mevduat sigortası primi ödemek zorunda değildir. Üstelik krediyle ilgili enformasyon toplamak için de para harcamak zorunda değildir (kredibilitenin teyidi için). Fon, alenen yalnızca alınan satılan menkul kıymetleri satın alır. Bütün bu nedenlerle para piyasası ortak fonunun maliyeti bir bankanınkinden daha düşüktür. Bu nedenle fon, pasiflerine, aktiflerinden kazandığı getiriye çok yakın bir getiri ödeyebilir.

Ülkemizde özellikle büyük tasarruf sahiplerinin repo yapabilme, yüksek getirili devlet tahvilleri elde edebilme avantajlarına karşı, küçük tasarruf sahipleri daha düşük getirili finansal aktiflerle yetinmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle para piyasası ortak fonunun ülkemizde küçük tasarruf sahipleri açısından çok önemli katkıları olacaktır.

Para Piyasasındaki Gelişmelerin Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Para piyasasının hızlı gelişmesi, nihai ödünç veren ve alanların daha iyi durumda olmalarına olanak verecektir. Ödünç alıcılar daha ucuza ödünç alabilecek, ödünç verenler de ödünçleri karşılığında daha fazla getiri elde edeceklerdir. Kuşkusuz bundan bankalar zararlı çıkacaklardır. Acaba bu sırada ekonomi nasıl etkilenecektir?

Bir anlamda, ödünç alma ve verme faiz oranları arasındaki fark ne kadar az olursa, bu, ekonomi için o kadar iyi olacaktır. Bu fark ne kadar küçük olursa, daha fazla tasarruf ve yatırım mümkün olacaktır. Ülkemiz açısından olaya baktığımızda, ülkemizde küçük tasarruf sahiplerine yüksek getiri sağlayacak para piyasası ortak fonu gibi bir kuruluş olmadığı için, küçük tasarruf sahipleri tasarruf etmektense tüketimi tercih edebilmektedir. Ayrıca şehirlerin varoşlarında denize 2-4 km mesafede bulunan arsalara yönelmektedir. Kuşkusuz bu gibi durumlar ülkemizin en kıt kaynaklarından olan tasarrufların kötü kullanılmasına neden olmaktadır. Öte yandan 5 Nisan 1994 kararlarının alındığı dönemde yükselen reel faiz oranlarından küçük tasarruf sahipleri kısıtlı ölçüde yararlanmışlardır. Aynı şekilde 1996 yılı başında faizlerin hızla tırmanışı karşısında küçük tasarruf sahipleri sistemin dışında kalmıştır.

KAYNAKÇA

PARASIZ M. İlker, Para, Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Bursa, 1994

PARASIZ M. İlker ve YILDIRIM Kemal, Uluslararası Finansman: Dışa Açık Makroekonomiye Giriş, Ezgi Bursa, 1993

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT. 1995

Yedinci Planda yatırımlar, tasarruflar ve yatırım teşviklerinin analizi

Prof. Dr. Ahmet İncekara
İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

Yatırım
DOSYA

Giriş

1. Bir ekonomide üretim araçlarına yapılan harcamalar ya da üretken kapasiteye yapılan ilaveler yatırım kavramı ile ifade edilir. Üretim artışı yani büyüme, eksik kapasite kullanımı olmadığı varsayımı altında, üretken kapasiteye yapılan ilavelerle mümkündür.

Bir ülkede, GSMH'dan yatırımlara ayrılan paylara bakarak, veri bir sermaye/hasıla oranı ile, ekonominin hangi hızda büyüyebileceğini hesaplayabiliriz.

ΔY= Yatırımların Milli Gelire Oranı/[Sermaye/Hasıla Katsayısı (Oranı)]dır.

Ekonomide toplam yatırımlar, sabit sermaye yatırımları ve stok değişiminden ibarettir. Stok değişimini küçük yüzdesi ile ihmal edersek, toplam yatırımları, toplam sabit sermaye yatırımlarına indirgeyebiliriz.

Bir ekonomide yatırımların temel kaynağı, yurtiçi tasarruflardır. Eğer yabancı kaynak kullanımı varsa, toplam kaynaklar yurtiçi ve yurtdışı kaynakların toplamından oluşur. Ancak yabancı kaynak kullanımı, oran olarak her zaman cüz'idir. Ülkede eğer yurtiçi tasarruf oranı düşük ise, dolayısıyla yurtiçi yatırım oranı da düşük olacaktır. Gelişen ülkelerin en önemli karakteristik ekonomik göstergelerinden biri, yurtiçi tasarruf oranının düşük olmasıdır. Bu temel göstergeye ilave bir diğer özellik ise, mevcut kaynakların kullanımındaki verim düşüklüğü, bir diğer ifade ile israftır. Buna göre, gelişen ülkelerde Sermaye/Hasıla Oranı, olması gerektiğinden yüksek, yani sermaye ya da daha genel bir ifade ile kaynak verimliliği düşüktür. O sebeple, dış kaynaklara çoğunlukla ve kolayına kaçılarak müracaat edilir. Bu kaynakların da verimli kullanımı, geri ödeme gücünü belirler. Arzulanan, iç tasarruf ve iç yatırım oranları arasında önemli bir farkın olmamasıdır. Farkın eksi olması, dış borçlanma ihtiyacını gündeme getirir. Buna göre, yurtiçi tasarrufların oranının, ekonomide stratejik bir önemi vardır, denilebilir.

Bu incelemede, tasarruflar, yatırımlar ve yatırımların teşvikine ait politikaları VII. Beş Yıllık Plan dönemi için "tutarlılık" açısından ele alınacaktır.

2. Plan öncesi gelişmeler

Türkiye ekonomisinde, bazı istisnai yıllar hariç, yurtiçi tasarruf-yatırım farkı, her zaman yatırımlar lehine olmuştur. Türkiye ekonomisi, iç tasarruf kapasitesini arttırmak yerine, sürekli kapasitesinin üstünde yatırım yapma yolunu seçmiştir. Bu durum, 1988 ve 1989 yılları dışında sürekli dış kaynak gereğini arttırarak dış borç stokunun yükselmesine yolaçmıştır. Belirtilmesi gereken diğer önemli bir sonuç ise, talep baskısının enflasyonun muhariki olarak sürekli canlı tutulmasıdır. Zira iç tasarruf açığı, dış kaynaklara yöneltmenin yanında, açık finansman yollarını da kolaylıkla kullanılabilen araçlar olarak gündemde tutmuştur.

Ülkede, gerek yatırımların gerekse tasarrufların hangi kesim tarafından yapıldığı da oldukça önemlidir. Piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi sürecinde kamunun payının azaltılırken, özel kesimin ekonomideki ağırlığının, özellikle sermaye birikimi modeli çerçevesinde genişletilmek istenecektir. Buna göre, ekonomide kamu ve özel kesimlerin yer ve rolleri yeniden tanımlanacaktır.

Niyetler bunu ifade etse de, Türkiye ekonomisinde bu niyetlere paralel bir gelişme olduğunu belirtmek oldukça zor hatta, imkansızdır. Rakamların dili bunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, Tablo.1'de görülebileceği üzere, Türkiye ekonomisinde bütün olumsuzluklara rağmen özel tasarrufların oranı artarken kamu tasarrufları, 1992 yılından sonra negatife dönüşmüştür. Yani son yıllarda kamu, ekonomide kaynak yaratmadığı gibi, oluşan kaynakları da büyük bir iştahla "mideye indirmektedir." Mideye indirmektedir çünkü, kamu cari harcamalarını dahi borçlanarak karşılamakta, normal gelirleri buna yetmemektedir. Kamu tüketim finansmanına bakıldığında, son yıllarda özel kesim tasarrufarına da kamu tüketim için el konulduğu görülebilmektedir. Tablo.1

1993 ve 1994 yıllarında özel kesim tasarruf oranının yükselmesi ve fakat kamu tasarruflarının 1992'den sonra eksi bakiye vermesi, kamunun borçlarını borçla kapamak için özel kesime önemli kaynak aktardığını göstermektedir. Bunun bir diğer adı; "Rant Ekonomisi"dir. Demek ki bu durum, sağlıksız bir tasarruf artışıdır. Yüksek faizle borçlanan devlet, özel kesim tasarrufunu arttırmaktadır. Yüksek faizle borçlanan devlet, özel kesim tasarruflarını da kendi çirkin

emellerine alet etmektedir. Artan tasarruf yatırıma dönüşmemekte, dolayısıyla, yatırım oranı düşük kalmaktadır. Dış borçlanma ise mecburen çıkar yol olmaktadır.

Diğer taraftan, özel tasarruflar/ toplam yatırım oranına bakılırsa, toplam yatırımlar içinde özel kesim tasarrufları sürekli yükselmiş, hatta 1994 yılında yatırımları aşan bir düzeye ulaşmıştır. Kamu tasarruflarının yatırımlara oranı ise, yüzde 10'lara kadar gerilemiştir.

Özel kesimin, kullanılabilir gelirinden yaptığı tasarruf da son yıllarda istikrarlı bir yükselme göstermiştir. Bu gelir, vergi dışı gelirdir. Bu durum, bir miktar rant ekonomisi sonucu olarak değerlendirilse de, kamunun vergisini daha fazla ve daha etkin tahsil ettiği varsayıldığında bile sonucun değişmeyeceği, Kamu Tasarruflarının Kamu Kullanılabilir Gelirine Oranına bakarak ileri sürülebilir. Gerçekten de, kamu 1991'e kadar gelirinin bir kısmını tasarruf ederken, 1992'den itibaren kullanılabilir gelirinin üzerinde harcama yapmaya başlamıştır. Bu harcama, yatırım olsaydı, belki, tüketimin yanında olumlu bakılabilirdi. Ancak cari harcamalar için bile borçlanıldığını daha önce belirtmiştik.

Demek ki, kamu tüketim harcamalarının yaklaşık 1/5'ü özel tasarruflardan borçlanılarak karşılanmaktadır.

Kamu yatırımlarının finansmanında da, kamu son yıllarda çok tehlikeli sonuçlara ulaşılmıştır. Burada açıklıkla ifade edilebilir ki, kamu yatırımlarında, kamu tasarruflarının hiçbir katkısı olmadan, iç ve dış borçla yatırımlar gerçekleşmektedir. 1992'den beri geçerli olan bu durum, 1993 yılında dış tasarruf payının iç tasarruf payının üzerine çıktığını, acıklı bir biçimde ifade etmektedir. 1994'de ise dış kaynak kullanılmadan sadece iç tasarruflarla kamu yatırımları finanse edilmiştir. Bozulan ekonomik durum, dış kredilerin de kesilmesini gündeme getirmiştir.

Tablo:1

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TOPLAM KAYNAKLAR VE BUNUN KAMU-ÖZEL KULLANIMI

Cari Fiyatlarla

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994*
Özel Tas./GSMH	17.3	20.4	17.4	18.6	20.6	21.9	24.5	24.8
Kamu Tas./GSMH	6.6	6.8	4.7	3.4	0.6	-0.9	-2.8	-1.8
Top. İç. Tas./GSMH	23.9	27.2	22.11	22.0	21.2	20.9	21.8	23.0
Dış Tas./GSMH	1.8	-1.1	0.2	3.2	2.1	2.0	4.9	-1.5
Top. Yatırım./GSMH	25.7	26.2	22.4	25.2	23.3	22.9	26.6	21.5
Özel Yatırım./GSMH	15.4	17.7	15.0	16.6	15.8	16.3	19.6	17.8
Kamu Yatırım/GSMH	10.3	8.5	7.4	8.6	7.5	6.7	7.0	3.7
Özel Tas.-Yat. Farkı	1.9	2.7	2.4	2.0	4.8	5.6	4.9	6.9
Kamu Tas.-Yat. Farkı	-3.7	-1.6	-2.6	-5.2	-6.9	-7.6	-9.7	-5.5
Özel Tas./Toplam Yat.	67.4	77.9	77.9	73.7	88.6	95.4	92.4	115.2
Kamu Tas.-Toplam Yat.	25.7	26.2	21.1	13.6	2.41	-4.1	-10.3	-8.4
Dış Tas./Toplam Yat.	6.9	-4.1	1.0	12.7	9.0	8.7	18.2	-6.8
Özel Tas./Özel Kull.Gel.	20.0	23.6	20.0	21.5	23.4	24.7	27.1	27.2
Kamu Tas./Kamu Kull.Gel.	48.5	50.4	35.9	25.7	4.8	-8.3	-28.8	-20.4
Kamu Tüketimi/GSMH	7.0	6.7	8.4	10.0	11.2	12.3	12.3	10.6
Kamu Tüketimi Finansmanı								
Kamu Gelirleri	7.0	6.7	8.4	10.0	11.2	11.4	9.6	8.8
Özel Tasarruflar	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.9	2.7	1.8
Kamu Yatırımı/GSMH	10.3	8.5	7.4	8.6	7.5	6.7	7.0	3.7
Kamu Yatırım Finansmanı								
Kamu Tasarrufları	6.6	6.8	4.7	3.4	0.6	0.0	0.0	0.0
Özel Tasarruflar	2.1	1.7	2.5	2.0	4.8	4.7	3.0	3.7
Dış Tasarruflar	1.8	0.0	0.2	3.2	2.1	2.0	4.0	0.0

*1994 rakamı geçicidir.

Kaynak: DPT (1995 a): VII. BYKP Öncesinde Makroekonomik Gelişmeler 1990-1994, s. 32-36'dan düzenlenmiştir.

3. VII. Planın tasarruf ve yatırım hedefleri

VII. Plan öncesi Türkiye ekonomisinin genel dengelerini rakamların dili ile ifade ettik. Ekonominin genel dengesi, tasarruflar, yatırımlar, kamu ve özel kesim büyüklükleri itibariyle, 1994 yılında tarihin en kötü yılını yaşamıştır. 1994'de yüzde 6 oranında gerileyen GSMH, yüzde 150'lere yaklaşan enflasyon oranı ile, cumhuriyet tarihinde bir rekorun sahibi olmuştur. 1995'de sağlanacak büyüme oranının 1994'ün gerilemesini telafi etmeye yetip yetmeyeceği şüphelidir. Ayrıca, hala Türkiye ekonomisi, 1994'deki ekonomik krizin potansiyel dinamiklerini, henüz bünyesinde taşımaktadır. İyileşme geçici olmuştur.

Böyle bir ortamda Türkiye ekonomisi, gümrüklerini AB'ne karşı sıfırlamış, üçüncü ülkelere karşı da AB'ninki gibi yaklaşık ortalama yüzde 6'lara çekmiştir. Türkiye Ekonomisi bu tarihi dönemeci, çok şansız ve olumsuz şartlarda idrak etmektedir.

Yine böyle bir ortamda, Türkiye ekonomisini 2000'li yıllara taşıyacak VII. BYKP uygulamaya girmiştir. Ekonominin reel kesiminin başlıca belirleyicileri tasarruf ve yatırım hedefleri, bu planda nasıl ele alınmıştır? Tutarlı mıdır? Türkiye ekonomisine göre kesin rekabet üstünlüğüne sahip, sanayileşmiş AB ülkeleri karşısında, yatırımlar, yatırım teşvikleri vb. bakımlarından hangi politikaları izleyecektir ya da izlemesi gerekir?

Önümüzdeki yıllarda, son yıllarda olduğundan da önemli olacak olan, ekonominin korumasız, rekabetçi bir ortamda, tasarruf, yatırım ve üretim yapabilmesi, mevcut gücünü koruyarak geliştirmesi gerekecektir. (Tablo. 2)

VII. BYKP'na göre, GSMH 1995'den 2000'e yıllık ortalama yüzde 5.5 büyüyerek 4.040,5 trilyon TL'den 5.287,6 trilyon TL.ye ulaşacaktır (1994 fiyatları ile). GSMH'nın 1990'dan 1994'e yıllık ortalama artış hızı, yine 1994 fiyatları ile yüzde 3.6 idi. Buna göre, 1995-2000 yılları aralığında, GSMH'nın daha yüksek hızla büyümesi öngörülmektedir. Bu oranda büyümeyi sağlayabilecek, tasarruf (iç ve dış) ve yatırım artışı mevcut olup olmadığına bakıldığında, karşımıza gerçekçi öngörüler çıkmamaktadır.

Nitekim, Tablo: 2'de görülebileceği gibi, toplam yurtiçi tasarrufların milli gelire oranı 1994'de yüzde 23, 1995'de yüzde 21.6'dır. Bu oranın 2000'de de 21.6 olması öngörülmekte, yani artış beklenmemektedir. Dış tasarruflarda ise, 1995'de yüzde 0.6 olan milli gelire oran, 2000 yılında yüzde 4.2'ye yükselecektir. Yani dış borçlanmaya ve ondan da önemlisi, yabancı sermayesi girişine önümüzdeki plan döneminde önemli ağırlık verilecektir.

Kamu tasarruflarının milli gelire oranı artarak 2000'de yüzde 2.9 olacaktır. Özel tasarruflar ise 1995'deki yüzde 24.3 düzeyinden, 2000'de yüzde 18.7'ye gerileyecek, böylece toplam tasarrufların milli gelire oranı yüzde 21.6'da kalacaktır. Özel kesim tasarruf oranının düşmesi oldukça çarpıcı orandadır. Özel kesim 2000'de tasarruflarının üstünde yatırım yapacak, özel yatırım-tasarruf farkı negatif olacaktır.

Toplam yatırımların milli gelire oranı 1995'de 22.1 iken 2000'de yüzde 25.8 olacaktır. Bu artış içinde özel yatırımlara oranla, kamu yatırımları daha hızlı artacaktır. Kamu yatırımlarının 1995'de yüzde 4.8 olan milli gelire oranı, 2000'de yüzde 6.5 olacaktır. Kamu tasarrufu bunun karşılayamayacağı için yine kamu kesimi açık verecektir. Özel yatırımların da 1995 de milli gelire oranı yüzde 17.3 iken 2000'de 19.2 ye yükselecektir. Ancak, burada da özel kesim tasarrufları, bu yatırımları karşılayamayacak ve az da olsa açık meydana gelecektir.

Sonuç olarak, denebilir ki, Türkiye ekonomisinde temel hastalık devam edecektir. Yani, bir miktar artması öngörülen yatırımlar, kamu ve özel tasarruflar artmayacağı için, yabancı kaynaklar finanse edilecektir. Oysa, Türkiye'de tasarruf eğilimi ve toplam yurtiçi tasarrufların mutlaka arttırılması gereği vardır. Kamu tüketimi çok az gerilemekte, kamu kullanabilir geliri yaklaşık yüzde 50 oranında artmaktadır. Özel kullanılabilir gelir ise düştüğüne göre, kamu kesimine kaynak aktarılmaktadır. Kamu kesimi, harcama öncelikleri ve kaynakları itibarıyla ıslah edilmedikçe, savurganlık devam edecektir. Savurganlığın devam etmesi, kamunun borçlanma, ihtiyacının devam etmesi demektir. Mevcut iç ve dış borç stoklarının, tutarlı istikrar politikaları demeti ile tedricen azaltılarak, enflasyon ve faizlerin indirilmesi zorunludur. Kamu, vatandaşına, rakipleri olan AB ve genelde dünya ülkelerinin sahip olduğu istikrarlı ekonomik ortamı sağlamakla yükümlüdür. Aksi halde, özel kesim sabit sermaye yatırımlarında beklenen yıllık ortalama yüzde 8'lik artışın gerçekleşmesi mümkün değildir. üretken yatırımları, mevcut pazar ekonomisi şartlarında özel kesimin yapması gerektiğine göre, enflasyon ve faizlerin bugünkü düzeyinden, mutlaka aşağılara çekilme mecburiyeti vardır.

Tablo. 2

VII. BYKP'DA EKONOMİNİN GENEL DENGESİ YATIRIM VE TASARRUF HEDEFLERİ
(%5.5 Büyüme Hedefine Göre, 1994 Fiyatları İle)

Değişme	1994*	1995**	2000	1995-2000 Yıllık Ort. %
GSMH	100	100	100	5.5
Top. Yatırımlar/GSMH	21.5	22.1	25.8	8.8
Top. Kamu Yat./GSMH	3.7	4.8	6.5	12.2
Top. Özel. Yat./GSMH	17.8	17.3	19.2	7.8
Top. Sabit Ser. Yat/GSMH	24.2	21.9	25.4	8.7
Kamu S.S.Y./GSMH	4.8	4.7	6.4	12.4
Özel S.S.Y./GSMH	19.4	17.2	19.0	7.6
Kamu Kul. G./GSMH	8.8	7.6	11.9	15.6
Kamu Tasarrufu/GSMH	-1.8	-2.8	2.9	-
Kamu Tüketimi/GSMH	10.6	10.4	9.1	2.7
Kamu Yatırım/GSMH	3.7	4.8	6.5	12.2
Kamu Tas.-Yat Farkı	-5.5	-7.6	-3.7	-
Özel Kull. G./GSMH	91.2	92.4	88.1	4.5
Özel Tüketim/GSMH	66.4	68.1	69.4	5.9
Özel Tasarruf/GSMH	24.8	24.3	18.7	0.1
Özel Yatırım/GSMH	17.8	17.3	19.2	7.8
Özel Yat-Tas Farkı	6.9	7.0	-0.5	-
Toplam Yurtiçi Tas/GSMH	23.0	21.6	21.6	5.6
Dış Tas/GSMH	-1.5	0.6	4.2	-

* 1994: Geçici

** 1995: Gerçekleşme Tahmini.

Kaynak: (1995 a); s. 34

(1995 b); Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000., s. 205.

Kamunun da, gerek beşeri sermayeye gerekse fiziki sermayeye, hiç olmazsa mevcut yatırımların bitirilmesi bakımından kaynak ayırması gerekmektedir. Kamunun cari giderleri ve faiz giderleri dışında, stratejik alt yapı yatırımlarına yetkili kaynak ayıramaması, gelecek için oldukça düşündürücüdür.

Gerek toplam tasarrufların arttırılması, gerekse özellikle kamu kesiminde tasarrufların arttırılması hedefleri, oldukça iddialıdır. Kamu kesimi tasarrufların eksi bakiye verdiği günümüzden itibaren, kamu tasarruflarının milli gelire oranı yaklaşık yüzde 3'lere ulaşırken, kamu yatırım oranlarında da oldukça hızlı bir artış öngörülmektedir. Bu durum kuşkulu görülmekte, genel ekonomik politikalarla da kısa dönemde çelişmektedir. Aslında bu hedefler gerçekleştirilemeyecek kadar zor işler değildir. Ancak bizi kuşkuya sevkeden, kamu maliyesinin, günümüze kadar, hedefleri ile elde ettiği sonuçlar arasında, çok büyük sapmaların olmasıdır.

Türkiye, herhalükarda, toplam tasarruflarını arttırmak zorundadır. Güneydoğu Asya'nın hızlı kalkınan-sanayileşen ülkelerinin, sanayileşme dönemlerinde toplam yurtiçi tasarruflarının milli gelirlerine oranı yüzde 30'ların üstünde gerçekleşmiştir. Türkiye'de bu oranın çok düşük olduğu açıktır.

VII. Planın, üretim artışına kaynak teşkil edecek sağlam tasarruf ve yatırım tahminlerine dayandırılamadığı, sonuç olarak söylenebilir.

4. VIII. Planda tasarruf ve yatırımların teşviki

4.1. VII. Plan öncesi gelişmeler

Her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de, kıt olan kamu kaynaklarının bir bölümü, bir teşvik sistemi çerçevesinde, öncelikli bazı ekonomik faaliyetlere, bölgelere ve işletmelere aktarılmaktadır. Yeni adı ile "devlet yardımları" denilen teşvik sistemi, özel kesimde bazı faaliyetleri daha kârlı ve avantajlı kılarak, yatırım, üretim ve ihracat faaliyetlerinin yönlendirilmesini esas alır.

Türk Teşvik Sistemi, 1995 öncesinde, ağırlıkla kendi ekonomik şartları çerçevesinde şekillenmiş, uygulamada, başarısından çok başarısızlıkları daha çok tartışılmıştır. 1995'ten itibaren sistemin adı, araçları, uygulama yöntemleri, GATT ve AB'nin devlet yardımları hakkındaki kurallarına uygun duruma getirilmektedir. Zira, eski sistem; seçici olmayan, istikrarsız bir ekonomik yapının dezavantajlarına sahip, etkinlik kontrolü yapılamayan, çok karmaşık bir yasal baza dayanan ve bunların sık sık değiştiği ve bazen de mevcut sanayileşme stratejisi ile çelişen karakteristik özellikleri taşıyordu. Ayrıca uzun yıllar parasal teşvik araçları yoğun olarak kullanılıyordu. Yetersiz ve etkinsiz bir teşvik sisteminin, ekonomide kaynakların amacına uygun kullanımını ve

optimal kaynak dağılımında etkinliği sağlayamadığı, planda açıkça belirtilmiştir, (DPT; 1995b: s. 65).

4.2. VII. PLAN DÖNEMİ HEDEFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1995'ten sonra amaçları ve kurumsal yapısı aynı kalmak üzere, Türk teşvik sisteminin araçlarında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. VII. planda, yeni teşvik sistemi çerçevesinde; sektörel yerine, faaliyet bazında destek, sistemin basitleştirilerek etkinliğini arttırılması, kaynakların önceden belirlenerek bütçelenmesi gibi temel ilkeler yanında; AR-GE ve teknolojik gelişme öncelikli çevre koruma, yeni istihdam yaratma, KOBİ'lerin desteklenmesi, bölgelerarası dengesizliklerini giderilmesi, gümrük birliğinin getirdiği yapısal uyum zorluklarının ortadan kaldırılması gibi faaliyet alanları isabetle belirtilmiştir. Ancak, sistemin etkinliğinde belki de en önemli sorun olan, merkezi yapının yolaçtığı iş yoğunluğu, izleme ve kontrol güçlüğü ve yerel, bölgesel projelerin değerlendirilmesindeki hata ve eksiklikler, bu planda da devam etmektedir. Sistemin etkinleştirilmesinde, merkezi yapı koordinatör olmak üzere belli bölge ve kentlerde kurulacak yan birimlerin, fizibilite, değerlendirme, kontrol ve izleme gibi fonksiyonları daha büyük isabetle gerçekleştirebileceği, böylece sistem dışı siyasi ve kişisel etkilerin rahatlıkla bertaraf edilebileceği önemle belirtilmelidir. (İNCEKARA; 1995, s. 124-130).

5. Sonuç ve öneriler

Sonuç olarak; teşvik sisteminin korumasız bir ekonomik ortamda çok daha önemli fonksiyonlar üstleneceğinden hareketle, sistemin tutarlı bir sanayileşme stratejisini destekleyen bir çerçevede, etkin bir biçimde düzenlenmesi gereği vardır. Zira, zaten kaynakların kıt olması sistemi yeterince kötü etkilerken, hiç olmazsa mevcut kaynakların optimal kaynak dağılımını gerçekleştirecek yönde en iyi kullanımı sağlanmalıdır.

VII. Planda bu bağlamda, yeni bir sanayileşme politikasının rekabet gücü sağlama, sürdürme ve teknoloji üretimi ve yeni üretim prosesleri geliştirmede AR-GE'ye ağırlık vermesini, KOBİ'lere, finansman, bilgi ve teknoloji desteğinin sağlamasını, sanayi kuşaklarının desteklenerek, çok amaçlı bir sonuca ulaşılma çabasını, iyi niyetli amaçlar ve ilkeler olarak görmek gerekir.

Ancak, genel anlamda VII. Planda insana yani beşeri sermayeye yapılacak yatırımların ve bu bağlamda eğitimin, stratejik anahtar görevinin yeterince değerlendirildiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Planda Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi adı altında, bu alanda rakip ülkeler ve dünyadan ne kadar geri ve kopuk olduğumuz açıkça belirtilmiş, ancak, yine sadece iyi niyetli söylemler, gerçekleşme yönünde yeterli görülmüştür. Oysa artık, sanayileşmiş ülkelerde AR-GE bazlı büyüme modelleri üzerinde çalışılmakta, ekonomik yapıların ne yönde değiştiği açıkça görülmektedir. (JONES: 1995, s. 759-784).

VII. Planda, sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımında eğitime ayrılan pay VI. Plandaki yüzde 2.6 düzeyinden, yüzde 4.5 düzeyine çıkarılmaktadır. Bu kaynak oranı, yüzde ortalama yıllık 5.5 büyüme hızına göre, 1994 fiyatlar ile 250 trilyon TL.ye tekabül etmektedir. Eğitim kesimine verilen önemin ve ayrılan kaynağın yeterli olduğunu söyleyebilmek imkansızdır. Bize göre, Türk toplumunun geleceğine yani eğitime yapılacak yatırım, temel stratejik önceliğe sahip olmalıdır. Burada, kamu kadar özel kesime de görev düştüğü bir gerçektir. Nitekim Planın, Eğitim Reform Projesinde özel kesimin etkinliğinin arttırılması ilke olarak dercedilmiştir. Ancak özel eğitim faaliyetlerinin her kademede daha fazla önünün açılması ve fakat milli hedef ve prensiplerle, eğitim kalitesinden temiz verilmemesi esas olmalıdır.

VII. Planda, yatırım ve tasarruflarla ilgili temel yaklaşımda, toplumsal ve ekonomik olarak üretim ve çalışma bilincinin verimlilik ölçüleri içinde yaygınlaştırılması, ödüllendirilmesi temel ilke olmalıdır. Özellikle kamu kesimi açısından, VII. Planda eksikliği hissedilen, mutlaka "kamunun iki yakasının biraraya getirilmesi" ve bu çerçevede kapsamlı bir kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının kaynaklar ve öncelikleri açısından rasyonelleştirilmesi projesine ihtiyaç vardır. Bu projede öncelikle mevcut kaynakların en etkin kullanımı sağlanmalı, toplumda yaygınlaşan "rant kollama" faaliyetlerine set çekilerek, üretim ekonomisinin şeffaflık ölçülerinde işlemesi sağlanmalıdır. Bunlar gerçekleştirebilecek sayı ve kalitede insan kaynağı, ülkemizde mevcuttur.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

AKAT, A. Savaş (1994): '1994 Bunalımı Üzerine Çeşitlemeler' GÖRÜŞ Dergisi, TÜSİYAD Yay. Haziran '94, İstanbul

DPT (1982): V. Plan Yatırımların ve İhracatın Teşviki Ö.İ.K. Raporu, DPT Yayını No: 1872, Ankara.

DPT (1990): 6. Plan Yatırmaları Teşvik Uygulamaları Ö.İ.K. Raporu, DPT Yay. Ankara.

DPT (1995a): VII. Plan Öncesinde Makroekonomik Gelişmeler 1990-1994, DPT Yay. Ankara

DPT (1995b): VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000 DPT Yay. Ankara.

İNECEKARA, Ahmet (1995): TÜRKİYE'DE TEŞVİK SİSTEMİ, İst. Tic. Odası, Yay. No: 1995-10, İstanbul.

JONES, Charles I. (1995): "R and D Based Models of Economic Growth" Journal of political Economy, Vol: 103, No: 4 pp: 759-784.

Batı ve İslâm iktisadında teşebbüs hürriyeti

Doç. Dr. Adem ESEN
Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F.

İnsan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik iktisadi faaliyetler, hayatın genel seyrinde önemli bir yere sahiptir. Bu faaliyetlerin şekil ve muhtevasının düzenlenmesi ise iktisadi yapı yanında siyasi, sosyal ve dini yapıyı ilgilendirir. Bunun için teşebbüs konusu benimsenen hayat düzeni ile içiçedir. Ayrıca iktisadi hayatı düzenleme veya iktisadi faaliyetlere katılmada devlet, önemli bir role sahip olduğundan teşebbüs hürriyeti incelenirken devletin iktisadi fonksiyonları ele alınır. Aşağıdaki çalışmada seküler anlayış yanında İslam iktisadi açısından da teşebbüs hürriyeti konusu incelenmeye çalışılmaktadır.

I. Teşebbüs veya Müteşebbis Kavramları

İşletme biliminde işletme ile teşebbüs (girişim) kavramları çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktaysa da her iki kavram farklıdır. İşletme, mal veya hizmet üreten, fabrika, atölye, mağaza gibi teknik bir birim, teşebbüs ise hukuki, iktisadi ve mali bir birimdir. Bununla beraber teşebbüslerin mülkiyetleri özel veya kamu kesimlerine ait olabilirler. Nitekim KİT denildiğinde, sermayesinin yarıdan fazlası devlete ait olan siyasi, iktisadi, sosyal ve mali gayelerle kurulmuş teşebbüsler akla gelir.

Müteşebbis (girişimci) emek, sermaye ve tabii kaynakları yani, üretim faktörlerini, başkalarının ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri tedarik etmek üzere ve uygun şekilde biraraya getiren kimsedir. Müteşebbis kar etmek arzusu ile hareket eden ve zarar tehlikesine (riske) katlanır. Bu sebeple teşebbüs, üretim faktörleri arasında sayılır. Müteşebbisin fonksiyonları kısaca; üretim faktörlerini biraraya getirerek mal ve hizmet üretmek, işletmenin siyasetini tespit etmek, yeni pazarlar bulmak, yeni üretim metodları, mal veya hizmet ile dağıtım kanalları araştırmak, ürünlerin kalitesini yükseltmek, hammadde kaynakları bulmak ve riske katlanmaktır[1].

Müteşebbis ile yönetici farklıdır. Yönetici başkası adına faaliyeti idare eder ve maksadı kar etmek değildir. Yönetici, çalışmasının karşılığında ücret alır. Bu sebeple yönetici emeğinin karşılığı çalışır. Müteşebbis üretimde teknik yenilikler (innovation) meydana getirdiği ve riske katlandığı için gelirden pay alır. Ancak iktisatçıların üzerinde en çok tartıştıkları konuların başında bu pay, yani kar gelir.

Küçük işletmelerde genellikle yöneticiler aynı zamanda müteşebbistir. Böyle işletmelerde müteşebbis tek stratejisttir. Ancak işletmeler büyüdükçe müteşebbis ile yönetici ayrılmaktadır[2].

II. İktisadi Hürriyet Kavramı

Hürriyet, değer yargılarına göre çeşitli tanımları yapılan bir kavramdır. İktisadi hürriyetler; çalışma hürriyeti, mülk edinme hürriyeti, sosyal güvenlik talep etme hürriyeti olarak sıralanmaktadır[3]. Teşebbüs hürriyeti de iktisadi hürriyetler içinde ele alınmaktadır. İktisadi hürriyet, siyasi hürriyete ulaşmada mecburi bir araçtır. Bununla birlikte iktisadi düzenlemelerdeki hürriyet, geniş anlamdaki hürriyetin bir parçasıdır[4].

A. Batı Düşüncesinde İktisadi Hürriyet

İnsanların iktisadi faaliyetleri ile ilgili iki yol vardır: Birincisi zor kullanılmasını gerektiren merkezi yönlendirme, diğeri fertlerin gönüllü işbirliğidir. Birinci yol, totaliter devlet

1 Güngör Onal, Temel İşletmecilik Bilgisi. İstanbul-1993, Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayını. s. 2-3.

2 İsmet Mucuk. Modern İşletmecilik. İstanbul, 1985. Der Yayınları s. 22; Lawrance R. Juch; William F. Glueck. Business Policy and Stratejik management. Fifth Edition. Mc Graw-Hill Book Company. 1988 s. 52.

3 Ahmet Mumcu. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Ekli 2. Baskı Ankara-1994. s. 167.

4 Friedman. Kapitalizm ve Özgürlük. s. 27.

gerektirir. Diğerinde ise piyasa önemlidir.

18. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de merkantilizme tepki olarak doğan yeni sınai kapitalizmi sınıfının faaliyetini sınırlayacak tüm engellere karşı çıkılmıştır. Bu düşünce, merkantilizmin tekeline, kamu denetimine ve soyluların toprak mülkiyetinden doğan güçlerine karşı çıkarken yeni sınıfın çıkarı için hürriyet, hür teşebbüs istemiştir. Bu dünya görüşü fizyokratlar, klasikler ve neo-klasikler tarafından haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Liberalizmin kaynağı "tabii kanun felsefesidir". Görünmez el tarafından yönetilen toplumda piyasa ekonomisinin kanunlarına uyulur. Toplumun işleyişindeki belirli amaç, toplumun maksimum refahıdır. Kanunların tabiiliğinden maksat, bunlara müdahale edilmemesidir. Dolayısıyla laisser-faire, tabii kanunların en iyi işleyişini sağlayacak hukuk sistemini kurma dışında piyasaya müdahale edilmemesi ve sadece piyasa kanunlarının serbestçe işlemesini sağlamaktadır. Yine bu görüşe göre, tabiatta bulunan rekabet en dayanıklı ve güçlü olanın yaşaması, dayanıksız ve güçsüz olanın tasfiye olması ve eşitsizlik tabii kanunlardır. İktisadi liberalizm özel mülkiyet, ferdi teşebbüs ve serbest rekabete dayanan, kendi kanunlarına göre tabii uyum içinde işleyen toplumda maksimum refahın olabileceğini savunur. İşte liberal iktisatçıların kurdukları teorik sistemler ne olursa olsun, kurulan modeller bu temele, lasser-faire'e dayanmıştır[5].

Lassir-faire görüşünü fizyokratlardan ileri derecede savunan A. Smith'e göre kendini sevmek, çalışmak, duygusallık ve mübadele eğilimleri sayesinde insan harekete geçer. Kişi kendisinin hakimi olduğuna göre kendi çıkarını gözetirken hür olmalıdır. Herkes kendi çıkarını takip ederken, "görünmez el" tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet eder.

Gönüllü olarak ve bilerek her iki tarafın gerçekleştirdiği bir iktisadi faaliyetten, her bir taraf menfaat sağlar. Gönüllü mübadele aracılığı ile düzenlenmiş bir düzen rekabetçi kapitalizm denilen, hür ve özel teşebbüs ekonomisidir. Burada teşebbüsler özeldir ve anlaşmayı yapan taraflar esas itibariyle fertlerdir. Bireyler mübadele işlemini yapmakta serbesttirler. Bir fert diğerine zor kullanamaz[6].

"Serbest ekonomi belli bir grubun insanların istemeleri gerekenler olarak düşündüklerini değil, insanlar neleri istiyorlarsa onları verir"[7]. Bununla birlikte serbest piyasanın varlığı devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Devlet oyunun kurallarını belirler, kararlaştırılan kuralları yorumlar ve uygulanmasında hakemlik yapar. Piyasanın yaptığı şey, siyasi kanallar aracılığıyla karara bağlanması gereken sorunlar dizisini büyük ölçüde azaltmak, böylece devletin oyuna doğrudan katılması gereğini en aza indirmektir.

İktisadi güç siyasi güce katılırsa yoğunlaşma hemen hemen kaçınılmaz gibi görünür. Öte yandan eğer iktisadi güç, siyasi ellerden ayrı ellerde tutulursa, siyasi güce bir denetim ve muhalif olma hizmeti verebilir[8]. İnsanlar herhangi bir şeyi savunabilmeleri için ilk önce kendi hayatlarını kazanabilmeleri gerekir. Bu da tüm işlerin siyasi otoritenin elinde olan ülkelerde çok zordur.

Liberalizm ferdi, ahlaki meseleyle baş başa bırakır.

Klasik iktisatçılar tam rekabet için bazı faraziyeler ortaya koymuşlardır. Bunlar; arzedenler ve talep edenlerin atomizitesi, malların homojenliği, iktisadi faaliyete katılmanın ve çıkmanın serbestliği, üretim faktörlerinin serbestçe yer değiştirmesi ve piyasanın şeffaflığıdır. Ancak bu faraziyelerin gerçekleşmesi çok zordur. Çünkü mal ve hizmet arz edenlerle talep edenlerin sayısı çok defa sınırlıdır. Mallar da homojen değildir. Üretime katılmayı engelleyen birçok faktör vardır. Üretim faktörleri yer değiştirmede tamamen serbest değildir. Piyasalar da şeffaf değildir. Bu sebeple tam rekabet hemen hemen görülmemiştir.

Tabii düzende çok ısrarlı olan laisser-faire düşüncesi milli ve milletlerarası seviyelerde tekellere mahkum olmuştur. Serbest rekabet, özel ve kamu kesimlerinden gelen birçok baskıya maruz kalmıştır. Gizli el, iktisadi meselelere çözüm bulamamış ve devletin piyasaya müdahalesi gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda devletin fonksiyonları da artmış, koruyucu ve gözetleyici sıfatlarına düzenleyici ve kefil sıfatları eklenmiştir.

Teoride serbesti, üretimin bollaşmasına yol açar. Ancak kapitalizmde üreticiler eşit rekabet imkanına sahip değildir. Bu sebeple tekelcilik ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte üretimin bollaşması, kalite ve kantitenin artması sosyal refahın sağlanması anlamına gelmemektedir. Çünkü üretimin paylaşımında kapitalizm başarısızdır. Doktriner kapitalizm burada maddi ögelere önem vermektedir. Dolayısıyla güçsüz kimselerin kurtlar sofrasında yaşama hakkı yoktur.

Birçok yazar kapitalizm ile piyasa ekonomisinin özdeş değil, tamamen zıt oldukları ve kapitalizmde serbest rekabetin kural değil istisna olduğu, temel kuralın rekabetten kaçmak, onu bastırmak ve fiyatları belirleme gücünü

5 Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, s. 43, 49, 50; Arif Ersoy, İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, s. 137, 149.

6 Friedman, s. 33.

7 Friedman, s. 34.

8 Friedman, s. 35-36.

ele geçirmek olduğunu iddia etmektedirler. Bu işte kapitalizmin garantörü devlettir. Küçük teşebbüslerin hürriyet alanı olan piyasa, tekellerin baskısı altında ve tekeller gücünü zeka ve hilelerinin yanısıra devletten almaktadırlar[9]. Eski tarz kapitalizm rekabete dayanıyordu. Yeni kapitalizmde ise oligopollerin fiyat rekabetini azaltma hususunda güçleri artmaktadır. Dolayısıyla devlet içinde devletler oluşmaktadır[10].

Ancak liberalizmin bazı özellikleri ayakta kalmıştır;

1. Özel mülkiyet: iktisadi faaliyetlerde esas olan üretim faktörlerinin özel mülkiyete konu olabilmesidir. Liberalizmin tam zıddı olan Marksizmde özel mülkiyete yer verilmez yani, herkes devletin hükmü altındadır.

2. Hür teşebbüs: iktisadi kalkınma ve gelişmenin muharrik kuvveti hür teşebbüstür.

3. Nispi rekabet: rekabet, iktisadi muamelelerde düzenleyici araçtır.

Kısacası, kapitalizmde hürriyet, toplumsal çıkarları gerçekleştirecek bir araç, üretimin ve toplumsal servetin bollaştırılmasının esas sebebi ve insanlık değeri ve insanın yaşama hakkının bir ifadesidir. Buna göre, kişisel güdüler her zaman toplumsal çıkar ve sosyal refah ilkeleriyle birleşir. Kapitalizmin savunduğu hürriyet, ahlaki ve manevi değerlerin çerçevesi dışında kalmaktadır. Bu sistemde rekabetin hakim olduğu hür bir toplumda kişinin çıkarı, onu, işini daha iyi yapmaya yöneltecektir. Kendi kişisel çıkarlarıyla iyilik ve ihsana ulaşacaktır. Böylece kapitalist hürriyet, hiçbir ahlaki ve ruhi formasyona ihtiyaç duymaksızın kendiliğinden çalışarak kendi özel çıkarlarını gerçekleştirmeye sevkeden ve sosyal refahı sağlayan büyülü bir araçtır[11].

Bu iddialara rağmen tarih, kapitalizmin öngördüğü serbestinin toplumsal çıkarlarla ferdi çıkarlar arasında bir uzlaşma sağlayamadığını göstermektedir. Mutlak özgürlük güçlü kimselerin zayıfları istismar etmelerine sebep olmaktadır. Hürriyetin bazı sınırlamalarla mümkün olabileceğini artık kapitalistler bile kabul etmektedirler.

B. İslam'da İktisadi Hürriyet

İslam hukuku ve iktisadı[12], dini menşeli olduğundan hürriyet kavramı da inanç üzerine kurulmuştur. Bunun için kaynağını Fransız ihtilalinden alan "hürriyet, başkasına zarar vermemektir" anlayışı İslam'ın hürriyet anlayışından farklıdır. İslam'a göre başkasına zararı dokunmasa dahi, insanın bedenine veya ruhuna zarar veren içki, uyuşturucu gibi şeyler hürriyet himayesinden faydalanamaz. Hürriyet sadece sorumlu fertler için savunulacak bir hedeftir. Yine İslam'da mutlak hürriyet yoktur. İslam sefihliği, dalaleti ve fasıklığı hoş görmemektedir. Bu sebeple İslami anlamda hürriyet, İslami hükümler içinde kalan "şer'i bir hürriyet"tir. Yani İslam'da hürriyetler sınırlıdır[13]. Hürriyetlerin kullanılmasına da meşru ölçüler içinde müdahale olabilir.

İslam; insanı, köleleğin her türüne, zorlama, fakirlik, açlık, korku ve cehalet gibi olumsuzluklara karşı korur. Müslüman hakiki rızık verenin Allah olduğuna, Allah'ın emeğinin karşılığını boşa çıkarmayacağına, Allah dilemedikçe hiçbir kimenin ona zarar veya fayda veremeyeceğine inanır.

İslam kültüründe bugünkü anlamda iktisadi hürriyet, daha çok fıkıh mecmualarında, siyasetle ilgili kitaplarda muhayyerlik, mülk edinme, devletin görevleri gibi konularda ele alınmıştır[14]. Buna göre; İslam insanlara, üretim faktörlerinin mülkiyetine sahip olma, özel teşebbüs işletmeleri kurma, serbest teşebbüs ve serbest rekabet tanımıştır.

Rekabetin başkasının nimetlerini kaybetmesini istemesi, hasetleşme derecesine varmaması gerekir. Zarara karşılık zarar verilmez.

Bir müslüman istediği işi seçmekte serbesttir. Ancak başkalarının menfaatine zarar vermeden amme menfaati ile kişi menfaati çatıştığında amme maslahatı için çalışması gerekir. Kişinin yaptığı iş meşru olduğu takdirde İslam hukukunun teminatı altındadır. İslam'ın yasakladığı bir işle meşgul olan, himaye tedbirlerini isteyemez[15].

İslam'da iktisadi hürriyetlerin sınırlanma sebepleri şunlardır[16];

1. Her türlü mal ve servetin hakiki sahibi Allah'tır. Malın Allah'a izafe edilmesinin sebebi, kulların faydalanmasına yöneliktir. Allah, insanların geçmişlerini ve geleceklerini bildiğine göre onların maslahatına uygun olarak bazı faaliyetlerine sınır getirmesi O'nun hakkıdır. Bununla birlikte İslam fıtrat dinidir. İnsan fıtratı mülk sahibi olmaya ve teşebbüse elverişlidir. Bu sebeple İslam, malı fertlerin mülkiyetine vermiş, ancak buna sınır getirmiştir.

2. Başkalarının haklarına zarar vermeme veya kamu maslahatı: İslamiyet sorumluluk dinidir. Ayeti kerimede "Her nefis kazancından sorumludur" (el-Müddesir, 38) buyurulur. Bunun için hürriyetler sınırsız değildir.

3. Toplumda rekabet gücü olmayan grupların himaye edilmesi toplumun ve devletin sorumluluğundadır. Ayrıca özel kesim tarafından gerçekleştirilmeyen bazı toplumsal işler de kifai farz niteliğindedir.

9 Mustafa Özel, Piyasa Düşmanı Kapitalizm, s. 18.

10 Özel, age s. 231-249.

11 M. Bakır es-Sadr, İslam Ekonomi Doktrini, s. 270.

12 İslam iktisadını diğer iktisadi sistemlerden ayıran özellikleri üç başlık altında toplayabiliriz (Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tariki, el-İktisadü'l-İslami, Üsüs ve Mebadi ve Ehdaf., s. 23):
1. Karma mülkiyet ilkesi; İslam aynı anda özel mülkiyet ve kamu mülkiyetini kabul eder. Her iki mülkiyet türüne de geniş bir alan ayırır. Ferdin maslahatı ile toplumun menfaati arasında denge esastır. Ancak fert maslahatı ile toplum maslahatı arasında bir çatışma halinde toplum maslahatı tercih edilir. Bu takdirde ferdin zarar görmemesi için fert de korunur.
2. Sınırlı iktisadi hürriyet ilkesi; İslam iktisadi hürriyetleri sınırlamıştır. Halbuki liberalizm kazanma ve harcamada ferde mutlak hürriyet tanımıştır. Sosyalizmde ise kişilere mülkiyet hakkı tanınmamıştır. Bu hürriyeti veren kurallar üç hususun gerçekleşmesine yöneliktir. Bunlar;
a- İktisadi faaliyetin helal, haram ve ahlaki değerlere uygun olması; Bu kural, Allah'a karşı sorumluluğun ve kulluğun bir gereğidir.
b- Devlet müdahalesi; ammenin maslahatını korumak, İslami kurallara uymayan iktisadi faaliyetleri engellemek amacıyla, devletin iktisadi hayata müdahale hakkı vardır. Devletin bu tür düzenlemelerine uyulması gerekir. Nitekim Nisa Suresinin 59. ayetinde ülülemre itaat emredilir.
c. Müslümanın terbiyesi başkasının faydasını kendi faydasına tercih etmeyi gerektirir. Bunun için İslami hayat yaşayan kimse kendi serbestliğini başkasının aleyhine kullanamaz. Başta mali ibadetler olmak üzere tüm hayırlar Allah için yapılır ve karşılığı da O'ndan beklenir. Çünkü mülkün hakiki sahibinin Allah olduğu şuurundadır.
3. İslam iktisadının üçüncü özelliği sosyal dayanışmadır. İnsanlar birbirlerinden mal ve diğer nimetler bakımından farklı olduklarına göre, sosyal dengeyi bozan bazı aksaklıkların önüne geçilmesi gerekir. Zekat ve diğer mali hükümler bu sebeple getirilmiştir.

13 Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 58-61.

14 Refik Yunus el-Mısri, Usulü'l-İktisadi'l-İslami, s. 63.

15 Armağan, s. 170.

16 et-Tariki, s. 25; eş-Şekiri, Abdülhak, et-Tenmiyetü'l-İktisadiyye fi'l-Menheci'l-İslami, s. 87; Muhammed Şevki el-Fenceri, Mefhum ve Menhec el-İktisadi'l-İslami, s. 120.

İslam, iktisadi kalkınmanın dengeli olmasına büyük önem verir. Nitekim bir ayeti kerimede "(Servet) zenginler arasında dönen bir varlık olmasın.. diye" buyrularak herkesin insan haysiyetine yaraşır şekilde yaşamasını temin etmektedir.

Kişinin istediği mal ve hizmeti üretme, tüketme veya ticaretini yapma hürriyeti vardır. Kural olarak fiyatlar piyasaya bırakılmıştır. Bunun için başkalarıyla rekabet "şerif" bir şekilde yapılmalıdır. Karşılıklı rıza ve hürriyet prensiplerinin gerçekleşmesi için alış-veriş gönül hoşnutluğuyla yapılır. Bununla birlikte İslam mükrehin alışverişini, darda kalanın alışverişine engel olmuştur. Mebiin bilinmesi ve rızaya dayanması aranır. Sefih ve mübezzir dışındaki reşit olanların kendilerinin ve başkalarının çıkarları için iktisadi faaliyette bulunmalarına engel olmaz.

Fakat iktisadi hürriyet mutlak değildir. İktisadi hürriyet dini hükümlere uygun olarak ahlaki ve teşrii kaidelerle mukayettir. Burada haram, mekruh, mübah, mendup (müstecab) ve vacip (farz) hükümler vardır. Özel menfaat ile kamu menfaati birleştiği vakit kamu menfaati tercih olunur. Vaktin, emeğin, malın ziyan edilmesi caiz değildir. Bunun için arazilerin boş bırakılması, servetin gömülenmesi, ihtikar, faiz, aldatma, tağrir, kişinin istediğini mirasçı bırakması ve başkalarına zarar vermek caiz değildir.

Müslümanların kifai farz olan konularda eleman yetiştirmeleri gerekir. Aksi takdirde ayni farz haline dönüşür. İnsanların ihtiyaçları olduğu takdirde, ihtikar halinde, devlet mal ve hizmetlerin satımına icbar eder. Böylece toplumun hakkını korur. Buna karşılık semeni misl verir. Hürriyetler başkalarının aleyhine kullanılamaz. Bunlardan anlaşılan; İslam iktisadi hürriyetleri geniş bir çerçeve içinde ele almış, fertlere meşru çerçeve içinde serbestlik tanımıştır.

Tüm haklar ve hürriyetler gibi iktisadi hürriyetler korunmuştur. Peygamberimiz kendi kızının suç işlemesi halinde bile eza göreceğini söylemiş, Hz. Ebu Bekir "Benim yanında sizin güçlüleriniz ondan hakkı alıncaya kadar zayıftır, sizin zayıflarınız hakları alınıncaya kadar benim yanımda güçlüdür" demiştir. Hz. Ömer de "Anaların hür doğurduklarını ne zamandan beri köleleştiriyorsunuz" diyerek hürriyete verdiği önemi belirtmiştir.

C. Şekil ve Öz Bakımından Hürriyet

İslama göre insanlar, hukuki muamelelerinde eşittirler. Renk, düşünce, dil, cinsiyet ve felsefi inanç sebebiyle insanlar arasında ayırım yapılamaz. Yani insanlar, insan olmaları hasebiyle eşittirler. Bunun gibi toplulukların da birbirlerine üstünlükleri yoktur. Ancak insanlar zeka, ilim, servet ve Allah'a itaat konularında farklı derecededirler. Peygamberimiz "Arabın arap olmayana, beyazın siyaha takva dışında üstünlüğü yoktur" buyurmuştur.

Prensip olarak kamu hizmetlerine girişte "eşitlik" vardır. Emanetler ehline teslim edilmesi gerektiğinden kamu hizmetleri, ehil insanlar tarafından yerine getirilir. Hiçbir kimseye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmadan ve öncelik hakkı verilmeden toplumda, devletin sunduğu imkanlara halkın eşit olarak kavuşması demek olan fırsat eşitliği, müslüman ve müslüman olmayan tüm vatandaşlara tanınmıştır. İslam hukukunda kamu hizmeti sunmak ve vatandaşların eşit olarak bunlardan faydalanmalarını sağlayan emirler vardır[17].

17 Armağan. s. 20-21.

18 Armağan. s. 50.

Hak ve hürriyetler görevleri de beraberinde getirir. Eşitlik konusunda zimmiler, köleler ve kadınlarla ilgili birkaç istisna vardır. Bununla birlikte zimmiler müslümanlar gibi tüm medeni hukuk işlemlerini yapabilirler. Ancak müslümanlar arasında açıktan domuz ve içki satmalarına izin verilmez. Zimmilerin canlarının ve mallarının korunmasında İslam devleti gerekli tedbirleri almaya mecburdur.

İslam köleliğin tedricen kaldırılmasını hedeflemiştir. Prensip olarak kölelerin muameleleri efendileri içindir.

Her kadın her türlü hukuki işlemi yapmaya ehildir. Bu bakımdan kadınla erkek arasında hiçbir fark yoktur. Kendi malları üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Bu hususta evli kadının kocasının iznine ihtiyacı yoktur. Kadın müteşebbis olabilir. Bunda herhangi bir sınırlama yoktur[18].

Liberalizm ile İslam, hürriyet konusunda birbirlerine yakın gözükmekle beraber özde farklıdırlar. es-Sadr bu konudaki düşüncesinde hürriyeti, tabii ve sosyal olmak üzere iki kısma ayırır. Tabii hürriyet, her canlının sahip olduğu temel olgudur. Canlı varlıkların en alt seviyesinde bulunan bitki, çoğu zaman kendi yönünü çizebilmekte, bir engel bulunca yönünü değiştirebilmektedir. Hayvanlarda da aynı özellik görülmektedir. Yaratıkların en şereflisi olan insanda bu özellik zirveye ulaşmaktadır. Ruhi ve bedeni istekleri olan insanın bunlar arasında tercih yapma özelliği vardır. Bu anlamdaki hürriyet, Allah'ın insana bir bağışıdır. Aslında bu hürriyet türü doktrinin dışında kalmaktadır.

Doktriner karakter taşıyan kapitalizm esas görüşünü tabiattan alır. Buna göre tabii hürriyet, insan varlığının subjektif bir faktörü olma niteliğine sahip olduğu halde, ikinci kısımdaki sosyal hürriyet sosyal bir mesele hüviyetinde ve mutlu bir toplum kurmak için yeterli ve inanç temelli ahlaki değerlerle uyuşmayı gerektirir. Sosyal hürriyette hem bu hürriyetin şekli olarak sağlanmış olması hem de toplumun bireye bu hürriyetin gereği olan imkan ve şartları hazırlamış olması gerekir. Liberalizm şekli hürriyete itibar etmekte ve toplumun yeterli derecede ferde garanti vermesi halinde, ferdi sorumluluğun azalacağı ve ferdi teşebbüsün zayıflayacağı gerekçesiyle özlü sosyal sorumluluğa karşı çıkmaktadır. Ayrıca özlü sosyal hürriyet, şekli hürriyetin aksine hürriyetin sınırlandırılmasını kabul eder.

Kapitalizm kainat hakkında kısıtlı anlayışa sahiptir. Bu düşüncede vicdan, bireye dışarıdan yapılan bir baskının eseridir. Kapitalizm, hükümetin ancak anarşi, çatışma ve başı boşluktan kurtaracak kadar ferdi hürriyete müdahalesini kabul eder. Bunun dışında hiç bir zaman müdahaleyi tasvip etmez. Kapitalist düşüncenin şekli hürriyeti benimseyip sosyal garantiler ve özlü özgürlük düşüncesini inkar etmesine karşılık, sosyalist düşünce bunun tam tersi bir tavır takınmıştır. Böylece bu doktrinlerden her biri hürriyetin bir kısmını almış, diğerini kabul etmemiştir.

Dine dayanmayan düşünce her iki hürriyetin birleşimini ancak uzun tecrübelerden sonra idrak edebilmiştir. İslam dini ise her iki tür hürriyeti kabul etmiştir. Fertlerin zaruri ihtiyaçlarını ve insanca bir hayatı makul ölçüler içinde garantilemekte özlü hürriyeti tanımış, bunları şekli hürriyetin kaldırılmasında bir gerekçe olarak görmemiştir. Buna karşılık çizilen sınırlar dışında fertleri serbest bırakmıştır[19].

İslam, fertlere iktisadi alanda hürriyet tanır. Ancak bu hürriyet, ahlaki ve manevi değerlerle sınırlıdır. Bu sebeple İslam iktisadı kapitalist ve sosyalist düşüncelerden açıkça farklıdır. Fertler kapitalist iktisatta sınırsız bir hürriyete sahiptirler. Sosyalizmde ise bu hürriyet verilmez. İslamda ise fertlerin, belirli sınırlara bağlı kalmak kaydıyla hürriyetleri vardır. İslamda iktisadi hürriyetlerin sınırlamasını es-Sadr iki maddede sıralamaktadır[20];

Birincisi, subjektif sınırlamadır. Bu sınırlama, gücünü İslam şahsiyetinin subjektif ve fikri muhtevasından alır. Bu sınırlama İslam terbiyesinden kaynağını alır. Yani sınırlama bir bakıma kendiliğinden oluşur ve fertler zorlanmaksızın, aldıkları terbiye ile sağlanır. İnsanda ihsan, hayır ve adalet duyguları güçlenince ortaya çıkar. Bir bakıma bu sınırlama, manevi sorumluluktur.

İkincisi, objektif sınırlamadır. Dış güç, ferdin sosyal hayatını sınırlar. İslamiyet topluma ve ferde zararlı olan her türlü işlemi yasaklar. Faiz, karaborsacılık gibi... Yine devletin genel gelişmeleri takip ve kontrol etmesi, fertlerin gerekli alanlardaki hürriyetlerini kısıtlayarak sosyal çıkarların korunması için, devlet müdahalesini kabul eder. Bu manada İslamın öngördüğü vasıtalarla maddi kalkınmanın sağlanması için Devlet bazı düzenlemeler yapabilir. Bu düzenlemelere uymak müslümanların görevidir. Nitekim ayeti kerimede **"Allaha itaat edin. Rasûle ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"** buyurulur (Nisa-59).

III. Rekabet ve Tekelleşme

İnsan tabiatı hakkındaki düşünceler iki kısımda incelenebilir. Birincisi insanların müca-

19 M. Bakır es-Sadr. İslam Ekonomi Doktrini s. 280-287.

20 es-Sadr s. 294.

21 İbrahim Erol Kozak. İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat. s. 106, 107.

deleci ve kavgacı yaratık oldukları görüşüdür. Makyavel, Hobbes, Adam Smith, Marks ve Freud bu gruptadır. İkinci görüş, insanın tabii eğilimlerinin iyilik, güzellik ve işbirliği olduğunu kabul eder. Bunu savunanlar arasında J. Locke ve Elton Mayo vardır. Günümüzde yaygın olan görüş; insanın mücadeleci veya işbirliğine yatkın olduğu konusunda peşin hüküm yerine, insanda bulunan her iki boyuta ait özellikleri, onun tabiatından gelen değişmez nitelikler olmak yerine, çevre şartlarının oluşturduğu özellikler olarak değerlendirmek yönündedir[21].

Rekabet bir anlamda mücadele ise de, rekabetteki eylemler kurallara bağlıdır. Mücadele alanı da ulaşılmak istenen amaçla sınırlıdır. Liberalizmin dayandığı rekabet sınırsızdır. Adam Smith serbest rekabeti engelleyen ihtikar üzerinde durmuştur. Sonra Fransız iktisatçı L. Walras ne kadar hürriyet varsa, o kadar da menfaat olacağını savunmuştur. Sonraki iktisatçılar ise serbest rekabet kavramı yerine tam rekabet, eksik rekabet veya monopol kavramlarını kullanmışlardır.

İbn Haldun, işbirliği ilkesini benimsemiştir. İnsanlar en basit ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bile birbirleri ile işbirliği yapmaya muhtaçtırlar. Bu sebeple O, insanları birbirlerine düşman kılan mücadele ve çekişme ruhunu geliştiren, hile ve aldatmaya dayalı rekabete karşı çıkmıştır. Ancak, hemen tüm devirlerde ticaret erbabının önemli özelliğinin böyle olduğunu da tespit etmiştir. İbn Haldun, toplumsal huzuru, işbirliğini ve dayanışma ruhunu bozan mücadeleyi iyi olarak görmemiştir. Schumacher gibi birçok düşünür, İbn Haldun'un değerlendirmelerine benzer görüşler getirmişlerdir. Onlara göre çağımızın içine düştüğü bunalımların kaynağı hikmete, fazilete dayalı değerlerin terkedilerek insanların sınırsız bir rekabet, hırs, tamah, kıskançlık ve çekişme içine girmeleridir. Çağdaş toplum insandaki hırs ve haset duygularını körüklemekte ve insanın saadetini bozmaktadır.

Buna karşılık İbn Haldun, yıkıcı olmayan rekabetle ticaretle uğraşanların akılcı, hesaplı ve basiretli olmaları gereğini belirtmiştir. İbn Haldun'un tavsiye ettiği husus; rakiplerini yıkmaya yönelik olmayıp, malların kalite ve miktarını artırmak, basiretli ve akıllı davranmaya yöneliktir. Dolayısıyla İbn Haldun bir taraftan ahlaki değerlerle diğer taraftan da muhtesiplerle denetlenen, sınırlanmış, ölçülü ve yapıcı bir rekabete yer vermiştir[22].

Rekabetin önünde en büyük engel tekelleşmedir. Nitekim kapitalizmin akılcılık ve tam rekabet açısından faraziyeleri gerçekleşmemiştir. Kaynaklar büyük oranda ziyan olmakta, serbest teşebbüs yerine piyasaya tekeller veya oligopoller hakim olmaktadır. Siyasi gücü eline geçiren sermaye sınıfı, laisser-faire ve demokrasi kavramları adı altında kendi gücünü sürdürmeye çalışmaktadır[23].

İktisadi alanda birleşme ile rekabet hürriyeti arasında çatışma olabilir. Amerika'da teşebbüs hürriyeti, mevcut müteşebbislerin daha iyi bir ürünü aynı fiyattan veya daha az fiyattan satmaları dışında, rakiplerini piyasadan uzak tutma hürriyetlerinin olmaması demektir. Avrupa kıtasında ise teşebbüs hürriyeti, genellikle teşebbüslerin fiyatları belirleme, piyasaları bölme ve muhtemel rakipleri piyasa dışında tutacak diğer teknikleri uygulama dahil, istediklerini yapmada hür olmaları anlamına gelir. Bu alanda en büyük zorluk, birleşme hürriyeti ile rekabet hürriyetinin uyumudur[24]. Nitekim tekel veya tröstler rekabeti bozmaktadır.

Teorik açıdan piyasada mal ve hizmet mübadelesi eşdeğer iki seçenek arasında, gönüllü seçim imkanı vardır. Tekel ise bu seçenekleri yok eder. Dolayısıyla tekel, gönüllü mübadeleye engeldir. Tekel, genellikle devlet desteğinden veya fertler arasındaki anlaşmalardan kaynaklanır. Tekellere fırsat vermemek için devlet destekli tekellerin kaldırılması veya anti-tröst yasalarıyla kuralların etkili bir şekilde uygulanması gerekir[25]. Bununla birlikte teknik açıdan tek bir satıcı veya üreticinin olduğu teknik tekel durumu ortaya çıkabilir. Bu takdirde özel tekel, kamu tekeli veya kamu işlemi ile düzenlenebilir. Ancak topluma bağlı olarak bu tekeli ortaya çıkaran teknik şartlar da değişebilir. Düzenleme yapılırken bu şartlara en kolay uyum sağlayanın tercih edilmesi yerindedir. Bununla birlikte birçok farklı ülkeden iktisatçılar kamu tekelini "ehveni şer" olarak görürler.

Gönüllü mübadeleyi engelleyen ikinci durum, fertlerin faaliyetlerinin diğerlerini etkilediği, fakat bunun bedelini talep veya tazmin etmenin mümkün olmadığı zaman ortaya çıkar. Friedman'ın deyimiyle "komşuluk etkileri" olan bu durumu devlet, yeni komşuluk etkileriyle telafi etmeye çalışmaktadır. Devletin her müdahale eylemi, ferdin hürriyet sahasını doğrudan sınırlamakta ve hürriyetin korunmasını dolaylı yoldan tehdit etmektedir. Liberallerin tanımladığı anlamda devletin fonksiyonları, kısıtlı olmakla beraber günümüzde Amerika ve Batı ülkelerinde bu ilkelere aykırı olarak devlet birçok iktisadi fonksiyona sahiptir[26].

Bu sebeple İslam'a göre rekabet ve işbirliği,

22 Kozak, s. 115, 116.

23 Kazgan, s. 335.

24 Friedman, s. 53.

25 7.12.1994 tarihinde kabul edilen 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'la; mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini önlemek ve gerekli düzenleme yaparak rekabetin korunması amaçlanmıştır. (R.G. 13 Aralık 1994, Sayı 22140)

26 Friedman, s. 59, 65.

ideal İslam toplumunu oluşturmada önem taşımaktadır. Rekabet ve işbirliği hayırda olmalıdır. Düşmanlık ve kötülükte olmamalıdır[27]. Kaynakların etkin dağılımı için yapıcı (şerif) rekabet gereklidir. Aksi takdirde iktisadi davranılmamış olur. Bu ise İslam'da hoş görülmez.

IV. Teşebbüs Ruhu

İktisadi kalkınmada en önemli pay, insana aittir. Bunun için teşebbüs ruhu fertlerin yapılarıyla yakından ilgilidir. Bu ruh, güzel bir işi gerçekleştirmek ve başarılı olmak için duyulan kuvvetli bir şevk ve arzudur. Teşebbüs çoğu zaman para kazanmakla da ilgili değildir. Bir toplumdaki başarı güdüleri yüksek olan gruplarda müteşebbisler ortaya çıkar. Bunlar da iktisadi kalkınmayı gerçekleştirirler.

A. Bazı İslam ve Batılı Düşünürlere Göre Teşebbüs Ruhu

İbn Haldun'a göre, elverişli sosyal ve siyasi şartlarda, tedrici olarak iktisadi faaliyetlerde canlanma ve gelişmeye yol açan çalışma ve başarma arzusu gerçekleşir. Bu, Max Weber'in üzerinde durduğu, protestan hareketinin oluşturduğu insan tipine benzemektedir. Max Weber ve İbn Haldun despotik ve aşırı otoriter devletin, kişilerdeki teşebbüs ruhunu ve onlardaki rasyonel bir şekilde kazançlarını artırmaya yönelik motifleri zayıflattığı üzerinde durmuştur. J. Schumpeter iktisadi gelişmenin temel dinamiğini, müteşebbislerin kümeler halinde ortaya çıkmaları; önceden sınırlı sayıda dinamik müteşebbislerin, sonradan da bunların açtıkları yoldan statik müteşebbislerin gelmeleri ve onları taklit etmelerine bağlamıştır. Schumpeter'e göre, dinamik müteşebbisin tabiatında yaratıcılıktın, iş yapmaktan veya sadece kişisel enerji ve dehanın kullanılmasından zevk alma motivasyonu vardır. İbn Haldun'a göre, asabiyet duygusu güçlü insan tipinin, iktisadi faaliyetlere dönük özellikleri de özünde bu özellikleri taşımaktadır. Ancak her iki düşünürün yaşadıkları dönem farklıdır[28].

Yüksek başarı güdüsü Mc Clelland'a göre, çocuk yetiştirme şartlarıyla ilgili pek çok sosyal faktörlere; özellikle başarı güdüsü yüksek ana-baba, müşevvik bir çevre ve baskıcı ve otoriter olmayan bir babaya bağlıdır[29]. Formel, baskıcı ve otoriter eğitim tarzları, ailede aşırı sert davranışların çocuklarda kendine güven, cesaret, çalışma ile başarma, şevk ve arzusunu azaltır. Eğitim, aile, sosyal ve siyasi çevre şartları insandaki başarma şevk ve arzusunu etkilemektedir. Kişideki mevcut potansiyel enerjinin kullanılması, çevrenin kişiye bu fırsatları tanımasına bağlıdır. İnsan sadece maddi ihtiyaçlarının karşılanması ile tatmin olmaz. Bunun yanında insan tabiatında bulunan hürriyet, kişi bütünlüğü, kendine güven, kendini geliştirme ve ortaya koyma ihtiyaçları da karşılanmalıdır. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığı takdirde başarı zorlaşır.

B. Teşebbüsü Teşvik Eden Bazı Ayet ve Hadisler

Birçok ayeti kerime ve hadisi şerifte teşebbüs teşvik edilmiş ve övülmüştür. Kuran-ı Kerim ve hadislerde yeryüzüne dağılma, Allah'ın verdiği rızıklardan faydalanma, çalışma emredilmiştir: "De ki: Çalışınız. Allah amellerinizin (karşılığını) verecektir. Peygamber ve müminler de." (et-Tevbe-105). Peygamberimiz de "Öyle günahlar vardır ki, ne namaz ne de oruç bunlara kefaret olamaz. Ancak maişet için çalışma buna kefaret olur" buyurmuştur.

İslam, iktisadi faaliyetlerde özel teşebbüse izin vermiş, teşvik etmiş ve onu korumuştur. Bununla birlikte, fertlerin ellerinde bulunan malları değerlendirmedikleri takdirde, devletin bazı tasarruf hakları vardır. Mesela, Peygamberimizin Hazreti Bilal'e verdiği arazi hakkında Hazreti Ömer şöyle demiştir: "Bu araziyi Peygamber senin insanlardan saklaman için ayırmamıştır. Bu araziyi senin çalışman için ayırıyorum. Ekebileceğin kadarını al, gerisini bırak"[30]. İslam üretim ve mübadeleden mal saklamayı şiddetle yasaklamıştır. et-Tevbe suresinin 34-35. ayetlerinde, mal biriktirip Allah yolunda harcamayanlar Cehennem azabıyla tehdit edilmiştir. Yine malı boş yere harcayanlar Şeytanın kardeşleri olarak görülmüştür. Kuran-ı Kerim, malı boş yere harcama ile fesat arasında ilişki kurmuştur (et-Tevbe 16). Erkeklerin ipekli elbise giymesi, altın takması gibi gösterişe yönelik tüketimi yasaklamasının sebebi, kamu maslahatı açısından hiçbir faydası olmayan tüketimin israfa ve fesada götürmesidir. Bununla birlikte "Allah, nimetini kulunun üzerinde görmek ister".

Kuran ayetlerine baktığımızda, bazı ayetlerin mülkiyeti Allah ve topluma[31], bazılarının ise fertlere[32] izafe edildiği görülür.

Peygamberlerin, diğer insanlardan farklı olması ve insanüstü özellikleri taşıması gerektiğini iddia edenler, "Bu, nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor! diler"[33]. İnsanların bu sözlerine karşı peygamberlerin de onlar gibi beşer olduklarını belirten ayeti kerimede; "Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik (ve hiç biri hariç değildi

27 Mohsin Khan; Abbas Mirakhor. Islam and Economic System. Review of Islamic Economics. Vol. 2, No. 1 (1992) s. 17

28 Kozak, s. 130-131.

29 Kozak, s. 134.

30 eş-Şekiri, s. 84.

31 "Yeryüzünde ve göklerde ve ikisinin arasında olanların mülkiyeti Allah'a aittir" (el-Hadid, 17), "Allah'ın size verdiği mallardan onlara veriniz" (en-Nur 33),

32 "Mallarınızı aranızda batıl olarak yemeyiniz" (el-Bakara 188), Onların mallarından sadaka al" (et-Tevbe, 103), "Onların mallarında isteyen ve mahrumun hakkı vardır" (ez-Zariyat, 19)

33 el-Furkan (25) 7.

ki) muhakkak onlar da yemek yerlerdi, çarşılarda yürürlerdi. Sizin bir kısmınızı diğer bir kısım için imtihan konusu yaptık, sabredesiniz diye. Rabbın herşeyi hakkıyla görendir"[34] buyurulmuştur. Bu iki ayeti kerimede peygamberlerin pazarlarda dolaştıkları "ve yemşune fi'l-esvak" ifadesiyle belirtilir. Suk ve (çoğul olarak esvak), mal ve hizmet mübadelesinin yapıldığı yerdir[35], yani piyasa demektir. Peygamberlerin beşeri özellikleri içinde piyasa muamelelerinin zikredilmesi şayan-i dikkattir.

Cuma günü cuma ezanı okunduğunda alışveriş ve diğer işlemleri bırakma emredilmekte ve namaz kıldıktan sonra "yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından (nasip) arayın. Allah'ı çok zikredin. Ta ki umduğunuza kavuşasınız" [36] buyurulmaktadır. Nehiyden sonra gelen emir ifadeleri ibaha içindir. Bununla birlikte "alışverişi bırakın" emrinden sonra "yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından arayın" ifadesi, müslümanları iktisadi hayata sevketmektedir. Ancak menfaat motifiyle (saikiyle) ibadeti terketmek kötülenmekte ve "Allah nezdindeki sevap, eğlenceden ve ticaretten hayırlıdır" buyurulmaktadır.

Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: "Hiçbiriniz elinin emeğinden daha hayırlı yiyecek yememiştir. Hazreti Davud (as) el emeğini yerdi". Burada övgü ile bahsedilen sadece fiziki çalışma değildir. "Amel" sözü içine her türlü çalışma ve teşebbüs dahildir. Yine Peygamberimiz dilenen birisine yol göstererek kazanmayı öğretmiştir. Faydası başkalarına dokunan çalışma, faydası sadece sahibini ilgilendiren çalışmadan daha hayırlıdır.

Ayrıca teşebbüsün teşviki ile ilgili pekçok hadisi şerif vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

-***"Emin dürüst, müslüman tacir, Kıyamet günü şehidlerle beraberdir."***

-"Allah hadisi kutside şöyle buyurmuştur: ***Birbirlerine ihanet etmedikçe Ben, ortakların üçüncüsüyüm. Eğer biri diğerine ihanet ederse, ikisinin arasından çıkarım."***

-Sahabe-i kiram zenginlik konusunda sohbete dalınca Peygamberimiz ***"Muttaki için zenginliğin bir zararı yok, ancak sağlık, muttaki için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül hoşnutluğu da bir nimettir"*** buyurdu.

-***"Ey insanlar, Allah'a karşı muttaki olun ve dünyevi talepte mutedil olun. Zira hiçbir kimse yoktur ki, (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkını eksiksiz elde etmeden ölmüş olsun. Rızkı gecikse bile ona mutlaka kavuşacaktır. Öyleyse Allah'tan korkun ve talepte mutedil olan, helal olanı alın, haram olanı terkedin."***

-***"Meşru bir işten helal rızık kazanan o işe devam etsin. Allah Teala hazretleri, sizden birine bir ciheti rızkına sebep kılarsa, bu değişinceye veya güçleşinceye kadar onu terketmesin".***

-***"Malını satışa arzeden rızka erer, muhtekir (pahalanması için satmayıp bekleten) de lanete uğrar."***

-***"Muhakkak ki alışveriş karşılıklı rıza iledir".***

IV. Devlet ve Piyasa

Teşebbüs hürriyaetini düzenlemek ve sınırlamak konusunda devlet önemli bir yere sahiptir. İktisadi hayatta devletin rolü konusu, değer yargılarıyla yakından ilgilidir. Devletin rolü kunusunda farklı ideolojilere göre çeşitli görüşler vardır. Bu sebeple aşağıda liberal ve İslami düşüncelerde devletin iktisadi fonksiyonları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

A. Liberalizmde Devletin Fonksiyonları

Klasik iktisatçılar devletin iktisadi hayata karışmaması gerektiği görüşündedirler. Adam Smith'e göre, tabii düzende devletin görevleri; milli savunma, adalet ve karlı olmadığından fertler tarafından yapılamayan, ancak toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için, eğitim, yollar, köprüler gibi sosyal sermaye yatırımları ile sınırlıdır. Neo-klasikler de laisser-faire ideolojisini devam ettirmişlerdir.

Bununla birlikte liberal düşünürler arasında devletin rolü konusunda anlayış farklılıkları vardır. Mesela çağdaş iktisatçılardan liberal düşüncenin baş temsilcisi Hayek ile hayatı boyunca liberal parti üyesi olan Keynes, devletin

34 el-Furkan (25) 20.

35 er-Rağıb el-Isfahani. el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an. İstanbul-1986. Kahraman Yayınları s. 363.

36 el-Cum'a (62) 10.

fonksiyonları konusunda farklı düşünceleri savunmuşlardır. Bunun sebebi, "liberal" kelimesinin taşıdığı anlamdır. Çünkü liberalizm ülkeden ülkeye ve çağdan çağa göre farklı anlam taşımıştır. Kıta Avrupası'ndaki liberal anti-müdahaleci, ABD'deki liberal ise müdahalecidir. Bu sebeple farklı şeyleri savunmaktadırlar. Keynes, yaşadığı şartların etkisiyle klasik liberalizm değerlerinin korunabilmesi için ılımlı bir kurumsal değişikliği gerekli görmüş ve meselenin iktisadi etkinlik, sosyal adalet ve ferdi hürriyeti birleştirmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Keynes kapitalizmin en önemli kusuru olarak, sosyal adaletin sağlanamamasını gösterir [37]. İdeal tam rekabet piyasa şartları gerçek hayatta olmadığından, piyasa başarısız olacaktır. Dolayısıyla devlet, uygun politikalarla piyasaya müdahale etmelidir. Devlet planlama, teşvik, yatırım yapma ve gelir ve ücretleri düzenleme ile bu müdahalesini sağlamalıdır.

Hayek'e göre devletin temel fonksiyonu, ferdi hürriyetin korunma ve genişletilmesidir. Bundan dolayı devletin temel iktisadi görevi piyasa süreci içinde gerekli kurumların oluşturulması ve geliştirilmesidir. Piyasadan yana olmak refah veya servetle ilgili değil, hürriyetle ilgilidir. O'na göre, ekonomiye devlet müdahalesi, müdahale olmadığı takdirde oluşmayacak ilave koordinasyon bozuklukları ortaya çıkarmasıdır. Ayrıca müdahale edilmemiş piyasalar, hatalı firma veya uygulamaları elemeyen mekanizmalara sahiptir. Kamu kurumlarında ise zararlı ve başarısız uygulamaları koruyan ve genişleten mekanizmalar vardır. Hayek, devlete sadece milli güvenlik ve adalet hizmetlerini veren minimal devlet anlayışına da karşı çıkar ve devletin baskıcı olmayan pür hizmet faaliyetlerinin de olduğunu belirtir. O'na göre ferdi hürriyet ve piyasa rekabetinin sağlanabilmesi için, devlet faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Mülkiyet hakları doğal hukukun ebedi doğruları değil, iktisadi refah ve ferdin serbestliği için gerekli bir görenektir. Mülkiyet hakları sürekli reforma ihtiyaç göstereceğinden devletin önde gelen iktisadi görevi, geçmişten devralınan mülkiyet haklarının, rekabetçi düzenin gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesidir. Hayek bu arada, patentler, sendikalar ve şirketlerle ilgili düzenlemelerin reforma tabi tutulması gerektiğini vurgular. Dolayısıyla devletin rolü, pasif ve muhafazakar değil, serbest rekabetin gereklerine uygun olarak mülkiyet hakları yasası oluşturmak üzere, aktif ve reformist olmalıdır. Ayrıca devlet özel kesimince sağlanamayan hizmetleri üretir ve bunları vergilerle finanse eder. Sosyal güvenlik ihtiyacı duyanların bu ihtiyaçlarını karşılar. Devlet faaliyetleri mümkün olduğu kadar otoriteden çok sıkı kurallarla düzenlenmelidir. Kamu kuruluşlarının özel teşebbüsler gibi yönetilmeleri çok zor olduğundan, bu kuruluşlara yardım için hükümetlerin baskı güçlerini kullanmaları, onların fiilen monopol durumuna gelmelerine sebep olur. Bu sebeple kamu teşebbüsleri özel kesime devredilmelidir. O'na göre esnek döviz kuru sistemi piyasa güçleri ve politikacı/bürokratların keyfi yönetimleri etkisinde kalacağından sabit döviz kurunu savunur. Buna göre Hayek'in ideali, harcama ve gelir yönünden kurallarla sınırlanmış bir devlettir. Devlet faaliyetleri ferdi hürriyetin ihlalinden çok güvencesi olduğu müddetçe haklılık kazanır. Toplumun belirli bir bölümünün korunması veya çıkarlarına yönelik devlet ilkeleri veya kamu politikaları bir müdahaledir. Aksine bu ilkeler her kesime uygulanıyorsa liberal devletin yasaları müdahaleyi değil serbestliği koruyacaktır. Böylece bir ilkeler rejimi olmaksızın ne bireysel ne de etkin rekabet oluşturulabilir. Yalnız baskıya karşı koruma (negatif hürriyet) değil, kendi kaderini tayin (pozitif hürriyet) en çok özel mülkiyet kurumunda sağlanabilir[38].

Buna göre Hayek, piyasanın bireylerin planları arasındaki koordinasyonu sağlayabileceği görüşünden hareketle, minimum devleti değil, sınırlı devleti ve otomatik iktisat politika tedbirlerini savunur. Keynes ise, piyasanın kendi kendine koordinasyon meselesini çözemeyeceğini, bu sebeple devletin ekonomide daha etkin olmasını benimsediğinden, politikacılar ve bürokratlar tarafından yönlendirilen iradi iktisat politikaları tedbirlerini savunur.

Buna göre iki farklı liberalizmden söz edilebilir[39]:

1. Klasik liberalizm: 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde İngiltere'de geliştirilen klasik liberalizm, tüm kültür ve düşünce olgularının evrimci bir yorumuna ve insanın akıl gücünün sınırlarının kavranmasına dayanır. Devlet, piyasa, para gibi sosyal kurumlar kendiliğinden ortaya çıkmışlardır. Kendiliğinden doğan bu düzende, merkezi bir düzenden daha fazla fertler bilgi ve becerilerini kullanırlar. Adam Smith tarafından geliştirilen liberalizm, adil yönetimin evrensel ilkelerinin uygulanması halinde bireylerin makul bir özel mülkiyet alanı korunacak ve kendiliğinden piyasa düzeni oluşacaktır. Devlet bazı hizmetleri yapsa da, zorlayıcı faaliyetleri bu ilkelerin uygulanması ile sınırlıdır.

2. Müdahaleci-liberalizm: Kökenleri 17.

37 Turan Yay. s. 67.

38 Turan Yay. F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce. s. 69-77.

39 Yay. s. 63-76.

ve 18. yüzyıla giden bu düşünceyi klasik liberalizmden ayıran nokta, fertleri kendi bilgilerini, kendi gayeleri için kullanmada hür bırakan ve soyut kurallara dayanan kendiliğinden düzen ile belirli gayelere hizmet eden ve emirlere dayalı organizasyonlar arasındaki farkın karşılaştırılmasıdır. Yani ilkinde hürriyet ve hür fertlerin faaliyetleri esastır. İkincisinde ise hürriyet, hakim yasama organının yetkisinde bulunan bir izindir.

Kısaca liberal doktrinde devletin rolü, piyasanın kendi başına yapamayacağı şeyleri yapmak yani, oyunun kurallarını belirlemek, kuralları değiştirebilecek araçları sağlamak, kuralların anlamı konusunda farklılıkları azaltmak, hakemlik yapmak ve kurallara uymayanları zorlamaktır.

B. İslam'da İktisat Politikasının Genel Çerçevesi

İslam'da temel kaynaklar Kur'an ve Sünnettir. Bunun için iktisadi sistem bu iki kaynağa dayanır. Kur'anı Kerim'in iktisadi hayatla ilgili ayetleri sınırlıdır. Peygamberimizin sünnetinde de iktisadı hayatla ilgili hususlar vardır.

Usul bilginlerine göre Peygamberimizin sünnetinin tümü teşrii mahiyette değildir. Bunların içinde Peygamberimizin yönetici olarak aldığı kararlar da vardır. Bu kararlara "Peygamberimizin içtihatları, es-siyaset'üş-şeriyye, masalihi mürsele ile amel, istihsan, örf, seddi zerai, ibahayı asliye veya adalet kuralı" denilir. Şarii Teala birçok konuda düzenleme getirmemiş, takdiri zaman ve zemine göre ictihada bırakmıştır. Ancak muteber maslahatın bazı şartları vardır. Maslahatın mevhum olmaması gerekir. Siyaseti şeriyye, devletin düzenlemelerinde iktisadi hayata müdahalesi, yani belirli zaman ve mekanlarda devletin takip ettiği politikalardır. Bu, iktisadi, mali ve nakdi konularda da olur. Bu politikalar, ülkenin kaynaklarına, gücüne ve meselelerine göre değişir[40].

Başka bir tanımla şer'i siyaset; hakkında nas olmayan veya nas olup da delaleti kati olmayan ve delaletine icma da bulunmayan veya yöneticiye seçme imkanı tanınan, örfe dayanan, zamanın, mekanın ve şartların değişmesine bağlı olarak devletin maslahata göre yaptığı düzenlemelerdir. Kısaca şeri siyaset, devletin şer'i kurallara uygun olarak maslahata göre takip ettiği politikalardır. Böylece şer'i siyasetin genel sabit kurallar olmadığı anlaşılmaktadır. Peygamberimizin bu tür uygulamalarına örnek; mücadele ile ele geçen ülkelerin paylaştırılması veya vakfı, kurban etlerinin saklanması veya dağıtılması... Sahabe döneminden örnekler; Raşit halifelerin ata dağıtımında farklı tutumları, Hz. Ömer'in divan kurması, müellefe-i külub hakkında uygulamalarıdır.

İslam'ın emrettiği hususlarda müminlere hürriyet yoktur. Mesela namaz kılma emri konusunda hürriyet olamaz. Menhiyatta da hürriyet yoktur. Ancak mübah olan konularda hürriyet vardır. Menhiyyat veya memurat taarruz ettiklerinde memuratın efdalini, menhiyatın ehafını seçmek gerekir. Devlet bir mübahı emrettiğinde buna uymak veya yasakladığında bundan kaçınmakla müslümanlar sorumlu olurlar. Çünkü Kur'anı kerimde "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" buyurulur (Nisa, 59). Devlet bu sınırlamayı belirli süre ve yerle takyit eder. Allah'a isyan olan konularda kula itaat edilmez. Ancak mübahı yapmaya veya yapmamaya zorlamak masiyet değildir. Devletin tasarrufu maslahata menuttur. Bazı alimler devlet müdahalesini mübahla sınırlı tutmayarak mendup konuları da içine almışlardır.

Böylece devletin iktisadi hayata müdahalesiyle ilgili iki husus vardır: Hakkında nass olmayan konular ve hakkında nass olup da maslahat, örf, zaman, illet, hal ve zeriaya (yani kötülüklere mani olması açısından) dayanan naslar. Buna göre devlet emir, yasaklama ve teşvik aletlerini kullanabilir. Şer'i siyaset, iktisadi anlamda devletin müdahalesi anlamına gelmektedir.

C. İslam'da Devletin Fonksiyonları

İslam, devlete iktisadi ve sosyal bazı yükümlülükler verir. Vatandaşlarının insan vakarına yaraşır bir şekilde hayat sürmelerine imkan sağlayacak fırsatları vermek, yeterli sermaye birikimi olmadığı takdirde yatırımlar yapmak, öncelikli sektörleri tespit edip teşvik etmek devletin belli başlı görevleridir. Tüm bilim adamları devletin fakirlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine ilgisiz kalamayacağı ve hazineden yardım alma haklarının bulunduğunda müttefiktirler.

Kur'an-ı Kerimde devlete, Peygamberimize, veliyyülemr sıfatıyla muhatap alınan emirlere de bazı görevler verilmiştir; zekat alınması, şura, zekatın ve fey'in sarf yerleri gibi... Peygamberimizin devlet başkanı olarak yaptığı işler de devletin görevleri konusunda hüküm ifade eder. İslam alimleri el-Ahkamü's-Sultaniyye ve benzeri kitaplarda devletin görevlerini belirtmişlerdir. Bunlardan el-Maverdi ve Ebu Ya'la devletin görevlerini şöyle saymışlardır: Dini korumak, adalet hizmetleri vermek,

40 el-Mısri, s. 75.

hadleri gerçekleştirmek, insanların rızıklarını kazanmalarını emniyet altına almak, toplumu korumak, cihat etmek, zekat ve diğer gelirleri toplamak, sosyal güvenlik harcamaları yapmak, emri bilmaruf nehyi anil münker görevini yerine getirmektir[41].

Devletin görevlerini iktisadi ve iktisadi olmayanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Devletin iktisadi olmayan görevleri güvenlik, savunma ve adalet hizmetlerini kapsar. Devletin iktisadi görevlerini şöyle sıralamak mümkündür[42].

1. Tabii servetlerin dağıtımı: Devlet toprak, madenler, su, ot, ateş ve ganimetleri özel, kamu mülkiyeti arasında dağıtır.

2. Maliye ile ilgili görevler: Kamu gelirlerini toplar ve uygun yerlere sarfeder.

3. Para politikası: İktisadi muameleler için para basımı yanında diğer para politikası araçlarını tespit eder.

4. Hisbe: Bu kurum, mal ve hizmetlerde aldatmayı önlemek için özellikle piyasaların kontrolünü sağlar, ölçü ve tartı aletlerini denetler, ihtikara mani olur, gerektiği hallerde mal ve hizmet fiyatlarını tespit eder.

5. Altyapı yatırımları: Yollar, köprüler, kanallar, elektrik gibi altyapı yatırımları yapar.

6. Devletin diğer yatırımları: Devlet, müslümanların yeterli sermaye veya bilgi birikimi olmayan veya sosyal niteliği ağır olan veya uzun vadeli yatırım isteyen sahalarda yatırım yapar veya teşvik tedbirleriyle özel kesime yaptırabilir.

7. İhtiyaç halinde iktisadi, mali ve nakdi siyaset tedbirleri almak; Bu takdirde mübahları sınırlayabilir.

8. İşsizlikle mücadele eder, üretimi teşvik eder.

9. Planlama: İslami açıdan planlama, sosyalist devletlerdeki planlamaya benzemez. Çünkü sosyalist ülkeledeki planlama milli iktisat ve üretim faktörleri, ferdi rekabet üzerinde tam bir otorite sağlar. Piyasa yerine merkezi tespiti esas alır.

İbn Haldun'a göre, devletin sağladığı güvenlik ve adalet hizmetleri iktisadi hayatın temelini oluşturmaktadır. Çağdaş sistemlerden kapitalizm "hürriyet" ilkesini, sosyalizm "eşitlik" ilkesini esas alırken İslam "adalet" ilkesini esas almıştır. Adil bir siyasi otorite halkta çalışma zevkini, teşebbüs kabiliyetini geliştirerek üretimin artmasını sağlar. Aşırı baskı ve zulüm ise sosyal ve iktisadi düzeni yıkar ve ülkeyi harap eder. İbn Haldun iktisadi hayatta devlete yer verirken, devlet harcamaları üzerinde önemle durur. O'na göre devlet harcamaları toplumda en büyük harcama yükünü oluşturur. Bu sebeple devlet harcamaları üretimi yönlendirici bir role sahiptir. Harcamaların azalması iktisadi faliyetlerin de durgunlaşmasına sebep olur. O'na göre, paraların hazinede toplanması ve biriktirilmesi üretimi azaltacak ve dolayısıyla devletin gelirlerini azaltacaktır. Çünkü servet saklanarak değil, harcanarak artar. Bunun için devlet israfa kaçmamak kaydıyla sosyal ve hayri harcamalarda cömert olmalıdır[43]. Devletin bu harcamaları verimsiz, gelişigüzel harcamalar değil, muhtaçlara ve imar için olmalıdır. Bu görüşler İslami yaklaşımlarla paralellik gösterir. İbn Haldun, İslami eğilimine bağlı olarak devletin görevlerini son derece geniş tutmuştur. Bu devlet, korunmaya muhtaçların hamisi, kendisini tüm halkın refah ve mutluluğu ile sorumlu tutan"kerim devlettir". Halkın geçimiyle ilgilenmek, iktisadi durumlarını gözetmek, halkla kaynaşmakla görevlidir.

Halkın refah ve zenginliği ile devletin gücü ve zenginliği arasında karşılıklı ilişki vardır. İbn Haldun devlete geniş görev ve yetkiler vermesine karşılık, devletin bizzat iktisadi faaliyette bulunarak ticaret ve tarımla meşgul olmasına karşı çıkar. Bunun sebepleri; devletin elindeki büyük imkanları ve siyasi gücü kullanarak vatandaşlarıyla haksız rekabette bulunmasıdır. Bu rekabet, vatandaşların haklarına bir tecavüzdür ve onların üretim şevkini azaltır. Sonunda iktisadi hayat için zararlı hale gelir. Ayrıca devletin ticaretle uğraşması fiyatların artmasına sebep olur. Halkın iktisadi faaliyetleri gerilediğinden devlet vergi kaybına uğrar. Bu kayıp, devletin kazancından fazla olur. Ayrıca devletin siyasi gücüne iktisadi gücün eklenmesi otoriter uygulamalara sebep olur ve hürriyetleri tehlikeye sokar. Devlet siyasi gücünü kullanarak ticaret ve tarımla uğraşmaya başlarsa bir müddet sonra fiyatların serbestçe oluşmasına engel olmaya başlar, halkı kendi tespit ettiği fiyattan mal almaya ve satmaya zorlar. Bu ise zulüm ve haksızlıktır. Dolayısıyla İbn Haldun, özel teşebbüsü esas almakta ve devlet kaptalizmine karşı çıkmaktadır. O'na göre devlet, denetim ve düzenleme ve yardım görevlerini yapmalıdır. Bu düşünce İbn Haldun gibi diğer İslam düşünürleri tarafından da paylaşılmaktadır[44].

D. Piyasanın Düzenlenmesi

Üretim faktörlerinden toprak rant, emek ücret, sermaye faiz ve teşebbüs kar alır. İslam faizi yasakladığından sermaye ve teşebbüsün payı, kardır. İslam, risk taşımadığından ser-

41 el-Maverdi devletin görevlerini şöyle özetler; Dini korumak, ülkeyi korumak, ülkenin menfaati için imar etmek, zekat ve diğer gelirleri toplamak, vatandaşlar arasında adaletli davranarak hükümleri uygulamak, cezaları vermek ve ehil olan kimseleri kamu hizmetine atamaktır.

42 el-Mısri, s. 73.

43 Kozak, s. 162.

44 Kozak, s. 166-171.

mayenin faiz almasını yasakladığı halde, zarara katıldığı için kardan pay almayı meşru kabul etmiştir. Aynı zamanda müteşebbislerin zarar etmesi halinde kendilerine zekat verilmesini caiz görmüştür.

Kar; risk, ihtikar (tekel) ve innovation (ihtikar) karşılığıdır. İhtikar (tekel) yasaklandığından risk ve innovationun kar elde etmesi kalmaktadır. Yeni bir mal ve hizmete öncelik etmek veya diğer şekillerde olsa da risk üstlenmenin karşılığıdır. Bu sebeple "kar risk karşılığıdır" denilebilir. Fakat kumar ve bahis gibi riskler muteber değildir. İktisadi anlamda kar, sermayenin payını (karını) emeğin ücretini ve kiraları düştükten sonra geri kalan safi kardır.

Emekle sermayenin karda ortaklıkları caizdir. Ancak sermaye nakit veya nakde çevrilen mal olması gerekir. Ancak alet ve edavatın belirli bir ücret yerine kardan pay alması, cumhura göre caiz olmamakla beraber böyle bir kirayı, araziye benzetenler de olmuş ve caiz görmüşlerdir[45]. İbn Haldun, uzak mesafeler arasındaki ticarette veya riski yüksek olan ticarette karların da yüksek olduğunu söyler. O'na göre mal az olunca, fiyatı da yüksek olur. Hanefiler ve Hanbelilere göre kar; sermaye, emek ve risk (daman) karşılığındadır. Buna göre risk, ayrı olarak kar karşılığı sayılmıştır. Yani haraç damanladır. Bu kuralı bazı yazarlar; sermaye veya emekle birlikte ele almaktadırlar[46].

Mal ve hizmetlerin değişiminde bazı kurallar konulmuştur. Bey'ul ğarar (şüpheli alışverişler), kumar türleri, kabz olmaksızın yapılan muameleler, kişinin mülkiyetinde olmayan şeylerin alışverişi gibi... İhtikar yasaklanmıştır. İhtikar, fiyatı artacağı için bazı malları stok etmektir. Günümüzde tröst ve kartel uygulamalarına benzemektedir[47]. Peygamberimiz ihtikar yapanın (muhtekiri) günahkar olduğunu söylemiştir. Başka bir hadiste de "calib (mal satan) merzuk, muhtekir melundur" buyurmuştur. Hangi mallarda ihtikar olacağı konusunda ihtilaf vardır. Muhtekirin malı, semeni misl (piyasa fiyatı)ndan devlet zoruyla satılır. İslam'da aldatma günahtır. Nitekim Peygamberimiz "Kim bir şeyi ayıbını açıklamadan satarsa daima Allah'ın gazabına ve meleklerin lanetine maruz kalır." buyurmuştur. Hatta kişilerin alışverişlerinde karşı tarafın zaafiyetlerinden faydalanmaları da hoş görülmemiştir. Nitekim Kayle Ümmü beni Emmar anlatıyor. Peygamberimizin yaptığı umrelerin birinde kendisine Merve'de yaklaştım ve: "Ey Allah'ın Rasulü, Ben alıp satan bir kadınım. Bir şeyi satın almak istediğim zaman arzuladığımdan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş artırarak arzuladığım fiyata geliyorum. Bir şeyi satacağım zaman da, önce satmayı arzuladığım fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ediyor, sonra yavaş yavaş inerek arzuladığım fiyata geliyorum. (Böyle yapmama ne dersin?) dedim. Peygamberimiz: "Ey Kayle böyle yapma, bir şey satın almak istedin mi düşündüğün fiyatı söyle sana verilsin veya verilmesin. Bir malı satmak istediğin zaman da versen de vermesen de (yüksek fiyat değil) satmak istediğin fiyatı söyle."

İnanç, ibadet ancak nassa dayanır. Buna karşılık muamelelerde serbestlik esastır. Muamemelerin mübah olmasında bir nassa ihtiyaç yoktur. Çünkü haramlar belirtildiği halde mübahlar sayılmamıştır. Bugün, Kur'ana aykırı olmayan modern iktisadi işlemleri kabul etmekte hiçbir sakınca yoktur. Müslümanların bu tür muameleleri alıp, geliştirmeleri mümkündür. İslama göre akitlerde rıza esastır. Müslümanlar helali haram, haramı helal kılmayan şartlara uymak zorundadırlar.

İslama göre fiyat koyan Allah'tır. Peygamberimiz döneminde fiyatlar artmıştı. Halk müracaat ederek: "Ey Allah'ın Rasulü fiyatları siz düzenleseniz" dediler. Peygamberimiz şu cevabı verdi: "Rızık veren ve fiyatlandıran Allah'tır. Ben sizden kimsenin kendisine yaptığım bir zulmü talep etmez olduğu halde aranızdan ayrılmayı diliyorum." buyurmuştur. Bu hadisi esas alarak bazı bilginler, piyasada fiyatlandırmaya hiç izin vermemişlerdir. Ancak bazı bilginler prensip olarak tesiri kabul etmemekle beraber, belirli şartlar dahilinde cevaz vermişlerdir. Bunun da adaletli olması gereğini belirtmişlerdir.

Peyamberimiz piyasanın şeffaf olmasına önem vermiştir. Bunun için "telakkil celeb" ve "şehirli tüccarın köylülerin malların satmasını" nehyetmiştir. Telakkıl celeb, bazı aracıların şehirlerin dışına çıkarak piyasaya girmeden malların satın almalarıdır. Bu yasakların maksadı, malların piyasada değer bulmalarını sağlamak, bilgisizlik sebebiyle bazı kesimlerin istismar edilmelerine engel olmak, piyasada adil rekabet ve doğru bilgiyi teşvik etmektir.

Peygamberimiz Medine'de haksızlık üzerine kurulan piyasaya iltifat etmeyerek, adalet esası üzerine yeni bir piyasa tesis etmiştir. Ebu Üseyd es-Saidi anlatıyor: "Peygamberimiz Nebit çarşısına gidip ona baktılar ve: "Burası size münasip bir çarşı değildir" dediler. Sonra bir başka çarşıya gidip baktılar. Yine: "Burası da size uygun bir çarşı değil" buyurdular. Sonra şu çarşıya döndü, içini dolaşıp tetkik ettiler

45 el-Mısri, s. 216.

46 el-Mısri, s. 219.

47 el-Mısri, s. 140.

ve: "İşte sizin çarşınız burasıdır, daraltılmasın ve burada (alış veriş) yapanlardan vergi alınmasın" buyurdu.

Piyasayı denetlemekle görevli kurum, "Hisbe" teşkilatıdır. Bu kurumu oluşturmak kifai bir farzdır. İlk muhtesipler peygamberlerdir. Peygamberimiz de hayatı boyunca bu görevi yapmıştır. Birgün çarşıda giderken bir buğday yığınına elini sokmuş, ıslak olduğunu görünce "Bu nedir?" diye sormuştur. Mal sahibi, "yağmur isabet etti" dediğinde, "İnsanların görmesi için kuru tarafını yukarıya mı getirdin? Kim bizi aldatırsa bizden değildir", buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimiz ihtisap göreviyle Said b. el-As'ı Mekke çarşısında görevlendirmiştir. Hulafayi Raşidin döneminde özel memurlar görevlendirilmiştir.

Hazreti Ömer, dini bilmeyen kimselerin piyasaya girmemelerini istemiş ve piyasayı denetlemiştir. Hatta yabancıların piyasaya hakim olduklarını gören Hazreti Ömer, "Sizin erkekleriniz onların erkeklerine, kadınlarınız onların kadınlarına muhtaç olur" diyerek piyasayı terketmemelerini emretmiştir. Hisbenin görevleriyle ilgili kitaplar vardır. İbn Teymiye gibi el-Hisbe adı altında kitaplar yazılmıştır. Muhtesip gördüğü eksiklikleri sözlü, yazılı veya hadler dışındaki cezaları uygulayabilir.

SONUÇ

İktisadi kalkınmada insan unsuru özellikle teşebbüs, büyük bir önem taşımaktadır. Kaynakların harekete geçirilerek kalkınmanın sağlanması, özel sektörün gayertine ve devletin bu konudaki düzenlemelerine bağlıdır. Ancak iktisadi hürriyetlerin sınırsız kabul edilmesi bir takım önemli mahzurları beraberinde getirmiştir. Devlete dar bir alanın verilmesi de tekel ve oligopolleri ortaya çıkarmış ve piyasa düzenini altüst etmiştir. Bu anlamda kapitalizm üretimdeki başarısını dağılımda devam ettirememiş, toplumsal huzuru sağlayamamıştır. Bunları sağlaması da mümkün değildir.

Diğer yandan insan fıtratına aykırı olarak her şeyi devlet mülkiyetine bağlayan ve hür teşebbüse fırsat tanımayan sosyalist sistem başarısız olmuştur.

Müslüman toplumlardaki uygulama farklı olsa da, teşebbüs hürriyetini ilahi ölçüler içinde değerlendiren İslam, bu hürriyeti koruyucu, teşvik edici ve düzenleyici kurallar ortaya koymuştur. İslami kuralları görmezlikten gelen ve bünyelerine uymadığı halde sosyalist ve kapitalist sistemleri benimseyen İslam ülkeleri, bu ithal sistemlerle başarılı olamamışlardır. İktisadi kalkınmanın, özellikle burada önemli fonksiyonu olan teşebbüs gücünün ithal edilemeyeceği görülmüştür. Bu sebeple İslam ülkelerinde, başta müteşebbis insan yetiştirmeye yönelik eğitim faaliyetleri olmak üzere, tüm altyapının ve devletin iktisadi fonksiyonlarının maddi ve manevi bütünlük içinde yeniden ele alınması gerekmektedir.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Kaynaklar:

-Servet Armağan. İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler. Ankara-1992, 2. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

-Arif Ersoy. İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi. İzmir-1986, 2. Baskı ABAM Yayınları.

-Muhammed Şevki el-Fenceri. Mefhum ve Menhec el-İktisadi'l-İslami. 1984 m/1404 h. Mekke, Davetü'l-Hak.

-Milton Friedman. Kapitalizm ve Özgürlük. (Çev: Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu) İstanbul-1988 Birinci Baskı, Altın Kitaplar.

-Gülten Kazgan. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul-1993 Altıncı Baskı. Remzi Kitabevi.

-Mohsin Khan; Abbas Mirakhor. İslam and Economic System. Review of Islamic Economics. Vol. 2, No 1 (1992) pp 1-29.

-İbrahim Erol Kozak. İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum-İktisat. İstanbul-1984 Pınar Yayınları.

-Refik Yunus el-Mısri. Usulü'l-İktisadi'l-İslami. 1989 m/1409 h. Dımeşk, Daru'l-Kalem.

-Vural Savaş. Piyasa Ekonomisi ve Devlet. İstanbul-1978 Beta Yayını.

-Abdülhak eş-Şekiri. et-Tenmiyetü'l-İktisadiyye fi'l-Menheci'l-İslami. Katar-1408 h. Birinci Baskı Kitabü'l-Ümme.

-Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tariki. el-İktisadü'l-İslami. Üsüs ve Mebadi ve Ehdaf. Riyad-1409 h. Birinci Baskı.

Mektebetü'l-Harameyn.

-Mustafa Özel. Piyasa Düşmanı Kapitalizm. İstanbul-1993. İz Yayıncılık.

-Turan Yay. F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes/Keynesçiler Tartışması. Bursa-1993. Ezgi Kitabevi Yayınları.

PATOS MUÇOS PEKOS CİPSO Maçips ALADİNO BLUCİPS DabaDuu

Gıda sektörünün yeni yıldızı...

Kar Gıda, sektöründe "ilk"lere imza atmış, 8 yıllık bir deneyimin sembolü.

Son 1.5 yılda, Türk Halkı'na sunduğu 11 cips ve çerez ürünlerinin kalitesiyle, sektörünün yeni yıldızı.

Kısa sürede elde edilen bu başarının temelinde, dağıtım teşkilatının, araç filosunun, konusunda uzman personelin ve sektörde dünyanın en ileri teknolojisiyle donatılmış üretim tesislerinin gücü yatıyor.

Kar Gıda, tüketicisiyle el ele sürdürdüğü faaliyetlerine, bir başka "ilk" ile devam ederek, özel bir telefon hattıyla, herkesin isteklerini ücretsiz olarak iletebileceği, "Garanti Merkezi"ni kurmuştur. Kar Gıda ürünlerinin kolesterolsüz ve TSEK normlarına uygun olarak üretilmesi ise, tüketici sağlığına verdiği önemin, bir diğer göstergesidir.

Kar Gıda, 1997'deki yeni atılımlarıyla, Türkiye'ye ve başta Türki Cumhuriyetler olmak üzere, dünyaya yeni lezzetler sunacak.

Kar Gıda, ürünleriyle gurur duyuyor, geleceğe inançla bakıyor.

Kar Gıda, yeni markalar sunmaya hazır !

KARİNGO PEPE TİMSOZAR PATOS MUÇOS PEKOS CİPSO

Yeni baştan bir Bosna yapmak

Osman KARATAY
CHA Saraybosna Temsilcisi

42 aylık savaşta harabeye dönen Bosna'nın yeniden imarı, barış anlaşması imzalanmadan hatta savaşın başladığı ilk günlerden itibaren konuşulmaya başlandı. Ekim 95'te Avrupa Birliği bu konuda 8.5 milyar dolarlık bir yardımdan söz etmişti.

O günlerde, teknik eleman sıkıntısı olmayan Bosna hükümeti de kolları sıvamış ve ön çalışmalara başlamıştı. Bu iş için oluşturulan bir heyette çalışan bir profesöre, Bosna'nın tamiri konusundaki ümit ve düşüncelerini nasıl bulduğunu sorduğumda şu cevabı vermişti: "Eğer kısa zamanda Bosna'yı tamir etmek ve savaşın izlerini örtmek isteseler dünya ekonomisi büyük bir buhrana girer."

Hala kesin bir hasar tesbiti yok Bosna'da. Bunu yapmanın elbette büyük maliyeti var. Bu yüzden belirtilen rakamlar hep yuvarlık oldu. 21 Aralık 1995'te Brüksel'de bu konuda düzenlenen konferans devam ederken, Bosna hükümetinin o zamanki Maliye Bakanı Neven Tomiç Sırp saldırganların Bosna'da o güne kadar 30 ila 40 milyar dolar civarında maddi hasara sebep olduklarını söylemişti. Bosna'ya Avrupa Birliği Özel Temsilcisi ve Barış Uygulaması Sivil İşler Koordinatörü olarak atanan Karl Bildt de aynı gün kendi tesbitlerini sundu: "Bosna'da halkın yüzde 80 ila 90'ı hala insani yardımla yaşıyor ve savaş öncesinde mevcud olan sanayiin ancak yüzde 5'i şu an işlerlikte bulunuyor. Sanayiin işlerliğe kavuşturulması için çalışmaların bir an önce başlatılması gerekmektedir." Bildt, ihtiyaç konusunda rakam vermedi. Zaten söylediklerini rakama dökmeye hacet yoktu.

BARIŞ İÇİN EKONOMİK İYİLEŞME

Brüksel'deki toplantıda Bosna'nın 20 milyar dolara ihtiyacı olduğu, önümüzdeki üç veya dört yıl içinde acil çalışmalara başlanabilmesi için 5,1 milyar dolar verileceği açıklandı. Rakamlar bir şekilde belirlendi ama kaynak tesbiti daha ziyade 'ümitlere' havale edildi. Zira bu toplantı neticesinde 507.37 milyon dolar, yani 'acil projeleri karşılamak üzere belirlenen' rakamın onda biri için kaynaklardan söz alınmıştı.

Bosna'da Dayton Anlaşması'nın uygulanması askeri ve sivil olarak iki kısma ayrılmış; askeri işleri NATO Uygulama Gücü (IFOR) üstlenirken, sivil kısım Carl Bildt ve adamlarının şahsında AGİT'e verilmişti. Sivil barış için en önemli şartın sosyo-ekonomik istikrar sağlanması olduğu açık. Bu yüzden ilk günlerden itibaren gerek Bosnalı gerekse Batılı yetkililer ekonomik iyileşme ve yeniden yapılanmanın önemini vurguladılar. Bir yoruma göre, eski Yugoslavya'nın son zamanlarında yayılan işsizlik ve hayat pahalılığı özellikle gençleri radikal ideolojilere itmişti. Bosna hükümetini şimdi de barış döneminde ortaya çıkabilecek sosyal rahatsızlıklar düşündürüyordu. Nitekim Federal Meclis tarafından Federasyon hükümetini kurmakla görevlendirilen Prof. Dr. İzzeddin Kapetanoviç, ilk günden bunu vurguladı. SDA'nın basın toplantısında konuşan Kapetanoviç, ülkede sosyal hayatın normale dönmesi için yoğun bir çalışmaya girileceğini, bunun için de ekonomiye ağırlık verileceğini belirtti. Ekonomi uzmanlarından oluşan heyetler kurularak çeşitli alanlarda çalışılacağını söyleyen Prof. Dr. Kapetanoviç, ilk aşamada şu an işsiz bulunan 150 bin kişiye iş sağlanmasına çalışılacağını, bundan sonraki ilkelerinin verimli çalışmaya engel olan eski dönemden kalma bürokrasiyi kaldırmak olduğunu belirtti.

Bosna hükümeti ve tüm aydınlar, hatta sos-

yal demokratlar bile yeni dönemdeki ekonomik politikayı koro halinde açıklamışlardı: Serbest piyasa ekonomisine geçmek. Bu, hala sosyalist dönemin gölgesinde bulunan ekonomik kuruluş ve teşebbüslerin özelleştirilmesini öngörüyordu.

DÜNYA BANKASI'NIN ELİ

Ancak herşey büyük miktarda parayı gerektiriyor, bu meyanda Dünya Bankası akla geliyordu. Aralık ayında Brüksel'de yapılan toplantıda Dünya Bankası Bosna'ya vereceği kredileri hemen hemen kesinleştirmişti. Geri kalan para ise düzenlenecek bir konferans ile diğer ülke ve kuruluşların yardımlarıyla sağlanacaktı. Saraybosna'yı ziyaret eden Dünya Bankası Misyon Şefi Rory O'Suillivan, 23 Ocak'ta ilk kredinin müjdesini verdi. O'Sullivan, Bosna'ya ilk elde 150 milyon dolar verileceğini açıkladı ve bu paranın altyapı için acil yardım olarak kullanılacağını belirtti.

5 Şubat'ta da bir Dünya Bankası heyeti gelerek Bosna'da kapsamlı incelemelerde bulundu. Ancak 20 kişilik bir heyetin burada üç yıl süreyle kalması ve Dünya Bankası kredilerinin harcanması üzerinde çalışması kararlaştırıldı. Bir diğer karar Bosna-Hersek'in Mart ayında Dünya Bankası'na üye olması oldu.

Dört yıl süren savaşta büyük bir yıkıma uğrayan Bosna'nın tamiri ve yeniden yapılanması için Dünya Bankası'nın yaptığı çalışmalar sonunda 5.093 milyar dolarlık bir meblağ öngörülmüş ve bu rakam Aralık ayındaki Brüksel konferansında mali ilgililerin dikkatine sunulmuştu. Bu paranın yüzde 47'si Dünya Bankası, yüzde 50'si diğer bağışçılar ve kalan kısmı da Bosna-Hersek hükümeti tarafından karşılanacaktı. Önümüzdeki dört yılı içeren mali yardım planına göre Bosna'ya birinci yıl bir milyar, 1997'de 1,6 milyar, 1998'de 1,4 milyar ve 1999'da 1,09 milyar dolar verilmesi planlandı.

Bosna'ya verilecek kredilerin harcanması planlanan alanlar ve miktarları şöyle:

Altyapı çalışmaları	380 miyon dolar
Enerji	893 " "
Ulaşım	698 " "
İletişim	567 " "
Tarım harcamaları	330 " "
Sanayi kredileri	400 " "
Eğitim ve Kültür	275 " "
Sağlık hizmetleri	540 " "
İnşaat Sektörü	600 " "
Mayın temizleme çalışmaları	200 " "
Federasyon kurumlarına	30 " "
Sosyal yardım fonları	80 " "
Askerin terhisi çalışmaları	100 " "

Bosna-Hersek'in savaştan önceki dönemden kalan dış borcu 2,9 milyar doları buluyor. Bunun 700 milyon doları Dünya Bankası'na; ancak ülkenin özel bir statüde olması dolayısıyla Dünya Bankası'na olan borcunun 350 milyon dolarlık bir kısmı silindi.

YENİ DÖNEMDE ORDUYU DÜŞÜNMEK

Şimdi yöneticileri Bosna'nın yakılıp yıkılmışlığı ve halkın içinde bulunduğu durumdan öte, bundan sonra bulunacağı durum endişelendiriyor. Halihazırda büyük bir işsizlik yaşanırken, terhis edilecek 140 bin askerin (Tamamı işsiz. İşi olanlar istedikleri zaman ordudan ayrılabiliyor) buna ilave olması yetkilileri derinden düşündürüyor. D+120'de (Dayton'un uygulanmaya başlamasından sonraki 120.gün) bunların tamamının terhis olması gerekiyordu. Ancak bu mümkün olmadı. 210 bin kişilik Boşnak ordusunun bugüne kadar ancak 35 bini terhis oldu. Durumun farkında olan AGİT ve I-FOR hükümete bu konuda baskı yapamadı. Ülkedeki toplam Müslüman nüfusun şu an 1.350 milyon civarında olduğu düşünüldüğünde konunun vehameti daha iyi anlaşılır.

Askerlerin terhis olması hükümet kadar ordunun da büyük meselesi. Sayıyı azaltıp en kısa zamanda profesyonel bir görünüm alma niyetinde olan ordu, bu işe önem veriyor. Genelkurmay Başkanı Rasim Deliç, daha Şubat ayı ortasında bir birliği ziyaretinde yaptığı konuşmasının büyük bir bölümünü bu konuya ayırdı ve ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumlardan ötürü geniş çaplı bir terhisin mümkün olmadığını, zaten askerlerin dışarda iş bulunmaması sebebiyle ordudan ayrılmak istemediklerini, kimsenin de zorla terhis edilmeyeceğini belirtti.

Aslında Saraybosna yönetiminin gözünde Bosna'nın yeniden imarı sürecinin ordunun güçlendirilmesi çalışmalarından ayrılır bir tarafı yok. Ülkenin tekrar yıkılmaya açık durumda olmaması yeniden yapılanma ile bu yapılanmanın korunmasının gerekliliği güçlü bir orduyu birlikte düşündürüyor. Bosna meselesine dahli olan diğer ülkeler için bu önemli olmasa da mesela Fransa buraya yapılacak askeri yardımın sivil yardıma dönüştürülmesini taleb ediyor Türkiye ve diğer İslam ülkeleri ile bura-

da askeri bir dengenin oluşmasını kendi plan ve menfaatlerine uygun gören ABD de bu kanaatte. Bu yüzden Bosna (federal) ordusunun silahlandırılması çalışmalarında iki kilit isim Türkiye ve ABD oldu. Bosna-Hersek Genelkurmay Başkanı General Rasim Deliç ve HVO komutanı General Jivko Budimir bu maksatla ABD'de Mart başlarında iki hafta süren görüşmelerde ve incelemelerde bulundular ve dönüşlerinde 'Bosna'da kalıcı barışın sağlanması için Federal ordunun güçlendirilmesi konusunda ABD'li yetkililerle bir takım anlaşmalara vardıklarını' açıkladılar.

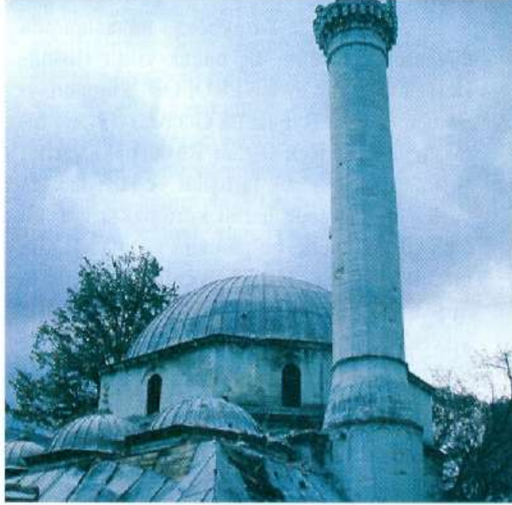
İki generalin temasları neticesinde, Ankara'da yapılması kararlaştırılan konferansın çok öncesinde ABD Bosna'ya 100 milyon dolarlık silah yardımı yapacağını ve Bosna Federal ordusunun güçlendirilmesi çalışmalarına katkıda bulunacağını açıkladı. Bosna ordusunun silahlandırılması için ilk adımda 800 milyon dolarlık bir proje hazırlanmıştı ve 15 Mart'ta Ankara'da biraraya gelecek olan ilgili devletlerin bu proje üzerinde konuşarak bir netlik sağlaması kararlaştırıldı. Ancak, Rusya ve Fransa'nın itirazlarına rağmen Ankara'da yapılan konferansta mali açıdan beklentiler karşılanmadı. Buna rağmen ordunun güçlendirilmesi için somut kararlar alındı. Daha sonra Bosna'yı ziyaret eden bir Türk genelkurmay heyetinin temaslarıyla da iki ülke arasında askeri işbirliği -veya Türkiye'nin Bosna'ya askeri yardımı- perçinlendi. Şubat ayında zaten askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştı.

BOSNA, DÜNYA BANKASI'NA ÜYE

Bosna'nın imarı süreci, ülkenin uluslararası mali ve iktisadi çevreler ve kurumlarla bütünleşmesi ve ilişkilenmesi demek aynı zamanda. Yeniden imar konusunda ilk projeler zaten Dünya Bankası tarafından yapılmış, Aralık 95'te alınan kararla da ülkenin bu bankaya üyeliği kararlaştırılmıştı. Resmi bir ziyarette bulunmak üzere Saraybosna'ya gelen Dünya Bankası Genel Müdürü James D. Wolfensohn, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüp Ganiç'le görüştü. Wolfensohn, bu görüşmede Bosna'nın resmi üyelik başvurusunu imzaladı. Daha sonra Başbakan Hasan Muratoviç ile görüşerek Dünya Bankası'nın ulaşım, sulama ve tarım alanlarında Bosna'ya vereceği üç krediye imza attı.

Muratoviç bu imzaları atarken, krediler konusunda Bosna hükümetini tehdit eden AB Temsilcisi Carl Bildt'e sert bir cevap gönderdi. Boşnaklarla aşinalığı yeni olmayan ve bu ülkede sevilmekte zorlanan Bildt, hükümetin elinde tuttuğu bütün Sırp esirleri serbest bırakmaması durumunda verilecek kredilerde kesinti yapılması için başvuruda bulunacağını söyleyince, Muratoviç ellerindeki Sırpların savaş suçlusu olduğunu ve yargılanmalarının Dayton Anlaşması'nda geçtiğini, Bosna'ya verilecek kredilerle savaş suçlularını mukabil tutan Bildt'in açıkça Dayton'u ihlal ettiğini belirtti.

Ziyaretini tamamladıktan sonra bir basın toplantısı düzenleyen Dünya Bankası Genel

Başkanı James Wolfensohn, Bosna'nın imzalanan anlaşma ile Dünya Bankası'na üye olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve 12-13 Nisan'da Brüksel'de yapılacak mali destekçiler toplantısında va'dedilecek rakamlarla birlikte, bu yıl için Bosna'ya, 1,800 milyon dolar kredi verilmesini beklediklerini kaydetti. Wolfensohn, sadece altyapı değil, sosyal konularda acil yardım gerektiren alanları da hedeflediklerini söyledi. Dünya Bankası'nın Sırp bölgesinde de bir araştırma heyetinin bulunduğunu ve buraya da krediler verileceğini söyleyen Wolfensohn, her iki taraftaki projelerin eşit olarak ele alınacağını belirtti.

Aynı günlerde Bosna hükümeti, Sırplara verilecek krediler konusunda tavır koydu. Sırplar Dayton Anlaşması'na göre Federasyon'a terkettikleri yerlerden ayrılırken çok büyük hasar yapmışlardı. Hükümet, Dayton imzalandıktan sonra Sırpların sebep olduğu tüm hasarların maliyetinin kendilerine verilecek kredilerden kesileceğini ilan etti. Uluslararası camiadan bu konuda itiraz gelmedi. Dünya Bankası Genel Müdürü de bunun siyasi bir mesele olduğunu ve girmek istemediklerini

söyledi.

BM'NİN BOSNA'YA VERDİĞİ ZARAR

Aslında Bosna'daki zarar Sırp veya Hırvatların yaptıklarından ibaret değil. BM Barış Gücü (UNPROFOR) ayrılırken terkettikleri yerleri inceleyen Boşnaklar, özellikle Saraybosna'da görev yapan Fransız birliklerinin sebeb olduğu hasarı tesbit ettiler ve UNPROFOR şahs-ı manevisine 'defol!' derken, BM'ye de tazminat taleblerini içeren makbuzları gönderdiler.

20 Aralık 95'te Saraybosna havaalanında düzenlenen törenle, üç buçuk yıldır Bosna-Hersek'te bulunan UNPROFOR, kumandayı resmen NATO Uygulama Gücü'ne (IFOR) bırakmıştı. UNPROFOR'un Bosna'daki varlığı ve fonksiyonları çok tartışıldı ve tartışılacağa benziyor. Bölgede barışı korumakla görevli olan UNPROFOR, bu görevini yapmadığı gibi birçok zarar da verdi. Güvenlikli bölgelerin Sırplara tesliminin yanında, İngiliz ve Fransız askerleri, Sırplar hesabına casusluk yaptılar ve Boşnak ordusu bundan büyük zarar gördü. O günlerde Boşnaklar yaka silktikleri BM Barışgücü'nün gidişinden duydukları memnuniyeti açıkca izhar etmeye başladılar. Zamanın Bosna hükümetinin uluslararası kuruluşlarla ilişkilerden sorumlu bakanı Hasan Muratoviç yaptığı açıklamada, "UNPROFOR barışı koruması gerekiyorken bunu yapmadı ve Bosna'da problem haline geldi. UNPROFOR birlikleri kendi ülkelerinin politikalarını Bosna'ya taşıdılar ve varlıkları buradaki durumun daha da kötüleşmesine ve meselelerin çözümsüzleşmesine sebeb oldu" dedi.

UNPROFOR'un genel zararları yanında kalırken, çevreye verdiği zararları tesbit için UNPROFOR üyesi ülkeler ve Bosna hükümeti temsilcilerinden oluşan özel bir komisyon kurulacağı belirtildi. Hükümetin ciddiyetini gören BM, Zagreb'den bir bilirkişi heyeti gönderdi ve sadece Saraybosna'da gözlemlenen yerlerde 200 ciddi hasar tesbitinde bulunuldu. Heyetteki yetkililer hasarın yüzde 90'ının karşılanacağına söz verdi.

UNPROFOR'un konaklamakta kullandığı en önemli yer olan Zetra Olimpiyat tesislerinin genel müdürü Amira İbrahimoviç'e göre, UNPROFOR askerleri Saraybosna'da bol bol eğlendiler. Fransız askerleri görevli oldukları alanlarda kral kesildiler. Görev alanlarına sivilleri ve Boşnak devlet yetkililerini sokmadılar. Bundan dolayı meydana gelen zarar hakkında zamanında kesin bilgi edinilemedi. Zararlar hem maddi hem manevidir. Sadece kaldıkları PTT binasında tesbit edilebilen zarar 500 bin Alman markı oldu.

Avaz gazetesinde yer alan köşe yazısına 'Allah'a şükür, UNPROFOR gidiyor' diye başlayan Faruk Çarçiç, "Üç buçuk yıldır bize sıkıntı verdiler. Sırf kendi reklamlarını yapmak istediler. Uzun bir süre UNPROFOR acaba bizden daha neler çalacak endişesiyle yaşadık" derken, Oslobojenye gazetesi başyazarlarından İbrahim Prohiç de, "UNPROFOR'un Bosna-Hersek'te yapmış olduğu işler dünya için bir ayna vazifesi görmüştür. Bir dünya kuruluşu olan UNPROFOR tarihinde Bosna'daki kadar hiç aşağılanmamıştı. Srebrenitsa'da ve Jepa'daki hadiselerde suç ortağı olmuştur. Hollanda askerlerinin Sırplara desteği buradaki zulmü hızlandırmıştır." şeklinde yazıyordu.

SANKİ NATO BM'DEN FARKLI MI?

UNPROFOR'u bu şekilde uğurlayan Boşnaklar, IFOR için de haklı olarak aynı endişeleri önceki dönemden miras almış oldular. Zaten ABD ve yeni birkaç ülkenin gelişi dışında bu iki uluslararası güç arasında pek fark yoktu. Zaman, Boşnakları bu endişelerinde haklı olduğunu gösterdi. Terketmeleri için imza atılan Saraybosna etrafındaki tesislerden teknik malzeme çalan Sırplar kadar buna göz yuman IFOR, Boşnak yöneticilerin büyük tepkisini çekti.

Federasyon hükümeti başbakanı İzzeddin Kapetanoviç, 1 Şubat günü Carl Bildt ile bir telefon görüşmesi yaparak Saraybosna'nın kuzeyndeki Raylovats trafosundan teknik malzeme çalınmasını protesto etti. Kapetanoviç, Bildt'e çalınan malzemelerin miktarının hesaplanarak, Bosna'ya verilen krediler içinde Sırp bölgesine ayrılan paydan kesileceğini söyledi. İzzeddin Kapetanoviç ayrıca IFOR askerlerinin kontrollerindeki tesislere Boşnak teknik yetkililerin girmesine izin vermediklerini belirterek bunu da protesto etti. Bildt ise federasyon başbakanına verdiği cevapta konuyla yakından ilgileneceğini ve Boşnak yetkililerin tesislere girmelerini sağlayacağını söyledi.

IFOR'a bir başka protesto da Saraybosna Belediye Başkanı Tarık Kupusoviç'ten geldi. Kupusoviç, İskenderiye semtindeki İFOR birliğine giderek askeri yetkililere buradaki teknik malzemeleri neden aldıklarını sordu. Aldığı cevap ise şu şekilde idi: "Bunların size ait olduğuna dair elinizde belge var mı?" Yıl so-

nunda IFOR Bosna'yı terkettiğinde Boşnaklardan nasıl bir tazminat talebi ortaya koyacağı merakla bekleniyor.

İran, Bosna ile ilgili bütün meselelerde olduğu gibi, tamir ve yeniden yapılanma projelerinde de Batı tarafından hariçte tutulmak istendi; ancak Bosna hükümeti bu taktiklere gelmeyerek bu ülkeyle ikili ilişkilerini korudu ve güçlendirdi. Bosna'ya savaş süresince büyük miktarda para yardımı yapan İran, burada yeniden yapılanma için çalışmak üzere ülke adına özel bir büro açan ilk ve tek ülke oldu. Ekonomi alanındaki somut işbirliği, Başbakan Muratoviç'in ilk ve dört ay boyunca tek özel ziyaretini İran'a yapmasıyla gerçekleştirildi. İki günlük ziyaretten sonra açıklama yapan Bosna-Hersek Başbakanı Hasan Muratoviç, İran'ın Bosna'nın yeniden imarında önemli katkılarda bulunmak istediğini, bunun için protokoller imzalandığını söyledi. İran'ın Bosna'nın imarı için elinden gelen herşeyi yapmaya hazır olduğunu ifade eden Başbakan Muratoviç, bu çerçevede Saraybosna'da iki ülkenin ortak çalışmalarını yönlendirecek bir ajansın oluşturulacağını ve ortak bir banka kurulacağını açıkladı. İki ülke ilişkilerinin kültürel yönde de gelişmeye devam edeceğini açıklayan Muratoviç, İran'ın Bosna'daki savaş malülleri ve şehit ailelerine yardım ile, terhis olan askerlere iş sağlanması konularında Bosna'ya özel bir fon aktaracağını söyledi.

YETİŞMİŞ İNSAN VAR, PARA YOK

Uluslararası mali kuruluşlar ve Bosna'ya yardıma niyetli ülkelere 12-13 Nisan'da Brüksel'de yapılacak konferansa hazır olun sinyali verilirken, bu konuda kendilerine bir fikir vermek için 16-17 Mart'ta Saraybosna'da bir konferans düzenlendi. Bosna hükümeti, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin kendi program ve görüşlerinin sunulmasının ağırlık taşıdığı konferansa 47 ülkenin temsilcileri ve değişik alanlarda uzmanlar katıldı. Bosna Sırp bölgesini bu toplantıda Maliye Bakan Yardımcısı Radomir Lukiç ve müsteşar Mladen Lonçar temsil ettiler. Bosna'da faaliyet gösteren 17 uluslararası kuruluşun da temsil edildiği toplantıda ülkede savaşın yolaçtığı tahribin rakamlarla somutlaştırılması, tamirde öncelikli alanların belirlenmesi, kaynak bulunması ve dağıtımında kararlar alınması gibi konular konuşuldu. Ayrı ayrı oturumlarda ele alınan alanlar şunlar: Yapı sektörü, enerji, tarım üretimi, mayınların temizlenmesi, ulaşım ve iletişim, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlar. Bu konularda yapılması gerekenler ve maliyetleri hakkında bilgi alış-verişinde bulunuldu.

Toplantıya katılan Dünya Bankası İdari Şefi Christine Wallich toplantının son derece olumlu ve verimli geçtiğini belirtirken, Avrupa Komisyonu Başkanı Hermann Delang burada herşeyin açık seçik konuşulduğunu ve Brüksel'deki toplantıya katılacakların ona göre hazırlanmaları gerektiğini ifade etti. Barış Uygulaması Sivil İşler Şef Yardımcısı Michael Steiner bu toplantının mali destekçileri biraraya getirmesi bakımından çok faydalı olduğunu ve ülkenin yeniden imarı konusunda güvenleri tazelediğini söyledi. Bosna-Hersek Başbakanı Hasan Muratoviç ise öngörülen kredilerin yetersizliğinden yakınmakla birlikte, uluslararası camianın ülkesine yardımlarından son derece ümitli olduğunu vurguladı. Bu savaşta 200 bin kişinin öldüğünü ve 50 binin malül kaldığını belirten Muratoviç şunları söyledi: "Burada sadece altyapı tesisleri, sanayi kuruluşları ve meskenlerde oluşan hasar 80 milyar dolardan fazladır. Meskenlerin yüzde 40'ı zarar gördü. Sanayi kuruluşlarının yüzde 65'i tahrib edildi. Şimdi hiçbir demiryolunu kullanamıyoruz. Yollar ve köprüler bozuk. Sağlam olanlarını da burada görev yapan uluslararası güçler bozuyorlar. İletişim hatlarımız da büyük ölçüde yok edilmiştir. Ülkemizin altyapısı, sanayisi ve ekonomisi dünyanın gözü önünde yıkılmıştır."

Bosna-Hersek'in savaştan önceki durumu itibariyle işsizliğin en az olduğu ülkelerden biri olduğunu, ama 1995 sonu itibariyle sadece yüzde 4 oranında istihdamın olduğunu ve halkın yüzde 80'inin insani yardımlarla yaşadıklarını söyleyen Muratoviç, ülkenin yetişmiş insan kaynağı bakımından zengin olduğunu, fakat çalışma alanı ve mali destek olmadan bunun birşey ifade etmediğini kaydetti. Bosna'nın üç ila beş yıl kendisine gelinceye kadar ekonomik yardıma ihtiyacı olduğunu belirten Muratoviç, konuşmasından sonra gazetecilerin sorularını cevaplandırırken, Bosna'ya kalıcı barışın gelmesini de ekonomik iyileşmeye bağladı.

EN AZ 50 MİLYAR DOLAR GEREKİYOR

Bosna'ya dört yıllık bir program çerçevesinde verilmesi planlanan kredinin (5.093 milyar dolar) tamamı mali destekçiler tarafından taahhüd edilmiş değil. Bu krediler Bosnalı yetkililere göre ülkenin ekonomik hayatına koltuk değneği olacak, ancak belirlenen rakamlar tatminkar bir iyileşme sağlamaktan oldukça uzak.

Bilgilendirme toplantısındaki konuşmasında Başbakan Muratoviç sadece 700 bin işsize iş sağlanması için 16 milyar dolara ihtiyaç olduğunu söyledi. Yine Bosna Mülteciler Bakanlığı'nın verilerine göre, Federal bölgedeki meskenlerin yarısı (471 bin ev) kullanılamayacak derecede hasar görmüş durumda ve tamirleri için 6.104 milyar dolar gerekiyor. Yerlerinden edilmiş 850 bin kişinin tekrar dönmeleri ise başlıbaşına bir maliyet gerektiriyor. Hala yüzde 80'i insani yardımla yaşayan halkın gıda ihtiyacını da hükümet uzun süre uluslararası kuruluşlardan beklemeye mecbur durumda.

Vadedilen 800 milyon dolarlık askeri yardımla yetinemeyecek ve kendi bağımsız kaynaklarının önemli bir kısmını silahlanmaya ayıracak olan Bosna'nın, önündeki mali imkanlarla kısa vadede bir sosyo-ekonomik normalleşmeye girmesi zor görünüyor. Ancak hükümetin en büyük ümidi yetişmiş insan kaynağının yeterli oluşu. Mali olumsuzlukların bu sayede telafi edilerek hızlı bir yeniden inşa ve kalkınma hamlesine başlanması umuluyor. Bu esnada hükümet programında yer alan yeni stratejiler (özellikle yabancı müteşebbislere yönelik olacak yap-işlet teklifleri) kalkınma ve tamirin hızlandırılmasında katalizör olacak.

Bosna Sırp bölgesi Saraybosna'daki konferansa bir heyet ile katıldı. Federal hükümet Sırpların Dayton Anlaşması imzalandıktan sonra Federal bölgede yaptıkları zararı Pale'ye ayrılacak kredilerden tazmin etmeye kararlı olduğunu bu toplantıda da açıkladı. Bu tazminat başlıca Sırpların Saraybosna banliyölerinde zarar verdikleri meskenlerin ve şimdi Federal bölgede bulunan fabrika ve altyapı tesislerinden sökülerek Sırp bölgesine taşınan teknik malzemenin karşılığını içeriyor.

İSLAM ÜLKELERİ BOSNA İÇİN BİRARADA

Bosna için bir himmet toplantısı niteliğinde olan ve büyük ümitler bağlanan Brüksel konferansına hazırlık bu bilgilendirme toplantısıyla kalmadı. Brüksel'in arefesinde 10 Nisan'da İslam ülkeleri kendi aralarında Bosna'nın tamiri konusunda bakanlar seviyesinde bir konferans düzenlediler. Konferansa Bangladeş, Brunei, Mısır, Gine, İndonezya, Kuveyt, Malezya, Fas, Pakistan, Katar, S. Arabistan, Senegal ve Türkiye katıldılar. İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri Hamid el-Gabid'in de katıldığı Saraybosna'da düzenlenen konferans, Brüksel öncesi İslam ülkelerinin bir istişaresi niteliğinde oldu.

Aynı günlerde sivil işler sorumlusu Carl Bildt de Brüksel için hazırlıklarını sürdürüyordu. Bosna'daki durumu anlatmak için gittiği Tokyo ve Kuala Lumpur'da Bosna'nın gündemine temas ederek, ellerindeki Boşnak esirlerin tamamını serbest bırakmayan Sırpların Brüksel'e çağrılmayacakları ve o günlerde Federasyon ve Sırp bölgeleri arasında yarı yarıya paylaştırılmak üzere verilecek olan iki milyon dolardan Sırp bölgesinin payının verilmeyeceğini açıkladı.

İslam ülkelerini temsil eden bakanlar ve heyetleri ile Bosna makamları arasında iki gün süren ikili görüşmelerden sonra İslam ülkeleri bazı ortak kararlara imza attılar ve 12 Nisan'da Brüksel'de başlayan konferansa bu kararlarla gittiler. Saraybosna'da sadece Türkiye ve İran Bosna'ya yapacakları yardımı açıkladılar: Türkiye 80, İran 50 milyon dolar.

BRÜKSEL KONFERANSI RAHATLATTI

Ankara'daki askeri toplantıda mali olarak beklenen va'adlerin gerçekleşmemesi, ikinci Brüksel konferansından da benzer bir neticenin çıkacağı endişesini doğurmuştu. Yeniden yapılanma için düşünülen acil projelerin uygulanabilmesi için bu yıl 1,8 milyar dolar gerekiyordu. İlk yıl bu rakama ulaşılamaması hemen bütün projelerin aksamasına yol açacaktı ve böyle bir başlangıç daha sonrasını çok kötü etkileyecekti. Saraybosna toplantısında para kaynağı olarak görülen İslam ülkelerinin rakam açıklamaktan çekinmesi de bu konulardaki endişeleri artırmıştı.

Ancak Brüksel konferansı sonunda va'adler alınıp toplama işlemi yapıldığında başta Bosna hükümeti ve AGİT Bosna Temsilciliği olmak üzere herkes derin bir 'ohh' çekti. Toplam va'ad 1.271.62 milyar dolar olmuştu. Birinci konferanstaki 507.37 milyon dolar ilave edilince umulan rakam yakalanmış oluyordu. Böylece başta altyapı olmak üzere hazırlanan ve kaynak bekleyen projeler bir elden uygulamaya konmaya başladı.

Bu arada Bosna yönetiminin içinde bulunduğu ikilemden, veya halka durumu ve gerçekleri anlatmakta çektiği sıkıntıdan bahsetmek gerek. Ülkede savaşın en kötü zamanlarında bile parası olan için herşey vardı. Bu yüzden, muhacirlerden sonra en büyük sıkıntıyı ücretliler (devlet dairelerinin yanında, hemen bütün firmalar devlete ait olduğu için hemen bütün ücretliler para için devlete bakıyordu) çekti. Emeklilere üç yıl boyunca maaş verilemezken, bir fincan kahvenin bir mark olduğu zamanda

memurlara 20 ila 30 mark arası bir maaş verilebiliyordu. 1993 yılında mesela, bir kg. şeker 80 mark, bir kg. karşılığı ekmek 10 mark olduğu zamanlarda bu maaş çocuklara verilen bayram harçlığı mesabesinde kalıyordu. Bu insanlar peki nasıl yaşıyordu? İnsani yardımlarla... Şimdi bile, Nisan 1996'da (ölçü olması açısından; bir kg. ekmek bir mark) polisler 50 mark maaş alıyor ve bu polis içinde yolsuzluk ve rüşvete yol açıyor diye eleştiriliyor.

"O PARAYI BİZE VERSİNLER"

Uzun zaman paraya hasret yaşayan, savaş vurguncularını gördükçe de öfkelenen halk, şimdi hükümetten para istiyor. Savaş zamanında olduğu gibi şimdi de dışardan büyük para geldiğini düşünen insanlar, önceden paranın silaha verildiğini kabul ediyor. Ama herkes şimdi kendilerinin de hesaba katılması gerektiğini düşünüyor. 'O paraları bize versinler!' diyor kiminle görüşseniz.

Hükümet bu talebin farkında. Tatminkar bir para dağıtmayı, özellikle önümüzdeki Eylül ayında genel seçim olması dolayısıyla, başta SDA'lı hükümet ve devlet kadroları olmak üzere bütün yöneticiler istiyor. Aralık 95'te ortada hiçbir kaynak yokken askerlere verileceği açıklanan ve Nisan 15'ten itibaren dağıtılmaya başlanan devlet tahvilleri yönetimin bu niyetini açıkça gösteriyor. 'Paramız yok, çek veriyoruz' diyen hükümet askerlere silah altında bulundukları süre için aylık 400 mark üzerinden toplam alacaklarını ifade eden bir belge verdi. Bunun piyasada birşey ifade etmeyeceği açık. Nitekim sadece devlete yapılacak ödemelerde (mülk alımı, gümrük ödemeleri vb.) geçerli olduğu açıklandı. Hükümetin eşzamanlı başka bir açıklamasında da devlete ait olan ve satışa konan mesken ve iş yerleri için asker kökenlilerin daima öncelikli statüde bulunduğu belirtildi. Böylece büyük çapta bir ödemede bulunan hükümet, askerlerin gönlünü almış (SDA da yanına çekmiş) oluyordu. Bu sınıfa malüller ile şehit ailelerinin de dahil olduğunu ilave edelim.

Fakat diğer halk için bunu yapmaya imkan yok. Maaşların artırılması bekleniyor. Ama, belirttiğimiz gibi, halkın çok büyük bir kısmı devlet kapısından geçindiği için, maaşlardaki en küçük bir artış maliyeye çok büyük yükler getiriyor. Henüz vergi ve diğer gelirleri için tam düzeni oturtamamış devletin bu yükle başetmesi kolay değil. Bu ortamda kredilerden halka 'harçlık' verilmesi kar üstüne yazı yazmaya benziyor. Zira ülkede üretim yok. Gıda maddelerinin bilhassa, yaklaşık tamamı dışardan geliyor. Bu da tüketim harcamalarının aynen dışarı akması demek. Palyatif bir ilaç yani. Acı ilacı içerek, ama sonunda paranın daha fazla ülke içinde döneceği; paranın üretim, üretimin tekrar para doğuracağı bir müsbet döngü oluşturmak daha mantıklı ve gerekli olan yol.

AĞRIKESİCİ DEĞİL, TEDAVİ GEREKLİ

Bu yüzden, Bosna'ya uluslararası çevrelerin vereceği krediler içinde yüzde 1.6'lık sosyal yardım ve yüzde 16.3'lük eğitim ve sağlık harcamaları (O da sosyal bir altyapı çalışmasıdır) dışındaki paranın tamamı ülkede ekonomik hayatı ve potansiyeli ayağa kaldırmaya yönelik altyapı projelerinin yer aldığı sektörlere ayrılmış durumda. Yani hükümetin ve uluslararası camianın planlarına göre Boşnaklar birkaç yıl bu şekilde sıkıntı çekecekler ama sonunda ekonomi yürümeye başlayacak. İvme verecek olan ise hükümetin planları ve halkın çalışkanlığı olacak. Çalışkan, ne yaptığını bilen ve teknik kadrosu bol ferdlerden oluşan Boşnak toplumunun yeniden yapılanmayı (yeni bir savaş çıkmazsa, ki çıkmaması zor görünüyor) beklenenden çok daha çabuk başaracağı tahmin ediliyor. Buna kendileri de inanıyorlar. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman ve Japon yapılanmalarını ele alarak Bosna'nın durumuyla kıyaslayan bir televizyon programı hazırlayan Prof. Dr. Haşim Müminoviç, Alman ve Japonlara göre çok daha kısa bir zamanda bir tamir ve gelişmenin Bosna'da sağlanabileceği görüşünde.

Ancak bütün kanaatler sosyal barış ve istikrar olduğu zaman bunun gerçekleşeceği yönünde. Ekonomik iyileşme başarılı olduğu sürece sosyal barış olacaktır. Şimdi Bosna'daki her nevi yönetici (Cumhuriyet idaresi, federal idare, kanton ve belediye yönetimleri, BM, AB, İKT, IMF, Dünya Bankası vb.) bu iki gerekşartı birlikte sağlayacak uygulamalar içinde olmak durumunda.

DEVLETLER VE ŞİRKETLER

Bosna'nın yeniden yapılanmasının (kalkınma demeye imkan yok. Zaten gelişmiş bir ülke idi) yükü değil, ama önemli bir payı özel girişimlere düşüyor. Kapitalist dünyada, devletlerin ve uluslararası mali kuruluşların verecekleri paraları üretim ve hizmete dönüştürecek olanlar onlar. Fakat bunun ötesinde şeyler bekleniyor özel sektörden. Kredilerden bağımsız

yatırımlar düşünmeleri, Bosna'nın ekonomi havuzuna bir şekilde ilavede bulunmaları. Yabancı yatırımcılar da bunun farkında. Bir tamir ihalesi (veya işi) kapmanın ötesinde, boş bulunan veya iddialı olunan bir alanda isbat-ı vücud eylemek bazılarına daha hoş geliyor. Ekonomik yatırımın dört şartı var: İşgücü, hammadde, sermaye ve girişimci. İlk ikisi, hatta oldukça vasıflı işgücü ve teknik eleman Bosna'da fazlasıyla mevcud. Görüştüğümüz bazı Türk yatırımcılar burada bir üretim tesisi kurmanın veya devralarak işletmeye geçirmenin mantığını belirttikten sonra şu ilavelerde bulunuyorlar: "Ancak Bosna küçük bir ülke ve küçük bir pazar. Burada yapılan üretim burası için olamaz. Sırbistan da dahil bütün eski Yugoslavya'yı, hatta işin çapına göre tüm Balkanları, Doğu Avrupa'yı ve girebiliyorsak Batı Avrupa'yı düşünmek, Bosna'yı en azından nakliyat yolunun kısalması noktasında merkez yapmak gerekir."

Şimdi en büyük kuruluş ve şirketleriyle bütün dünyanın iştirak ettiği ve pay kapma yarışına girdiği bir tamir ve yeniden yapılanma sürecinde ilerleyen Bosna'da, ekonomik odaklar gerek milyarlarla ifade edilen kredi rakamlarının dönmesi, gerekse yukardaki paragrafta açıkladığımız durum sebebiyle, ülkeyi yeni bir pazar olarak görüp, kendi devlet hatta askerlerini arkalarına alarak pazara konmaya çalışıyorlar. ABD Ticaret Bakanı Braun'un yanına aldığı çok sayıda işadamını Amerikan NATO birliklerinin kontrolünde bulunan Tuzla bölgesinde gezdirip ne yapacaklarını gösterdikten sonra, dönüşte Dubrovnik yakınında bir uçak kazası geçirerek ölmesi, bazı ülkelerin devlet-ordu-iş dünyası triumvirasıyla Bosna'yı nasıl ele almaya çalıştıklarının en açık göstergesidir.

YABANCILARDAN ORTAKLIK BEKLİYORLAR

Programında serbest piyasa ekonomisine geçmek ve özelleştirmede bulunmak olan Bosna hükümeti, gelenlere her çeşit kolaylıkta bulunuyor ancak yabancı firmalara şimdilik sadece ortaklık veya işletme hakkı veriyor. Sermaye yokluğu veya azlığı sebebiyle dev cüsselerini harekete geçirmekte zorlanan büyük devlet firmaları özellikle yabancı yatırımcılarla ortaklık kurarak çalışmalarını yürütüyor. Mesela Şipad ve Agrokomere firmaları Türkiye'den Kar Grubu ile böyle bir ortaklık içinde.

Burada parantez içinde bir tesbitimi sunmak istiyorum. Bosna'da medeni geçinen dünyanın gözleri önünde, hem de Avrupa'nın ortasında medeniyetin en yüz karası bir facia yaşandı. Bazı yerlere (hep Kuveyt ve Körfez Savaşı ile kıyasladık) acil müdahalede bulunan Batı, Bosna'yı oluruna terketti. Çünkü burada Batı'dan kimsenin kaybedeceği birşey yoktu. Burada zulme ve soykırıma uğrayanların Müslümanlar olması onların bu konuda harekete geçmemeleri için yeter bir sebepti. Nitekim Müslümanlar üstün duruma geçtiklerinde hemen acil ve dayatma bir barış imzalandı.

Şimdi bütün dünya burada yatırım yapıyor. Bu yatırımların kahır ekseriyeti ise Batılıların elinde gerçekleşiyor. Bundan sonra herhalde kimse yeni bir savaşla Bosna'daki yatırımlarının herc-ü merce uğramasını istemez. En küçük bir savaş tehlikesinde devletleriyle içiçe olan kapitalistlerin büyük feryatlar koparmaları işten bile değil. Savaş istemeyecekler; devletleri de onların parasını korumak için Bosna'da barışı korumak zorunda kalacak. Ama Kosova sebebiyle çıkabilecek bir Balkan savaşına Bosna karışmasa bile, henüz Sırplarla yapılmamış savaşlar, verilmemiş dersler var. Belki Federasyon'da sürekli nazlanan ve mesele çıkartan Hırvatları dize getirmek için de Boşnaklar savaşmak zorunda kalacaklar. Uluslararası güçlerin buradan gidişini müteakib olarak hesaplanan bu savaş ihtimalleri gerçeğe dökülse bile kısa vadeli olacağa ve Boşnakların üstünlüğüyle sonuçlanacağa benziyor.

NE İŞ YAPILACAĞI AÇIK

Bosna'da neler olup bittiğini bilmek yabancı yatırımcılar için Bosna pazarının ne olduğunu bilmek demek. Biz bu konuyu birkaç cümle ile özetleyelim. Burada yatırım alanı uluslararası odaklar için ağırlıklı olarak inşaat ve altyapı sektörlerinden oluşuyor. Bu alanlarda harcanacak para taahhüd edilmiş kredilerle karşılanacağı için yatırımcıların garantisi de olmuş oluyor. Şimdiden çok sayıda yabancı firma fabrika, önemli bina, ulaşım ve iletişim üniteleri gibi yerlerin tamiratını ve işletilmesini üstlenerek çalışmalara başladı. Bu alanda Türk firmaları oldukça iddialı.

Bosna'da önemli olan ve Türk firmalarının özellikle rağbet ettiği diğer bir alan, gıda sektörü. Şu an 150 binden fazla muhacir tamamen, ülke nüfusunun ise yüzde 70'i bir şekilde insani yardımlarla gıda ihtiyacını karşılıyor. Ancak bu yardımlar gün geçtikçe azalıyor. Bu da halkın hergün daha fazla pazardan yiyecek alması demek. Piyasada tamamen Avrupa malları hakim. Küçük bir pazar olması dolayısıyla ucuzluk ve beğeni yönünden önde giden ürün-

yatırımlar düşünmeleri, Bosna'nın ekonomi havuzuna bir şekilde ilavede bulunmaları. Yabancı yatırımcılar da bunun farkında. Bir tamir ihalesi (veya işi) kapmanın ötesinde, boş bulunan veya iddialı olunan bir alanda isbat-ı vücud eylemek bazılarına daha hoş geliyor. Ekonomik yatırımın dört şartı var: İşgücü, hammadde, sermaye ve girişimci. İlk ikisi, hatta oldukça vasıflı işgücü ve teknik eleman Bosna'da fazlasıyla mevcud. Görüştüğümüz bazı Türk yatırımcılar burada bir üretim tesisi kurmanın veya devralarak işletmeye geçirmenin mantığını belirttikten sonra şu ilavelerde bulunuyorlar: "Ancak Bosna küçük bir ülke ve küçük bir pazar. Burada yapılan üretim burası için olamaz. Sırbistan da dahil bütün eski Yugoslavya'yı, hatta işin çapına göre tüm Balkanları, Doğu Avrupa'yı ve girebiliyorsak Batı Avrupa'yı düşünmek, Bosna'yı en azından nakliyat yolunun kısalması noktasında merkez yapmak gerekir."

Şimdi en büyük kuruluş ve şirketleriyle bütün dünyanın iştirak ettiği ve pay kapma yarışına girdiği bir tamir ve yeniden yapılanma sürecinde ilerleyen Bosna'da, ekonomik odaklar gerek milyarlarla ifade edilen kredi rakamlarının dönmesi, gerekse yukardaki paragrafta açıkladığımız durum sebebiyle, ülkeyi yeni bir pazar olarak görüp, kendi devlet hatta askerlerini arkalarına alarak pazara konmaya çalışıyorlar. ABD Ticaret Bakanı Braun'un yanına aldığı çok sayıda işadamını Amerikan NATO birliklerinin kontrolünde bulunan Tuzla bölgesinde gezdirip ne yapacaklarını gösterdikten sonra, dönüşte Dubrovnik yakınında bir uçak kazası geçirerek ölmesi, bazı ülkelerin devlet-ordu-iş dünyası triumvirasıyla Bosna'yı nasıl ele almaya çalıştıklarının en açık göstergesidir.

YABANCILARDAN ORTAKLIK BEKLİYORLAR

Programında serbest piyasa ekonomisine geçmek ve özelleştirmede bulunmak olan Bosna hükümeti, gelenlere her çeşit kolaylıkta bulunuyor ancak yabancı firmalara şimdilik sadece ortaklık veya işletme hakkı veriyor. Sermaye yokluğu veya azlığı sebebiyle dev cüsselerini harekete geçirmekte zorlanan büyük devlet firmaları özellikle yabancı yatırımcılarla ortaklık kurarak çalışmalarını yürütüyor. Mesela Şipad ve Agrokomere firmaları Türkiye'den Kar Grubu ile böyle bir ortaklık içinde.

Burada parantez içinde bir tesbitimi sunmak istiyorum. Bosna'da medeni geçinen dünyanın gözleri önünde, hem de Avrupa'nın ortasında medeniyetin en yüz karası bir facia yaşandı. Bazı yerlere (hep Kuveyt ve Körfez Savaşı ile kıyasladık) acil müdahalede bulunan Batı, Bosna'yı oluruna terketti. Çünkü burada Batı'dan kimsenin kaybedeceği birşey yoktu. Burada zulme ve soykırıma uğrayanların Müslümanlar olması onların bu konuda harekete geçmemeleri için yeter bir sebepti. Nitekim Müslümanlar üstün duruma geçtiklerinde hemen acil ve dayatma bir barış imzalandı.

Şimdi bütün dünya burada yatırım yapıyor. Bu yatırımların kahır ekseriyeti ise Batılıların elinde gerçekleşiyor. Bundan sonra herhalde kimse yeni bir savaşla Bosna'daki yatırımlarının herc-ü merce uğramasını istemez. En küçük bir savaş tehlikesinde devletleriyle içiçe olan kapitalistlerin büyük feryatlar koparmaları işten bile değil. Savaş istemeyecekler; devletleri de onların parasını korumak için Bosna'da barışı korumak zorunda kalacak. Ama Kosova sebebiyle çıkabilecek bir Balkan savaşına Bosna karışmasa bile, henüz Sırplarla yapılmamış savaşlar, verilmemiş dersler var. Belki Federasyon'da sürekli nazlanan ve mesele çıkartan Hırvatları dize getirmek için de Boşnaklar savaşmak zorunda kalacaklar. Uluslararası güçlerin buradan gidişini müteakib olarak hesaplanan bu savaş ihtimalleri gerçeğe dökülse bile kısa vadeli olacağa ve Boşnakların üstünlüğüyle sonuçlanacağa benziyor.

NE İŞ YAPILACAĞI AÇIK

Bosna'da neler olup bittiğini bilmek yabancı yatırımcılar için Bosna pazarının ne olduğunu bilmek demek. Biz bu konuyu birkaç cümle ile özetleyelim. Burada yatırım alanı uluslararası odaklar için ağırlıklı olarak inşaat ve altyapı sektörlerinden oluşuyor. Bu alanlarda harcanacak para taahhüd edilmiş kredilerle karşılanacağı için yatırımcıların garantisi de olmuş oluyor. Şimdiden çok sayıda yabancı firma fabrika, önemli bina, ulaşım ve iletişim üniteleri gibi yerlerin tamiratını ve işletilmesini üstlenerek çalışmalara başladı. Bu alanda Türk firmaları oldukça iddialı.

Bosna'da önemli olan ve Türk firmalarının özellikle rağbet ettiği diğer bir alan, gıda sektörü. Şu an 150 binden fazla muhacir tamamen, ülke nüfusunun ise yüzde 70'i bir şekilde insani yardımlarla gıda ihtiyacını karşılıyor. Ancak bu yardımlar gün geçtikçe azalıyor. Bu da halkın hergün daha fazla pazardan yiyecek alması demek. Piyasada tamamen Avrupa malları hakim. Küçük bir pazar olması dolayısıyla ucuzluk ve beğeni yönünden önde giden ürün-

lerin pazar şansı büyük oluyor. Bu cihetten Türk gıda ürünlerinin şansı büyük. Ancak nakliyatın maliyeti artırması Türk tüccarını korkutuyor. Mayıs ortalarında açılması planlandığı halde açılmayan ve 96 içinde Bosna adına hizmete girmesi zor görünen Ploçe limanı ile Türk limanları arasında gemi seferleri başladığında bu dezavantaj bertaraf edilmiş olacak.

Bosna'nın üçüncü önemli pazarı ise giyim ürünleri. Halkın giyim konusunda hassasiyeti bu pazarın önemini artırıyor. Ancak bu da maddi durumun iyileşmesine bağlı. Buna rağmen canlı bir giyim ürünleri pazarı var. Ülkenin belli başlı firmalarının şu ana kadar hep askeri amaçlı üretimde bulunması sebebiyle piyasadaki ürünlerin hemen tamamı Avrupa isimli. Bu alanda Türk üreticisinin şansı çok büyük. Ancak kalitenin ucuzluktan önde geldiği unutulmamalı. Savaş zamanında dahi kozmetik ürünleri satan dükkanların ne derece işlek olduğunu gördüğümüzden, 'bakımlı' olmayı seven Bosna halkının bu alanda yarışanlara önümüzdeki dönem daha fazla şans tanıyacağı açık. Türkiye'nin henüz kozmetik ve bakım ürünlerinde dünyaca ünlü isimleri yok ama sabundan traş köpüğüne kadar geniş bir alanda tutunacak bir yer bulabilir bizim sanayicimiz.

BOSNA'NIN KAPILARI BİZE AÇIK

Hükümetin yabancı yatırımcılardan beklentisi buradan para götürmeyi amaçlayan ithalata dayalı ticaretin yerine, ülkenin en önemli meselesi olan işsizliğe çare olacak şekilde üretim üniteleri açılması veya mevcudlarının tamir edilmesi. Bosna'ya mal getirmek isteyenlere karşı isteksiz davranan yetkililer, burada iş alanı sağlayacak işletme açmayı düşünenlere her türlü yardımı yapıyor. Şu an ülke sanayii yüzde 10 kapasiteyle çalışıyor. Kalan hacmin işlerliğe kavuşturulması için ne hükümetin ve firmaların kaynakları, ne de uluslararası mali çevrelerin va'dettiği krediler yeterli. Bu yüzden atıl sanayi kuruluşlarının tamirini ve işletilmesini üstlenecek herkese kapıları açık.

Pazar kapasitesinin küçüklüğü, yatırımlarda risk oranının yüksekliği gibi çeşitli dezavantajları gözönüne alarak herşeye rağmen Bosna'da iş yapmaya niyetlenen Türk yatırımcısının şu an en büyük meselesi Bosna'yı tanımak. Barış ortamının yeni yeni oturduğu ve hala belirsizliklerle dolu bu ülkede danışmanlık hizmetleri büyük önem taşıyor. Birçok işadamımız daha önce Bosna'da bulunmuş veya halen bulunan kimselerle bağlantı kurarak bu meseleyi halletmeye çalışıyorlar. Saraybosna elçiliğimizle bağlantı kurulduğunda ise elçilik hem resmi olarak ilgileniyor, hem de kendilerini TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) ile tanıştırıyor.

TİKA, Bosna'da barış anlaşması imzalandıktan hemen sonra fizibilite çalışmalarına başladı ve üç ay kadar önce de Saraybosna bürosunu açtı. Türkiye ile Bosna-Hersek arasında ekonomik ilişkilerde köprü görevi görmenin yanında TİKA, Bosna'da iş yapmak isteyen Türk işadamlarına bilgi ve danışmanlık hizmetleri de vermeyi amaçlıyor. Dışişleri Bakanlığı'na bağlı resmi bir kuruluş olan TİKA, hem Bosna makamlarıyla hem de buradaki uluslararası kuruluşlarla resmi ilişkilerle çalıştığı için, işadamlarımıza güvenilir bir kaynak oluyor.

KREDİLER BOŞA GİTMESİN

Yeniden yapılanma savaşının henüz başlarında bulunan Bosna'nın bu alanda da büyük yardıma ihtiyacı var. Maddi cihet, yani yatırımların bütün bütün idealistçe olmaması, az da olsa kar getirmesi önemli. Güzel olan bu ikisini birleştirmek. İslam ülkeleri dışında buraya herkes menfaati için geliyor. İslam ülkeleri içinde de yalnız Türkiye ve Malezya 'ihlaslı' yardımda bulunuyor ve bulundu. Diğerleri üst düzey bir Boşnak din adamının ifadesiyle 'üç beş mark verip insanların mezheplerini değiştirmelerini' istiyorlar.

Boşnaklar anlasa da anlamasa da buraya en samimi şekilde yardım yapan Türkiye'nin ekonomi alanında da geri kalmaması gerekir. Devlet ve hükümet vadettiği kredilerle elinden geleni yaptı sayılır. Bundan sonra sivil müteşebbisimize büyük iş düşüyor. Buraya bir takım ülke ve kuruluşlar kredi olarak büyük miktarda para akıtacaklar, bir takım ekonomi odakları da -aslında devletleriyle özdeşleşmiş kapitalist yapılar- bu parayı hortumlayacaklar. Türk işadamlarının en azından devletin vereceği kredileri geri döndürmesi gerekir. İdeal olanı daha fazlasını Türkiye'ye geri döndürmek. Arap ülkeleri buraya büyük himmette bulundular ama iktisadi teşebbüsleri yok. Şimdi onların verdiği paralar burada iş yapan batılılara gidecek. Bunları neden Türk firmaları almasın ki?.. Hem de Bosna hükümeti onlara öncelik tanıyacağı halde...

Kırgızistan'da, turizmin önemi

Prof. Dr.Köbögön Aytışov
Zafer Çelik
Kırgızistan İlimler Akademisi

Turizm, Kırgızistan ekonomisinin yeni ve geleceği parlak olan bir dalıdır. Cumhuriyette turizm dallarının istendiği gibi şekillendirilmesi ve çok gelir elde edilmesi için doğal zenginlikler yeterli durumdadır. Turizm endüstrisi büyük bir seviyede kalkınmış olan ülkelerde yer alan sağlık hizmetleri, dağcılık, yayla turizmi, avcılık sporu, balık tutma, ata binme, kayık gezintisi, yürüyüş otomobil-helikopter gezintisi gibi turizmin yaygın çeşitlerinin düzenlenmesi için Kırgızistan'da şartlar oldukça müsaittir. Ama cumhuriyetimizde Avrupa, Amerika, Japonya, Güneydoğu Asya ülkelerindeki gibi şekillenmiş olan Dünya standartlarında talebe uygun servis ve reklam gelişmemiştir. Onun için Kırgızistan'da teknik alt yapıyı kurmak turizmin en mühim meselelerindendir. Bilindiği gibi turizmin bizdeki teknik potansiyeli günümüzdeki turizmin standart ve talebine uygun değildir. Turistik yerlerde bulunan binalar epey eski durumda olduğundan, şu anki talebe cevap verebilecek durumda değil.

Kırgızistan'ın turizm endüstrisini gelecekte düzenlemek amacıyla cumhuriyet içerisinde kür ve tatil yerlerinin yeniden dizayn edilmesi ve turistleri barındırma yönünde tesbitler yapılmıştır. Buna göre; cumhuriyette aynı anda 169.7 bin turistin barındırılabileceği beklenmektedir. Yani gösterdiğimiz rakam 4.0 kere artacaktır. (1. tablodan izleyiniz.)

Gösterdiğimiz verilere ulaştığımızda turistleri tedavi etme, dinlendirme ve gezinti yaptırma ve benzeri imkanlarla hizmet verilmiş olacaktır. Ama dünya standartlarına uygun turizm komplekslerini geliştirmek için çok harcama gerekecektir.

Gelecekte turizm endüstrisini geliştirmede 2-3 bin kişilik mükemmel büyük kür ve tatil müesseselerinin çok sayıda kurulması ekonomik, sosyal, ekolojik yönden zamanın arz ve talebine uygundur. Böyle müesseseleri yeniden düzenleme birçok gezinti yerlerini, ailece dinlenmek için yapılmış olan hastaneleri kaplıcaları ve çamurlu özel olarak yapılmış tedavi evlerini içine almış olacaktır. Bu gibi bir kompleksin idare edilmesi ekonomik meselelerin halledilmesi, gıda su, enerji, taşıma (= ulaşım) tam olarak bir koldan (= elden) yürütülecek. Dünya'da turizm endüstrisi iyi bir şekilde gelişmiş olan ülkelerden elde edilen bilgiler, yeni komplekslerin buralarda yapılmasının çok faydalı olabileceğini göstermektedir.

Böyle tedavi ve dinlenme müesseselerinin kurulması diğer küçük tesislerin kurulmasına göre daha az harcamayı gerektirmektedir. Cumhuriyetimizde bu gibi tedavi ve tatil komplekslerini Işık-Göl kıyısında kurmak her yönden maksada uygundur. Yazık ki bugüne kadar kurulmuş olan 109 turizm müessesesinin içinden en büyüğü 1153 kişiyi barındırabilecek kapasitedeki "Mavi Işık-Göl Tedavi-Dinlenme Evi"dir.

Kür yeri, dinlenme, gezinti ve dağcılık tesislerine çeki düzen vermek için ne yazık ki şu

1. TABLO
Kırgızistan'da Turizmin Geleceği

Verilerin toplam sayısı	Bunun içinden	1994 Y	2000 Y	2010 Y
Sanatoryum	46.172	9.628	18.019	18.825
Misafirhane	14.180	4.440	5.740	4.000
Tedavi ve dinlenme evleri	36.582	16.412	9.670	10.500
Kür yerleri ve konukevi	5.330	-	2.880	2.450
Motel ve kamping	10.300	-	4.650	5.650
Sportif dinlenme yeri	33.159	3.179	15.750	14.280
Seyahat müesseseleri	23.638	4.828	9.520	9.290
YEKÜN	169.661	33.487	66.179	64.995

anda cumhuriyetin iktisadi durumu ve uzman kişilerin bilgi seviyesi yetersiz kalmaktadır. Onun için endüstrinin en gerekli dallarını şekillendirip kar getirmek maksadıyla bazı yabancı şirketler ile anlaşarak onların yapacağı yatırımları en doğru şekilde kullanmak gerekmektedir. Turizm dalları gelişmiş olan ülkelerde bu tip yatırımlar gerçekleştirilmektedir.

Kırgızistan'ın turizm endüstrisini zamana uygun geliştirmek iki kademeli olacaktır. Yerleştirmenin birinci kademesinde, yardımcı sermayeyi az sarf eden, çok kâr getirebilen turizm türleri (dağcılık, avcılık, yaya ve atla gezinti, tarihi yerleri gezme v.s.) geliştirilecektir. İkinci basamakta ise çok masrafı gerektiren dinlenme ve tedavi dalları (özel seyahatların, dağlarda turikülerlerin kurulması, büyük konuk evlerinin, sanatoryumların, kür ve dinlenme evlerinin v.s. inşa edilmesi) gerçekleşecektir.

Dağlık yerlerin geleceği, parlak turizm dallarının cumhuriyette düzenlenmesi için ilk olarak doğal güzelliklerin bulunduğu alanlara ulaşımı kolaylaştırmak ve uluslararası arz ve talebe uygun kalitede konukevi, kayalarda turiküler, kayak alanları, otomobil durakları, avcı evleri, mağaralar, maden suyu ve şifalı çamur gibi imkanlardan gerekli ölçüde faydalanmak, istirahat yeri, hipodrom yaz ve kış sporu alanları, halk sanat eşyaları kısaca turizme ait olan çok kârlı turizm dalları geliştirmeye çalışılıyor.

Yeniden şekillenen turizm endüstrisinin içinden istikbali en iyi ve kârlısı uluslararası turizm dalıdır. Cumhuriyet'in gayet güzel ve çeşitli doğal zenginlikleri (maden suyu, şifalı çamurlar, gökdelenler gibi sivri kayalıklar, tabii çağlayanlar, mağaralar, tarihi eserler v.s. turistlerin dikkatini çekmektedir.

Gelecekte tesislerin barındırma imkanları şimdikine oranla birkaç misli çoğalacaktır. Cumhuriyet'in ekonomik bölgelerinde her kategoride yayla turizmine at, oto ve helikopter seyahatlerine elverişli çeşitli turistik hatlar hazırlanmaktadır. Turizm sayesinde dinlenmenin diğer dallarında gelişmeye elverişli şartlar ortaya çıkacaktır. Örneğin: Her türlü turistik hatlar boyunca konuk evleri, duraklar ve küçük turizm kompleksleri yanısıra kür yerleri, tatil müesseseleri yerli halka iş temin edilmesine, onların yaşamının iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Pazar ekonomisinde yeni ilişkiler, özellikle her bölgenin kendisine yeter hale gelmesi yeterli miktarda kar alabilme yani sosyal-ekonomik yönden başka bölgelerden müstakil maddi yönden bağımsız duruma erişmesinde uluslararası turizmin hızlı olarak şekillenmeye başlaması milli ekonomi ve ekoloji için büyük bir ehemmiyete sahiptir.

Şimdilik dağcılık turizmin ve sporun bir dalı olarak görülüyor. Gitgide doğanın antropolojik faktörlerinden dolayı tahribat çok arttığından, şehir sanayii merkezlerinin genişlemesinden dolayı dağcılığın önemi artıyor.

Dağcılık hatlarının teknik yönden zorluğu yolun uzaklığına, karın-buzun kalınlığına, kaynakların sayısına, iklim şartlarına bağlıdır. Bu özelliklere göre aşağıdaki kategoriler oluşturuluyor.

Karmaşıklığı en büyük kategori: -5A-B, 6 (6.000-8.000 m yükseklikte)

Karmaşıklığı büyük kategori 4A-B, 5 (4.000-/6.000 m yükseklikte)

-3A-B, 4A-B (3.000-4.000 m yükseklikte)

Karmaşıklığı aşağı seviyede kategori -1A-B, 2A (2000-4000 m yüksekliktedir.)

Kırgızistan dağlık bir ülke olduğundan dolayı uluslararası turizmde önemli bir yeri olan dağcılık da önemli bir yere sahip olacaktır. Cumhuriyet'imizde sporun bu türünü geliştirmek için dünya standartlarının arz-talebine uygun doğal şartları müsait, bunun için gökdelen gibi zirveleri yeterlidir. Merkezi Tanrıdağı'nın Sarıca Tenritoo (=Tanrıdağı'nın zirvesi), Ergilcek, Kakşaal, Kayındı sıradağlarından Ceniş (Yeniş) 7439 m, Köktengri (Göktanrı) 6995 m, Askertopoğrafları 6873 m, Dostluk (Dosluk) 6800 m, Canayev 6371 m, Askertopoğrafları 6873 m, Dostluk (Dosluk) 6800 m, Canayev 6371 m, Yorki 6050 m, Çadır 6700 m, Marmara Asması 6400 m, Semyonou 5816 m, Nanşen 5697 m, Sovettik Kırgıztan 5660 m, Alay sıradağlarından Yenin 7134 m. Dzerjinski 6713 m.

Kraşin 5996 m, Tsüpup 5845 m, Sverdlov 5451 m gibi zirveler uluslararası dağcılık merkezi olarak tanınmıştır. Bunların içinden Hantenri 6995 m, Cenis 7439 m, Lenin 7137 m. dorukları çok dağcıyı buraya çekecektir. Dünya'daki en büyük zirvelerden birisi olan Komünizme 7495 m tırmanışı Oş bölgesi tarafından elverişli ve masrafı da nisbeten azdır.

Kırgızistan genelinde mevcud olan tiyensan, Alarca, Leylek, Alatoo (Aladağ), Alay ve uluslararası seviyedeki "Pamir" dağcı kampları her yıl 2000 dağcıyı barındırma imkanına sahiptir. Ama bu imkandan yeterli oranda faydalanamıyoruz.

Kırgızistan'da mevcut olan dağcılık kamplarını genişletip restore edip ve de talebe uygun olan yenilerini kurmak yoluyla gelecekte bunları uluslararası seviyedeki dağcılığın iki merkezini düzenlemeyi öngörüyor. Bunlardan birinin merkezi Tanrıdağları'nın Hantenri, Cenis dorukları sahasında, diğerini Alay sıradağlarında yerleşen Lenin doruğu alanında inşa edip gelecekte her yıl 5 bin yabancı turisti barındırabilme kapasitesine erişerek yılına göre asgari 10 milyon dolar döviz kazanmak mümkündür.

Kırgızistan'da dağcılığın bu gibi merkezlerinin uluslararası değeri büyüktür. Zira Avrupa'daki Alp dağlarının en yüksek doruğu olan Monblon 4807 metredir. Bizim Ceniş'in doruğundan 2639 m küçük olduğu ve oradaki dağcıların isteklerine tam cevap veremediği ve uygun olmadığı da bellidir. Orta Asya dağlarını görmeyi özellikle doruklarına tırmanmak isteyen batı Avrupa'lı dağcıların sayısının çok olduğunu bu sahada yapılan incelemeler haber veriyor. Onlar Tanrı dağlarını hâlâ görmemişlerdir ve Himalaya dağına gitmektense bizim dağlarımıza gelmek daha ekonomik ve ucuzdur.

Zamanın talebine uygun konforlu dinlenme komplekslerinin ayrıca, turizmin gelecekte yeterli durumda düzenlenmesi, Kırgızistan'ın ekonomisinin kalkınmasına, ekonomik dalların önemli bir ölçüde gelişmesine, halkın yaşamına, yerleşimine olumlu tesir edecektir. Böyle değişme, esasen yerli halkının çoğunlukla yerleşik olduğu Işık-Göl, Tanrıdağları, Oş bölgelerinde büyük derecede olacaktır. Yağ, süt, et, çeşitli meyve, zerzavat, el sanatlarını yabancı turistlere yerli halk tarafından fiyatlı (=pahalı) satılması yanısıra, kür yerinde, tedavi ve dinlenme evinde, yaya olarak geziciler ve dağcıların yollarında hizmet talep imkanı ortaya çıkar. Ayrıca şartları iyi bir şekilde bilen, tecrübeli kılavuzlar da gerekecektir.

Avcılık Turizmi, Cumhuriyette, turizm endüstrisinin geleceği bakımından önemli bir yere sahip turizm dallarından biridir. Cumhuriyet'te avcılığa elverişli yerlerin, enel alanı 14.5 hektardır. Onun 1 milyon hektarı da ormanlıktır. Buralarda kuşların 342 türü, yaban hayvanlarının 82 türü, sürüngenlerin 26 türü, balığın 60'dan fazla türü mevcuttur. Özellikle yabancı turistlerin dikkatini çekecek hayvanlar çoktur. Dağlık alanlarda yaşayan pahalı hayvanların bol olduğu cumhuriyette uluslararası seviyede avcılık turizmi şekillendirmeye, bundan dolayı gelecekte döviz kazancını çoğaltmaya imkan veriyor.

Kırgızistan'ın avcılık turizmini geliştirme imkanı çoktur. Dağ keçisi, pars, kulca, yaban domuzu, kurt, tilki, keklik, ular gibi hayvanların sayısı 750 bine ulaşır. Bunların içinden yabancı turistlerin ekseriyesi dağ keçisi, yaban domuzu, keklik v.s. gibi hayvanları avlamayı seviyorlar.

Dünya ülkeleri içinde Kırgızistan "Marko Polo" dağ keçisini avlamada en elverişli alandır. Cumhuriyette dağ keçileri sayısı 6.200'dür. Bunlar Aksaray, Alay, Sonköl, Sarıcaz, Susamır gibi dağlık alanlarda bulunuyorlar. Dağ keçisinin boynuzu kalitesine göre farklılıklar gösterir. Bronz medal değerinde ki 10.000 dolar, gümüş medallisi 15.000 dolar, altın medallisi ise 20.000 dolar, gran pri 25.000 dolardır. İncelemelere göre dağ keçisi avlamak üzere gelen yabancı turistler cumhuriyette ortalama 10 gün kalacaklardır. Şimdilik bu hayvanı avlamak muvakkaten durdurulmuştur. Zenginliklerden istifade edebilme hayati öneme sahiptir.

Kırgızistan'ın turizm müesseselerini ifade eden doğal zenginliklerinin miktarına göre, genel bütçeden yerel idari bütçelerine finansman henüz ayrılamamıştır. Finansman aktarımı için çalışmalar yapılmaktadır. Gerekli harcamaların yerel idareler tarafından karşılandığından dolayı idareciler öz bölgesinde turizm kompleksine yardımcı olamamaktadır.

Kırgızistan'ın dinlenmeye elverişli doğal zenginliklerinin düzenlenmesi durumunda gelecekte güçlü turizm endüstrisini şekillendirmek cumhuriyetin sosyo-ekonomik kalkınmasını hızlandırır. Bunun için ilk olarak aşağıdaki meseleleri halletmek gerekir:

1- Dinlenmek için gerekli olan doğal zenginliklerden düzenli faydalanmak ve çevre korumasının temelini oluşturan bir planın hazırlanması;

2- Mevcut olan turizm müesseselerinin zamanın talebine uygun olarak yeniden yapılanması;

3- Cumhuriyet ve uluslararası öneme sahip

kür yerlerinin kaplıcalar ve dinlenme yerleri, tatil yerlerinin turizm yollarının dağcılık kamplarının zaman talebine uygun olarak düzenlenmesi;

4- Gelecekte şekillendirilecek dinlenme tesislerinde hizmet verecek mütehassısların mümkün olduğunca ve yeterince yerli nüfus içinden yetiştirilmesi;

5- Dinlenmeye elverişli yerlere dinlenme komplekslerinin talebe uygun yerleştirilmesi;

6- Turizm ayrıca kür yeri, seyahat, dağcılık inşaatlarını, uluslararası talebe uygun halde kaliteli kurulması için yabancı ülkelerin bazı tecrübeli müesseseleriyle işbirliğinin hızlandırılması;

7- Doğa zenginliklerinden faydalananlar için belirli bir miktarda ödeme şartının düzenlenmesi;

8- Gerekli yerlere kamping, motel, hotel ve oto turistlerini barındırma evlerinin kurulması, restorant, bar, kahvehane, ayrıca milli aşevi yapılması turizm müesseselerinde hizmet verecek olan mütahassısların yetiştirilmesi, yabancı dilleri iyi bir şekilde öğretecek merkezlerin kurulması;

9- Cumhuriyet'teki turizm endüstrisinin geleceğini yeterli durumda aksettiren yabancı dillerde reklamların yapılması.

Kırgızistan'da uluslararası avcılık turizminden alınan kârın miktarı hâlâ düşüktür. Gelecekte turizmin bu türünden çok fayda temin etmek için şimdiden çok çalışıp yabancı ülkelerle ilişkileri hızlandırmak, reklam türlerini çoğaltmak, pazar ekonomisinin temelini oluşturan işletmeciliği artırmak talebe uygundur. Bunlar hakkında dünyanın bir çok yerlerinden elde edilmiş tecrübeler bir hayli çoktur.

Örneğin Çek ve Slovak cumhuriyetlerinde her yıl 1500-1600, Polanya'da 4000 kadar turist kabul ediliyor. Buralar avcılık yönünden Kırgızistan'dan iki misli daha küçüktür. Macaristan uluslararası avcılık turizminden düzenli bir av sahası olduğu için her yıl 50 milyon dolar kazanıyor. En önemlisi turizm, gelişen bu ülkelerde servis farklılığına göre fiyatlar tam tesbit edilmiştir. Mesela Macaristan'ın Kostun firması yabancı avcılar için aşağıdaki fiyatları vermiştir: Bir geyiğin avlanması 25000 dolar, korucuya 25 dolar, at ile gezinti 10 dolar, fotoğraf çektirme 50 dolar, filim çektirme 100 dolar, konaklama, yemek v.s. bir gün için 400 dolardır.

Avcılığın hızlandırılması gerçekten hayvan sayısının gelecekte azalmasına sebep olur. Bu yanlışlıkları düzeltmek, hayvan sayısını çoğaltmak için tahsis edilen korular düzenlemek gerekir. Dünyadaki ekonomisi gelişmiş ülkelerde özel olarak hazırlanmış avcılık ekonomisi turistik yönden çok önemlidir. ABD'nin, Avrupa'nın, Asya'nın bir çok memleketlerindeki avcılık alanlarında tavşan, ördek, keklik, geyik gibi hayvanlar için korular ayrılmıştır.

Osmanlı buğday ticareti üzerine

Fethi GEDİKLİ

Bu sefer, Galata Mahkemesi 27 numaralı defterinden buğday satışıyla ilgili seçilen iki belge sunulmaktadır. 1013 ve 1014 (1604=1606) tarihli belgeleri barındıran bu sicilde birbiri ardından gelen bu iki hüccetten ilki, gemi reisi (kaptanı) olan iki kardeş arasında cereyan eden buğday satımına ilişkin bir davadır. Olay yeterince açık olduğu için burada özetlenmeye kalkışılmayacak, kimi noktalara dikkat çekilecektir. Ali Reis kardeşinin verdiği aşağı-yukarı 25 ton buğdayı satmış (bir keyl buğday 25,656 kg idi)[1], satış bedeli olan paranın bir kısmını kardeşine vermiştir. Fakat Mustafa Reis çevresine bir hayli borçlu olduğundan, bilgisi dahilinde olarak on beş bin akçası kadarı borcuna ödenmiş; reis ve tayfasının yiyeceğine, navlununa, çeşitli adlar altındaki vergilere (ihtisabiyye, tefavüt) ve taşıma ücretlerine de üç binden fazla akça sarfedilmiştir. Bu belge bize gemi kaptanlarının ne gibi ve ne ölçekte masraflarla karşı karşıya geldikleri hakkında bir fikir verir niteliktedir. Bunlar arasında bulunan tefavüt, Osmanlıların kullandığı hicri yıl ile mali yıl arasındaki 10 gün ve 21 saatlik farktan meydana gelen varidat (gelir) farkıdır. İhtisabiyye ile çarşı-pazarı denetlemekle görevli kimselere ödenen bir vergidir.

Olaydan anlaşıldığına göre, Ali ve Mustafa Reisler Mısır'dan (Dimyat) Anadoluya ve belki İstanbul'a hububat taşıyorlardı. Önceki sefere muhtemelen Mustafa Reis gitmiş ve üzerinde elde edilen kardan (Dimyat seferi payından) Ali Reis'in bir miktar alacağı kalmıştı. Metinde geçen "deyn-i şer'i" yani şer'î borç/alacak deyimi ile sebebi belirtilmemekle birlikte, hukuka uygun olarak doğan meşru bir borç kast edilmiş olmalıdır.

Birincisiyle aynı tarihte kaleme alınan ikinci belge ise onsekizinci yüzyıla kadar Rodosçuk diye anılan şimdiki Tekirdağ[2] iskelesinden İstanbul'a taşıma sözlçşmesiyle buğdayını taşıtmak isteyen muhtemelen bir tacirin malının denizde batışını anlatmaktadır. Denizin dalgalı olmasına rağmen, açıkta demirlemiş gemisine yükleri iletmek için gemi kaptanının sandalını aşırı şekilde yüklemesi sonucu, davacının mütevazi ölçüdeki buğdayı zayi olmuştur. Bu hadisede, Galata'da kaptanların bilirkişisi ve kethüdası mahkemeye çağrılmış ve onlara kaptanın kusurlu olup olmadığı sorulmuştur. Bilirkişinin kaptanı "mutada muhalif hareket ederek malın telef olmasına sebep olması hasebiyle kusurlu görmesi üzerine, mahkemece bu tespit edilmiştir. Bu durumda, olayda ihmali olan gemi reisi, zayi olan buğday pahasını tazmin etmekle yükümlüdür.

Böylece iki belgeyle olsun, onyedinci asır başında Osmanlı devletinde buğday taşımacılığı veya ticareti yapan kimselerin ne gibi sorunlar ve külfetlerle karşılaştıklarını görme fırsatımız olmuş oldu.

1 HINZ, Walter, İslam-'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990, s. 51.

2 Büyük Larousse, (Milliyet), İstanbul, ts., c. 19, s. 9863, güt. 3.

Galata Mahkemesi 27 Numaralı Şer'iyye Sicili
VARAK 53a-1

Mahmiye-yi Üsküdara tâbi 'Karamürsel sâkinlerinden Mustafa Reis ibn Mehmed nâm kimesne meclîs-i şer'i şerîfe karındaşı Ali Reis ibn Mehmed nâm kimesneyi ihzâr ve mahzarında takrîr-i da'va idüb bundan akdem Alâiye İskelesinde bey' itmek içün mezbûr Ali Reise bin keyl buğday teslim idüb itmiş idim ol dahi zikr olınan buğdayı kabz ve tesellüm idüb keylini seksen akçaya bey' idüb semeninden yigirmi dokuz bin yüz seksen akçasını mezbûrın yedinden alub kabz idüb halen meblağ-ı bâkisini dahi mezbûrdan taleb iderim sual olunsun didikde ğıbbe's-sual mezbûr Ali Reis dahi cevâbında müdde'i-yi merkûmın zikr olınan iskelede bey' içün bana teslim itdiği buğday sekizyüz altı keyl idi altı keyli tefâvütine gidüb bâki kalan sekiz yüz keyl buğdayı seksen akçaya bey' idüb semeninden yigirmi dokuz bin yüz seksen akçasını mezbûra teslim idüb ve kendünün emriyle el-Hâc Abdulhalim nâm kimesneye olan dokuz bin sekiz yüz akça deynini ve el-Hâc Ali nâm kimesneye olan dört bin akça deynini ve el-Hâc Hızır nâm kimesneye olan yediyüz yigirmi akça deynini ve Receb nâm kimesneye olan beş yüz akça deynini edâ eyledim ve kendü kumanyamıza ikibin yediyüz akça sarf eyledim ve ikiyüz kırk akça navl virdim ve yüzseksen akça ihtisâbiyye virdim ve altmış akça hammaliyye virdim kendü sarfım ve mezbûra teslim cem'an kırkseksiz bin akça olub zikr olınan buğday bahâsından zimmetimde onaltı bin akça bâki kalub lakin sâbıkan itdüğimiz Dimyat seferinin payından ve deyn-i şer'iden merkûm Mustafa Reis zimmetinde altı bin akça hakkım olub zimmetimde olan onaltı bin akçanın altı bin akçasını takâs itmekle hâlen zimmetimde zikr olınan buğday bahâsından on bin akça hakkı vardır diyüb mezbûr Mustafa Reis dahi merkûmın beyân itdüği masârifi kabûl idüb ve Dimyat seferi payından ve sâir deyn-i şer'iden ba'del-Hesâb altı bin akça hakkı zuhûr idüb meblağ-ı merkûmı takâs eylediklerini ikrâr ve i'tirâf itmeğin meblağ-ı bâki on bin akçayı mezbûr Mustafa Reise teslîm itmesine mezbûr Ali Reise tenbîh olınub mâ vaka'a bi't-taleb ketb olındı

fievâhiri Muharrem Li-sene 1014

Şuhud u'l-Hâl
Hasan Beğ ibn Hasan el-Bevvâb
Süleyman bin İbrahim
Hasan bin Hüseyin

Sadeleştirilmiş metin

Varak 53a-1

Mahmiye-i Üsküdara tabi Karamürsel sakinlerinden Mehmed oğlu Mustafa Reis adlı kimse kardeşi Mehmed oğlu Ali Reisi kutlu şeriat mahkemesine getirtip huzurunda davacı olup şöyle demişti: "Bundan önce Alaiye (şimdi Alanya) İskelesinde Ali Reise satmak için 1000 keyl buğday teslim etmiş idim. O da zikr olunan bağdayı kabz ve teslim alıp keylini 80 akçaya satmış, ben de satış parasından 29.180 akçasını kendisinden alıp kabz etmiştim. Halen geri kalan meblağı talep ederim, sual olunsun", dediğinde, Ali Reis de cevabında "davacının zikr olunan iskelede satmak için bana teslim ettiği buğday 806 keyl idi, 6 keyli tefavütüne gitti. Kalan 800 keyl buğdayı 80 akçaya satıp satış parasından 29.180 akçasını kendisine teslim ettim. ayrıca onun emriyle Hacı Abdülhalim adlı kişiye olan 9.800 akça, Hacı Ali nam kimseye olan 4.000 akça, Hacı Hızır nam kimseye olan 720 akça ve Receb nam kimseye olan 500 akça borcunu eda ettim. Kendi kumanyamıza 2.700 akça sarf eyledim ve 240 akça navlun, 180 akça ihtisabiyye ve 60 akça hammaliyye verdim. Kendi harcadığım ve ona teslim ettiğim toplam para 48.000 akça olup bahsedilen buğday parasından üzerimde 16.000 akça baki kalmıştır. Fakat daha önce yaptığımız Dimyat seferinin payından ve şer'i alacaktan Mustafa Reiste 6.000 akça hakkım olup, üzerimde olan 16.000 akçanın 6.000 akçasını takas ettim. Halen üzerimde anılan buğday parasından 10.000 akça hakkı vardır", dedi. Mustafa Reis de adı geçenin beyan ettiği giderleri kabul edip Dimyat seferi payından ve sair şer'i borçtan hesaplaşmadan sonra 6.000 akça hakkı zuhur edip bu meblağı takas eylediklerini ikrar ve itiraf etmekle baki kalan 10.000 akçayı Mustafa Reise teslim etmesine Ali Reise emredilmiş olay istek üzerine yazılmıştır.
1014 senesi Muharrem ayının sonları.

Şuhûdu'l-Hâl:
Hasan oğlu Hasan Beğ, Kapıcı
İbrahim oğlu Süleyman
Hüseyin oğlu Hasan

Galata Mahkemesi 27 Numaralı Şer'iyye Sicili
VARAK 53a-2

Hâmilu'l-kitâb Yûsuf bin Memi nâm kimesne meclîs-i şer'e Bâli Reis ibn Hızır nâm kimesneyi ihzâr ve mahzarında takrîr-i da'va idüb bundan akdem Rodosçuk İskelesinden Mahmiye-yi İstanbul'a getürmek içün navl ile merkûmın sefînesine buğday tahmîl itmek murâd idündüğümde rüzgâr muhâlif olmağla deryâ gayet hareket üzere olnduğından mâ'adâ sefînesi sandalı otuz keyl buğdaydan ziyâde almaz iken merkûm Bâli Reis zikr olınan sandalına altmış keyl buğday tahmîl idüb sefînasine irsâl eyledüğinde sandal deryâya gark olub içinde olan buğday zâyi' ve telef olmışdır vâki' hâl mezbûrdan sual olınsun didikde ğıbbe's-sual mezbûr Bâli Reis cevâbında fi'l-vâki' rüzgâr muhâlif olub deryâ hareket üzere iken sandal-ı mezbûr yetmiş keyl buğday tahmîl idüb sefîneye irsâl itdüğimde sandal deryâya gark olub mezbûrın buğdayı zâyi' ve telef oldı lakin husûs-ı mezbûrda benim te'addim yokdır didikde Mahmiye-yi Galatada reisler ehl-i hibresi olan Ahmed Reis ibn Abdullah ve kethüdâsı Ali Reis ibn Mehmed meclîs-i şer'e hâzırân olub mezbûrlar istintâk olındukda fi'l-hakika reis-i merkûmın sandalına otuz keyl buğdaydan ziyâde tahmîl olınmak te'addi ve gadrdir mu'tâda muhâlifdir deyu haber virdiklerinde mâ vaka'a bi't taleb ketb olındı tahrîren fi't-târihi'l-mezbûr.

Şuhudu'-Hâl
Yusuf bin Murâd
Ahmed bin Abdullah
İbrahim bin Suleyman
Piri bin Abdünnebi
Mustafa bin Abdullah
ve gayruhum.

Sadeleştirilmiş metin

Varak 53a-2

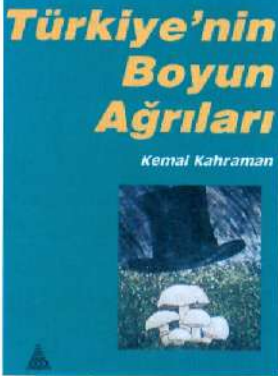
Bu belgenin taşıyıcısı Memi oğlu Yusuf adlı kişi, Hızır oğlu Bali Reis adlı kişiyi mahkemeye getirtip hakkında dava açıp "bundan önce Rodokçuk İskelesinden mahmiye-i İstanbul'a getirmek için navlun ile reisin gemisine buğday yüklemek istediğimde rüzgarın muhalif olması sebebiyle deniz gayet hareketli ve ayrıca, gemisinin sandalı 30 keyl buğdaydan fazla almaz iken, Bali Reis zikr olunan sandalına 60 keyl buğday yükleyip gemisine gönderdiğinde sandal denizde batmış ve içinde olan buğday zayi ve telef olmuştur. Vaki hal adı geçenden sual olunsun", demesi üzerine, Bali Reis cevabında "gerçekten rüzgar muhalif olup deniz dalgalı iken söz konusu sandala 70 keyl buğday yükleyip gemiye gönderdiğimde sandal denizde batıp mezburun buğdayı zayi ve telef oldu. Lakin anılan hususta benim kusurum yoktur", dediğinde mahmiye-i Galatada reisler bilirkişisi olan Abdullah oğlu Ahmed Reis ve kethüdası Mehmed oğlu Ali Reis şer'iat mahkemesinde hazır olup adı geçenlerden sorulduğunda, "hakikaten reisin sandalına otuz keyl buğdaydan fazla yüklemek teaddi (kusur) ve haksızlıktır, alışılagelene aykırıdır", diye haber verdiklerinde olay istek üzerine zikredilen tarihte (1014 senesi Muharrem ayının sonları) yazıldı.*

Şuhûdu'l-Hâl:
Murad oğlu Yusuf
Abdullah oğlu Ahmed
Süleyman oğlu İbrahim
Abdünnebi oğlu Piri
Abdullah oğlu Mustafa ve başkaları.

**Metinde böyledir.*

Kitap Dünyasından

TÜRKİYE'NİN BOYUN AĞRILARI
Yard. Doç. Dr. Kemal KAHRAMAN
İz Yayıncılık/17
İstanbul 1991, 176 sayfa

Türkiye, iki dünyanın buluşma ya da çatışma noktasında yer alıyor. Bir yanda Batı, bir yanda İslam dünyası hatta Doğu. Bu ülke, yüzyıllar boyu, İslam'ın Avrupa içlerine sokulmuş bir sınır ülkesi olma özelliğini korudu. Yirminci yüzyıl başlarında ise bu tarihi misyon nedeniyle ağır ve acı bir fatura ödedi. Arkasından, bu defa Avrupa'nın İslâm dünyasının içine sokulmuş bir sınır ülkesi olma sürecine girdi.

Ülkemiz, işte bu dev karşılaşmanın kaosunu yaşıyor ve bu kaos yakınlarda biteceğe de benzemiyor. Batı, tıpkı tarihte olduğu gibi metal zırhlar içinde geliyor. İçlerindeki insanlar yetersiz kaldığı için şövalyelere metal zırhlar yetmemişti. Fakat bugün teknoloji metal ürünlerini kütleler, yığınlar halinde yolluyor. Üstelik içlerinde insan göndermesi de gerekmiyor; çünkü bu ürünler, gittikleri ülkenin insanlarını rahatlıkla kullanabiliyor. Hepsinden önemlisi, karşılarındaki insanlar çok değişmiş ve yetersiz hale gelmiş bulunuyor. Yani çağdaş Batı şövalyeleri gücünü daha çok karşılarındaki insanların zayıflığından alıyor. Buna rağmen, bu niceliksel gücüne rağmen bu topraklarda var olan ve yaşamakta olan insani değerler direniyor, çünkü insan güçlüdür, insan en değerli varlıktır.

Batı, Türkiye'de yaşanmakta olan sürece genel olarak olumlu bakıyor, ama bir türlü tatmin olamıyor; her zaman ölümcül bir kuşkuyu bir yerlerinde, en çok da bilinçaltında barındırıyor. Bu kuşku, kriz zamanlarında ve temel konularda ister istemez açığa çıkıyor. O zaman tarihi damarlar kabarıyor ve bu durum, tarih boyutunu ihmal etmeyi alışkanlık haline getiren Türkiye'yi şaşırtıyor. Türkiye'nin kendi tarihini görmezden gelmek istediği zamanlarda Batı, hatırlatmadan edemiyor.

Türkiye'nin Boyun Ağrıları'nda tarih boyutu önemli bir yer tutuyor. Bundan; tarih birikimimize dışarıdan bir zorlama olmaksızın dönmeyi, onu incelemeyi, yorumlamayı ve anlamaya çalışmayı bir alışkanlık haline getirmenin zorunluluğunu anlıyoruz.. Toplum olarak birçok alışkanlığımız var ama birikime dayanma alışkanlığının çok uzağına düştük ya da düşürüldük.

Genelde akademik çalışma ölçülerinin dışında kalan -bunu olumsuz anlamda söylemiyorum - bu kitap ,tarih boyutu kapsamında yakın tarihimizle ilgili bazı önemli kesitler sunuyor ve sağlıklı bir bakış açısı geliştirmenin yolları aranıyor. Yakın tarihimizin ana temaları olarak burada Tanzimat, son dönem Osmanlı aydınları ve düşünceleri, Milli Mücadele ve milli şef döneminde Necip Fazıl'ın çalışmaları gibi konular yer alıyor. Bu konular daha çok araştırmaya dayandığından, kaynak ve referanslara yeteri kadar yer vermeye çalışmış. Bu bölümde sergilenen yaklaşım tarzının diğer bölümlere göre akademik bir çerçeve arzettiği söylenebilir.

Tarih Boyutu'ndan sonra bölümler şöyle sıralanıyor: Türkiye'nin Boyun Ağrıları, Üniversite ve Basın, Çağdaş Bilim ve Türkiye. Bu bölümlerde günümüz Türkiye'siyle ilgili çeşitli konular, daha çok deneme türüne giren bir biçim ve üslupla ele alınıyor. Burada dolaylı ya da genel bir anlatımla yetinilmiyor, günlük hayattan somut örnekler vererek onlardan genel sonuçlara varma yoluna gidiliyor. Tabii bunun tersi de doğrudur; genel sonuçları dikkate alarak, örneklere doğru iniliyor.

SOSYAL SİYASET AÇISINDAN İSLAM'DA ÜCRET KAVRAMI
Doç. Dr. Adem ESEN
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/93
Ankara 1995, 285 sayfa
ISBN 975-389-087-7

Halen Cumhuriyet Ünv. İ.İ.B. Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Adem Esen'in doktora tezi olan bu çalışması, İslam iktisadı alanında yeni yeni yapılmakta olan model çalışmalarına bir katkı niteliği taşımaktadır. Yazar, giriş bölümünde kitabı şöyle özetlemektedir;

"Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümleri dışında beş bölümden müteşekkildir. Genel anlamda ücret mefhumunun incelendiği ilk bölümde, ücretin çeşitli manaları ele alınmıştır. Burada, günümüzde ücret denilince, iktisat biliminde anlaşılan "üretim faktörlerinden emeğin geliri" için fıkıh ve iktisat tarihi kitaplarında kullanılan isimler belirtilmiştir. Ayrıca "emek" mefhumunun manası incelenmiştir. İlgili bahislerde görüleceği gibi, günümüz literatürü içinde konunun incelenmesine çalışılmıştır."

Bu bölümde emeğin takdiri ve ücretle ilgili şu görüş önemlidir; "Üretilen bir malın veya hizmetin mübadele değeri, sarfedilen emeğe bağlanamaz. Emeği kıymetlendiren "takvim" yani kıymet takdiridir. Emeğe kıymet takdiri de, biyolojik, sosyolojik, iktisadi ve hukuki faktörlere bağlıdır. İslam iktisat düşüncesine göre emek mal değildir. Hizmet akdi ile değer kazanan emek değil, emekten hasıl olan "menfaat"tir. İşveren işçisinden emeği değil, ondan hasıl olan menfaati satın almaktadır."

"İkinci bölümde, "icâre akdi" içinden sadece emekle ilgili konu ele alınmıştır. Klasik fıkıh kitaplarında olmamakla birlikte günümüzde önemli bir yer tutan "toplu iş sözleşmesi" konusuna temas edilmiştir. Ücret gelirinin tekevvünü konvansiyonel iktisat teorisi ile mukayeseli olarak İslâm iktisat düşüncesi içinde ele alınmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında; ücret siyaseti incelenerek devletin ücretlere müdahalesi, asgari ücret gibi konulara yer verilmiştir. Üçüncü kısımda ise sosyal yardımlar incelenmiştir. Ayrıca diğer munzam ücret gelirleri ve ücret yönetimi de işlenmiştir."

Gene bu bölümde değinilen dikkate değer bir husus da şudur; "Müslüman insanı mutlu eden daha fazla tüketim değil, başkalarına hayırlar yapmadır. Peygamberimize gelen bir kadın, "Ben alış-verişle uğraşıyorum. Bir şey satın almak istersem az fiyat veririm. Sonra istediğim fiyata çıkarırım. Bir şey satmak istediğimde de dilediğim fiyattan fazlasını söylerim, sonra da dilediğim fiyata inerim." der. Bunun üzerine Peygamberimiz: "Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde sana verilsin veya verilmesin arzu ettiğin fiyatı söyle. Satarken de böyle yap." dedi."

Üçüncü bölümü, ücret farklarının ele alındığı "ücretlerin bünyesi" teşkil etmektedir.

Dördüncü bölümde, ücret sistemleri ele alınmıştır. Mudârabe, musâkât ve amel şirketleri birer şirket türü olmalarına rağmen;

a) Muzâraa, mudârabe, musâkât şirketlerinde bir taraftan toprak veya sermaye diğer taraftan da emek, şirket akdine dahildir. Bunun için bu tür şirketler her ne kadar şirket (ortaklık) konusunu ilgilendiriyorsa da, akde emek dahil olduğundan bu bölümde ele alınması uygun gö-

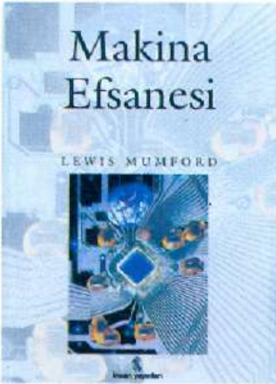
rülmüştür.

b) Bu tür şirketlerde fesat unsuru bulunduğu taktirde emek sahibi emsal ücret alır. Yani, şirketin fasit olma halinde emek tarafını temsil eden (çiftçi veya mudârib) âmil yani işçi kabul edilir.

Emeğin hem icare akdi (hizmet akdi) hem de emekle ilgili şirketler (mudarabe, muzaraa, musakat ve amel şirketleri) içinde istihdamı meşrudur. Her iki şeklin birbirlerine üstünlükleri vardır. Ancak bunlardan hangisinin tercih edileceği konusu, iktisadi ve sosyal şartlarla ilgilidir. İslam tarihinde, nisbi avantajları olduğu için emeğin daha çok şirketler içinde değerlendirildiğini görüyoruz.

Beşinci bölümde "âdil ücret" konusu işlenmiştir.

Sonuç bölümünde ise İslam'a göre sosyal denge şöyle açıklanmaktadır; "İslam'a göre sosyal denge, bireylerin gelir seviyesi bakımından değil, geçim seviyesi bakımından ele alınmış, taban ve tavan düzeyleri birbirine yaklaştırılmıştır."

MAKİNA EFSANESİ
LEWIS MUMFORD
Çev. Fırat ORUÇ
İnsan Yayınları-192
İstanbul-1996, 656 sayfa
ISBN 975-574-135-6

LEWIS MUMFORD, (D. 19 Ekim 1895, Flushing, New York, ABD) amerikalı sosyolog, yazar ve öğretmen. Mimarlık ve kent planlaması konularındaki yazılarında, teknoloji ve kentleşmenin tarih boyunca insan toplumları üzerinde doğurduğu etkileri tartışmıştır.

İlk yazıları, Mumford'un mimarlık ve kent sorunlarını işleyen bir yazar olarak tanınmasına yol açtı. The Story of Utopia, Sticks and Stones, The Golden Day ve The Brown Decades: A Study of arts in America 1865-1895. Mumford'un Amerikan edebiyatı güzel sanatları ve mimarisiyle ilgili kitaplarıdır. Leonardo da Vinci ödülünü kazanan Technics and Civilization, Culture of Cities ve Men Must Act adlı kitaplarında Mumford, teknoloji toplumunun kişisel ve yöresel kültürle uyum sağlaması gerektiğini savundu. En önemli eserlerinden biri olan The City in History (1961) adlı kitabında şehrin tarih boyunca oynadığı rolü inceledi. The Myth of the Machine'de teknolojinin insanlığın gelişimindeki rolünü, tarihsel bir bakış ve keskin bir eleştirel yaklaşımla değerlendirdi.

Mumford'un aldığı çok sayıda ödül arasında The City in History için verilen Ulusal Kitap Ödülü ile Amerikan Özgürlük Madalyası (1964) sayılabilir. Ayrıca Büyük Britanya İmparatorluğu şövalye ünvanını almıştır.

Mumford bu eserinde, kadim zamanlardan beri -en azından Piramid Çağından bu yana- insan zihnini kuşatan bir efsaneden, bir mitten bahsetmektedir. Bu kitapta Mumford'un esas olarak Batı uygarlığını "makina miti" ekseninde yeniden okuduğunu görürüz. Yazar, uygarlığın başlıca entellektüel aktörlerinin bu efsanenin efsununa nasıl kapıldıklarını gösterir. Kimler yoktur ki bu akıntıda: İlk "modern" filozoflar (Descartes, F. Bacon), ütopyacılar, bilim-kurgucular (H.G. Wells, J. Verne), bilim adamları, Nobel sahipleri (Newton ve şakirtleri), imparatorlar (XIV. Louis, Napolyon Bonaparte), diktatörler (Hitler, Stalin) ve uluslar (İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar).

Mumford, sunduğu zengin metaforlar, kurduğu anlamlı kıyaslamalar ve dikkat çektiği muhtemel tehlikelerle bizleri dürtmeye çalışmakta. "Makina"nın ve ona eşlik eden diğer etmenlerin güç, hız, kitle üretim, otomasyon, mekanizasyon, endüstrileşme, prefabrikasyon, militarizm, mutlakiyetçilik, teknokrasi- üzerimizdeki büyüsünü bozma niyetinde. Kısacası, "Makinadaki Hayalet"i kovmak isteyen bir yazar, Mumford.

BENLİK VE TOPLUM
MUHAMMED İKBAL
Çev. Dr. Ali YÜKSEL
Birleşik Yayıncılık-30

İstanbul-1996, 208 sayfa

Çağımızın büyük İslâm arif ve şairi olarak kabul edilen allâme Muhammed İkbal, hiç şüphe yoktur ki, bu üç sıfatı da, yani hem allâmeliği, hem arifliği, hem de şairliği fazlasıyle hak eden ender şahsiyetlerden birisidir. Bu kadar kuvvetli bir şahsiyete ve köklü bir ilme sahip birisinin, eserlerinde ilmi ve irfani bir bakışla, güçlü bir şahsiyetin portresini çizmeye çalışması bize hiç şaşırtıcı gelmemektedir.

Kişilik sahibi olmak, irfan ve basiret deryasından nasibini almak isteyen her insanın er veya geç Allâme İkbal'e başvurması kaçınılmaz görünmektedir. Bu bakımdan denilebilir ki, İkbal'e ve benzerlerine her çağda ihtiyaç duyulacaktır.

İkbal (Doğ. 9. Kasım 1877/Ölm. 21 Nisan 1938), Müslümanların uyanış hareketini başlatan bir arif ve şairdir. O, aynı zamanda bir İslâm filozofudur. Fakat diğer filozoflar gibi, sadece felsefeyle uğraşmamış, diğer şairler gibi, yalnız saf şiir yazmamıştır. Ariftir amma İslâm'ın arifidir, yoksa bir mistik değildir.

Arif, filozof ve şair olan Allâme İkbal, bütün irfanını, felsefesini ve şiirini İslâm'ın ve İslâm milletinin hizmetine sunmuştur. İslâm'a ve İslâm milletine hizmet etmeyen irfan, felsefe ve şiir İkbal'den uzaktır.

Onun gayesi, tüm imkânlarıyla İslâm'a hizmet etmek ve müslümanların öze dönüşünü, fıtratlarına sarılmalarını sağlamaktı.

İkbal, Hindistan'ın Pencap bölgesinin Sialkot kentinde doğmuş, şehrinde ve Lahor'da değerli hocalardan ders okumuş ve okulları başarıyla bitirmişti. Daha sonra Avrupa'ya gitmiş, İngiltere ve Almanya'da üç yıl kalıp doktorasını orada vermişti. Bu arada Batı'yı kültürüyle, felsefesiyle, ilmiyle çok iyi tanımıştı. Her ne kadar Batı'nın tesirinde kalmadığını söylemişse de, etkilendiği sahalar olmuştu. Daha sonra memleketine dönmüş, bir müddet devlet okullarında resmi öğretmenlik yapmış, hürriyeti kısıtlanıyor gerekçesiyle bu görevi terk edip serbest meslek olan avukatlığa başlamış ve bundan sonraki hayatı tamamen mücadele ile geçmişti.

Ona göre, sağlam bir "İslâmî Benliğe" sahip olmak için, benliğin terbiye edilmesi gereklidir. Benliğin terbiyesi üç aşamalıdır. Birincisinde Allah'a kesinkes itaat gerekir. İkincisi, takva merhalesidir. Üçüncüsü ise, Allah'ın yeryüzündeki halifesi mertebesidir. Bu üç aşamada olgunlaşan "İslâmî Benlik" Allah'tan başka hiç kimseye muhtaç olmaz ve kendi kendine ayakta durabilir. Bu terbiye ancak İslâmî metodlarla gerçekleşir.

İlk yayınlandığı tarihten günümüze kadar birçok defa dünyanın çeşitli dillerine çevrilen mesnevi tarzındaki bu esere; bazı şerhler de yapılmıştır. Bu eserin yayınından üç yıl sonra kaleme alınıp yayınlanan (1918) "Rumuz-u Bihodi" adlı eser, bunun devamı niteliğindedir. İkbal adı geçen eserinde "İslâmî Toplumun Yapısı"nı incelemektedir. Olgunlaşan ve İslâmî Benliklerine ulaşan müslümanlar nasıl bir İslâmî toplum meydana getirmelidirler? sorusuna verilen müsbet bir cevap mahiyetinde hazırlanmıştır.

Felsefi bir anlatımla kaleme alınan elinizdeki eserin dikkatli incelenmesi sonucunda çok faydalı olacağı inancındayız. Çünkü İkbal'in her mısraı ciltler dolduracak mânâlarla yüklüdür. Zaten bundan dolayı eserleri şerhedilmiştir.

